T. C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

ULUS DEVLET, MÜLTECİLİK VE MENŞE ÜLKEYE GERİ DÖNÜŞ:

TÜRKİYE'DE YAŞAYAN SURİYELİ MÜLTECİLER

Zeynep YILDIRIM YÜCEL

2502130407

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. H. Birsen HEKİMOĞLU

İSTANBUL-2019

ÖZ

Ulus-Devlet, Mültecilik ve Menşe Ülkeye Geri Dönüş: Türkiye'de Yaşayan Suriyeli Mülteciler

Zeynep YILDIRIM YÜCEL

Sınırlı olan yeniden yerleşim fırsatları nedeniyle, milyonlarca mülteci, yeni bir vatandaşlık bağını başka bir devletle kurma hakkından mahrum bırakılmakta ve bu nedenle ulus-devlet sisteminin dışında kalmaktadır. Bu yüzden menşe ülkeye geri dönüş, uzun süreli mültecilik durumları için, en çok tercih edilen kalıcı çözüm yöntemi olmuştur. Menşe ülkeye geri dönüş, Suriye'de İç Savaş'ın başlamasıyla, Suriyelilerin kitlesel göçü ile karşı karşıya kalan Türkiye'nin de mültecilerin durumu ile ilgili en çok dile getirdiği çözüm önerisidir. Bu bağlamda, bu tezin amacı menşe ülkeye geri dönüşün, Türkiye'de yaşayan Suriyeli mülteciler açısından uygulanabilir bir çözüm önerisi olup olmadığını ortaya koyabilmektir.

Bu nedenle Türkiye'deki Suriyeli mülteciler için geri dönüşün anlamı ve uygulanabilirliği; geri dönüş söylemiyle "ev" ve "vatan" kavramlarının nasıl ilişkilendirildiği, menşe ve ev sahibi devletin geri dönüşle ilgili sorumlulukları, geri dönüş, ulus-devlet ve vatandaşlık tartışmasıyla bağlantılı olarak hakların mekânsallığı meselesi, geri dönüşün uluslararası toplum tarafından en uygun kalıcı çözüm olarak tercih edilmesinin altında yatan varsayımlar ve politik gerekçeler, mültecilerin geçmiş geri dönüş deneyimleri ve uygulamada karşılaşılan sorunlar, Türkiye'deki önde gelen siyasilerin geri dönüşe dair açıklamalarının analizine ve mültecilerin doğrudan kendi söylemlerine başvurularak değerlendirilmiştir. Böylelikle, geri dönüş çözüm önerisi, söylemlerde ideal bir çözüm olarak sunulması ve uygulanabilirlik açısından çok basite indirgenmesine rağmen sürgünde geçirilen sürenin uzunluğuna bağlı olarak mültecilerin sorunlarının giderek daha karmaşık hale gelmesi nedeniyle, Türkiye'deki Suriyeli mülteciler için yakın gelecekte uygulanabilir bir seçenek olmadığı sonucuna varılmıştır

Anahtar Kelimeler: Ulus-devlet, Türkiye, Suriyeli Mülteciler, Kalıcı Çözümler, Geri Dönüş, Menşe Ülke

ABSTRACT

Nation-State, Refugee and Repatriation to Country of Origin: Syrian Refugees in Turkey

Zeynep YILDIRIM YUCEL

Because of the limited opportunities for resettlement, millions of refugees are deprived of their right to have a new citizenship bond to another country and hence, stay out of the general nation-state system. For this reason, the approach of repatriation to the country of origin has been the mostly adopted durable solution for the situations of protracted refugee. Returning to the country of origin is also the very same approach that has widely been mentioned as the solution to its refugee question by Turkey – a country who has faced the mass immigration of Syrians since the break out of the Syrian Civil War. In this context, the aim of the current research is thus to asses whether the repatriation to the country of origin as a solution approach is a viable option for the particular case of Syrian refugees in Turkey.

Accordingly, the implications and feasibility of the repatriation to the country of origin as a solution approach for the Syrian refugees in Turkey were evaluated based on an understanding of the way the idea of return to the country of origin is associated with the notions of "home" and "homeland", the responsibilities of the host country and also the country of origin in regards to the repatriation process, the question of the spatiality of rights with reference to the discussions of repatriaton, nation-state and citizenship, the implicit assumptions along with the realpolitic behind the consensus amongst the international community that the repatriation to the country of origin is the most appropriate durable solution to the refugee issue and finally, the previous repatriation experiences of refugees and the practical problems associated with the overall process. This evaluation was additionally supported by a detailed analysis of the relevant explanations made by the prominent political figures of the period in Turkish politics together with a direct reference to the first-hand narratives of the refugees themselves.

Consequently, it's been concluded here that the repatriation to the country of origin as a solution approach, no matter how it's presented in the narratives as an ideal solution and its practicability is overly simplified by underestimating inherent complexities, cannot be a viable option for the Syrian refugees in Turkey in the near term, due to the fact that the refugees' problems have got increasingly complicated depending on the length of time period spent in the exile.

Keywords: Nation-State, Turkey, Syrian Refugees, Durable Solution, Repatriation, Country of Origin

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması, Türkiye'de yaşayan Suriyeli mültecilerin durumuyla ilgili en çok dile getirilen çözüm yöntemi olan menşe ülkeye geri dönüşün, mülteciler için uygulanabilir bir çözüm önerisi olup olmadığını, onların görüşlerinden yola çıkarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla çalışmada kullanılan saha çalışması yöntemi ile yetkililer tarafından mülteciler için en uygun ve nihai çözüm olarak görülen 'geri dönüş'ün önünde mülteciler açısından ne gibi engellerin olduğunun görülmesi sağlanacaktır. Bu bağlamda, yerinden olmuş kişiler için uygun kalıcı çözümler bulmaya yönelik tartışmanın geliştirilmesi ve gelecekte geri dönüş konusunda mültecileri zor duruma sokacak güçlüklerin önceden tespit edilmesi sağlanarak, Türkiye'nin bu duruma yönelik çözümler geliştirilmesine katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Bu tezin hazırlanmasında ve sonuçlanmasında bilgi ve birikimini benimle paylaşan ve her türlü desteğini esirgemeyen tez danışmanım Prof. Dr. H. Birsen Hekimoğlu'na ve tez izleme komitesinde yer alarak yapıcı eleştiri ve katkılarıyla çalışmamı geliştirmeme yardımcı olan Doç. Dr. İnci Kerestecioğlu ve Doç. Dr. Özgür Adadağ'a çok teşekkür ederim.

Tez çalışmamın başlarında tez izleme jürimde yer alan ve barış imzacısı olması nedeniyle hukuksuz bir şekilde KHK ile üniversitelerden ihraç edilen akademisyenlerden biri olan değerli hocam Doç. Dr. İsmet Akça'ya, tez konusunun belirlenmesindeki değerli katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

Araştırma sürecinde benimle hikâyelerini paylaşan, evlerinde ve işyerlerinde samimi bir şekilde konuk eden ve sorularıma içtenlikle cevap veren görüşmecilere de çok teşekkür ederim.

Bütün bu süreçte beni hiç yalnız bırakmayan ve her türlü desteğini esirgemeyen ailem ve arkadaşlarıma çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ iii

ABSTRACT iv

ÖNSÖZ vi

KISALTMALAR LİSTESİ x

TABLOLAR LİSTESİ xi

GRİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE ULUS-DEVLET, MÜLTECİ VE GERİ DÖNÜŞ İLİŞKİSİ

1.1. Kavramsal Çerçeve 24

1.1.1. Mülteci Kimdir 25

1.1.1.1.Zulüm Kriteri 31

1.1.1.2.‘Koruma’ Kriteri 34

1.1.1.2.1. Korunma Eksikliği 35

1.1.1.3. Mülteci Kavramının Sınırlarına Dair Tartışmalar 37

1.1.2. Geri Dönüş (Return) ve Vatana Geri Dönüş (Repatriation) 40

1.2. Ulus-devlet, Mültecilik ve Geri Dönüş 41

1.2.1. Ulus-devlet (Egemenlik, Nüfus ve Sınır) 42

1.2.1.1. Ulus-devlet, Mültecilik ve Vatandaşlık 46

1.2.2. Ulus-devlet, Mülteciler ve Geri Dönüş 52

1.2.2.1. Mülteci Geri Dönüşü ve Devlet Sorumluluğu 55

1.2.2.1.1. Sözleşmeli Sorumluluk ve Mülteciler 58

1.2.3. Ulus-devlet, Geri dönüş ve Territoriality 61

1.2.3.1. 'Eve' ve 'Vatan'a Dönüş 62

İKİNCİ BÖLÜM
ULUSLARARASI MÜLTECİ REJİMİ VE MENŞE ÜLKEYE GERİ DÖNÜŞ

2.1. Uluslararası Mülteci Rejiminin Tarihsel Gelişimi 71
2.1.1. Uluslararası Mülteci Rejimi ve Mülteci Haklarının Gelişimi 72
2.2. Uluslararası Alanda Mülteciliğe Karşı Geliştirilen Çözüm Yöntemleri ve Menşe Ülkeye Geri Dönüş 80
2.2.1. İki Savas Arasi Dönem Geri Dönüş Politikaları 81
2.2.2. 1945 Sonrası Dönemde Geri Dönüş Politikaları 82
2.2.3. 1980 Sonrası Dönemde Geri Dönüş Politikaları 86
2.2.3.1. Güvenli ve Onurlu Geri Dönüş 92
2.3. Mense Ülkeye Geri Dönüşe Dair Geçmiş Deneyimler 98
2.3.1. Bosnalıların Geri Dönüşü 99
2.3.2. Guatemalalıların Geri Dönüşü 103
2.3.3. Afganistanlıların Geri Dönüşü 108
2.3.4. Burundililerin Geri Dönüşü 112
2.3.5. Somalili Mültecilerin Geri Dönüşü 116
2.3.6. Uygulamada Karşılaşılan Sorunların Nedenleri 121
2.3.6.1. Başarılı ve Sürdürülebilir Bir Geri Dönüş İçin Yapılması Gerekenler 125

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SURİYELİ MÜLTECİ KRİZİ VE TÜRKİYE'DE YAŞAYAN SURİYELİ MÜLTECİLER

3.1. Genel Hatlarıyla Suriye Savaşı ve Suriyeli Mülteciler 133
3.1.1. Suriyeli Mültecilerin Yerlerinden Edilmesi 134
3.2. Uluslararası Toplumun İnsani ve Demokratik Mülteci Krizi 135
3.3. Geçici Koruma ve Türkiye'de Geçici Koruma Altındaki Suriyeli Mülteciler 142
3.3.1. Uluslararası Hukukta Geçici Koruma 143

3.3.2. Türkiye'de Geçici Koruma Altındaki Suriyeli Mülteciler 147
3.3.2.1. Rakamlarla Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler 151
3.4. Türkiye'deki Suriyeli Mültecilere Yönelik Çözüm Yöntemleri 154
3.4.1. Suriyeli Mültecilerin Entegrasyonu 155
3.4.1.1. Entegrasyonun Önündeki Engeller ve Yapılması Gerekenler 165
3.4.2. Suriyeli Mültecilerin Üçüncü Ülkeye Yeniden Yerleşimi 168
3.4.3. Güvenli Bölge veya Tampon Bölge 173
3.4.3.1. Suriye'de Güvenli Bölgelerin Oluşturulması 175
3.4.4. BMMYK ve Suriyeli Mültecilere Yönelik Kalıcı Çözümler 180

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SURİYELİ MÜLTECİLERE YÖNELİK GERİ DÖNÜŞ VURGUSU VE SURİYELİ MÜLTECİLERİN GERİ DÖNÜŞE DAİR FİKİRLERİ

4.1. Suriyeli Mültecilerin Menşe Ülkeye Geri Dönüşü 187
4.1.1. Türkiye'nin Önde Gelen Siyasi Liderlerinin Mültecilere Yönelik Geri Dönüş Vurgusu 189
4.2. İstanbul'da Yaşayan Suriyeli Mültecilerin Deneyimleri ve Geri Dönüşe Dair Fikirleri 202
4.2.1. Suriyeli Mültecilerin Türkiye'ye Gelişi ve Türkiye'deki Yaşam Deneyimleri 203
4.2.2. Türkiye'deki Suriyeliler: Mültecilik, Sürgün ve Geri Dönüşün Anlamı 212
SONUÇ 259
KAYNAKÇA 271
EKLER 307
ÖZGEÇMİŞ 319

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Suriyeli Görüşmecilerin Profili…….....13

Tablo 2: Avrupa'ya Sığınma Talebiyle ve Mülteci Olarak Giden

Suriyeli Mültecilerin Ülkelere Göre Dağılımı…….....137

Tablo 3: 2014-2019 yılları Arasında Suriyelilerin Üçüncü Ülkelere Yeniden Yerleştirilmesi…….....170

Tablo 4: Birebir Formülü Kapsamında Türkiye'den Çıkış Yapan Suriyelilere İlişkin İstatistikî Bilgiler……...172

Tablo 5: Suriyeli Mültecilerin Kendi Kendine Organize Geri Dönüşleri……183

Tablo 6: Türkiye'nin Önde Gelen Siyasilerinin Geri Dönüşle İlgili Açıklamaları.....190

KISALTMALAR LİSTESİ

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AFAD : Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı

AKP : Adalet ve Kalkınma Partisi

BM : Birleşmiş Milletler

BMMYK : Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği

BMYRA : Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon Ajansı

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

GEM : Geçici Eğitim Merkezleri

GİK : Gayrimenkul İddiaları Komisyonu

GKY : Geçici Koruma Yönetmeliği

GIGM : Göç İdaresi Genel Müdürlüğü

HDP : Halkların Demokratik Partisi

İHİÖ : İnsan Hakları İzleme Örgütü

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

MC : Milletler Cemiyeti

MHP : Milliyetçi Hareket Partisi

STK : Sivil Toplum Kuruluşları

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

UMÖ : Uluslararası Mülteci Örgütü

ÜİYEK : Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler

YUKK : Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanun

GİRİŞ

Mültecilik, siyasi zulüm, etnik veya dini çatışmalar ve insan hakları ihlali gibi nedenlerle tarih boyunca hep var olmuş ve insanlar bu gibi sebeplerin etkisiyle, başka yerlerde koruma aramak için yaşadıkları ülkeleri terk etmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla yerinden edilen milyonlarca insan, içinde buldukları güvencesizlik, şiddet ve çoğu zaman doğrudan üyesi oldukları devletin şiddetinden kaçmaktadır. Mary Kaldor (2007) tarafından "yeni savaşlar" olarak anılan Yugoslavya'nın parçalanmasına yol açan savaşlar, Somali, Ruanda, Sudan, Libya, Suriye, Yemen, vb. günümüz savaşları, genelde devlet otoritesinin çöktüğü zayıf devletlerde ve Üçüncü Dünya'da yaygınlık kazanmıştır. Bu gibi durumlarda devlet, artık kendi vatandaşlarının koruyucusu olmak bir yana, onların güvensizliğinin temel kaynağı konumuna gelmiştir. Buna bağlı olarak, artık güvenlik kaygıları devletlerarası savaştan değil, devletlerin kendi problemleri veya aşırı yoksulluktan kaynaklanmaktadır. Booth'un kısa ve öz ifadesiyle, "dünyada insanların çoğu için temel güvensizlik kaynağı dışarıdaki "düşman" değil, doğrudan kendi devletleridir" (Booth, 1991). Bu durum, günümüzde yaygın bir şekilde iç savaşlar şeklinde kendini göstermektedir. Son yıllarda milyonlarca insanın şiddet ve güvenlik ihtiyacı nedeniyle ülkesini terk etmek zorunda kaldığı Suriye'de yaşanan iç savaş da bunlardan sadece biridir. Bu durum ise karşımıza şu önemli soruyu çıkarmaktadır: Şiddete maruz kalmamak için daha güvenli bir yerde olma kaygısıyla yer değiştirmek zorunda kalan milyonlarca insanın durumu ne olacaktır?

Geçen yüzyıl boyunca mülteci ve diğer yerinden edilmiş kişi sayılarında iniş ve çıkışlar yaşanmasına rağmen özellikle İkinci Dünya Savaşı ve 1990'larda çok büyük mülteci sayıları ortaya çıkmıştır. 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılışı, uluslararası ilişkilerde İkinci Dünya Savaşı'ndan beri yaşanan en köklü dönüşüme neden olmuş ve yaşanan iç savaşlar ve etnik çatışmalar nedeniyle (Somali'nin çöküşü, Yugoslavya'nın parçalanması ve Ruanda Soykırımı) yeni göç kaynakları

ortaya çıkmıştır. Her ne kadar 1990'lı yıllara kadar dünya genelindeki mülteci sayısı giderek artan bir seyir izlese de bu sayı, 1990'larda hızla artmıştır ve günümüzde, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK)'nin verilerine göre, dünya genelinde 70. 8 milyon zorla yerinden edilmiş insan vardır (BMMYK, 2019, https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html). Bu rakam 'ülke içinde yerinden edilmiş kişiler' (ÜİYEK)[1], mülteciler ve sığınmacıların toplam sayısını göstermektedir. Bu kategoride yer alan kişilerin ortak noktaları, varkalımsal bir tehdit nedeniyle yaşadıkları yerde hayatlarını sürdürmelerinin neredeyse imkânsız hale gelmesi ve bunun sonucunda korumayı başka bir yerde aramak zorunda kalmalarıdır (Betts, 2017: 14). Bir bireyin temel haklarının güvence altına alınmasını kendi ülkesinin sağlamaması ya da sağlayamaması durumunda, bu kişinin ya da grubun koruma altına alınmasının gerekliliği konusunda uluslararası bir uzlaşma söz konusudur (Betts, 2017: 14).

Günümüzde mültecilik meselesi çözülmesi gereken en önemli sorunlardan biri olarak görülmektedir. BMMYK'ya göre, 2019 yılı Haziran ayı itibariyle dünya genelinde 25,9 milyon mülteci vardır. Bunlardan 20,4 milyonu BMMYK kontrolü altındadır ve bu mültecilerin yarısından fazlası (%57), Suriye (6,7 m.), Afganistan (2,7 m.) ve Güney Sudan'ın (2,3 m.) aralarında bulunduğu, üç ülkeden gelmektedir (BMMYK, 2019f). Son birkaç yıldaki Suriyelilerin kitlesel göçü, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, zorla yerinden edilmenin en büyük krizlerinden birine neden olmuş ve 2011 yılında Suriye İç Savaşı'nın patlak vermesinden itibaren yaklaşık 5,5 milyon civarında Suriyeli, güvenlik arayışı nedeniyle Lübnan, Ürdün, Irak, Mısır ve Türkiye'ye sığınmıştır.[2] Bugün dünyadaki her dört mülteciden bir tanesi Suriyelidir (BMMYK, 2019e). Daha da vahim olanı, Suriye'nin savaş öncesi yaklaşık 22

[1] **Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişi (İnternal Displaced Person):** Zorla yerinden edilmiş ancak halen kendi ülkelerinin sınırları içinde bulunan bir kişidir. (http://ccrweb.ca/sites/ccrweb.ca/files/static-files/glossary.PDF) Ülke içinde yerinden edilmiş kişler de zorunlu göçün bir türünü oluşturmaktadır. Ancak bu çalışmanın odak noktası mülteciler olduğu için bu göç türü bu çalışmanın sınırları dışındadır.

[2] Ülkelere göre Suriyeli mültecilerin dağılımı için; EK 5, s.312.

milyon (https://www.worldometers.info/world-population/syria-population/) olan nüfusunun yarısından fazlasının (13.1 m) şu an yerinden edilmiş durumda olmasıdır (BMMYK, 2019a). Suriyeli mültecilerin en fazla sığındığı ülkelerin başında ise Türkiye gelmektedir ve bugün Türkiye, bünyesinde en fazla Suriyeli mülteci barındıran ülke konumundadır (BMMYK, 2019e).

2011 yılında Suriye'de İç Savaş'ın başlamasıyla birlikte Türkiye, Suriyelilerin[3] kitlesel göçü ile karşı karşıya kalmıştır. Türkiye, Suriye İç Savaşı'nın ilk yıllarında Suriyeliler için 'açık kapı' politikası izlemiştir. Fakat 2016 yılında bu politikasını bırakmış ve Suriye-Türkiye sınırına uzun duvarlar inşa edilmiştir. Bu tarihten sonra da Suriyelilerin Türkiye'ye düzensiz göçü devam etmiştir. Günümüzde Türkiye'de yaşayan mültecilerin toplam sayısı 4 milyon[4] civarındayken bunlardan 3,7 milyon kadarını Suriyeli mülteciler oluşturmaktadır ve bunlardan sadece 109 bin kadarı (2017 yılında bu sayı 240.000 civarındaydı) geçici barınma merkezlerinde (kamplarda) yaşamaktadır (Göç İdaresi, 2019c). Bu boyutta bir kitlesel göç, Türkiye'nin daha önce karşılaşmadığı büyüklükte bir göçtür ve Türkiye'nin göç tarihine bakıldığında, Cumhuriyet tarihi boyunca (1923'ten 2011'e kadar olan 87 yıllık süreç) Türkiye'ye giriş yapan yabancıların toplam sayısı, Suriyelilerin 8 yılda eriştiği toplam sayının altındadır (Göç İdaresi, 2019a).

Bu durum, Türkiye'nin Suriyelilere yönelik olarak izlediği açık kapı politikasının bir sonucudur. Her ne kadar hükümet yetkilileri Türkiye'nin Suriyeli mültecilere yaklaşımının ne kadar 'yardımsever' ve 'misafirperver' olduğunu her fırsatta vurgulasa da iktidarın Suriyelilere yönelik böyle bir politika izlemesinde, insani kaygılardan ziyade pek çok ideolojik ve siyasi faktörün etkili olduğu bilinmektedir. İktidar kanadının bu tutumu, 2000'li yılların başında Türk dış politikasının tanımlayıcı unsuru olarak kullanılan 'komşularla sıfır problem' yaklaşımı ve bu dış politika paradigmasının ideolojik yaratıcısı olan Ahmet Davutoğlu'nun Türkiye'nin,

[3] Bu çalışma boyunca Suriyeliler ve Suriyeli mülteciler birbirinin yerine kullanılacaktır.
[4] Türkiye'de yaşayan mültecilerin tabiiyetleri ve sayıları için; EK 4, s. 311.

coğrafi konumundan dolayı bölgesel politikada daha aktif bir rol oynaması gereken merkezi bir güç haline getirilmesi fikrine dayanmaktaydı. Türkiye'nin bu yeni dış politikası, neo-Osmanlıcı bir yaklaşımdan hareket ettiği ve mevcut iktidarın eski imparatorluk bölgelerinde, Türkiye'nin etkisini arttırma girişimi şeklinde yorumlanmıştır (Antonopoulos, 2018; Kloos, 2016). Türkiye'nin neo-Osmanlıcı yeni dış politikası, Suriye Savaşı ile uygulamadaki karşılığını bulmuş ve bunun bir sonucu olarak Türkiye, Suriyeli mültecilere yönelik açık kapı politikası izlemiş ve günümüzde en fazla Suriyeli mülteci barındıran ülke konumuna gelmiştir. Danış'a göre (2016), 2011 yılından itibaren hükümetin Suriyelilere yönelik olarak uygulandığı açık kapı politikası ve oldukça dostane kabul yaklaşımı, Türk soyundan olmayanlar dışında, daha önce Türkiye'ye sığınan hiç kimseye gösterilmeyen bir tavırdır. İktidarın Suriyelilere yönelik bu tavrı, neo-Osmanlıcı bir yaklaşımdan yola çıkılarak Müslüman-muhafazakâr söylemlerle desteklenmiştir (Danış, 2016: 12). Yanı sıra söylemlerde, din kardeşliği bağı vurgulanarak, Suriyeli mültecilere gösterilen misafirperverlik, ensar-muhacir dayanışması üzerinden yapılmıştır. Fakat gelinen noktada sadece misafirperverliğin yetmediği görülmüştür. Çünkü bu insanlar için gereken imkânları (iş, kalacak yer, eğitim, sosyal yardım) yaratmadan çok sayıda sığınmacı kabul etmek tek başına pek bir anlam ifade etmemektedir. En önemlisi de insanca bir yaşam imkânı sunulmadan sadece mültecilerin Türkiye'ye girişine izin verilmiş ama sonrasında mültecilerin yaşam koşullarını düzeltmek adına herhangi bir düzenleme yapılmamıştır.

Öte yandan Türkiye'nin Suriyeli mültecileri kabul ederek çok önemli bir şey yaptığı da kabul edilmelidir. İktidarın kabul politikası ardındaki siyasi çıkar hesaplarını temeline dayanarak, herhangi bir sınırlama olmaksızın bu kadar fazla sayıda insanın kabul edilmesi Türkiye'de farklı görüşten pek çok kişinin tepkilerine neden olmuştur. Fakat bu tarz tepkiler de başka bir sorunlu yaklaşıma yol açmaktadır. Her ne kadar hükümetin açık kapı politikasının ardında pek çok siyasi çıkar hesapları olsa da bu insanlar zaten ülkelerindeki şiddet ve güvencesizlik

nedeniyle başka ülkelere gitmenin yollarını arıyordu. Dolayısıyla Türkiye'nin gösterdiği olumlu tavır, ülkesinden ayrılanların büyük çoğunluğunun Türkiye'yi tercih etmesinde önemli bir etken olmuştur.

Türkiye Hükümeti'nin 'açık kapı' politikası izlemesinin altında yatan nedenlerin incelenmesi, bu çalışmanın sınırları dışındadır ve bu çalışma açısından, bu gerekçelerin neler olduğunun tespit edilmesinden çok (bu gerekçelerin önemsiz olduğu anlamına gelmiyor) mevcut duruma ne gibi çözüm önerileri getirilebilir üzerine düşünmenin önemi vurgulanmaktadır. Çünkü bu insanlar zaten Suriye'den çıkmanın yollarını aramışlar ve büyük çoğunluğu, şu an Türkiye'de yaşamaktadır. Dolayısıyla artık buradalar ve bu aşamadan sonra yapılması gereken, bu insanların içinde bulunduğu belirsizliği bir nebze de olsa azaltmak adına neler yapılabilir üzerine düşünmektir.

Türkiye Hükümeti, Suriyeli mültecileri başlangıçta yasal bir statü olmayan 'misafir'[5] kavramı ile nitelendirmiştir (AFAD, 2014). Çünkü başlangıçta savaşın bu kadar uzun süreceği tahmin edilmemiş ve Suriyelilerin kısa sürede ülkelerine dönecekleri düşünülmüştür. Fakat bu beklentilerin aksine, savaş dokuzuncu yılında olmasına rağmen, Suriye'de çatışmanın ne zaman biteceği konusu belirsizliğini korumaya devam etmektedir. Bu bağlamda Suriyeli mülteci göçünün kitlesel boyutlara ulaşması ve kalış süresinin uzamasıyla birlikte Türkiye Hükümeti, bu insanları 13.10.2014 tarihinden itibaren 'geçici koruma statüsü' (Göç İdaresi, 2014) altına alarak onların durumunu yasal bir çerçeveye oturtmuştur.

Türkiye, 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne coğrafi kısıtlama ile taraf olduğu için sadece Avrupa ülkelerinden gelen sığınmacılara mülteci statüsü verilmektedir. 1967 yılında mülteci tanımında yer alan coğrafi kısıtlama kaldırılmış olsa da 1967 öncesinde anlaşmaya taraf olanlar, bu çekincelerini koruyabilmişlerdir. Bu nedenle Türkiye, Suriyelilere mülteci statüsü vermemektedir. Fakat bu çalışmada, resmi

[5]Örneğin, Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı (AFAD) tarafından hazırlanan bir çalışmanın başlığı,"Suriye'den Türkiye'ye Nüfus Hareketleri: Kardeş Topraklarında Misafirlik" şeklindedir.

makamlar tarafından Türkiye'de yaşayan Suriyelilerle ilgili nitelendirmeler veya Türkiye mevzuatında yer alan hukuki statü değil, uluslararası hukuk düzenlemeleri esas alınarak, bu kişiler için 'mülteci' kavramının kullanılması tercih edilmiştir. Çünkü savaştan veya çatışmalardan kaçarak Türkiye'ye sığınan tüm Suriyeliler 'ilk görüşte mülteci' (*prima facie*)dir ve uluslararası korumaya hakları vardır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), yaygın çatışmalar ve iç savaşlar kaynaklı kitlesel akın durumlarına uygun bir statü olarak "*prima facie"* mültecilik statüsünü tanımaktadır[6] ve buna göre, Türkiye'deki Suriyeli mülteciler de "ilk görüşte mülteci" özelliğine sahiptir.

Suriye Savaşı nedeniyle yaşanan zorunlu göç, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK) tarihinde gördüğü en büyük göç hareketi olarak değerlendirilmektedir. Bu gibi kitlesel ve uzun süreli[7] mültecilik durumlarına çözüm olarak BMMYK, üç kalıcı çözüm üzerinde durmaktadır: Menşe ülkeye gönüllü geri dönüş, üçüncü ülkeye yerleştirme ve yerel entegrasyon. Kalıcı çözümler kavramı geleneksel olarak, ev sahibi ülkede, üçüncü bir ülkede veya menşe ülkesinde kalıcı yerleşim ile ilişkilendirilmiştir (Long, 2008: 1). Uluslararası toplum ve BMMYK'nın kalıcı çözümlerin uygulanması konusundaki tercihleri dönemsel olarak farklılıklar göstermektedir. Bu durumda birtakım konjonktürel, politik ve ideolojik faktör etkili olmuştur. Nitekim İki Savaş arası dönemde, ülkeye geri dönüşün doğal ve gönüllü bir seçim olduğu varsayımından hareket edilerek savaş

[6] UNHCR, Handbook on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status under 1951 Convention and the 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees, reissued December 2011, HCR/1P/4/ENG/REV.3; UNHCR, Guidelines on International Protection No.11: Prima Facie Recognition of Refugee Status, HCR/GIP/15/11.

[7] Uzun süreli mülteci durumları (Protracted Refugee Situations), BMMYK tarafından "aynı milletten gelen 25.000 ya da daha fazla mültecinin belirli bir ev sahibi ülkede, beş yıl veya daha uzun bir süre boyunca sürgünde bulunduğu durum" olarak tanımlanmıştır (BMMYK; Protracted Refugee Situations, 2004, s.2, https://www.unhcr.org/40c982172.pdf,s.1). Günümüzde tüm mültecilerin yüzde 78'i uzun süreli mülteci durumundadır. 2018'in sonunda 15,9 milyon mülteci, uzun süreli mülteci durumundaydı. Uzun süreli mülteci kategosrisindeki mültecilerden 10,1 milyonu 20 yıldan daha az süredir sürgündeyken, 5.8 milyonu 20 yıl veya daha uzun süredir sürgünde yaşamaktadır. Özellikle yerinden edilme durumunun 40 yıldan fazla sürdüğü 2.4 Afgan mülteci, İran ve Pakistan'da bu belrisizlik hali içinde yaşamını sürdürmektedir (https://www.unhcr.org/globaltrends2018/).

tutsakları ve sürgünlerin ülkelerine geri dönüşleri sağlanırken 1945 ve 1980 arası dönemde gönüllü geri dönüş ilke olarak tercih edilen çözüm olarak kabul edilmesine rağmen uygulamada mültecilerin bulundukları ülkelerde yerleşmeleri ve entegrasyonları teşvik edilmiştir (Amore, 2002: 162). Chimni (1999), Avrupa hükümetlerinin yeniden yerleşime olan bu ilgisini, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Avrupa'nın yeniden inşası için komünizmden kaçan mültecilerin değerli bir işgücü kaynağı sağladıkları için, ekonomik değerlerine vurgu yaparak açıklar. Dolayısıyla Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, önceki dönemlerde tercih edilen çözüm önerisi olan yerel entegrasyon yerini menşe ülkeye geri dönüşün teşvik edilmesine bırakmıştır. Bu durum kalıcı çözümler konusundaki söylemi de önemli ölçüde şekillendirmiştir (Chimni, 2004: 56). Soğuk Savaş sonrasında mülteciler "ekonomik" ve "ideolojik değerlerini" kaybetmiş ve devlet kısıtlamalarının da artmasıyla mültecilerin mümkün olan en kısa sürede menşe ülkelerine geri dönüşlerinin sağlanmasına dair politikalar ön plana çıkmıştır (Chimni, 1993: 443-444). BMMYK (1997), geri dönüşü ideal bir çözüm olarak görmektedir ve 90'lı yılları ülkeye geri dönüşün on yılı olarak sunmuştur. 1993-2003 yılları arasındaki bu on yılda, 14,6 milyon mülteci menşe ülkelerine geri dönmüştür. Ruanda, Mozambik, Afganistan ve Eski Yugoslavya'da, büyük çaplı geri dönüş hareketleri gerçekleşmiştir (BMMYK, 2013a). Menşe ülkeye geri dönüşün teşvik edilmesi, mültecilerin birkaç veya daha fazla yıl süren sürgünlerinden sonra "eve" dönmeye istekli oldukları varsayımına dayanmakta ve bu nedenle geri dönüş haklarını ifade etmektedir (BMMYK, Handbook on Voluntary Repatriation, 1996).

Kitlesel göçler karşısında kapsamlı bir mülteci politikası geliştirememiş olan Türkiye'deki mevcut iktidar ve muhalif kanadın önde gelen isimlerinin sorun olarak gördükleri bu duruma yönelik olarak, bu üç kalıcı çözüm önerisinden en çok dile getirdikleri çözüm önerisi, Suriyeli mültecilerin menşe ülkelerine geri dönüşlerinin sağlanmasıdır. Fakat geri dönüşün ne zaman ve ne şekilde olacağına dair herhangi bir bilgi henüz yoktur. Yerel entegrasyon meselesi ise mülteciler üzerine araştırma yapan akademisyenler (Erdoğan, 2014; Kirişçi, 2014; İçduyu, 2017) ve savunucular

tarafından acil bir çözüm önerisi olarak sıklıkla dile getirilmektedir. Fakat hükümet yetkilileri entegrasyon konusunda genellikle sessiz kalmaktadır. Çünkü Türkiye toplumunun büyük bir kısmı Suriyelilerin Türkiye'ye yerleşmeleri, hatta uzun süreli kalmaları konusuna bile soğuk bakmaktadır ve Türkiye toplumunda Suriyelilere karşı toplumsal bir kabul sorunu mevcuttur. Bu kabul sorunun pek çok nedeni olduğu söylenebilir. Bunların başında mültecilerin ekonomik yük olarak görülmeleri ve kültürel kaygılar gelmektedir. Ev sahibi toplum tarafından Suriyelilerin gelişi ile birlikte ortaya çıktığını düşündükleri başlıca problemlerin iş bulma sıkıntısı, ev kiralarının yükselmesi, sağlık hizmetlerine erişim sıkıntısının olduğu görülmüştür (Kargın, 2016). Ayrıca Türkiye'de hükümetin birtakım siyasi kaygılarla Suriyeli mültecilere yönelik 'açık kapı politikası' izlemesi de pek çok tepkiye neden olmuştur. Türkiye hükümeti Suriye'deki İç Savaş'ın kısa sürede biteceğine ve gelenlerin geri döneceklerine dair bir beklenti içindeydi. Fakat bu beklentilerinin karşılanmaması ve gittikçe artan oranda Suriyelinin Türkiye'ye girişi, bu duruma paralel bir şekilde toplumda da artan bir hoşnutsuzluğa neden olmuştur.

Bir diğer seçenek ise Türkiye hükümetinin neredeyse hiç üzerinde durmadığı üçüncü ülkeye yerleştirme seçeneğidir. AB üyesi ülkelerin, AB dışındaki ülkelerde yaşayan mültecilerin yeniden yerleşimini yaptıkları mülteci sayılarının azlığına (AB Delegasyonu, 2017) bakılacak olursa, Türkiye'deki yetkililer tarafından bu çözüm yolu üzerinde çok fazla durulmamasının nedeni anlaşılmış olacaktır.

Tüm bunlardan yola çıkılarak bu çalışmada, Türkiye'de yaşayan Suriyeli mültecilere yönelik olarak en çok dile getirilen çözüm önerisi olan menşe ülkeye geri dönüş çözüm yönteminin, Suriyeli mülteciler için uygulanabilir bir çözüm olup olmadığı, doğrudan mültecilerin kendi görüşlerinden yola çıkarak tartışmaya açılacaktır. Geri dönüş meselesi, çoğu zaman tarafların ev sahi ülke, menşe ülke ve uluslararası toplumun dâhil olduğu üç tarafı olan bir meseleymiş gibi ele alınmaktadır. Meselenin asıl öznesi olan mülteci ise bu sürecin dışında bırakılmaktadır. Dolayısıyla mültecilik durumlarına çözüm önerisi olarak

geliştirilen geri dönüş çözümü, genellikle devlet merkezli bir yaklaşımla ele alınmaktadır ve çoğu zaman hedef, sığınılan ülkenin yükünün hafifletilmesidir. Bunun yanı sıra çoğu durumda menşe ülkenin çıkarları da ön plana alınarak geri dönüşler teşvik edilmektedir. Örneğin, menşe ülkenin yeniden yapılandırılması, barışın inşası ve devletin uluslararası alanda meşruiyetini yeniden sağlaması amacıyla mülteciler için uygun koşullar sağlanmadan mültecilerin geri dönüşleri teşvik edilmekte ve hatta bazı durumlarda mülteciler, ev sahibi ülkedeki koşulların hayatta kalmaya bile yetmediği durumlarda, geri dönüş zorunlu seçeneğini uygulamak durumunda kalmaktadır. Dolayısıyla çoğu zaman, mültecilerin içinde bulunduğu durum veya onların fikirleri hiç dikkate alınmamaktadır**.** Bu çalışmada, mülteciler için önerilen çözüm yöntemlerinden biri olan menşe ülkeye geri dönüşün, mültecilerin düşünceleri ön plana alınarak, onlar açısından geri dönüşün ve evin anlamı, geri dönüş önündeki engeller, hangi koşullar gerçekleşirse geri dönmek istedikleri ya da hangi koşullar sağlanırsa sığınılan ülkede kalmak istedikleri gibi temalar üzerinden onlar açısından uygun bir çözüm olup olmadığı değerlendirilecektir. Çünkü mültecilerin kendileri tarafından dile getirilen söylemin onların içinde bulunduğu durumu anlamamız açısından en önemli söylem olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu şekilde onların seslerine kulak vererek, içinde bulundukları durumları ve beklentilerini daha iyi anlayabiliriz ve devlet merkezli yaklaşımlar yerine insani yönü ağır basan bir yaklaşım benimseyebiliriz.

Tüm bu açıklamalardan yola çıkarak çalışmayı bölümlendirecek olursak; bu tez çalışması dört bölümden oluşmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde, mültecinin menşe ülkeye geri dönüşünü çevreleyen siyasi kavramlar hakkında bir kaç önemli soru sormakla başlanmaktadır: mülteci kimdir? Bu sorudan yola çıkarsak 1951 mülteci tanımının esas bileşenleri olan ‘korunma’ ve ‘zulüm’ kavramları ile kastedilen nedir? Bu iki kavram, mülteciliğin merkezine birey ve devlet arasındaki ilişkiyi yerleştirerek ulus-devlet, vatandaşlık ve haklar meselesinin tartışmaya açılmasını zorunlu kılmaktadır. Toplum sözleşmesine göre koruyucu rolünü yerine getiremeyen devlet, vatandaşının zulüm görmesine neden olarak, hatta

bazen bizzat zulmün kaynağı olarak vatandaşının mülteci olmasına neden olmuştur. Mültecilik durumunda devlet en temel görevini yerine getiremediği için sözleşme bozulmuş ve menşe devletten yapılan fiziksel hareket, devlet ile vatandaş arasındaki ilişkilerin kopmasına neden olmuştur (Shacknove, 1989). Geri dönüşle birlikte bu ilişkilerin nasıl onarılacağı ve bu konuda menşe devletin sorumluluklarının neler olacağı sorusu karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle geri dönüş bağlamında, menşe devletin sürgündeki vatandaşlarına karşı yükümlülük ve sorumlulukları meselesi tartışmaya açılmıştır. Yaygın kamuoyu ve akademik araştırmalar, iltica ülkelerinin sınırları içinde barındırdıkları kişilere karşı yükümlülüklerini araştırırken, menşe ülkelerinin mülteciler için geri dönüşle ilgili ne gibi yükümlülüklere sahip olduğu konusunun çoğunlukla üzerinde durmamaktadır. Bu bağlamda menşe ülkenin geri dönüşle ilgili sorumlukları "devlet koruması" kavramı temel alınarak, toplum sözleşmesi teorisi ve geri dönüş hakkına dair yasal belgelerden faydalanılarak tartışılmıştır.

Yanı sıra bu bölümde, mülteciler açısından "ülkesine geri dönüşün anlamı" üzerine odaklanılmıştır. Geri dönüşün en çok tercih edilen kalıcı çözüm olması mültecilerin ülkelerine kuşkusuz dönmek isteyecekleri varsayımından hareket etmektedir. Dolayısıyla geri dönüşle ilgili söylemlerde esas vurgu "ev"e veya "vatan"a dönüş kavramları üzerinden olmaktadır. Bu bağlamda geri dönüş söylemiyle "ev" ve "vatan" kavramlarının nasıl ilişkilendirildiğini incelemek gerekmektedir. Ülkesine geri dönüşle ilgili olarak bu kavramlara sıklıkla başvurulması, insanlar ve yer arasında "doğal" bağların var olduğu inancına dayanmaktadır. Böylece mültecinin geri dönüşü ile ulus-devletin siyasal örgütlenmesi pekiştirilmektedir (Long, 2008). Bu düzen, ulus-devlet fikrinin temel taşı üzerine inşa edilmiştir ve mültecilerin neden bu kadar dışlanmaya ve zulme maruz kaldıklarını anlamak için bu kurumu incelememiz çalışma açısından faydalı olacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası mülteci rejiminin temelleri ve bu rejimin 20. yüzyıl boyunca evrimi üzerine bir

değerlendirme yapılarak, yerinden olmanın anlamı ve karmaşık deneyimi, tarihsel süreç içinde mültecilerin hukuk alanının ötesine geçerek nasıl tanınır hale geldiği gösterilmeye çalışılmıştır. Yanı sıra, uluslararası mülteci rejiminin temelini oluşturan temel siyasi kavramlar ve ülkeye geri dönüş çözüm önerisinin, tarihsel arka planı ele alınmıştır. Bu bağlamda, mülteciler için üç dayanıklı çözüm önerisi arasında gönüllü geri dönüşün, en çok tercih edilen çözüm önerisi olmasında ne gibi siyasi, ekonomik ve uluslararası sistemle ilgili faktörler etkili olmuştur? Sorusundan yola çıkılarak, uluslararası toplumun (BMMYK) neden ülkesine/vatanına geri dönüşü sürgün durumları için ideal bir çözüm olarak sunduğu ve geri dönüş çözüm önerisinin gönüllülük, güvenlik ve onur kavramlarıyla birlikte anılır olmasının altında yatan gerekçeler incelenmiştir. Dolayısıyla geri dönüş bağlamında gönüllük, güvenlik ve onur kavramları nasıl anlaşılmalıdır? Soruları bu bölümde incelenmiştir. Yanı sıra bu bölümde, mülteciler açısından geri dönüş durumunda en uygun zaman ve uygun koşulların sağlanması konusunda menşe ülke, göç alan ülke ve BMMYK'nın sorumluluklarını ve geri dönüşün sürdürülebilir olmasının bağlı olduğu koşulları görmek açısından, geçmiş yıllarda farklı ülkelere gerçekleşen geri dönüş uygulamaları incelenmiş ve tezin argümanını destekleyen kanıtlar olarak sunulmuştur. Bu bağlamda, uzun süreli mülteci durumlarında geri dönüş isteği ve geri dönüşün sürdürülebilirliğini etkileyen faktörler tespit edilerek, Türkiye'nin bu konudaki politikalarını oluştururken nelere dikkat etmesi gerektiği veya ne gibi sorunlarla karşılaşacağı önceden öngörülmüş olacaktır. Bu durumda ise, çatışmanın sona ermesi veya kaçışa neden olan koşulların ortadan kalkması, dolayısıyla 'zulmün sona ermesi', menşe ülkeye geri dönüş kararının alınması için tek başına yeterli midir? Eğer öyleyse menşe ülkeye geri dönüş kararını verecek kimlerdir? Bu durumda geri dönüş ne zaman uygundur? Gibi sorular tartışmaya açılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Suriye İç Savaşı'nın gelişimi ve Suriyeli mülteci krizi ele alınmıştır. Yanı sıra Suriyeli Mültecilerin Türkiye'ye geliş süreci kısaca ele alınmıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin mülteciler ve sığınmacılar konusundaki yasal mevzuatı ve Suriyeli mültecilerle ilgili alınan yasal kararlar

incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde, yaygın kalıcı çözüm yöntemlerinden yerel entegrasyon ve üçüncü ülkeye yeniden yerleşimin Suriyeli mülteciler için ne derece uygulanabilir olduğu, bugüne kadar bu konularda atılan adımlar, bu kalıcı yöntemlerin uygulanması durumunda karşılaşılacak sorunlar ve yapılması gerekenler kısaca ele alınmıştır. Bu kalıcı çözümlere ek olarak, Türkiye'de yetkililer tarafından Suriyeli mültecilerin durumuna çözüm olarak sunulan sınır ötesi operasyonlar aracılığı ile oluşturulan güvenli alanlara Suriyeli mültecilerin gönderilmesi önerisinin uygulanabilirliği de bu bölümde ele alınan bir diğer konudur.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, Türkiye'de yaşayan Suriyeli mültecilerin durumuyla ilgili siyasi aktörler tarafından yapılan açıklamalar ve önerilen çözüm yöntemlerine yer verilmiştir. Türkiyeli siyasi liderlerin mültecilerin durumuna çözüm olarak geri dönüşe yer verdikleri 43 konuşma incelenmiş ve bu konuşmalarda geri dönüşle birlikte en çok vurgu yapılan veya hiç vurgu yapılmayan kavramlar, mülteci geri dönüşüne dair akademik tartışmalardan yola çıkılarak analiz edilmiştir. Bu durum geri dönüş çözüm önerisinin, uluslararası toplum tarafından en uygun çözüm önerisi olarak görülmesinin altında yatan varsayımların, Türkiye'deki siyasilerin açıklamalarında da ne derece yer aldığını tespit etmek açısından önem taşımaktadır. Ayrıca bu bölümde, mültecilerle sahada yapılan görüşmeler neticesinde ulaşılan bulgulara yer verilecektir. Suriyeli mültecilerin kendilerini tanımlama biçimleri, geri dönüşe dair fikirleri, haklar ve geri dönüş isteği arasındaki ilişki ve yetkililer tarafından mülteciler için nihai çözüm olarak görülen geri dönüşün önündeki engeller, mültecilerin fikirlerinden yola çıkarak değerlendirilmiştir.

Yarı yapılandırılmış derinlemesine yüz yüze görüşme yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, iç savaşın başladığı 2011 yılından itibaren yaklaşık 8 yıl boyunca Türkiye'ye yasal ya da kaçak yollardan giriş yapan, kendiliğinden yerleşmiş ve çoğu zaman kendi çabalarıyla ev sahibi ülkeye entegre olmaya çalışan, İstanbul'da yaşayan, 17 ve 75 yaş aralığındaki kadın (14) ve erkek (21) toplam 35

Suriyeli mülteci ile derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Derinlemesine mülakatlar öncesinde 43 kişi ile pilot görüşme yapılmış ve bunlardan bazılarına ulaşılamadığı için 35 kişiyle derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilebilmiştir. Görüşmecilere ulaşmak için kartopu yöntemi kullanılmıştır. Görüşmecilere ulaşılmasına aracı olan kişilerin yönlendirdikleri kişilerin yakın akrabaları olmamasına dikkat edilmiştir. Görüşmeciler, İstanbul'un 6 farklı ilçesinde (Bahçelievler, Beylikdüzü, Avcılar, Fatih, Esenyurt ve Esenler) yaşayan mültecilerdir. Görüşmelerin büyük çoğunluğu Türkçe dilinde yapılmıştır ve görüşmecilerin Türkçelerinin yeterli olmadığı durumlarda ve hiç Türkçe bilmeyen görüşmecilerle yapılan görüşmelerde Türkçeyi akıcı konuşan bir katılımcıdan çeviri desteği alınmıştır. Sorular, mültecilerin anlamakta zorlanmayacakları şekilde, mümkün olduğunca sade ve basit bir dille ifade edilmiştir. Ayrıca bu çalışma, katılımcıların gönüllü rızasına dayanmaktadır ve kişilerin kimlik bilgilerinin gizliliği sağlanmıştır. Bu bağlamda metin içinde görüşmeciler, isimleri kullanılmadan G1, G2…G35[8] Şeklinde adlandırılmış ve yaş cinsiyet ve eğitim durumuna dair detay bilgiler verilmiştir.

Tablo 1: Suriyeli Görüşmecilerin Profili

Adı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Meslek	Medeni Durumu	Geldiği Yıl
G1	Erkek	26	Üniversite (İnşaat Mühendisi)	Suriyeli Çocuklara Ders Veriyor	Bekâr	Ocak 2016
G2	Kadın	39	Lise	Ev Hanımı	Evli	2013
G3	Kadın	40	Lise	Ev Hanımı	Bekar (Kocası Ölmüş)	2013
G4	Erkek	42	Lise	Manavda Çalışıyor	Evli	2014
G5	Erkek	24	Lise (Üniversiteyi savaş nedeniyle bırakmak zorunda kalmış)	Manav'da Çalışıyor	Bekâr	2016 Ocak

[8] Örneğin; 'G1, Kadın/Erkek, Yaş, Eğitim durumu' şeklinde belirtilmiştir.

G6	Erkek	26	Üniversite (İnşaat Mühendisi)	Matbaa Şirketinde Çalışıyor	Bekâr	2016 (Kaçak Giriş)
G7	Erkek	38	Üniversite (Avukat)	Suriyelilere Danışmanlık Yapıyor	Bekâr	2014
G8	Erkek	24	Üniversite Okuyor (Elektrik Elektronik Mühendisliği)	Öğrenci	Bekâr	2015
G9	Kadın	40	İlkokul	Terzi	Evli	2011
G10	Erkek	38	Üniversite (İktisat)	Suriyelilere Türkçe Dersi Veriyor	Evli	2015
G11	Kadın	22	Lise	Ev Hanımı	Evli	2016
G12	Erkek	34	Lise	Marangoz	Bekâr (Boşanmış)	2016 (Kaçak Giriş)
G13	Erkek	33	İlkokul	Mobilyacıda Çalışıyor	Evli	2014
G14	Kadın	37	Lise	Ev Hanımı	Bekâr (Kocası Ölmüş)	2013
G15	Erkek	26	Üniversite (İnşaat Mühendisi)	Döviz Ofisinde Çalışıyor	Bekâr	2016 (Kaçak Giriş)
G16	Kadın	42	Yüksekokul (İç Tasarım)	Kuaförde Çalışıyor	Bekâr (Boşanmış)	2015
G17	Kadın	45	İlkokul	Ev Hanımı	Evli	2014
G18	Kadın	48	Lise	Ev Hanımı	Bekâr (Kocası Ölmüş)	2016 (Kaçak Giriş)
G19	Erkek	26	Üniveriste Okuyor	Öğrenci	Bekâr	2014
G20	Kadın	38	Üniversite (Öğretmen)	Ev Hanımı	Evli	2014
G21	Erkek	44	İlkokul	Marangoz	Evli	2011
G22	Erkek	36	Ortaokul	İşsiz	Bekâr	2014
G23	Erkek	45	Ortaokul	Mobilyacıda Çalışıyor	Evli	2014
G24	Kadın	23	Üniversite (Elektronik Mühendisliği)	Emlak Ofisinde Çalışıyor	Bekâr	2013
G25	Kadın	54	İlkokul	Ev Hanımı	Evli	2017
G26	Erkek	29	Ortaokul	Döşemecide Çalışıyor	Bekâr	2018 (Kaçak Giriş)
G27	Kadın	63	İlkokul	Ev Hanımı	Bekâr (Kocası Ölmüş)	2014

G28	Erkek	75	Lise	Çalışmıyor	Bekâr (Karısı Ölmüş)	2014
G29	Kadın	60	Okula Gitmedi	Ev Hanımı	Evli	2014
G30	Erkek	25	İlkokul	Tekstil Fabrikasında Çalışıyor	Bekâr	2014
G31	Erkek	25	Lise	Depoda çalışıyor (Paketleme)	Bekâr	2015 Aralık
G32	Erkek	21	Ortaokul	Mobilya İmalathanesinde Çalışıyor	Bekâr	2015
G33	Kadın	25	Lise	Çağrı merkezinde Çalışıyor	Bekar	2016
G34	Erkek	17	3. Sınıfa Kadar Okumuş	Mobilyacıda Çalışıyor	Bekâr	2016 (Kaçak Giriş)
G35	Erkek	64	Yüksekokul	Çalışmıyor	Evli	2016

Bu çalışmada görüşmecilere, Temel Biyografik Sorular, Suriye'den Ayrılma ve Türkiye'ye Yerleşme Sürecine Dair Sorular, Geri Dönüşe Dair Sorular, Kişisel Duygular ve Beklentilere Dair Sorular, Türkiye'deki Yaşam Deneyimine Dair Sorular, Vatan ve vatandaşlık Algısına dair sorular şeklinde altı ana başlık altında önceden hazırlanmış bir dizi soru sorulmuştur[9]. Ancak soruların sırası görüşmeler sırasında duruma göre değiştirilmiş ve özellikle çalışma açısından daha ilginç görünen konular detaylandırılmıştır ve bazı durumlarda görüşmecilerin özel durumları dikkate alınarak yeni sorular eklenmiştir. Bu bakımdan sorular esnek ve açık olarak tasarlanmıştır.

Görüşmeler sırasında kaynak kişinin izni alınarak ses kaydı yapılmıştır. Böylece, hem görüşme süreci engellenmemiş hem de görüşme sonuçlarının daha ayrıntılı değerlendirilmesi sağlanmıştır. Görüşmelerin transkripsiyonu yapılmış ve görüşme sırasındaki gözlemlere dair notlardan da faydalanılmıştır.

Kadın ve erkek katılımcı sayısının birbirine yakın olmasına ve katılımcıların farklı yaş, eğitim ve sosyo-ekonomik çevreden gelmiş olmalarına özen gösterilmiştir. Görüşmeler, 2017 ve 2019 yılları arasında yapılmıştır. Görüşmelerin

[9] Bu sorular için; EK 9, s.316.

çoğunluğu görüşmecilerin evlerinde gerçekleştirilirken, bazı görüşmelerin cafelerde ve kişilerin işyerlerinde yapılması tercih edilmiştir. Bu süreçte kullanılan doğrudan gözlem yöntemi de doğal bir bağlamda veri elde edilmesine yardımcı olmuştur.

Nitel araştırmada kaç katılımcıya ihtiyaç duyulduğunun belirlenmesi kolay değildir. Sarantakos (1997)'un belirttiği gibi, "nitel çalışmalarda, örneklemin boyutunu belirlemek için sayısal sınırlara başvurulamaz; bunun yerine, seçilen konu ile ilgili doygunluğa[10] ulaşıldıktan sonra sona erer. Benzer şekilde, amaçlı örnekleme yöntemi kullanıldığında, sayılar araştırma için birincil öneme sahip olmadığından, katılımcı sayısının ne zaman yeterli olacağına karar vermek araştırmacıya bırakılmıştır" (Sarantakos, 1998:157). Bu çalışmada, Sarantakos'un nitel araştırmalarda örneklem büyüklüğünü belirleme konusundaki görüşleri temel alınmıştır.

Gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar yoluyla ve ses kaydı çözümlemeleri sonrasında elde edilen anlatılar üzerinden içerik analizi yapılmış ve başlıca şu temalar üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır: mülteci kavramının sınırları, geri dönüşün anlamı, uzun süreli göç durumlarında evin ve vatanın anlamı, mekân ve haklar arasındaki ilişki, vatandaşlık kazanımı ve geri dönüş isteği arasındaki ilişki, amaçlı aktörler olarak mülteciler, geri dönüşün önündeki engellerin karmaşıklığı, belirsizlik içinde yaşama deneyimi ve üçüncü ülkeye yeniden yerleşime dair fikirler.

Yapılan saha çalışması sırasında karşılaşılan kısıtlardan en önemlisi, görüşme yapmak için yaşlı mültecilere ulaşmanın oldukça zor olmasıdır. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri, 60 yaş ve üzeri Suriyeli mülteci sayısının oldukça az olmasıdır. Yanı sıra görüşme yapmayı güvenlik kaygıları nedeniyle istemeyenler de olmuştur. Bu durum, saha çalışmalarında kullanılan kartopu

[10] Doyma noktası, veri toplama sırasında yeni soruların ortaya çıkmadığı bir noktadır.

yönteminin, görüşme yapılan kişilerin benzer bölgelerden[11] gelen kişilerden oluşması nedeniyle yöntemsel açıdan sorun taşımasına rağmen görüşmecilerin güvendiği bir aracıya duyulan ihtiyaç nedeniyle, bu çalışmada kullanılmasını zorunlu kılmıştır.

Bu çalışma sonucunda elde edilen bulguların, sadece İstanbul'da yaşayan küçük bir grubun görüşlerini yansıttığı belirtilmelidir ve Türkiye'de yaşayan tüm Suriyeli mültecilere genellenebilir olarak değerlendirilmemelidir. Bu çalışma ile genel sonuçlara ulaşmaktan ziyade bir durum tespiti yapılmıştır. Yanı sıra bu çalışmanın bir diğer sınırlılığı, Suriyeli mültecilerin geri dönüşü meselesini odak aldığı için sadece Suriyeli mültecilerin fikirlerine yer verilmesidir. İstanbul'da yaşayan yerli toplulukların Suriyeli mültecilere karşı ne tür algılar ve yaklaşımlar geliştirdiklerine bu çalışmada yeterince yer verilmemiştir.

Tüm bunların yanı sıra, tezin interdisipliner bir nitelik taşıdığını belirtmemiz gerekir. Zorunlu göç çalışmaları doğası gereği, devlet ve toplumun bir arada incelenmesini zorunlu kılan bir alandır. Bu bağlamda çalışmada, ulus devlet-mülteci ilişkisi ve mülteci rejiminin gelişimin incelendiği bölümlerde, siyaset bilimi, siyaset felsefesi ve uluslararası hukuk disiplinlerinden, geçmiş geri dönüş uygulamalarına dair deneyimler ve mültecilerin kendi görüşlerine yer verilen bölümlerde ise,

[11] Derinlemesine görüşme yapılan kişiler, Suriye'nin Şam, Humus, Hama ve Halep şehirlerinden gelmiştir. Fakat görüşmecilerin bu dört şehirden geliyor olması çalışmanın sınırlılığı olsa da Suriyeli mültecileri İstanbul örneği üzerinden inceleyen çalışmalar için büyük bir probleme yol açmayacağı söyelenebilir. Nitekim İstanbul'da yaşayan Suriyeli mültecilerin %86'sı Halep kökenli olup %7'si Şam'dan, geri kalan kısmı ise İdlib, Humus ve Hama gibi yerlerden gelmektedirler (Kaya, 2017: 55). Türkiye genelindeki Suriyeliler için benzer bir Suriyeli mülteci profili diğer bilimsel çalışmalarda da çizilmiştir (Erdoğan, 2015). Ayrıca, Türkiye'deki 3,4 milyon mülteci için BMMYK verileri, çoğunluğun Suriye'nin Kuzeyi'nden, özellikle Halep, Humus, Hama ve Idleb'ten geldiğini Şam, Kırsal Şam ve Dar'adan gelenlerin oranla daha az olduğunu ortaya koymaktadır (UNCHR, Comprehensive Protection and Solutions Strategy: Protection Thresholds and Parameters For Refugee Return to Syria, February 2018, s.5 https://data2.unhcr.org/en/documents/download/63223)

sosyoloji ve antropolojiden faydalanan bir yaklaşım benimsenmiştir. Yanı sıra her bölümün kendi içinde interdisipliner bir özellik taşıdığı söylenebilir.

Bu saha çalışmasını yapmanın benim için en zor yanı ise savaş nedeniyle ülkesinden ayrılmak zorunda kalmış, zorlu ve tehlikeli yollardan geçerek hiç tanımadığı bir ülkenin topraklarına sığınmış ve burada çok sınırlı haklarla yaşam mücadelesi veren bu insanlara, yaşadığım koşullar ve imkânlara erişim açısından görece ayrıcalıklı konumda olarak -vatandaş olan/olmayan- bizim dışımızda zaten kurulmuş bir hiyerarşik ilişki içinden soru soran konumunda olmaktı. Yanı sıra son yıllarda Türkiye'de Suriyeli mültecilerle ilgili çok fazla çalışma yapılmıştır ve her ne kadar yapılan saha çalışmalarında belirli hassasiyetler dikkate alınsa da, sürekli sorular sorulan bu insanların kendilerini bir akademik çalışma veya projenin nesnesi gibi hissetmelerine yol açmadan, bu çalışmanın sürdürülmesini sağlamak benim için zor deneyimlerden bir diğeriydi.

Bir Suriyeli mülteci içinde bulundukları bu durumu şu etkili sözlerle dile getirmiştir:

"*Kendimizi laboratuar fareleri gibi hissediyoruz. Uluslararası kuruluşlar, sayısız ihtiyaç değerlendirmesi ve anketle gelir ve soruları bitince ayrılırlar. Sonrasında biz onlardan asla yardım alamayız. Formları doldurup, sorularına cevap vermek dışında yaşamımızda yapacak bir şeyimiz olmadığını düşünüyorlar. Bu bize yapılan bir saygısızlıktır. Bizim de onurumuz var"* (Mansour, 2018:5)

2011 yılından itibaren Suriyeli mülteciler, üzerine en fazla çalışma yapılan konulardan biri haline gelmiştir. Suriyelilerle ilgili yapılmış çok sayıda akademik çalışma ve STK ve Araştırma Merkezi raporu bulunmaktadır. Suriyeli mültecilerle ilgili 2014-2019 yılları arasında yapılmış 188 yüksek lisans tezi ve 2015-2018 yılları arasında yapılmış 19 doktora tezi ve 14 tıpta uzmanlık tezinin (Yok.tez.gov.tr, 2019) olması, son yıllarda bu konunun akademik çalışmalar içinde en popüler konulardan biri olmasının en açık göstergelerindendir. Yapılmış bu tez çalışmalarına bakıldığında Sosyoloji, psikoloji, iletişim, Kamu yönetimi, sosyal hizmetler, sağlık bilimleri, işletme, uluslararası ilişkiler, Eğitim bilimleri, siyaset bilimi, hukuk,

coğrafya, biyokimya, ekonometri gibi çok farklı disiplinlerden çalışmalar olduğu görülmüştür.

Suriyeli mültecilerle ilgili yapılan çalışmalar ise genel olarak şu başlıklar altında yoğunlaşmaktadır[12]: Suriyeli Mültecilerin Hukuki Statüsü (Topal, 2015; Erdem, 2017; Kaya ve Eren, 2014), Suriyeli kadın mülteciler ve toplumsal cinsiyet (MAZLUMDER Kadın çalışmaları grubu, 2014; Kıvılcım ve Baklacıoğlu, 2015; Özden ve Ramada, 2019), Suriyeli çocukların eğitim meselesi (Özer v.d., 2016; Human Rights Watch, 2015), Suriyeli mültecilerin demografik görünümü ve yaşam koşulları (AFAD, 2017; Kaya ve Kıraç, 2016; MAZLUMDER, 2013; Amnesty International, 2014), Suriyeli mültecilerin Türkiye'ye etkileri (ORSAM-TESEV, 2015; Özdemir, 2017), Suriyeli mültecilerin emek piyasasına etkisi (Lordoğlu 2016; Erol v.d., 2017), Suriyeli mültecilerin toplumsal uyumu (Erdoğan: 2014, 2017; Yıldırımalp v.d., 2017; TBMM, 2018), Türkiye'de Suriyeli mülteci algısı (Erdoğan, 2014; TÜRKSAM, 2018; PSEUROPE, 2017), Suriyelilerin Türkiye algısı ve Türkiye'de yaşam deneyimi (TÜRKSAM, 2017; Biner ve Soykan, 2016), Suriyeli mültecilerin medyada temsili (Doğanay ve Keneş, 2016; Taş ve Taş, 2018; Erdoğan Murat, v.d., 2017).

Suriyeli mültecilerin geldiği ilk yıllarda yapılan akademik çalışmalar ve raporlar, genel olarak Türkiye'nin mülteci politikası ve Suriyelilerin yaşadıkları sıkıntılar ve ihtiyaçları üzerine odaklanırken, 2015 yılından itibaren bu konuların yanı sıra Suriyelilerin toplumsal entegrasyonu meselesi de çalışılan öncelikli konular arasında yer almaya başlamıştır.

Çalışmanın odağını oluşturan Suriyeli mültecilerin menşe ülkelerine geri dönüşleri konusunda ilgili literatüre bakıldığında, meseleye bu açıdan bakan çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Bu bağlamda ilgili literatürde, Suriyeli mültecilerin geri dönüşünü doğrudan ele alan akademik çalışmaya

[12] Suriyeli mültecilerle ilgili Türkiye'de yukarıda genel olarak verilen her bir başlık altında onlarca çalışma bulunmaktadır. Burada sınırlı bir bölümüne yer verilmiştir.

rastlanmamıştır. Fakat literatürde Suriyeli mültecileri İstanbul örneğinde ele çalışmaların oldukça fazla olduğu görülmüştür.

Kaya ve Kıraç'ın (2016) İstanbul'da Küçükçekmece, Bağcılar, Başakşehir, Fatih, Sultanbeyli ve Ümraniye ilçelerinde gerçekleştirilen Suriyeli ailelerle yapılan yapılandırılmış hanehalkı anketleri, yerel paydaşlara yönelik açık uçlu mülakatlar ve hem Suriyeli mülteciler hem de yerel halkla yapılan odak grup mülakatlarına dayanan çalışmalarında, İstanbul'da ikamet eden Suriyeli mültecilerin zarar görebilirliklerinin saptanması ve temel korunma ihtiyaçlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Mültecilerin İstanbul'a gelme gerekçeleri olarak aile bağları, büyük şehirlerdeki hareket özgürlüğü, ekonomik ve sosyal olanaklar olduğu belirtilmiştir. Çalışma ile İstanbul'daki Suriyeli mültecilerin, başta kayıt işlemlerindeki güçlükler olmak üzere sağlık, eğitim ve diğer hizmetlere erişimde önemli sıkıntılar yaşadıkları sonucuna ulaşılmış; Mülteciler için yapılan "geçici" tanımlamasının, ülkelerindeki savaşın yakın bir zamanda biteceğinden ümidi kesmiş olan ve Türkiye'de uzun süreli veya daimi ikamet ve yasal statü kazanmaları konusunda belirsizlikler içinde olan Suriyeli mülteciler arasında tedirginlik ve endişe yarattığına dikat çekilmiştir. Suriyelilerin çoğu aynı işte çalışan Türkiyeli vatandaşların aldığı ücretten çok daha düşük ücretler karşılığında çalıştırıldığına, planlı ve düzenli insani yardım olanakları sınırlı olmasına ve Suriyeli mültecilerin çoğunun yardım kuruluşları ve yerel makamlarca sağlanan düzenli bir yardım almadığına değinilmiştir. Ayrıca Suriyeli mültecilere yönelik toplumsal kabulün düşük olduğu ve bunun sebebi olarak Suriyelilerin fabrikalarda (özellikle tekstil ve ayakkabı üretimi alanında) ücretlerin düşmesine ve kiraların artmasına yol açması olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yıldırımalp, İslamoğlu ve İyem (2017) tarafından Türkiye'de kamplardan ayrılarak İstanbul'a yerleşen 30 Suriyeli sığınmacı ile biçimsel mülakat yöntemi ile gerçekleştirilen çalışmada, kentlerde yaşayan Suriyeli sığınmacıların toplumsal kabul ve uyuma dair bakış açılarının, sorunlarının tespit edilerek bu konulara yönelik çözümler geliştirilmesi amaçlamıştır. Çalışmada Suriyelilerin kendilerine tanımış olan yasal haklardan yararlandıklarına ve vatandaşlık hakkı isteklerine

dikkat çekilmiş ve Vatandaşlık kazanımının ikamet, çalışma ve temel kamu hizmetlerinden yararlanma gibi fırsatlar sunacağını ve vatandaşlığın kendilerini daha güvende hissetmelerini sağlayacağı belirtilmiştir. Yapılan görüşmelerde mültecilerin pis ve zor işlerde, uzun ve düşük ücretle güvencesiz koşullarda çalışmak zorunda kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Misafir kelimesinden duydukları rahatsızlık, Türk toplumu ile yeterli düzeyde kaynaşamamak, dil konusundaki yetersizlikeri ve çalışma hayatının yanı sıra sosyal hayatta da ayrımcılıklarla karşılaştıkları ulaşıla diğer sonuçlardan bazılarıdır. Suriyelilerin kabul ve uyumuna yönelik olumsuz bir tablonun olduğu ortaya çıkmıştır. Yapılan mülakatlarda birçok Suriyelinin toplumdan izole bir şekilde yaşadığı ve bunun başlıca nedenin dil yetersizliği olduğu görülmüştür.

Erol v.d. (2017) tarafından İstanbul'un tekstil sektörünün en yoğun olduğu Bağcılar, Güngören, Bahçelievler, Bayrampaşa, Küçükçekmece, Esenyurt, Kâğıthane, Zeytinburnu, Sultangazi, Beylikdüzü, Şişli, Fatih ve Avcılar'ın arasında olduğu 13 ilçede, 300'ü Suriyeli, 304'ü Türkiyeli olmak üzere toplam 604 işçi ile anket yöntemi kullanılarak yapılan bu çalışmada Suriyeli mültecilerin İstanbul ölçeğinde tekstil işkolu kapsamında işgücü/emek piyasasına dâhil olma süreçleri, iş bulma kanalları, ücretleri ve çalışma deneyimlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Türkiyeli işçiler tarafından, Suriyelilerin ücretleri düşürdükleri ve Türkiyeli işsizliğini ve konut kiralarını arttırdıklarına dair yaygın birr algı olduğu ve kalıcı çalışma izni ve vatandaşlık gibi hakların verilmesine büyük ölçüde karşı çıktıkları sonucuna ulaşılmıştır. Yanı sıra Suriyeli işçiler ile Türkiyeli işçiler arasında Suriyeliler aleyhine belirgin bir ücret farklılığı olduğuna, mültecilerin sektörde ağır ve güvencesiz çalışma koşullarına sahip olduklarına değinilmiştir. Ayrıca çalışma ile ulaşılan birr diğer önemli bulgu, Suriyelilerin önemli bir çoğunluğunun üçüncü bir ülkeye göç etme arzusunda olmadıkları ve Suriye'nin 5 yıl sonraki durumunun daha kötü olacağını düşünenlerin oranının %44 gibi yüksek birr oran olmasıdır.

Suriyeli mülteciler konusunu entegrasyon, sosyal uyum ve Türkiye'nin sığınma politikası üzerinden ele alan çalışmaların (Kirişçi, 2014; Erdoğan, 2015, 2017; Yıldırımalp, v.d., 2017; Şimşek, 2015, 2018) çoğunun ortak noktası, Suriyelilerin büyük çoğunluğunun Türkiye'de kalıcı olduğu veya uzun süre burada kalacaklarıdır. Literatürde Suriyeli mültecilerin geri dönüşü meselesini odak alan bir çalışmaya rastlamamasına rağmen Suriyeli mültecilerin entegrasyonuna dair yapılmış birkaç çalışmada bu meseleye yer verildiğini görmek mümkündür. Bu bağlamda, Suriyeli mültecilerle ile ilgili bugüne kadar yapılmış en kapsamlı çalışma, Murat Erdoğan'ın 2017 yılında yapmış olduğu Suriyeliler Barometresi, 'Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamanın Toplumsal Çerçevesi' başlıklı çalışmadır. 26 ilde 2.089 T.C. vatandaşı ile "kişi tabanlı"; 11 ilde, 348'i kamplarda, 887'si ise kamp dışında yaşayan 1.235 Suriyeli aile ile "hane tabanlı" gerçekleştirilen araştırma ile toplamda 3.324 anket uygulanmış ve 2.089 T.C. vatandaşının, 7.591 Suriyelinin görüşlerine ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu çalışma, çok fazla kişiye ulaşılması bakımından kapsamının çok geniş olmasının yanı sıra her iki toplumun (Suriyeliler ve Türkler) da algılarını ölçen bir çalışma olması açısından literatürde önemli bir yere sahiptir. Yanı sıra bu çalışma, Suriyeli mültecilerin menşe ülkelerine geri dönüşüyle ilgili olarak Suriyelilerin görüşlerine başvurulan şu ana kadar yapılmış en kapsamlı anket çalışmasıdır. Bu çalışma ile Suriyelilerin Türkiye'de geçici değil, kalıcı oldukları sonucuna ulaşılmıştır ve bu kabulden hareket edilerek bu çalışmanın bulgularını, politika önerilerine dönüştürmek, uyum politikalarına katkı sağlamak amaçlanmıştır (Erdoğan, 2017:4). Suriyeli mültecilerin geri dönüşü konusunu odak alan bu çalışma ise Erdoğan'ın çalışmasından derinlemesine mülakat yöntemi ile ayrılmaktadır. Çünkü bu konuda yapılan anket çalışmaları her ne kadar daha kapsamlı (kişi sayısı bakımından) olsa da mültecilerin cevaplarını sınırlama dezavantajı taşımaktadır. Bu bakımdan derinlemesine mülakat yöntemi ile mültecilerin yanıtlarını hazır cevaplar arasından seçmeleri yerine doğrudan kendi ifadelerine başvurarak mültecilerin sadece dönüp dönmeme isteğinden daha fazlasına, geri dönüşün mülteciler için anlamına, menşe ülkeye dönüş ve Türkiye'de

kalış kararını etkileyen faktörlere, geri dönüş önündeki engellere dair daha detaylı bilgilere ulaşılması sağlanarak literatürdeki bu eksikliğin giderilmesi amaçlanmıştır. Elbette ki bu durum anket çalışmalarının önemsiz olarak anlaşılmasına yol açmamalıdır. Bu araştırmalar çok fazla kişiye ulaşılması ve önemli değişkenlerin kaydedilmesi açısından çok değerlidir.

Gönüllü geri dönüş, mültecilerin sorunlarına en uygun çözüm olarak görülmekte ve yanı sıra en az sorunlu kalıcı çözüm olduğu varsayılmaktadır. Bu nedenle, insanların evlerine dönmelerine yardımcı olma konusunda çok fazla dikkat sarf edilmesine rağmen, mülteciler için eve dönüşün ne gibi bir anlam ifade ettiği üzerine çok az araştırma yapılmıştır. Yanı sıra geri dönüş meselesine odaklanan çalışmalar genellikle menşe ülkeye geri dönüş sonrasında mültecilerin yaşam deneyimlerini inceleyen ve yaşadıkları sorunlar üzerinden yola çıkarak sürdürülebilir bir geri dönüş için yapılması gerekenler üzerinde durulmaktadır (Long, 2008; Harild vd., 2015; Thomson, 2009). Bu çalışma ile mülteciler için geri dönüşün anlamı ve geri dönüş kararını etkileyen faktörlerin ortaya çıkarılması sağlanarak, mülteciler daha sığınma ülkesindeyken sürdürülebilir ve kalıcı bir geri dönüşün koşullarının belirlenmesine katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bu bağlamda geri dönüşe dair geçmiş deneyimlerden de faydalanarak Türkiye'nin Suriyelilere yönelik olarak daha sürdürülebilir bir geri dönüş politikası uygulaması konusuna katkı sağlanması amaçlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE ULUS-DEVLET, MÜLTECİ VE GERİ DÖNÜŞ İLİŞKİSİ

1.1. Kavramsal Çerçeve

Gönüllü geri dönüş (repatriation)/ geri dönüş (return), uzun süren sürgün durumlarına yönelik kalıcı çözümlerden biri olarak görülmektedir. Bu bölüm, menşe ülkesine geri dönüşü çevreleyen siyasi kavramlar hakkında birkaç önemli soru sormakla başlıyor: Bir mülteci kimdir? Bu sorudan yola çıkarsak 1951 mülteci tanımının esas bileşenleri olan 'koruma' ve 'zulüm' kavramları ile kastedilen nedir? Bu iki kavramın tartışmaya açılması hem mülteci kavramının sınırlarını hem de mevcut tanımı gerçek hayata uyarlamanın ortaya çıkardığı sorunları görmek açısından faydalı olacaktır. Çünkü mültecilik durumlarında, kaçışa sebep olan öncelikli faktörler zulüm, koruma eksikliği ve güvensizlik olmasına rağmen çoğu zaman ekonomik sıkıntılar, işe ve eğitime erişimin olmaması gibi pek çok etken ülkeden ayrılma kararı verilmesinde etkili olan yan faktörler olmaktadır.

Bu durumda zorunlu göçmen kategorisi altında yer alan 'mülteci' ile gönüllü göçmen kategorisinde yer alan 'ekonomik göçmen' arasında net ayrımların yapılması zorlaşmaktadır. Bu iki göç türü arasında net ayrımlar yapmanın güçlüğü, bu meseleyi mültecilerin geri dönüşlerine dair tartışmalarda da sıkça başvurulan konuma getirmiştir. Çünkü mültecilik statüsünü sona erdiren koşul olarak görülen zulmün sona ermesi, yani çatışma öncesi koşullara dönüş, geri dönüş için gerekli koşullardan biri olarak görülmesine rağmen sürgünde geçirilen süreye bağlı olarak geri dönüş kararını etkileyen faktörler karmaşıklaşmaktadır ve zorunlu olarak başlayan bir göç hareketi başka bir göç kategorisini de aynı anda kapsar hale

gelebilmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın bu bölümünde, çatışmanın sona ermesi veya kaçış öncesi koşullara dönüş, mülteci geri dönüşlerinin gerçekleşmesi için yeterli midir? Sorusuna cevap aranacaktır.

1.1.1. Mülteci Kimdir

Refugee kavramının kökeni, korunmak için 'sığınmak' anlamına gelen *refugier* Fransız fiilinden gelmektedir (https://www.etymonline.com/word/refugee). Mülteci (refugee) kavramı, ilk kez 17. Yüzyılda, ülke içinde yerinden edilmiş kişiler anlamında kullanılmıştır (https://www.museeprotestant.org/en/notice/le-refuge-huguenot/).Yani mültecinin bugünkü çağdaş tanımına tezat şekilde, dünyanın ilk mültecileri başka bir devletin onlarla başa çıkma zorunluluğunun olmadığı sınır ötesi veya uluslar üstü bir mesele değil, ülke içinde halledilmesi gereken bir problem olarak görülmekteydi. Günümüzde ise mülteci tanımındaki asıl belirleyici unsur, sınır aşan kişi olması gerekliliğidir. Bununla bağlantılı olarak, ülke içinde yerinden edilmiş kişiler mülteci kategorisi altında yer almamaktadır.

Günümüzde kullanıldığı haline en yakın mülteci tanımı, 1951 Sözleşmesi'ne dayanmaktadır ve ilk kez bu Sözleşme ile mültecinin kapsamlı bir tanımı yapılmıştır. Sözleşmeye göre bir mültecinin tanımı şu şekildedir: *"1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri nedeniyle, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahsa uygulanacaktır"* (1951 Sözleşmesi md. 1/A-2.). Mülteci rejimi ortaya çıktığında, "mülteci" politik, etnik ya da dini zulüm nedeniyle sadece Avrupa'dan kaçan kişileri kapsayan oldukça sınırlı bir kavramdı. Bu tanım, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'daki kitlesel göçü yansıtıyordu. Fakat 1950'lerden sonra Avrupa dışında hızla büyüyen mülteci hareketleri nedeniyle

ortaya çıkan endişe verici duruma insani bir cevap bulma ihtiyacı ile 1951 Sözleşmesi'ndeki tanımın revize edilmesi gerekliliği gündeme gelmiş ve bunun bir sonucu olarak 1967 Sözleşmesi yapılmıştır ve bunun bir sonucu olarak 1951 Sözleşmesi'nde yer alan "1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda" ibaresi ve buna bağlı olarak coğrafi sınırlama (Avrupa'da gerçekleşen olaylar) da metinden çıkarılmıştır (1967 Protokolü,m1/2). Dolayısıyla 1967'de, bu tanım, zulümden ve şiddetten kaçan tüm insanları ayrım gözetmeden kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu nedenle, "mülteci" kavramına dair anlayışın, ortaya çıkan yeni koşullara göre yeniden düzenlendiği söylenebilir. Mültecilere yönelik algı ve politikadaki bu değişimin ardında, devletlerin çıkarlarının itici faktör olduğunu söyleyebiliriz.

Mülteci tanımı oldukça tartışmalı bir konudur. Sözleşme'deki tanımın kapsamını belirleyen kriterler ve bu kriterlerin anlamları genellikle ülkeler tarafından duruma göre belirlenmiştir. Bu durumda öncelikle sorulması gereken soru, gerçek bir mülteci kimdir ya da kimin mülteci olarak kabul edilip edilemeyeceğine karar vermede var olan kriterler yeterli mi? Olmalıdır. Uluslararası hukuktaki tanımına rağmen, "mülteci" teriminin anlamı konusunda fikir birliğine varılması zor ve tartışmalı bir konudur. Mülteci kavramı, insan hakları ve insani krizleri tartışmak için kullandığımız sabit bir kavram değildir. Politik olarak yüklü ve politik koşullara göre değiştirilebilen ve geliştirilebilen bir kavramdır. Bu bağlamda, mülteci olarak nitelendirilenin ne ya da kim olduğu sorusu, kime sorduğunuza ve ne zaman sorduğunuza bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Bu durum ise devletlerin istekleri doğrultusunda, bu kavramı daha dar yorumlamaları şeklinde olumsuz bir etkiye neden olmaktadır.

1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolü'nde yer alan mülteci tanımı, bugünkü mülteci statüsünün ana standardını teşkil etmektedir. Bu tanım, iki ana kriter sağlar: zulüm ve 'yabancılık'. Yani bir mülteci, "yerleşik bir zulüm korkusu" nedeniyle menşe ülkesinden ayrılmak zorunda kalmış ve uluslararası bir sınırı aşmış kişidir

(Turton, 2003:12). Kendi ülkesinin dışında bulunan bir kişi ibaresi, kimlerin mülteci kategorisine dahil edilebileceğini belirtmenin yanı sıra mültecinin kabul eden devlet üzerindeki yükümlülüklerini de belirtir (Turton, 2003:12).

Mülteci statüsünün kapsamı, sığınma başvurusu yapan kişiye ne ölçüde uygulanabilir olduğunu ifade eder. Ayrımcılığa uğrama, şiddet, iç savaş, siyasi, dini ya da etnik zulüm, gibi nedenler, mülteci statüsü için haklı birer gerekçe olarak görülebilir. Yani yasal parametrelerin kapsamları her ne kadar devletten devlete değişse de bir mültecinin ortaya çıkmasına neden olan çeşitli gerekçeler vardır. Örneğin, Mültecilerin Statüsüne İlişkin 1951 Sözleşmesi, meşru bir nedenin "zulme uğrama korkusu" na dayandığını belirtmektedir (BMMYK, 2010: 14).

Bu durumda, karşımıza zulüm korkusu ile kastedilen nedir? Sorusu çıkmaktadır. Mülteci statüsüne dair eleştiriler arasında, zulmün bireysel düzeyde kanıtlanması gerekliliği yer almaktadır. İç savaş bağlamında mülteci statüsü genellikle reddedilir çünkü şiddet çok genelleştirilir ve bu durumda mülteci, özellikle zulüm konusunda yeterli gerekçeyi sağlayamaz (Goodwin-Gill, 1996). Benzer şekilde Sözleşme, ülkeleri içinde yerlerinden edilmiş kişiler (ÜİYEK) için de geçerli değildir. Aynı zamanda, mülteci statüsü, doğal ya da insan kaynaklı afetler, kalkınma projeleri ya da şiddete ya da ayrımcılığa dayanmayan diğer yer değiştirme türlerinden kaynaklanan zorunlu göç durumlarında da verilmez (Betts, 2017).

Göçle ilgili düzenlemeler hiyerarşik bir hak sistemi yaratır. 1951'den önce, "mülteciler", fiziksel olarak menşe yerinde bulunmayan veya menşe ülkeleri tarafından siyasi olarak korunmayan belirli bir yerden (Avrupa) gelen kişiler olarak tanımlanırken, Mülteci Sözleşmesi imzalandıktan sonra, "mültecinin" kimliği, en azından yasal olarak, zulüm korkusu olanları koruma çabası olarak "göçmen" kimliğinden açıkça ayrılmıştır (Long, 2013). Bu iki göç türü arasında yapılan ayrım genel olarak, göçmenlere karşı özel bir yükümlülüğümüz olmadığı ama mültecilere

yönelik özel yükümlülüklerimiz olduğu varsayımına dayanmaktadır (Benhabib, 2015).

Yasal olarak tanımlanmış bir kategori olan mülteciyi diğer zorunlu göçmen kategorilerinden ayırmak her zaman mümkün değildir. Mülteciler, ÜİYEK'ler, sığınmacılar ve ekonomik göçmenler arasındaki farklılıklar üzerine inşa edilen "söylem" giderek yetersiz kalmaktadır. Çünkü ekonomik göçmen ve mülteci kategorilerini birbirinden ayırmak özellikle uzun süreli göç durumlarında zorlaşmaktadır. Zorunlu göçün, genellikle yargılanma ya da çatışma nedeniyle, menşe ülkesinden kaçışa sebep olduğu için çoğunlukla siyasi bir temeli olduğu varsayılır; gönüllü göç durumunda ise tetikleyici olanın ekonomik sebepler olduğu düşünülür (Betts, 2017: 18). Başka bir ifadeyle zorunlu göç, genellikle daha iyi bir yaşam arayışı içinde, özgürce ve gönüllü olarak göç edenlerin aksine, çeşitli şekillerde menşe yerlerini terk etmeye yönelik zorlamaları kapsayan geniş bir kategoriye işaret etmektedir (Eastmond, 1997).

Zorunlu göçmenler, genel göçmen kategorisinden ayrılmaya çalışıldığında, metodolojik bir sorunla karşı karşıya kalınmaktadır. Metodolojik problem, zorunlu göçmenleri daha geniş göçmen kategorisinden ayırarak oluşturulan yeni kategorinin, gerçek hayata uyarlanmasının imkansız olmasıdır (Turton 2003:8). Zorunlu göçmen[13] kategorisi altında yer alan çatışmadan kaçan göçmenlerin, ülkelerinden ayrılma gerekçeleri diğer göçmenlerin menşe ülkelerinden ayrılma gerekçelerinden farklı olmasına rağmen, ev sahibi toplumdaki varlıklarının diğer göçmenlere benzediği görülmektedir (Turton, 2003:8). Göç türleri arasında yapılan bu ayrımın gerçek dünyada belirgin bir karşılığı bulunmamaktadır. Çünkü göç alanında inşa edilen kategoriler genellikle, göçün gerçekleştiği yere (hem kaynak

[13] Bu çalışma, zorunlu ve gönüllü göç arasında ayrım yapmanın gerekli bir girişim olduğu kabul edilerek, bu ayrımın problemli doğasına da işaret edilmek istenmiştir.

hem de hedef ülkeler), hareketin nedenlerine ve göçün zamanına veya süresine göre kategorilendirilir (Gupte and Mehta 2007). Bu kategorilendirme, kapsadıkları insanların ortak deneyim ve ihtiyaçlarının homojenleştirilmesine yol açar.

Fakat göç eden herkes için yapısal engellerin olduğu ve farklı seçenekler arasında tercih yaparken bir ya da daha fazla etmenin etkisi altında kaldığı söylenebilir. Nitekim mülteciler karşılaştıkları ciddi siyasi engeller nedeniyle genellikle, ne zaman ve nereye taşınacakları konusunda farklı tercihlere sahiptirler. Benzer bir durum ekonomik göçmenler için de geçerlidir ve kendi ülkelerinde yeterince fırsat olmaması nedeniyle birtakım yapısal engelle karşı karşıya kalırlar (Betts, 2017: 18). Bu nedenle, istem ve zorlama arasında ayrım yapılması kolay değildir. Çünkü bu iki kavram aynı yelpazede bulunmaktadır. Gerçekleşen göçlerin çoğunluğunda, her iki unsur da biraz bulunur ve göç, hem ekonomik hem de siyasal faktörlerden aynı anda etkilenebilir (Betts, 2017: 18).

Betts'e benzer bir yaklaşımdan hareket eden Gonzalez (1992), göç için politik nedenlerin, ekonomik nedenlerden ayrılmasının kolay olmadığını ve göç için çoklu motivasyonların aynı anda var olabileceğini savunmaktadır. Çünkü çatışma halinin uzun sürmesine bağlı olarak ekonomik sıkıntılar, istihdam ve eğitime erişimle ilgili sıkıntılar da ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla bireyin kişisel bütünlüğüne yönelik tehditler, parçalanan ekonomiler ve ekonomik fırsatların eksikliği ile el ele gidebilir, böylece bir kişinin göç etme kararını etkileyen sosyo-ekonomik faktörler pekiştirilebilir (Neumayer, 2005). Tabii ki, yaşanan olaylar ve kısıtlamalar önemleri ve etkileri bakımından farklılık gösterir, ancak çoğu göçmenin karar vermesinde hem zorlama hem de seçim unsurları bir arada bulunur (Turton, 2003:8). Fakat mesele zorunlu göç olduğunda, seçim unsuru devre dışı bırakılır ve zorunlu göçmenler pasif kurbanlar haline getirilir. Bu da bizi zorunlu göç dilinin insanlıktan çıkaran etkisine götürür. Dolayısıyla zorunlu göçle ilgili konuşurken kullanılan en yaygın metafor bir 'madde' metaforudur ve bu madde 'sıvı'dır (Turton, 2003:10). Bu kavramlar genelde, zorunlu göçmenlerin bağımsız ve rasyonel karar alma

sürecinin çok az ya da hiç olmadığını vurgulayan kavramlardan oluşmaktadır. Bunlar, akışlar (flows), akın (stream), sel (flood) ve dalga (waves) larla taşınan, koşulların pasif kurbanları olduklarını vurgulayan kavramlardır (Turton, 2003: 10). Bu bağlamda, zorunlu göçmenlerin hareketi istem dışı bir hareket gibi algılanmaktadır. Fakat pratikte, zorunlu ya da gönüllü göçe bir karar alma süreci eşlik eder. Bireyler, gruplar ya da aileler bu süreçte göç edilip edilmeyeceği, ne zaman göç edileceği ve nereye göç edileceği gibi birtakım kararları vermek zorundadır (Turton, 2003: 12). Bu durumda, zorunlu göçmenlere 'amaçlı aktörler' olarak odaklanmak önem taşımaktadır. Bu, hem pratik hem de ahlaki sebeplerden dolayı gereklidir. Zorunlu göçmenlere amaçlı aktörler olarak odaklanmamızın ahlaki nedeni, mültecilerin kendi seslerine kulak vermemizin önemidir. Ancak bu şekilde potansiyel ev sahiplerinin dili ve devlet merkezli bir bakış açısından kurtulabiliriz (Soğuk, 1999:5).

Diğer yandan çatışma nedeniyle zorunlu göç olarak başlayan bir hareket zamanla başka bir hareket biçimine dönüşebilir. Başka bir ifadeyle, farklı motivasyonlarla yola çıkan bireylerin durumları değişebilir ve aynı anda farklı göç kategorileri içinde yer alabilirler (Turton, 2003:8). Uluslararası topluluk da, özellikle uzun süreli zorunlu göç durumlarında değişen motivasyon olasılığını tanımaya başlamıştır. Buradan hareketle zorunlu göçmenlerle ilgili yapılan ayrımların, ampirik gözlem ve bilimsel araştırmalardan ziyade, politik kaygıların ürünü olduğu söylenebilir. Bu nedenle, uluslararası göçle ilgili kategorilerin 'sabit' veya değişmez kavramlar olmadıkları açıktır. Bu kategorilerin kapsamı sürekli olarak tartışılmakta, değişmekte ve yeniden tanımlanma durumundadır.

Mevcut mülteci tanımı şiddet ve zulüm nedeniyle ülkelerinden kaçanlara koruma sağlarken ciddi sosyo-ekonomik haklardan mahrum bırakılan kişileri bu kapsamın dışında bırakmaktadır (Shacknove,1985). Bu yüzden, daha kapsamlı bir tanıma ihtiyaç vardır. Bu durumda Shacknove'un (1985) mülteci tanımından yola çıkarak, mülteciyi, ülkelerinin yetersizliği nedeniyle (zulüm, en temel insan

haklarından mahrumiyet ve devlet korumasının yokluğu gibi nedenlerle) kendi ülkelerinin dışında kalan insanlar olarak tanımlayabiliriz. Bu tanım, yalnızca medeni ve siyasi hak ihlallerini değil, aynı zamanda çok ciddi sosyo-ekonomik haklardan mahrum bırakılan kişileri de kapsamaktadır. Bu argümanın ahlaki temeli, Henry Shue'nin (1980) "temel haklar" nosyonuna dayanır; Shue (1980), için üç temel hak vardır: temel özgürlük, temel güvenlik ve temel geçim. Mevcut mülteci tanımı, temel özgürlük ve temel güvenlik eksikliklerinden kaçan insanlar için koruma sağlarken, yaşamlarını sürdürebilmenin (geçim sıkıntısı) imkânsız olduğu koşullardan kaçan insanları korumak için hiçbir şey yapmaz. Eğer bu duruma yaşamını sürdürebilme temel hakkı açısından bakılırsa, bu keyfi bir ayrımdan daha fazlası değildir (Shacknove,1985:274-284)

Bu iki göç türü arasındaki ayrım, genel olarak zulüm ve koruma eksikliği kavramları dayanak alınarak yapılmaktadır. Dolayısıyla mevcut mülteci kavramının üzerine inşa edildiği temel bileşenler olan zulüm ve koruma eksikliği kavramlarına odaklanmak faydalı olacaktır. Bu iki kavram mültecilerin menşe ülkelerine geri dönüşleriyle ilgili tartışmalarda da sıklıkla başvurulan iki kavramdır.

1.1.1.1. Zulüm Kriteri

"Mültecinin" tanımı, İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da yaratılmıştır ve "zulüm korkusundan kaçan insanlar" tanımı o dönemin ürünüdür. Bugün, çevresel felaketler, zayıf devletler, ekonomik sıkıntılar ve gıda güvensizliği dahil olmak üzere sınır ötesi yerinden edilmenin pek çok farklı nedeni vardır. Bunların çoğu Mülteci Sözleşmesi'nin çerçevesi dışında kalmaktadır. Bu bağlamda çalışma açısından zulüm kriterini tartışmak faydalı olacaktır.

Mülteci Sözleşmesi oluşturulduğunda, zulümün temsilcileri devletlerdi. Bireylerin zulmünün kaynağının bir devlet olmasının yanı sıra zulümden kaçarak sığınılan da bir devletti (Shacknove, 1985:276). Yanı sıra Sözleşme, Batı kavramsallaştırmaları ile belirlenmiştir. Mültecinin Sözleşme'deki "büyük ölçüde

organize ve vahşi devletler" tarafından yürütülen zulmün kurbanları şeklindeki tanımı, Avrupa'nın totaliteryan tarihsel geçmişini yansıtmaktadır (Shacknove, 1985:276).

Buna göre, Sözleşmeyi çevreleyen semantikler, Batı'nın Sovyetler Birliği'ne karşı ideolojik bir gündemi üzerine kuruludur ve mülteci nosyonu, zulüm gören bireyin bu gündemini içine alır. Mülteci Sözleşmesi'nin taslaklarında, mültecilerin baskıcı, totaliter ve özellikle de Komünist hükümetlerden kaçtığı kabul edilmiştir (Loescher, 2001: 44). Komünizmin çöküşü ve küreselleşmenin etkisiyle zulüm kavramı daha da karmaşık hale gelmiş ve devletler artık zorunlu olarak zulmün birinci kaynağı olmaktan çıkmıştır. Yanı sıra devlet dışı aktörler, isyancılar da artık zulüm ve şiddetin kaynağıdır (Mcfadyen, 2012: 15).

Sözleşmede "zulüm" bir bireye yönelik zulüm olarak tanımlanmaktadır. Sığınma arayan birey, belirli bir zulüm şeklinin kurbanı veya hedefi olmalıdır. Savaş tehlikesinden kaçmaya çalışan bir kitleyi veya bir tür sürekli zarardan muzdarip bir kişi veya grubu kapsamaz (Loescher, 2001: 61). Önemli olan nokta, menşe ülkeye herhangi bir şekilde geri dönüşün imkânsız olduğu ve bu dönüşün zarara yol açacağı iddiasında bulunan bir kişi tarafından rasyonel ve "sağlam temelli nedenlere dayandırılmış" olması gerekliliğidir (Loescher, 2001: 61).

Bununla birlikte, Sözleşme'de, "zulüm korkusu" nedeniyle menşe ülkesini terk eden herkes, nitelendirmesi ile aslında "zulmün" ne olduğu konusuna açıklık getirilmemiştir; Sözleşme'de veya BMMYK Mülteci Statüsünün Belirlenmesine İlişkin Usul ve Kriterler El Kitabı kapsamında bir tanım bulunmamaktadır (Mcfadyen, 2012: 14). Bu nedenle "zulüm" ile ilgili son derece farklı ve giderek daha kısıtlayıcı yorumlamalar yapılmakta ve 1951 Sözleşmesi'ne dayanarak sığınma arayan çok sayıda insan, bu tanıma uymadıkları için sığınma hakkından mahrum bırakılmaktadır (Mcfadyen, 2012: 15). Soğuk Savaş sonrası dönemde mülteciler, genellikle doğrudan bireyselleşmiş zulümlerde olduğu kadar

genelleştirilmiş şiddete bağlı olarak da yerinden edilmişlerdir. "Zulüm kriterini sağlayamaması nedeniyle sığınma hakkından mahrum bırakılanlar genellikle, iç savaş ya da genelleştirilmiş şiddete maruz kalanlar, ekonomik kaynaklara sahip olmayan insanlar, çevre felaketinden dolayı ülkelerini terk etmeye zorlanan insanlar ve polis korumasına erişemeyen ve şiddete maruz kalmış kadınlardır" (Price, 2006:417).

Matthew Price (2006) için, zulmün en güçlü savunmalarından biri, sığınma için belirli bir gerekçe oluşturan özel bir dava olmasıdır. Fakat ciddi insan hakları ihlallerinden kaçan diğer insanların da uluslararası bir sınırdan geçmek için benzer bir ahlaki iddiası olabileceğini de kabul etmek gerekir. Yani her ne kadar mültecinin farklı bir konumu olsa da çeşitli şekillerde ülkelerini terk etmek zorunda kalanlar için de alternatif destek biçimlerinin geliştirilmesinin önemi yadsınamaz (Price, 2006: 415). James Hathaway de (2007 benzer şekilde, kendi ülkelerinden kaçan mültecilerin ayrı bir durumu temsil ettiğini ve bu kişiler arasında kendi devletlerinden etkili tazminat talep edebilecek durumda olanların çok küçük bir kesim olduğunu öne sürmüştür. Ayrıca, Hathaway (2007) bu kategorinin, mültecilere yönelik koruma imkânlarını baltalamayacak şekilde, yaşamları risk altında olan diğer zorunlu göç gruplarını da içerecek, daha kapsamlı bir yaklaşımın gerekliliğini savunmaktadır.

Buna karşılık bazı araştırmacılar zulümden kaçan mülteciler ve diğer zorunlu göçmenler arasında açık bir fark olduğnu düşünmezler. Gibney'e (2013) göre, bu gruplar arasında açık, keskin ve güvenilir bir ayrım yapmak oldukça zordur. Elbette ki bu durum, bu gruplar arasında hiçbir farklılığın olmadığı anlamına gelmemektedir. Fakat çoğu durumda, bu farklılıklar nispeten küçük, içsel olmayan ve büyük bir ahlaki öneme sahip değildir. Bu konuda benzer bir yaklaşım sergileyen Shacknow (1985:278) ise, mülteciliğin sadece zulüm eylemlerinden kaynaklandığının kabul edildiğini fakat mülteci politik çemberinde, bireye yönelik temel tehditlerin genellikle üç kategoriye ayrıldığını ifade eder: zulüm, hayati

(ekonomik) geçim ve doğal felaketler. Bu yüzden, yoksunluğun bu üç kategorisinin her birine bakılmalıdır çünkü bu üç kategori arasında net ayrımlar yapılması pek olası değildir. Yani, her biri mültecilik için yeterli bir koşul teşkil edebilir. Shacknove (1985:277), "zulmün" mültecinin özünü tam olarak yakalayamadığını savunmaktadır ve "zulüm"ün, "normal sosyal bağın kopması" için gerekli bir koşul olmadığını söyler.

1.1.1.2. 'Koruma' Kriteri

Mülteci "koruma" ve daha genel olarak insani korumanın anlamına dair kayda değer tartışmalar mevcuttur. Uluslararası Kızılhaç Komitesi (UKK) korumayı, uluslararası insan hakları hukuku ve mülteci hukuku başta olmak üzere, uluslararası hukuk yasalarında, bireyin temel haklarına saygıyı korumayı amaçlayan tüm faaliyetleri kapsayacak şekilde tanımlamıştır (Bradley, 2008).

"Koruma" nın yokluğu veya reddedilmesi, mülteci kavramının en temel özelliğidir ve uluslararası hukuk, menşe ülkenin yapamayacağı veya sağlayamayacağı koruma (ulusal koruma) için kendi korumasını ikame etmeyi amaçlar (Betts, 2017). Bu bağlamda, bir kişinin kendi ülkesini terk ederek sığınma talebinde bulunması, bir başka devletin veya uluslararası toplumun korumasından faydalanmak istediği anlamına gelir. Bu durumda sığınma tanıması ise, devletlerin sığınmacıların kendi topraklarına girmesine izin verdiği ve onlara koruma sağlamayı kabul ettiği bir süreçtir (Betts, 2017:112). Uluslararası koruma genellikle, koruma sorumluluğunun BMMYK aracılığıyla uluslararası toplum tarafından üstlenildiği durumlarda ortaya çıkar (Betts, 2017:112). Yani uluslararası koruma, devletlerin kendi vatandaşlarını koruma yükümlülüklerini yerine getiremediği durumlarda, başka ülkelere sığınma talebinde bulunan insanların, güvenliğe ulaşmaları, yaşamları için risk oluşturan yerlere gönderilmemeleri ve temel insan haklarından yararlanabilmeleri anlamına gelmektedir (Goodwin-Gill, 1989:6). Başka bir ifadeyle uluslararası koruma, koruma altına alınan kişinin en temel insan

haklarını güvence altına alma sorumluluğunun menşe ülke tarafından tekrar üstlenileceği koşullar sağlanıncaya kadar, menşe ülkeye geri gönderilmemesidir (Betts, 2017: 112).

Bu bağlamda, uluslararası koruma geçicidir ve çözüm, ulusal korumanın yeniden sağlanmasıdır. BMMYK'nın mültecilerle ilgili sorumluluklarının, 'uluslararası koruma sağlama ve mülteci sorununa kalıcı çözümler arama' şeklinde iki temel ayağı vardır (BM, 1950). Uluslararası korumanın sağlanması, elbette çok önemli ve hayati değerdedir. Ancak bu ilk korumanın sağlanmasının ardından sunulacak kalıcı çözümler, bu insanların hayatlarına devam edebilmeleri açısından vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Teorik olarak, mülteci durumlarında yalnızca mültecilerin korunmasına yönelik faaliyetlerle kalınmamalı, bunun yanında mültecilerin uzun süre sürgünde yaşamalarının önüne geçmek için girişimlerde de bulunulmalıdır (Betts, 2017:115). Bu bağlamda BMMYK, mültecilik durumları için yaygın olarak uygulanan üç kalıcı çözüm üzerinde durur: Yerel entegrasyon, menşe ülkeye geri dönüş ve üçüncü bir ülkede yeniden yerleşim. Çağdaş BMMYK dilinde, bu üç "kalıcı çözüm", temel olarak mültecilerin vatandaşlık statüsünün yenilenmesine dayanmaktadır. Bu da "kalıcı çözümlerin" doğası gereği "vatandaşlık" kazanımı ile yakından ilişkili bir çözüm olduğunu göstermektedir (Long, 2010a). Bir mültecinin ulusal korumaya erişememesi nedeniyle mülteci olması durumunda, bir mültecinin sürgününe yönelik herhangi bir çözüm, bir tür ulusal korumanın yeniden sağlanması biçiminde bir girişimdir. Çağdaş uluslararası siyasi örgütlenme biçimleri göz önüne alındığında, bu ulusal korumanın vatandaşlığın restorasyonu ile eş anlamlı olduğu söylenebilir (Long, 2010a:1).

1.1.1.2.1. Korunma Eksikliği

1951 Sözleşmesi'nde yer alan mülteci tanımına dair son yorumlar genellikle "zulüm" kavramını mülteci statüsünü belirlemek için gerekli standart olarak çevreleyen tartışmalara odaklanma eğilimindedir (BMMYK, 1992: Parağraf 39,

HCR/IP/4/Eng/REV.1.). Ancak yine de, tartışmalı olarak en önemli kavram en azından politik felsefe açısından, "koruma" dır. Bu formül, mülteciliğin merkezine birey ve devlet arasındaki ilişkiyi yerleştirerek, mülteci ile menşe ülkesi arasındaki ilişkinin normal şartlar altında "koruma" yükümlülükleri çerçevesinde sürdürüldüğünü ima eder (Long, 2011:233). Bununla bağlantılı olarak, 1951 Mülteci Sözleşmesi'nde yer alan mülteci tanımı, "vatandaş ile devlet arasındaki güven, bağlılık ve korunma bağının toplumun normal temelini oluşturduğu varsayımına dayanmaktadır ve mültecilik durumunda bu bağ kesilmiştir. Zulüm, çatışma ve yabancılaşma bu kopmuş bağın fiziksel belirtileridir" (Shacknove, 1985: 275-276).

Andrew Shacknove (1985), bir mültecinin belirleyici özelliğinin, zulmün varlığından ziyade, koruma eksikliği olduğunu ileri sürmüştür. Koruma eksikliği, vatandaşın temel ihtiyaçlarının devlet tarafından korunmamasının tezahürüdür. Matthew Price'ın (2009: 75) çalışması, Shacknove'un yorumundan yola çıkarak mültecilik durumu ile ilgili yaklaşımını korumanın yokluğuna dayandırır ve zulme yapılan vurgunun mültecinin doğasında var olan önemli bir niteliğin gözden kaçırılmasına neden olduğunu ifade eder: "Zulmedilmek, birinin haklarının korunmamasıdır çünkü onlar tanınmazlar." Fakat Price (2009: 75) mültecilerin doğal felaketten kaçan bireylerden farklı olduklarını, çünkü ulus-devletler dünyasında politik korumadan yoksun olduklarını ifade ederek, Shacknove'un mülteci anlayışını tam anlamıyla benimsemediğini gösterir. Görüldüğü üzere bu konuyla ilgili yaklaşımlar mültecilerin koruma eksikliğini, liberal vatandaşlık kaybı ile bağlantılı bir durum olarak görmektedir. Bu anlayış içinde vatandaşlık, liberal siyasi haklardan keyfi olarak yoksun bırakılma durumlarında korunmayı sağlamak için aktif bir siyasi üyelik biçimi olarak anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, vatandaşlık ve korumanın birbirinin yerine geçebilir terimler olarak görmek yerine liberal vatandaşlık, devlet temelli korumanın belirli bir modeli olarak görülmelidir (Long, 2011: 224).

Mülteci ve sığınmacılara koruma sağlamada sığınma ülkesi, menşe devletin yerine getirilmeyen görevlerini üstlenir (Long, 2011: 238). "Korumayı sağlamadaki birincil görev, ev sahibi devlete aittir ve kendi vatandaşlarının zulmüne karşı bir koruma sistemi kurmak ve işletmek onun görevidir" (Fortin, 2001: 551). Daha geniş bağlamda koruma ile hem sığınmacı hem de mültecilere, zulümden kaçtıkları ve yaşam veya özgürlüklerinin tehdit altında olacağı bir bölgeye geri gönderilmeyecekleri bir alan sunulmaktadır (Fortin, 2001: 551). Yani koruma rejiminin temeli, geri gönderilmeme (1951, Madde 33(1)) garantisidir. Mültecilere tanınan en önemli hak, geri gönderilmeye karşı koruma hakkıdır. Nitekim geri gönderilmeme hakkından yoksun bir koruma biçiminin anlamsız olacağı açık bir şekilde görülebilir.

Geri gönderilmeme güvencesi, Mülteci Sözleşmesi'nde veya başka bir yerde bulunup bulunmadığına bakılmaksızın başka haklara erişme fırsatını kolaylaştırır. İltica devletinin yaklaşımına bağlı olmakla birlikte, haklara bu şekilde erişim genellikle saf territorial korumanın ötesine uzanan ve "hakların korunması" olarak nitelendirilebilecek bir koruma şekli olarak kabul edilir (Long, 2011:238).

1.1.1.3. Mülteci Kavramının Sınırlarına Dair Tartışmalar

Son yıllarda, Mülteci Sözleşmesi'ne dayanan tanımının kapsamına girmeyen korumasız kişilerin ihtiyaçlarını daha iyi karşılayabilmek için bazı akademisyenler, politika yapıcılar ve uygulayıcılar, küresel politikanın değişen gerçeklerini yansıtabilmek için mülteci tanımının değiştirilmesini önermişlerdir. Bu tür bir reform için genellikle iki ana yaklaşım vardır. Bir yandan, akademisyenler ve aktivistler, Mülteci Sözleşmesi'nin diğer zorunlu göç nedenlerini de kapsayacak şekilde zulmün ötesine uzanan bir genişleme önermektedir (Fitzpatrick, 1996:229-230). Nitekim günümüzde, çevresel değişim, istikrarsız ve zayıf devletler ve gıdaya erişim konusundaki sıkıntılar da dahil olmak üzere sınır ötesi yerinden edilmenin yeni türleri ortaya çıkmıştır ve bu göç türlerinin çoğu, Mülteci Sözleşmesi'nin

çerçevesi dışında kalmaktadır. Mülteci Sözleşmesi, savunmasız kişilerin korumasına dayanan insan hakları sisteminin temel taşlarından biri olmakla birlikte, çok sınırlı bir grubu koruyan oldukça dar çerçeveye sahip bir araçtır. Bu durumla bağlantılı olarak Shacknove (1989) ve Fitzpatrick (1996) gibi akademisyenler mülteci tanımının üzerine yeniden düşünülmesi gerektiğini savunmaktadır. Mülteci Sözleşmesi tarafından oluşturulan ve sınırları oldukça dar bir şekilde çizilmiş tanımın yerini alacak, insani prensiplere dayanan daha kapsamlı bir tanımın yapılmasını savunmaktadırlar. Yani bireyleri evlerini terk etmeye zorlayabilecek köklü bir zulüm korkusunun ötesinde, "orada iyi bir hayat yaşamanın imkansızlığı" gibi koşulları da kapsayan yeni bir tanım yapmanın gerekliliğini vurgulamışlardır (Shacknove, 1989; Fitzpatrik 1996).

Diğer taraftan, birtakım politikacı, politika analistleri ve ekonomistler, mültecinin mevcut tanımının bir daralmasını savunmaktadırlar. Birçok yazar, zulmün özel bir durum olduğunu ve "mültecinin" imtiyazlı statüsünü haklı kıldığını ileri sürmektedir. Mültecilerin ve sığınmacıların sayısının artmasının hem sosyal hem de ekonomik açıdan hükümetler için çok maliyetli olduğunu ileri sürerek sınırlı bir mülteci tanımı yapılması önerisinde bulunurlar (Docherty and Gianni, 2009:230).

Bu farklı yaklaşımlar, mültecinin tanımını değiştirme önerileriyle ortaya çıkan önemli sorunları vurgulamaktadır. Devletlerin, uluslararası kurumların ve devlet dışı aktörlerin, tanımın nasıl değiştirileceği konusunda anlaşmaya varmaları neredeyse imkânsızdır. Hangi grupların dahil edilmesi ve hariç tutulması gerektiğini belirlemek de oldukça sorunludur (Fitzpatrick, 1996:234). Dahası, devletler Mülteci Sözleşmesi'ni hâlihazırdaki haliyle kabul etmişlerdir. Herhangi bir değişiklik, bazı devletlerin Mülteci Sözleşmesi'ni imzalama, onaylama ve uygulama konusunda isteksiz olmalarına ve imzalarını geri çekmelerine neden olabilir (Fitzpatrick, 1996:234).

Mülteci Sözleşmesi'nin tutarlı bir yorumu ve uygulaması konusunda tam olarak nasıl fikir birliğine varılacağı da henüz bir çözüme ulaşmamıştır. Bu eksikliği giderme amaçlı bir dizi öneri, Mülteci Sözleşmesi parametrelerinin ve BMMYK'nın yetki alanı dışında kalan korunmasız kişilerin ihtiyaçlarını karşılamak için yeni bir kurumsal çerçevenin geliştirilmesini önermektedir. Yeni kurumsal düzenlemeler için yapılan öneriler arasında Alexander Betts'in yumuşak yasası ve varkalım göçü (Survival Migration) modeli vardır. Betts yaklaşımını (2013), sınır ötesi yerinden edilmenin birincil nedeninin zulümden mahrumiyete kaydığını belirterek açıklamaya başlamaktadır. Bu nedensellik kayması ise giderek artan şekilde 1951 Mülteci Sözleşmesi'nin sınırlarını ve tutarsızlıklarını gün yüzüne çıkarmaktadır. Nitekim ciddi insan hakları yoksunluklarından kaçan insanlara devletin verdiği tepkiler muazzam ölçüde değişmektedir: bazı durumlarda göçmenler mülteci gibi korunmaktadır; diğer durumlarda ise sınırlarda yakalanmakta, gözaltına alınmakta ve çoğu zaman sınır dışı edilmektedir (Betts, 2013:4-5). Bu tutarsızlığa bir çözüm olarak "varkalım göçü" yaklaşımını önermektedir. Betts, "varkalım göçü" terimini, "iç hukuk yollarına erişimi olmayan ve varkalımsal bir tehdit nedeniyle menşe ülkesi dışındaki insanlar" olarak tanımlamaktadır (Betts, 2013:4-5). Betts (2013), BMMYK'nın mevcut Uluslararası İnsan Hakları Hukuku'na dayanan ÜİYEK'lere ilişkin mevcut kılavuzlarına benzer bir "yumuşak hukuk" çerçevesinin geliştirilmesini önermektedir. Bu çerçeve, öncelikle, uluslararası toplum tarafından korunmayı gerektiren ancak Mülteci Sözleşmesi'nde belirtilen kriterleri karşılamayan bir kişinin ihtiyaçlarını karşılamak için "varkalım göçü" kategorisi devreye girecektir (Betts, 2013). Yumuşak hukuk çerçevesi, Mülteci Sözleşmesi'ni değiştirmek yerine, hem zulümden korunmayı gerektiren bireyleri hem de çevresel felaketler, devlet çöküşü ve ekonomik sıkıntılarla tehdit edilen bireylerin desteklemesini sağlamayı amaçlamaktadır (Betts, 2013).

Buradan hareketle, bir "mültecinin" yasal tanımı, Mülteci Sözleşmesi tarafından şekillendirilmiş olsa da yorumlanması ve uygulanması zaman içinde değişen ulusal çıkarları ve öncelikleri yansıtan ulusal düzeyde gerçekleşir. Bu da tarafsız ve nesnel gibi görünen mülteci kategorisinin aslında, siyasi çıkarlardaki değişime ve politika ve hukukun evrimindeki değişime tepki olarak sürekli olarak yeniden oluşturulması, dönüştürülmesi ve yeniden biçimlendirilmesi anlamına gelir.

1.1.2. Geri Dönüş (Return) ve Vatana Geri Dönüş (Repatriation)

Geri dönüş, çeşitli uluslararası hukuki belgelerde öngörülen koşullar çerçevesinde, mülteci veya savaş esirlerinin, vatandaşı oldukları ülkeye geri dönme hakkı olarak tanımlanmıştır. Mültecilerin menşe ülkelerine dönme hakkı uluslararası hukukta tam olarak tanınmıştır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 13 (2). Maddesine göre: "Herkes kendi ülkesi dahil herhangi bir ülkeyi terk etme ve kendi ülkesine geri dönme hakkına sahiptir." (http://www.unhcr.org/3bb822654.pdf) Geri dönüş seçeneği, kişileri alıkoyan güçlerin değil bireyin kişisel bir hakkıdır. Ayrıca, geri dönüş, kişileri alıkoyan güçlerin bu haktan yararlanmaya uygun kişileri (asker ve siviller) serbest bırakma, menşe ülkelerin ise vatandaşlarını kabul etme yükümlülüğünü içermektedir. (https://ccrweb.ca/sites/ccrweb.ca/files/static-files/glossary.PDF).

Çoğu zaman birbiri yerine kullanılan "geri dönüş"(return) ve "vatana geri dönüş"(repatriation) terimlerinin taşıdığı anlamlar birbirinden farklıdır. Geri dönüş sadece geri dönüşün fiziksel yönüne vurgu yaparken, vatana geri dönüş, vatandaş ve devlet arasındaki bağa vurgu yapar. Bir yandan vatan fiziksel bir yer olarak görülebilir. Öte yandan vatan, kolektif kimlik kavramını ima eder: yani "aidiyet" (Long, 2010:4). Ranger (1994:289)'ın ifadesiyle, 'vatana geri dönüş' (repatriation) kavramı bir 'patria' fikrinden ve bu da bireyin birincil kimliğinin, haklarının ve yükümlülüklerinin bir 'ulus' üyeliğinden kaynaklandığını ima eder. Ulus, dil, kültür,

vatandaşlık ve toprak hakları açısından "ev" i kapsar. Dolayısıyla ülkesine geri dönüş, belirli bir sınırı geçme, belirli bir fiziksel yere geri dönmenin ötesinde devletler ve vatandaşlar arasındaki siyasi ilişkilerin yeniden restore edilmesini de içeren politik bir süreçtir (Long, 2010:4).

1.2. Ulus-devlet, Mültecilik ve Geri Dönüş

Mülteci kavramının mevcut tanımında yer alan iki temel bileşen olan koruma ve zulüm kavramları mülteciliğin merkezine birey ve devlet arasındaki ilişkiyi yerleştirerek ulus-devlet, vatandaşlık ve haklar meselesinin tartışmaya açılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda vatandaşlık ve haklar meselesi odak alınarak, mülteciliği ortaya çıkaran koşullar şiddet, güvensizlik ve devlet korumasının yokluğu gibi kavramların, devlet ve üyelik üzerinden tartışmaya açılması amaçlanmıştır.

Hem mülteci hem de yerinden edilmiş kişi kategorileri, devlet sistemi ile ilişkileri çerçevesinde tanımlanır ve egemenlik ile devlet-vatandaş-toprak ilişkisi olmadan açıklanamaz. Bu sebeple devlet sistemi ile ilişkisine eleştirel bir biçimde bakmadan zorunlu göçü anlamak imkânsızdır. Bir başka deyişle, zorunlu göç kategorileri ve devlet sistemi bir madalyonun iki yüzü gibidir (Betts, 2017: 95). Tarihsel olarak, ulus devletin ortaya çıkışı ile büyük ölçekli mülteci hareketleri arasında güçlü ilişki vardır. Bugün, mülteciler göçmenlerin ve sınırların etkileşimi olmadan anlaşılamamaktadır. Nitekim mültecinin 1951 Sözleşmesi'ndeki tanımında da sınır aşan kişi olması gerekir. Öte yandan, 1951 Sözleşmesi'ne dayanan mülteci fikrinin, teoride ve pratikte, uluslararası devlet sisteminden bağımsız olarak anlaşılması pek olası değildir (Hansen 2009:2). Yani zorunlu göç ve mülteci meselesi, ulus devlete ve onun sınırlarına gönderme yapılmadan anlaşılamaz.

Çalışmanın bu bölümünde ayrıca, mülteciler açısından menşe ülkesine geri dönüşün anlamı, eve dönüş, topraklara dönüş ve vatana dönüş kavramları ile kurulan ilişki üzerinden tartışmaya açılmıştır. Geri dönüşün en çok bu kavramlarla birlikte

anılıyor olması, mültecinin de mutlak surette ülkesine dönmek isteyeceği varsayımına olan inancın yerleşmesine neden olmaktadır. Böylece insanlar ve yer arasındaki bağlar doğallaştırılmakta ve mültecilerin geri dönüşü, ulus-devletler sistemini daha da sağlamlaştıran bir etkiye neden olmaktadır.

1.2.1. Ulus-devlet (Egemenlik, Nüfus ve Sınır)

Modern zamanda, dünyaya devletler hükmetmektedir. Üzerinde yaşanabilir olan hemen hemen tüm kara parçaları hatta üzerinde yaşanamayacak halde olanların da çoğu, bir devletin toprağıdır (Neclous, 2012:257). Uluslararası hukukta yerleşmiş tanıma göre devlet, insan topluluğu, bir ülke ve herhangi bir üst otoriteye bağlı olmayan siyasal bir yönetimin arasında olduğu üç temel öğenin bir araya gelmesinden oluşmaktadır (Pazarcı, 1989: 5). Modern devlet anlayışına göre devlet, içerde ve dışarıda egemen olan, sınırları çizilmiş bir toprak parçası ve sosyal açıdan mensupları olan bir halka işaret eden, hukuksal anlamda tanımlanmış bir kavramdır (Habermas, 2010: 15-18). Dolayısıyla egemenlik fikri, devletin varoluşu (ve meşruiyeti) ile ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Egemenlik kavramının kökeni ise devletin tarihi ve gelişimi ile yakından ilişkilidir. Egemenlik kavramının ya da egemen devletin tarihsel süreç içindeki gelişiminin kökenleri Hobbes'un mutlak egemenliğinden halk egemenliği kavramlarına ve Westphalian egemenlik modeline kadar gider.

Zaman içerisinde egemenlik hükümdar olan kişiden devletin kurumlarına doğru geçtikçe, siyasal toplum territory kavramıyla ilişkili hale gelmiştir (Neclous, 2012:258). O halde mekân meselesi devlet fikrine içseldir ve devlet (state) terimi, etimolojik olarak melezdir, kökleri, toprak ve toprak üzerindeki mülkiyet haklarına atıfta bulunan ‘estate’ ve otorite ve belirli bir duruşla ilişkilendirilen haklara atıfta bulunan ‘status’ terimindendir (Neclous, 2012:259). Öyleyse mülkiyet hakkı olarak egemenlik, en yüksek ve eksiksiz sahiplik hakkıdır ve sınırsız mülkiyet haklarını ve sahipliğini birleştirir. Böylece kendi alanıyla bir bütün olarak modern devletin kökenleri sadece egemenlik üzerine değil, belirli mülkiyet hakları üzerine de

kuruludur. Devlet böylece belirli bir alanı, içindeki insanlarla beraber, kendi mülkiyeti olarak görür (Neclous, 2012:259). İlişkisel bir bakış açısına göre, bölge tam olarak egemenliği ve hükümeti bir arada tutan şeydir ve düzgün çalışabilmesi için, devletin belirli bir nüfusu kendi egemenliği çerçevesinde bölgeselleştirmesi gerekir (Brighenti, 2010).

Ulusal egemenliğe geçiş başından itibaren yabancı olanın dışlanmasına ve homojen bir halk tasavvuruna dayanmaktadır. Öyleyse, yalnızca ulusun üyelerinin yurttaş statüsüne sahip olduğu ve yalnızca aynı ulusal kökenden gelen insanların devletin korumasından yararlanabilecekleri düşüncesi, ulus-devlet sistemine içkindir. 20. yüzyıl başında ulus-devletlerin egemenliğiyle birlikte insanlar, "yurttaşlar" ve "yabancılar", "istenenler" ve "istenmeyenler" ya da daha genel bir ifadeyle "biz" ve "ötekiler" şeklinde tarihte benzeri görülmemiş boyutta bir kategorileştirmeye maruz kalmıştır (Benhabib, 2006: 14). Ulus olma, biz ve ötekiler ayrımı üzerine kuruludur. Ulus olma bilincini, 'Hayali Cemaatler' adlı kitabında Benedict Anderson, şu şekilde ifade etmiştir: "Ulus hayal edilmiş siyasi bir topluluktur, kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir" (Anderson, 2007: 20). Yani ulus, ortak bir kimlik duygusunu paylaşan ve birbirlerine olan bağlılıklarını yabancılara olan bağlılıklarının üstüne koyan hayal edilmiş bir topluluktur. Ulus üyelerini, bölgeye odaklanan mit ve anlatılar yoluyla territorialleştirir. Bu hayal gücü eylemlerinin dışında ne ulus ne de klan görünebilir varlıklardır. Her ikisi de territorialdir; kısacası, her sosyal oluşum belirli bir territorial çabayı gerektirir (Brighenti, 2010). Bununla birlikte territory, bir nesne değildir ve kapladığı alan olan yerle karıştırılmamalıdır. Territory, yer aracılığıyla tanımlanmak yerine ilişki kalıpları aracılığıyla yer tanımlanır. Her tür sosyal bağ, territorial olarak hayal edilebilir ve inşa edilebilir (Brighenti, 2010).

Devletler, kendi sınırlarından kimlerin geçeceğini ve kimlerin dışarda bırakılacağına karar verme konusunda egemen bir hakka sahiptir. Dolayısıyla sınır,

egemen devletlerin kritik unsurlarından biridir. Modern devlet, merkezileşmiş bir otorite ve açık bir şekilde belirlenmiş sınırlardan oluşur ve ulus devletin sınırı, içerisi ve dışarısı arasında net bir ayrımın olduğuna işaret eder. Agamben (2013)'e göre, egemen territorial devletler, vatandaşlar ile vatandaş olmayanların arasına sınırlar koyarak ulusal ve uluslararası alanları tam anlamıyla "iç" ve "dış" şeklinde birbirinden ayırır. Böyle bir ayrım sadece devletler arasında ulusal çıkarlar, güvenlik ve hukuk alanlarını sınırlamakla kalmaz, aynı zamanda müdahale edilemeyenlerle ilgili hak ve görevleri de şekillendirir (Jackson, 2000:319). Ayrıca egemen, sınırları içindekilerin statüsünü belirlemekle kalmaz sınırları ötesine geçen bireyin siyasi statüsünü de vatandaş, göçmen, vatansız, mülteci, yabancı şeklinde belirler.

Mültecilik tartışmalarında da egemenlik temel öneme sahiptir. Egemenlik, mülteci kavramını yaratan, sürdüren ve yeniden üretilmesini sağlayan temel kavramdır. Başka bir deyişle, zorunlu göçün temel kategorileri olan mülteci ve yerinden edilmiş kişi egemenlik ile karşılıklı oluşuma dayanan bir ilişkiye sahiptir (Betts, 2017: 95). Mülteci bir yandan egemen devlet sisteminin, zayıf noktalarını gün yüzüne çıkaran, önlenemeyen bir sonucuyken, öte yandan sınır aşan kişinin içinde bulunduğu belirsiz durum nedeniyle devlet sistemini güçlendiren bir etkiye sahiptir (Haddad, 2008:115). Mülteci kavramı, içerideki ve dışarıdaki kavramlarını netleştirerek, mülteciyi 'öteki' haline getirir ve mülteci devlet sistemi için anormal bir durumu temsil eden bir kategori olarak ortaya çıkar. Bu durumda mülteci, normal vatandaş-devlet ilişkisinden bir sapma olarak gösterilerek, egemenliğine bir engel teşkil eder gibi görünse de, egemen devlet sisteminin güçlendirilmesi ve meşruiyet kazanmasına katkıda bulunur (Betts, 2017: 91; Haddad, 2008:113-127).

Sınırlar hem tarihi hem de çağdaş bağlamlarda mülteci hareketlerinin inşası ve yaratılması için temeldir. Başlangıçta, ulus devletler kitlesel kaçış ve kitlesel ülkeden çıkarmalarla inşa edilmiştir (Weinberg, 2005:895). Sınırların çizilmesi, mülteci hareketlerinin üretilmesiyle bağlantılı olduğu kadar, bu sınırların korunması da öyledir. Yasal olarak, hem sığınmacılar hem de mülteciler bir sınırın geçilmesi

aracılığıyla ortaya çıkmaktadır (Hansen: 2014: 3). Her iki durumda da bu süreç, en az bir sınırın geçilmesiyle yani zulme yol açan ülkeden çıkılması ve sığınılacak ülkeye ulaşılması ile başlar (Long, 2013: 458).

1951 Sözleşmesi'nde yer alan mülteci tanımına göre 'kendi uyruğu olduğu ülkenin dışında olan' ifadesi, 1984 Mültecilere İlişkin Cartagena Deklarasyonu veya 1969 Afrika Birliği Örgütü Anlaşması gibi daha geniş bir mülteci tanımına sahip olan sonraki uluslararası anlaşmalar da sınırlara verilen vurguyu sürdürmektedir: Sözleşme, insanlar ülkelerinden kaçtıklarında aktif hale gelir (Loescher and Milner, 2011:191). Devletin sığınmacılara karşı yükümlülükleri geri göndermeme ve iltica talebinin işlenme alınmasıdır. İltica, mülteci bu devletin sınırlarına ulaştığında ve iltica başvurusunda bulunduğunda başlar (Loescher and Milner, 2011:194). İltica devletinin sınırlarından giren kişileri sınır dışı etmesi oldukça zor (geri göndermeme ilkesi) olduğu için bu durum ulus devletlerin, sığınmacıları sınırlarından uzak tutmak için tasarlanmış çok çeşitli kurumsal ve yasal engeller oluşturmasına neden olmuştur: vize şartları, güvenli menşe ülke ve güvenli üçüncü ülke kuralları, denizde yakalama gibi. Yine de devletler, istenmeyen göçmenlerin girişini sınırlarındaki güvenlik önlemleriyle engelleyememektedir. Çünkü göçmenler imzacı bir devletin kıyılarına veya en azından liberal bir demokratik imzacı devlete ulaşır ulaşmaz haklar elde ederler (Hansen, 2014:7). Bu yüzden devletler, sınırlarını dışa doğru kaydırmaya başlamışlardır. Çünkü geleneksel sınır kontrol mekanizması iltica sisteminin düzenli çalışmasıyla işe yaramaz duruma düşmüştür. Fakat bu tarz girişimler iltica kurumunun sürdürülebilirliğini tehdit eden uygulamalardır. Dolayısıyla devletler bir yandan iltica sisteminin sürdürülebilir olmasında önemli bir konumda yer alırken diğer taraftan bu sistemin zarar görmesine neden olmaktadırlar (Hansen, 2014:3).

Haddad (2008:2), sınırlar ve mülteciler arasındaki ilişkiyi "modem siyasi sınırların varlığı, mültecilerin sürekli olarak yeniden yaratılmasını sağlayacaktır" şeklinde ifade etmiştir. Bireyler mülteci olduğunda menşe devletlerinin dışında

yaşadıkları için kendi devletinin sağladığı haklardan faydalanamadığı gibi çoğu durumda, kendilerine koruma sağlayan sığındıkları devlette de üyelik kazanamamaktadır. Bu anlamda mülteciler, dünya yüzeyinin devletler arasında bölündüğü bir sistemin kaçınılmaz ürünleri olarak her zaman var olacaktır (Haddad, 2008:3). Başka bir deyişle devlet, vatandaş ve toprak arasındaki var olan ilişki biçimi sürdürüldüğü müddetçe, bu çerçevenin dışında kalacak ve uluslararası korumaya ihtiyaç duyacak kişiler her zaman olacaktır (Betts, 2017: 95). "Kavramsal olarak devletin dışında birey diye bir şey yoktur ve herhangi bir yolla devlet ve vatandaş arasındaki ilişki koptuğunda, birey uluslararası bir birey haline gelir. Birey artık uluslararası toplumun koruması altındadır ve dolayısıyla mülteciler, uluslararası devlet sisteminin mantıksal döküntüleridir." (Haddad, 2008:3).

Diğer taraftan mülteci, anormali temsil eden marjinal biri olarak üretilerek, 'vatandaş-ulus-devlet düzeninin' normalliği de yeniden üretilir. Yani mülteci figürü, bir yandan ulus devleti tehdit ederken diğer yandan ulus devlet düzeninin istikrarlı hale gelmesini sağlar (Soğuk, 1999: 51). Mülteciler, ulus-devletler tarafından dışarıyı inşa eden bir tür, 'gerekli öteki' olarak inşa edilmiştir (Soğuk, 1999:243).

1.2.1.2. Ulus-devlet, Mültecilik ve Vatandaşlık

Mültecilik ile modern liberal vatandaşlık arasındaki ilişki üzerine tartışmalar uzun zamandır mevcuttur. Bunlardan en ünlüsü, Hannah Arendt'in 1930'ların Avrupa'sında pek çok vatansız kişinin ortaya çımasıyla vatandaşlığı haklara sahip olma hakkı olarak nitelendirdiği 'Ulus-devletin Yıkılışı ve İnsan Haklarının Sonu' isimli çalışmasıdır.

Özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra devletsiz halklarla birlikte azınlıklıklar ve mülteciler sorunu daha görünür hale gelmiştir. Büyük mülteci kitlelerinin gelişiyle karşı karşıya kalan Avrupalı ulus-devletler, başlangıçta mültecileri menşe ülkelerine geri göndermeyi veya sığındıkları ülkede yeniden yerleşmelerini sağlayan yöntemleri çözüm olarak kullanmayı uygun bulmuşlardır.

Fakat bu yöntemlerin uygulanmasının imkânsızlığı anlaşıldığında, mültecilerin durumu daha da vahim hale gelmiştir (Arendt, 2014: 277-278). Mültecilerin ülkelerine gönderilmeleri ile ilgili çözüm, bu insanların gönderilebileceği hiçbir ülkenin olmaması nedeniyle başarısız olmuştur (Arendt, 2014: 281). Sığınma ülkesinde yeniden yerleşimin yapılması ile kastedilen vatandaşlığa alma uygulamasıdır. Mülteciliğin kitlesel bir görünüm almasına bağlı olarak artan vatandaşlık başvuruları, bu uygulamanın da devre dışı bırakılmasına neden olmuştur (Arendt, 2014: 283). Vatandaşlığa erişim ancak ulusal üyelik yoluyla kazanılabildiği için haklara erişimin de yegane yolu, bir ulusun ayrıcalıklı üyesi olmaktan geçmektedir. Bu açıdan ulusal üyelikten yoksun kalma aynı zamanda haklardan da yoksun kalmak demekti (Arendt, 2014:265). Bu durumda her ne kadar insan hakları bütün siyasi örgütlenmelerden bağımsız olarak sırf insan olduğunuz için sahip olunan devredilemez haklar olarak tanımlansa da insanlar siyasi yönetimlerinden yoksun kaldıklarında onları koruyacak hiçbir kurumun kalmadığı görülmüştür (Arendt, 2014: 293-295).

Temeli devlet-halk-ülke üçlüsüne dayanan ulus devletler, bu üçlüden dışlananlar olarak mültecileri, kendi varlıkları için büyük bir tehdit olarak görmeye başlamışlardır (Arendt, 2014: 279). Mültecinin ulus devlet için bu kadar tedirginlik yaratmasının nedeni, mültecinin insan ile vatandaş, doğumluluk ile milliyet arasındaki özdeşliği bozarak ulus devletlerin egemenlik kurgusunu krize sokmasıdır (Agamben, 1995:117). Ne oraya ne de buraya ait olan, içerisi ve dışarısı arasında gevşek bir çifte alana gönderme yapan mülteciler, ulus, devlet ve vatandaş arasındaki varsayılan bağlantıyı sarsar. Nitekim birden fazla kategoriye ait olmak, ikili veya mevcut ayrımların sorgulanmasına yol açacağı gibi müphemlik anlamına da gelir (Soğuk, 1999). “Mülteci saf bir biçimde “biz” veya “onlar”a ait olduğunu reddettiği için, saf ve belirsiz bir yer işgal etmenin korkunç imkânsızlığının işareti olarak düzen için tehdit olmaya başlar” (Soğuk, 1999). Bu nedenle ulus devletlerin

bu duruma yaklaşımı, mültecileri sınır dışı etmenin yollarını aramak şeklinde olmuştur (Arendt, 2014: 283).

Arendt'in 'haksızlar' olarak tanımladığı bu gruplar ilk olarak yurtlarını, ardından da bir devletin korumasını kaybetmişlerdir. Bu nedenle, haksızların içinde bulunduğu en büyük felaket, artık ne türde olursa olsun herhangi bir siyasi topluluğun üyesi olmamalarıdır (Arendt, 2014: 302). İnsan haklarına kuramsal olarak 'devredilemez' ve bütün siyasi yönetimlerden bağımsız evrensel bir nitelik atfedilmesine rağmen, pratikte bu hakların tanınması ulus devlet üyeliğine bağlıdır (Arendt, 2014:295). İnsan haklarının evrenselliği ile -hakların her türlü tarihsel, toplumsal bağlamdan soyutlanmış- salt insan olmaktan dolayı insana içkin olarak kabul edilen haklar anlaşılmaktadır. Fakat bu haklar, ulusallık ilkesi çerçevesinde örgütlenen siyasal bir toplumun üyesi olma gerekliliğine dayandığı için ve sadece ulus-devletlerin yurttaşları için garanti edilebilen bir hak olduğu için paradoksaldır (Arendt, 2014:295).

Bu durum ise ulus-devlet, vatandaşlık ve mültecilik konularının nasıl birbirlerinden ayrı ele alınamayacağının en açık göstergesidir. Nitekim Arendt, yurttaşlıktan ve ulustan bağımsız bir evrensel insan hakları düşüncesinin pratikte bir karşılığının olmadığını söyleyerek, ulusal egemenlik ile insan hakları arasında çözülmez ve iç içe geçen bir ilişki olduğu tespitinde bulunuştur (Arendt, 2014: 294, 295).

Dolayısıyla mülteci kavramı insan hakları kavramından kesin biçimde ayrılmalıdır (Agamben, 1995:117). Çünkü insan haklarının ulus devlete bağlı olması durumunda, birinin yaşayacağı kriz ve çöküş, kaçınılmaz olarak ötekinin sonu anlamına gelmektedir (Arendt, 2014: 294,295,298). Buradaki paradoks, insan hakları kavramına hayat vermesi gereken figür olan mültecinin, insan hakları kavramının krizini de tesis ediyor olmasıdır (Agamben, 1995:116). Başka bir deyişle, vatandaşlık aracılığıyla sahip olunan korumanın artık söz konusu olmadığı

yerde, insan hakları mefhumu insanı koruma konusunda başarısız olmuştur (Arendt, 2014).

Mülteciler, egemen territorial devletlerden oluşan bir dünyada, dünyasal değildir ve insan haklarının bir devletin vatandaşlığına bağlı olduğunun en açık kanıtlarıdır. Böyle bir dünyada ise katlanılamayacak düzeydeki koşullardan kaçmaya zorlanan insanlar, "hak sahipleri" olarak kabul edilmez (Agamben, 1995). Yanı sıra bu insanlar, insanlığın elinden alınamayacağı söylenen haklara bile sahip olmayarak "insanlık" bölgesinin dışına atılmaktadır (Bauman, 2016, https://www.nytimes.com/2016/05/02/opinion/the-refugee-crisis-is-humanitys-crisis.html).

Ulus temelli bir vatandaşlık hiyerarşisi yaratılarak diğer ulusal azınlıkların üyeleri bu hakların dışında bırakılmıştır. Bölgesel yetki alanı içindeki nüfusu vatandaşlık statüsüne göre tanıma ve haklar vermenin geçerli olduğu bir uluslararası sistem, bazı insanların her zaman sınırların yanlış tarafında olmalarına veya temel haklardan dışlanmaya karşı savunmasız kalmalarına neden olmuştur (Haddad, 2009). Yani bu insanlar, yurttaşlık statülerini yitirdikleri andan itibaren insan haklarından da yararlanamazlar. Arendt'e (2014:302-303) göre, "haksızlar" olarak nitelendirilebilecek bu insanların yaşadığı yoksunluk, yasalar karşısında eşit olmamak ya da düşünce özgürlüğünden yoksun olmak değil, kendilerine uygulanabilecek bir yasanın bulunmamasıdır.

Mülteci çalışmaları alanı, insan haklarının en politik konularından birini oluşturmaktadır. Çünkü mültecilik, insanın vatandaşı olduğu toprakları zulüm ve şiddet tehdidi nedeniyle terk etmesi sonucu tüm haklarını yitirdiği ve insanlığın korumasına ihtiyaç duyduğu bir duruma işaret eder (Arendt, 2014). Dolayısıyla egemen territorial devletlere bölünmüş olan ve insan haklarına sahip olmak için bir ülke vatandaşı olmak zorunda olduğunuz bir dünyada, başka bir ülkenin hukuki korumasından yararlanmak için sığınma talebinde bulunmak zorundasınız.

Dolayısıyla üyesi olduğu siyasi topluluğu terk etmek zorunda kalan mülteci, insan haklarına tekrar kavuşabilmek için öncelikle başka bir siyasi topluluk tarafından kabul edilmelidir. Bu durum, ulus-üstü ve evrensel bir nitelik atfedilen insan haklarından yararlanabilmek için yine bir ulus-devletin sınırları içinde olunması gerektiğinin en açık göstergesidir. Fakat son yıllarda devletlerin mültecileri kabul etme konusundaki isteksizliği ve onlara iyi ve onurlu bir hayat sağlayabilecek hiçbir ülke kalmaması nedeniyle bu durum daha da karmaşık hale gelmiştir (Bauman, 1996).

Mültecilerin bireysel bir durum olmaktan çıkıp kitlesel bir olgu halini aldıkları bütün durumlarda, devletler, insanların sahip olması gereken en temel haklarına erişimleri meselesi üzerinde hiç durmazlar ve bütün meseleyi polislere ve insaniyetçi örgütlere devretme yolunu tercih ederler (Agamben, 1995:115-116). Ulus devletler düzeninde, uyrukluktan bağımsız sırf insan olmaktan kaynaklı hakların olmadığı, mülteciliğin vatandaşlığa kabul edilme ya da ülkesine geri gönderilme şeklindeki iki kalıcı çözüm yönteminden biriyle sonuçlanması gereken geçici bir durum şeklinde değerlendiriliyor olmasından açıkça anlaşılmaktadır (Agamben, 1995:116). Bu durum mültecilik durumlarına çözüm olarak geliştirilen üç kalıcı çözümün içeriğine bakıldığında da kalıcılıkla kastedilenin nihai vatandaşlığa erişimin bir yolu olduğu açıkça görülmektedir. Yani mültecilerin menşe ülkelerine geri dönüşleri yoluyla vatandaşlığı yeniden kazanmaları ve dolayısıyla menşe devletlerinin korunmasına yeniden erişimleri, hakların tekrar kazanılmasıyla ilgilidir (Long, 2010:1). Fakat günümüzde bu çözüm yöntemlerine erişimin oldukça sınırlı olması nedeniyle pek çok mülteci, herhangi bir ülkeye vatandaşlık bağı olmadan ve çoğu temel insan hakkına erişemeden süresiz bir belirsizlik hali içinde yaşamını sürdürmek zorunda kalmaktadır.

Tüm bunlardan yola çıkarak, Arendt'in (1998) bir ulusa üyelik ile haklar arasındaki sıkı ilişkiye ve evrensel insan hakları diye bir şey olmadığına dair vurgusu, onun 1930'ların Avrupa'sında pek çok vatansız kişinin ortaya çıktığı bir

dönemdeki gözlemleri ve deneyimlerine dayanmaktadır. Dolayısıyla Arendt'in mültecilik ve vatansızlık üzerine düşünceleri, Arendt'in kendisinin Naziler tarafından Alman vatandaşlığından çıkarılmış bir Yahudi olması ve ilk önce Fransa'ya ve daha sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne kaçmaya zorlanmasıyla ilişkilidir. Başka bir ifadeyle, Arendt'in mülteciler ve vatansızlık konusundaki görüşleri şüphesiz kendi deneyimlerinden etkilenmiştir.

Hannah Arendt'in mülteciyi hakları olmayan ve vatansız olarak nitelendirmesi zorunlu göç ve sürgün üzerine çalışan pek çok akademisyen için bir mihenk taşı haline gelmiştir.[14] Arendt'in bu konudaki düşünceleri, pek çok açıdan geçerliliğini korumasına rağmen bazı akademisyenler mültecilerin vatansızlığı nosyonunun artık anakronik olduğu ve dünya mültecilerinin çoğunluğu tarafından karşı karşıya kalınan zorlukları açıkça yansıtmadığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Örneğin Bradley (2014), bu durumu uluslararası sistemdeki ve mülteci rejimindeki değişikliklere ve özellikle de gönüllü geri dönüşe olan ilginin artmasına bağlı olduğu kadar Arendt'in öngöremediği bir durum olan, mülteciler ile onların menşei devletleri arasındaki ilişkinin yeniden kurulmasıyla da yakından ilişkilidir (Bradley, 2014:2). Özellikle, kitlesel mülteci krizlerine bir çözüm olarak Batı ülkelerinde yeniden yerleşime erişimin giderek sınırlı olması nedeniyle, mültecileri vatansız olarak gören bir yaklaşıma odaklanmak yerine mülteciyi, kendi devletiyle ilişkisinin yeniden müzakere edilmesine ilişkin iddiaları olan politik bir aktör olarak daha geniş bir bağlamda anlamak önem taşımaktadır (Zetter, 2004:299). Yanı sıra günümüzde devletlerin, yerlerinden edilmeden önce vatandaşlarını vatandaşlıktan çıkarması oldukça nadir bir uygulamadır ve yanı sıra BMMYK, ilgi alanına giren iki grup olan mülteciler ve vatansızları farklı kategoriler olarak sınıflandırır.

Bu bağlamda gönüllü geri dönüşün artık devletler ve uluslararası kuruluşlar tarafından en çok tercih edilen kalıcı çözüm yöntemi olması, vatansız kişilerle

[14] Bu konudaki önemli teorisyenler: Michael Walzer, Seyla Benhabib and Giorgio Agamben.

mültecilerin aynı kategoriye içine dahil edilmesinin sorgulanmasına yol açmıştır. Dolayısıyla sığınmacı devletin sorumluluklarının yanı sıra menşe devletin de sürgündeki vatandaşlarına karşı sorumlulukları olduğunun kabul edilmesinin önemi vurgulanmaktadır. Bradley (1994:2), mültecilik ve vatansızlık arasındaki farkın dikkate alınmaması ve mültecilerin siyasi olarak aciz kurbanlar şeklinde sunulmasının yanlış bir izlenimi sürdürebileceğini ve dolayısıyla mültecilerin menşe devletlerine yönelik vatandaş olarak haklarının iade edilmesi konusundaki iddialarının kasıtlı bir zararına yol açabileceğini belirtir. Dolayısıyla mültecilik durumlarına kalıcı bir çözüm olarak sunulan menşe ülkeye geri dönüş çözüm önerisi, menşe devletin mülteci durumuna düşen vatandaşına karşı sorumlulukları meselesi üzerine odaklanmayı zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda ulus-devlet, geri dönüş ve haklar meselesini incelemek çalışma açısından faydalı olacaktır.

1.2.2. Ulus-devlet, Mülteciler ve Geri Dönüş

Menşe ülkeye geri dönüşün yaygın bir uygulama olması, ulus-devletlerin mülteci politikalarını sınırlandırma girişimlerinin yükselişiyle paralel bir şekilde ve Yirminci yüzyılın başlarında "ulusların birbirine karışmaması" gerektiğine dair ulusçu yaklaşımla yakından bağlantılıdır (Long, 2010:4). Yirminci yüzyıldaki kitlesel siyasi göçlerin çoğunluğu, siyasi-ulusal üyelik konusu ile bağlantılıydı: Nazi Almanyası, Filistin, Cezayir, Zimbabve, Balkanlar, Burma veya Ruanda bunlar arasında sayılabilir. Bu durumda, mültecilerin yeniden vatandaşlara dönüştürülmesi en açık çözüm yoluydu: bu ise menşe ülkeye geri dönüş veya geri dönüş hakkını tanımaya hazır bir devlet bulunmaması durumunda, yeni bir devlet içinde vatandaşlığın kazanımı ve dolayısıyla bu yeni topluma asimilasyon şeklinde olacaktı (Coles, 1985).

Bu dönemde gerçekleşen yer değiştirme hareketlerinden en önemlisi Balkan bölgesindeki "ulusların birbirine karışmaması" nın bir parçası olarak, 1923 Lozan Antlaşması'ndan kaynaklanan Türk ve Yunan zorunlu nüfus değişimidir. Hirschon (2003:8-9), 1923 Antlaşması ile onaylanan 1922-1926'da iki milyon Yunanlı ve

Türk'ün nüfus değişiminin "hiçbir şekilde geri dönüş"e dair bir nüfus hareketi olmadığı yorumunu yapmıştır. Burada yaşanan nüfus hareketi, bir menşe ülkeye geri dönüş hareketi olmaktan çok, ulus-devletlerin tek ulus mitinin gerçekleştirilmesi hayalinin bir ürünüydü. Dolayısıyla, siyasi teori ve uygulama açısından, 1923 zorunlu nüfus değişiminin uygulanması, daha sonra geri dönüş doktrini üzerinde, özellikle "evin" anlamının ulusal aidiyetin soyut anlayışı ile değiştirilmesinde önemli bir etki kazanmasında rol oynamıştır (Long, 2010: 10). Yani bu şekilde uluslararası güvenlik ve istikrar açısından sınırlı bir bölgedeki homojen grup politik kimliğine, vurgu yapılıyordu. Bu durum, ülkesine geri dönüşlerin ve nüfus transferlerinin siyasi olarak ulus-devlet ve ulusal hakların ortaya çıkmasıyla ne ölçüde bağlantılı olduğunu açıkça göstermektedir (Haddad, 2008: 120). Daha açık ifade etmek gerekirse devletler, ulus ve devlet arasında daha iyi bir uyum sağlamak için nüfus transferini veya değişimini kullanmışlardır. Milliyetçilik yükselirken, devletler nüfus transferlerini, devlet inşası ve gelecekteki etnik ihtilafları önlemenin bir yolu olarak görmüşlerdir (Haddad, 2008: 120).

Bu, yirminci yüzyılın başındaki anlaşmaların "en dayanıklısı" olarak Lozan nüfus değişiminin başarısındaki siyasi inançta "geri dönüş" kavramının kesinlikle merkezi olduğunu göstermektedir. Tartışma, geri dönüşün siyasi anlamı açısından değil, ancak etkilenen nüfus için 'zorunlu' olduğu gerçeğiyle çevrelenmiştir (Barutciski, 2003: 25-34). Buradan hareketle, geri dönüş normu zorla yerinden edilenlerin ülkelerine dönmek isteyecekleri varsayımına dayanarak yaygınlık kazanmıştır. Fakat 1921'deki Sovyet kararlarını takiben, Rus mültecilerin yasal bir kararname ile vatansız kalmalarının bir sonucu olarak, mültecilik problemi vatansızlık sorunuyla birlikte karmaşık bir hal almıştır (Coles, 1985: 18). Bu durumun bir sonucu olarak, ülkesine geri dönüş çözümü yerini sığınma ülkesinde yeniden yerleşim ve asimilasyon programlarına bırakmaya başlamıştır.

Mültecilik durumlarına yönelik yaklaşım, İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesine kadar değişmeden kalmıştır. Fakat II. Dünya Savaşı ile birlikte daha önce

görülmemiş düzeyde yer değiştirme hareketleri yaşanmıştır. İşgal altındaki Avrupa'da, en az yirmi milyon insan yerlerinden edilmiştir (Loescher, 2001: 34). Benzeri görülmemiş düzeydeki bu kitlesel göçlerle başa çıkabilmek için çözüm arayışı çabalarının bir sonucu olarak gönüllü geri dönüş yöntemi ön plana çıkmıştır. Menşe ülkeye geri dönüşe dair bu ilgi, dönüşün doğal gönüllü bir seçim olduğu varsayımına dayanmaktaydı (Long, 2008). Bu kısmen, yerinden olmanın "mültecilik"ten ayrı bir durum olarak görülmesiyle ilgiliydi: Yerinden edilenler, teorik olarak zorunlu bir şekilde devlet korumasının yokluğundan değil, sadece ulus-devlet topraklarından fiziksel olarak ayrı olmaktan muzdaripmişler gibi görünüyordu (Long, 2008: 13). Dolayısıyla, devlet-vatandaş bağının restorasyonu için geri dönüşün gerekli olduğuna dair bir fikir yerleşmiştir. Geri dönüş, yerinden olmuş kişilerin ulus devletin sınırlı siyasi topluluğuna geri gönderilmesinin bir yoludur ve bu şekilde insanlar ve devletleri arasındaki "doğal" bağın teorik olarak yeniden yaratılacağı varsayılıyordu (Long, 2008:1). Dolayısıyla geri dönüş, ulus-devlet temelli bir hak dağıtımı kavramsallaştırması içinde yer değiştirme sorununun üstesinden gelmenin bir yolu şeklinde uluslararası bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır (Long, 2010: 9).

Bu durum ise devletlerle sürgündeki vatandaşları arasındaki ilişkiyi politik ve ahlaki açıdan düzeltmenin yollarını aramayı zorunlu kılmaktadır. Yani menşe devletin sürgündeki vatandaşlarına karşı ne gibi sorumlulukları vardır? Ve devletlerin sorumluluklarının kaynağı nedir? Devlet sorumluluğunun kökenini ve devletin bireysel hak ihlallerini telafi etme görevini açıklamak için sayısız yol varken, mülteci geri dönüşleri ile ilgili çalışmalarda uluslararası hukuk ve toplum sözleşmesi teorisi bu sorumlulukların neler olduğu konusunda başvurulması gereken başlıca kaynaklar olarak görülmektedir.

1.2.2.1. Mülteci Geri Dönüşü ve Devlet Sorumluluğu

Günümüzde yeniden yerleştirme fırsatlarının az olması nedeniyle, milyonlarca mülteci başka bir devletle yeni bir vatandaşlık bağı kurma şansından mahrum kalmaktadır ve bu nedenle devlet sistemi mantığı dışında bırakılmaktadır. Bu mülteciler, ya sığınma ülkelerinde sadece sınırlı haklara sahip olarak geleceğe dair belirsizlik içinde yaşamlarını sürdürmeye ya da menşe ülkelerine geri dönmeye zorlanmaktadır (Bradley, 2005:6). Bu bağlamda devletlerle sürgündeki vatandaşları arasındaki ilişkinin tartışmaya açılması ve dolayısıyla devlet-vatandaş ilişkisini düzeltmenin yollarını aramak bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Mültecilerin menşe ülkelerine geri dönüş hakları üzerine düşünmek, devletin vatandaşlarına karşı sorumluluklarının nereden geldiğini ve bir vatandaş mülteciye dönüştüğünde onlara karşı sorumluluklarının neler olduğunu sormayı gerekli kılmaktadır. Devlet sorumluluğunun kökenine ve devletin bireysel hak ihlallerini telafi etme konusunda ne gibi yükümlülüklere sahip olduğu konusuna dair tartışmalarda genel olarak uluslararası hukuk ve toplum sözleşmesi teorisine başvurulmaktadır (Long, 2008:3).

Devlet sorumluluğu doktrini, uluslararası hukukun temel ilkelerinden biridir ve devlet sorumluluğu "zarara yol açan herhangi bir ihlali telafi etme yükümlülüğü getiren ilke"dir (Lee, 1986:537). Devletler, uluslararası hukukun konuları olduğundan, teknik olarak devlet sorumluluğu ilkesi sadece devlet düzeyinde uygulanır. Vatandaşların yükümlülükleri dışarıda tutulur (Lee, 1986:537). Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesini ve Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesini içeren anlaşmalar, devletlerin saygı duyması gereken bireysel insan haklarını açıkça ortaya koymaktadır. Ahlaki sebeplerden ötürü olmasa bile, bu sözleşmeleri imzalayarak, devletler kendileri için bağlayıcı yasal sorumluluklara sahip olurlar. Devletin egemenlik iddiasının, devletin insan haklarının güvence altına alınması da dahil olmak üzere temel

sorumluluklarını etkin bir şekilde yerine getirmesiyle ilişkili olduğu söylenir. Bu fikri Deng (1995), "sorumluluk olarak egemenlik" konusundaki görüşünde ele almıştır. Deng'e göre, bir devlet ciddi bir şekilde vatandaşlarına karşı sorumluluklarını yerine getirmediği taktirde, devlet, egemenlik iddiasını geçici olarak kaybeder ve uluslararası topluluğun müdahale etmesine izin verilir.

Bununla bağlantılı olarak, 1951 Mülteci Sözleşmesi'nde sunulan mülteci tanımı, "vatandaş ile devlet arasındaki güven, bağlılık ve korunma bağının toplumun normal temelini oluşturduğu" varsayımına dayanmaktadır ve mültecilik durumunda, bu bağ kesilmiştir (Shacknove,1985:275-276). Uluslararası toplumun gözünde, mülteci akışı üreten devletler, halklarının meşruluğundan yoksundur. Mültecilik, devlet ve vatandaş arasındaki ilişkide bir çöküş anlamına gelir ve bu da devletin meşruluğu sorununu gündeme getirir. Dolayısıyla geri dönüş hakkı, devlet vatandaş ilişkisi mülteci tarafından kırıldığında dahi, devletin vatandaşlarına yönelik sorumluluklarını vurgular (Dowty, 1994: 26). Bu durumda menşe devlet, mültecilere, adil geri dönüş koşulları yaratarak, mültecilerin ülkelerine geri dönüşlerini sağlamalıdır (Bradley, 2005:8). Bradley'in (2005:8-9) adil bir geri dönüş süreci ile kastettiği şey, menşe devletin geri dönenlere, geri dönüşleriyle ilgili olarak mümkün olan en geniş seçenek yelpazesi arasında seçim yapma yetkisi vererek, bu zorlayıcı deneyimi hafifletecek adımlar atmasıdır. Bu seçimler; orijinal evlere dönüp dönmemek, davalara ve hakikat komisyonlarına katılıp katılmamak ve ne tür bir yeniden bütünleşme, kalkınma ve tazminat programlarının kabul edilebilir olduğuna dair olacaktır. Her ne kadar ülkesine geri dönüp dönmeyeceğine dair kritik seçim öncelikle iltica devletinin alacağı karara bağlı olsa da menşe devlet, diğer önemli seçimleri mültecinin tercihine bırakmalıdır (Bradley, 2005:8-9). Adil geri dönüşün kilit şartları arasında "güvenlik, mülkün restorasyonu ve insan haklarının korunması ve hesap verilebilirlik olmakla birlikte, adil geri dönüş için standart bir kalıbın olmadığı" da belirtilmelidir (Bradley, 2005:7). Dolayısıyla geri dönecek kişilere, bu süreçte seçim yapma hakkı tanınmalı ve mültecilere adil geri dönüş

şartlarını kendi koşullarına göre müzakere etme yetkisi verilmelidir (Bradley, 2005:7).

Adil geri dönüş şartları arasında ana etken güvenliktir (Bradley, 2005:7). BMMYK, geri dönmenin yalnızca fiziksel güvenliği değil, aynı zamanda potansiyel olarak psikolojik, ekonomik ve yasal güvenliği de gerektirdiğini belirtmiştir (Badil, 2002). Geri dönüş ile ilgili tüm riskleri ortadan kaldırmak mümkün olmadığı için asgari koşul, ilk etapta kaçışa neden olan koşulların ortadan kaldırılmasıdır. Bu, silahlı çatışmanın sona ermesini, azınlıkların haklarını savunmak için yeni anayasal hükümlerin oluşturulmasını veya rejimin tam bir değişimi anlamına gelebilir (Dowty, 1994: 28).

BM İnsan Hakları Komisyonu'nun 1998/26 sayılı karar ve bir çok çağdaş barış anlaşması, dönüş hakkının yalnızca ülkesine geri dönüş hakkını değil, aynı zamanda orijinal evine tekrar yerleşme hakkını da içerdiği konusunda gittikçe baskın olan görüşü desteklemektedir (Leckie, 2003:4). Gerçekten de kaybedilen mülklerin tekrar kazanılması, geri dönüşün temel bileşenlerinden biridir; çünkü geri dönenlerin birçoğunun ekonomik refahı mülklerini geri kazanmaya bağlıdır ve ayrıca "sadece birkaç şey insanlar için evleri, mülkleri ve toprakları kadar kutsaldır" (Van Boven, 2003: x). Dolayısıyla, mültecilerin orijinal (ülkelerini terk etmeden önce yaşadıkları ev) evlerine dönmelerini sağlamak, geri dönüşleri durumunda mülteciler için başka herhangi bir girişimden daha fazla adalet duygusu yaratmaya yol açabilir (Bradley, 2005:7).

Devletin sorumluluğu gibi, çözüm veya onarım hakkı da hem uluslararası hukuktan hem de insan hakları geleneğine dayanan ahlaki tartışmalardan kaynaklanmaktadır. Çözüm veya onarım hakkı, işkence görmeme veya mülteci olmama hakkı gibi temel hakların ihlal edilmesinden kaynaklanan ikincil bir haktır (Zegveld, 2003:503). Vatandaşların işkence gibi iltica başvurusunda bulunmalarına neden olan insan hakları ihlallerinden önce var olan koşullara dönülmesi ya da

yaşananların telafisi çoğu zaman imkansızdır. Bu gibi durumlarda, maddi ve manevi zararlar sıkça maddi ödemeyi içeren tazminatla telafi edilir. Maddi olmayan zararlara yönelik girişimler ise resmi özürler, suçun tekrarlanmamasının teminatı ve hakikat ve uzlaşma komisyonları kurulması şeklinde olabilir (Gillard, 2003:532-532). Açıkçası sadece mülteciler değil, tüm ciddi insan hakları ihlallerinin mağdurlarının tazmin hakkı vardır. Bununla birlikte, mülteciler için tazmin özellikle önemlidir. Çünkü tazmin, adil geri dönüş koşullarının yaratılmasına yardımcı olur ve bu nedenle ülkelerin çatışma sonrası güvenliği ve gelişimini teşvik etme konusunda önemli etkileri vardır (Bradley, 2005: 10). Bunun yanı sıra devletlerin kaynakları sınırlı olduğu için menşe devlet, geri dönen kişilere, toplumsal sözleşme kapsamında asgari olarak diğer vatandaşların sahip olduğu hakların aynısını garanti etmelidir (Bradley, 2005:8). Çünkü geri dönüş sonrasında kalanlar ve dönenler arasında kurulan yeni ilişkinin istikrarlı ve gerilimden uzak olabilmesi için hakların dengeli dağıtımı büyük önem taşımaktadır.

1.2.2.1.1. Sözleşmeli Sorumluluk ve Mülteciler

Geri dönüş, her şeyden önce vatandaş, ulus ve devlet arasında yeniden yakınlaşma anlamına geldiği için politik bir fikir olarak görülmelidir (Long, 2008). Bradley (2005), menşei devletin sorumlulukları açısından toplum sözleşmesi teorisine başvurulabileceğini önermektedir. Toplum sözleşmesi teorisi, devletin vatandaşlarına yönelik sorumluluklarının kökeni hakkında güçlü bir açıklama sunmaktadır ve devletin adil dönüş şartlarını oluşturma yükümlülüğüne dair tartışmalarda uluslararası hukukla uyumlu olarak kullanılabilir (Bradley, 2005:4).

Toplum sözleşmesi teorisi, devletin varlığını, rıza kavramına referans yaparak açıklar ve meşrulaştırır. Bir territorial alandaki bireylerin anlaşmasının bir sonucuolarak devletin kurulduğu varsayılır. En basit biçiminde toplum sözleşmesi teorisi, bireylerin tek başlarına hareket ettiklerinde, kendileri için garanti edemeyeceği güvenlik ve refah karşılığında, özgürlüklerini önemli ölçüde feda

ettiklerini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla toplum sözleşmesi, egemenin egemenliğine saygı göstermeyi vaat eden vatandaşlar ile vatandaşlarını korumayı taahhüt eden devlet arasında karşılıklı yükümlülükler yaratır.[15] Böyle bir kavramsallaştırma, devletin otoritesini halkın orijinal egemenliğine dayandırdığı için liberal politika için de son derece caziptir ve devletin, iktidarın uygulanmasına ilişkin meşru tekelini korumak için sakinlerine karşı bir koruma görevi yerine getirmesini gerektirir (Kymlicka, 1991:186).

Shacknove'un (1985:278-279) toplum sözleşmesi teorisine dair analizi, mülteci geri dönüşü meselesine dikkate değer bir bakış açısı sunmaktadır. Siyasi ortaklığın olmazsa olmaz koşulu, vatandaşlarını yabancıların saldırıları ve başkalarının zararlarından korumaktır. Bir egemen vatandaşlarına zulüm eden bir konuma gelirse, halk ona hayatta kalmayı garanti eden kurumun zulmünün kurbanı haline gelir. Ancak, egemenlerin sadece kendi halklarına karşı saldırgan eylemlerden kaçınmaları yeterli değildir. Eğer bu yeterli olsaydı, vatandaşların bu sözleşmeden herhangi bir kazançları olmazdı (Shacknove 1985:278-279). Devlet, asgari meşruluk için vatandaşlarının diğerlerine karşı savunmasızlığını azaltmakla görevlidir. Bu nedenle egemen, şiddet içeren tiranlık ve kaosun aşırı uçlarından uzak, minimal düzeyde istikrarlı bir ortam sağlamak için gereklidir (Shacknove 1985:278-279).

Zulüm, bu nedenle fiziksel güvenliğin yokluğunun sadece bir tezahürüdür. Egemen, en azından, vatandaşlarını yabancı işgalden ve iç savaşı da kapsayan "diğerlerinin vereceği zararlardan", soykırım, terörizm, işkence, kaçırma gibi devlet temsilcileri veya ötekiler tarafından gerçekleştirilen zararlardan korumalıdır (Shacknove 1985:278-279). Bu eşiğin altında hiçbir devlet yoktur ve eğer bu

[15] Toplum Sözleşmesi Teorisi'nin Batı siyasal düşüncesinin merkezinde uzun bir tarihi vardır: gelişimi Thomas Hobbes, Leviathan; John Locke, Yönetim Üzerine İkinci İnceleme; J. Jacques, Rousseau Toplum Sözleşmesi; Daha modern yaklaşımlar; John Rawls, Adalet Teorisi, Will Kymlicka, 'The Social Contract Tradition'dır.

sağlanmazsa vatandaşlığın normal temelini oluşturan bağlar çözülür. Bu nedenle zulüm, mültecilik iddialarının haklı temeli için yeterli fakat gerekli bir koşul değildir (Shacknove 1985:278-279). Zulüm, mülteci statüsü için geçerli bir iddia olmakla birlikte, başka birtakım tehditler de fiziksel güvensizliğe neden olabilir.[16]

Bununla birlikte, Hume'nun toplumsal sözleşmenin tarihsel anlatımının mitsel olduğuna dair gözleminden yola çıkarak, sözleşme anının soyut bir teorik araç olduğuna ve tarihsel olarak açıklayıcı değeri olmadığına dair birçok eleştiri vardır (Kymlicka, 1991:187). Bu eleştiriler genel olarak açık bir rızanın yokluğu üzerinden yapılmaktadır ve buna göre Sözleşme bir kurgudur ve rıza bu nedenle zımni ya da varsayımsaldır. Fakat "hiç kimsenin bir yükümlülük üstlenmediği varsayımsal bir vaat, hiçbir şekilde bir taahhüt değildir" (Kymlicka, 1991:187).

Ancak, toplum sözleşmesi teorisi geri dönüş sürecine uygulandığında, teoriye yönelik bu tür eleştirilerin birçoğu ikna gücünü önemli oranda yitirmektedir. Özellikle, Shacknove'un devletle olan koruyucu bağın kopması şeklinde tanımladığı bir bir mülteci anlayışı dayanak alınırsa, mültecilik toplum sözleşmesinin bozulmasına bağlı olarak ortaya çıkan bir durumdur (Shacknove, 1985:277). Devlet bir koruyucudan, zulüm edene dönüştüğü zaman, devletin varlık nedeninin ahlaki gerekçesini bulmak imkânsız olmasa bile oldukça güçtür (Kymlicka, 1991:189). Devlet, halkın refahını garanti altına almak için birincil görevinde başarısız olursa,

[16] Locke'un Yönetim Üzerine İkinci İncelemesi'nde geliştirdiği devrim ya da direnme hakkı argümanı da mültecilik hakkını haklı çıkarır. Vatandaşlar tiranlığı engellemeye çalışmakta ya da kaçmakta özgürdürler. Vatandaşın adaletsiz bir rejime karşı muhalefeti harekete geçirmesi ya da sadece toplumu terk etmesi, geleceğe yönelik kesin bir hesaplamanın sonucudur. Bkz., John Locke, Yönetim Üzerine İkinci İnceleme, Çev: Fahri Bakırcı, 2. Baskı, Ebabil Yayınları, Ankara, Mayıs 2012, s.98,139,149,212.

sözleşme geçersizdir. Bununla birlikte sözleşmenin geçersizliği onun önemini de ortaya çıkarmaktadır (Kymlicka, 1991:189). Vatandaş ile devlet arasındaki sözleşme sadece bir "ahlaki eser" olsa da, mülteciye dönüşen vatandaş, yabancı devletlerle olan kısa süreli ilişkisinde, bu bağın, nasıl güçlü bir koruyucu bağ olduğunu hemen keşfeder. Çünkü bir mültecinin yabancı devletlerle olan ilişkisi, uygulamaya sokulmayan uluslararası yasalar ve merhametten çok da öteye gitmeyen bir anlayışa dayanır (Kymlicka, 1991:189).

Belirtildiği gibi, mülteci yaratma kendi başına devletin koruma konusundaki başarısızlığının göstergesi olmakla birlikte, devlet ve toplum arasındaki temel güven ilişkisinin ihlalidir (Long, 2011:235). Devlet bu gibi görevlerini mültecilerin ortaya çıkışı ile ihlal ettiğindr, yasal ve ahlaki meşruiyetini yeniden kazanmak için kendisiyle sürgündeki vatandaşları arasındaki kopmuş bağı onarmalıdır (Shacknove, 1985). Dolayısıyla geri dönüş sürecinde menşe devlet ve sürgündeki vatandaşları arasındaki ilişkinin yeniden sağlıklı bir şekilde kurulabilmesi ancak mültecilerin doğrudan rızalarına dayanan bir müzakere süreci ile sağlanabilir. Dolayısıyla bu müzakere süreci, ilk sözleşmedeki teorik rıza olgusunun pratikteki karşılığına denk gelmesi açısından da önemli bir deneyim olacaktır.

1.2.3. Ulus-devlet, Geri dönüş ve Territoriality

Güvenli, onurlu ve gönüllü bir geri dönüş, uluslararası toplum ve sığınmacı devletler tarafından uzun süreli mültecilik durumları için en uygun çözüm olarak kabul edilir (UNHCR ExCom No. 18 (XXXI) (1980); UNHCR ExCom No. 40 (XXXVI) (1985)). Geri dönüş kalıcı çözüm önerisinin en çok tercih edilen çözüm yöntemi olması, birtakım varsayımlara dayanmaktadır ve bu konudaki öncelikli varsayım, mültecilerin de ülkelerine dönmek isteyecekleri varsayımıdır. Bu bağlamda geri dönüşle ilgili söylemlerde esas vurgu "ev"e veya "vatan"a dönüş kavramları üzerinden olmaktadır. Mültecilerin "ev"e dönme fikri, evrensel haklarla değil, yer ve insanlar arasındaki "doğal" bağa yapılan vurgu ve egemen ulus devletin

meşruiyetini, patria'nın modern ifadesi olarak sağlamlaştırmakla ilgilidir (Long, 2010:1). Bu nedenle geri dönüş, sadece basit bir "eve dönüş" olarak görülemez.

Ülkeye geri dönüş, patriaya yeniden dönüşü ima eder. Patrianın iki bileşeni olan territory ve topluluk, en güncel çağdaş ifadesini ulus-devlet fikrinde bulur: yani sınırlı bir bölge içinde kendi kendini yöneten siyasi bir topluluk (Long, 2011:3). Buradan hareketle menşe ülkeye geri dönüş, sadece sınırlı bir bölgeye dönüşü değil, aynı zamanda topluluk olarak patriaya "ulus"a dönüşü de içerir. Yani sınırları olan bir bölgeye dönüşün ötesinde, aynı zamanda bir ulusa veya topluluk olarak patriaya yeniden katılımı içeren bir süreçtir (Long, 2011:4).

Bu bağlamda geri dönüş söylemiyle "ev" ve "vatan" kavramlarının nasıl ilişkilendirildiğini incelemek gerekmektedir. Çalışmanın bu bölümü, mülteciler açısından eve/vatana dönüşün anlamının uzun süreli sürgün durumlarında nasıl dönüşüme uğradığını görmek bakımından faydalı olacaktır. Dolayısıyla geri dönüşün en uygun çözüm önerisi olarak görülmesi ne gibi ön varsayımlara dayanmaktadır? Geri dönüş ve ev ile gerçek mülteci deneyimi arasındaki nasıl bir ilişki vardır? Soruları tartışmaya açılmış olacaktır.

1.2.3.1.'Ev'e Dönüş ve 'Vatan'a Dönüş

Menşe ülkeye geri dönüşlerin teşvik edilmesi, mültecilerin birkaç (veya daha fazla) yıl süren sürgünlerinden sonra "ev"e dönmeye istekli oldukları varsayımına dayanmakta ve bu nedenle geri dönüş haklarını ifade etmektedir (BMMYK, Voluntary Repatriation, 1996). Stein (1986:269), gönüllü geri dönüşün evrensel olarak en çok tercih edilen kalıcı çözüm olarak kabul edildiğini ifade eder: "Herkes gönüllü geri dönüş fikrini destekler. İdeal, en iyi, en çok tercih edilen, çözümdür". Bununla birlikte, gönüllü geri dönüş ideal bir kalıcı çözüm olarak kabul edilmekle birlikte, eve geri dönmenin tam olarak ne anlama geldiğine dair bir anlaşma henüz mevcut değildir ve bu konudaki tartışmalar devam etmektedir.

Geri dönüşün "ev" kavramı ile ilişkilendirilmesi Malkki (1992, 1995) ve Warner (1994) gibi bu konu üzerine çalışan araştırmacılar tarafından şiddetli eleştirilere maruz kalmıştır. İnsanlar ve yer arasındaki bağlar, rutin olarak özellikle botanik metaforlar yoluyla doğallaşıtırılır (Malkki, 1992). Nitekim insanlar genellikle kendilerinin köklü olduğunu ve kimliklerini o kökten aldıklarını düşünür ve düşündürülürler. Burada söz konusu olan kökler sadece herhangi bir kök değildir; çok sıklıkla, özellikle ağaca benzeyen bir form şeklindedir (Malkki, 1992: 27). Örneğin anavatan (Motherland and Fatherland), diğer tarihi çağrışımlarının yanı sıra, her milletin belirli bir topraktan beslenen büyük bir soy ağacı olduğunu düşündürmektedir. Sonuç olarak, birden fazla ağacın parçası olmak mümkün olamadığı için böyle bir ağaç, hem özün zamansal sürekliliğini hem de territorial olarak köklülüğünü ima eder (Malkki, 1992: 28). Dolayısıyla böyle bir anlayış, territorial bir yer değiştirme halinin patolojik olarak görülmesine yol açar (Malkki, 1992: 31).

İnsanlar ve yer arasındaki bağların doğallaştırılmasının bir sonucu olarak yerinden olma, botanik anlamda köklerinden sökülme (uprooted) şeklinde algılandığı için patolojik bir durum olarak görülür. Çünkü hem kültürel hem de ulusal kimlikler territorial olarak tasarlandığından, köklerinden sökülme durumunda kimlik, doğasının değişmesi ve bozulması tehditi altına girer (Malkki, 1992: 34). Böyle bir düşünce tarzı sedanterist bir anlayışın sonucudur. Sedanterist anlayışta, ev, aidiyet ve tarih territorialize edilmiştir ve böylece kültür ve kimlik de territorilize edilmiştir. Ulus-devletlerin ortaya çıkması ile birlikte insanlara ulusal kimlikler atfedilerek, aidiyet territorialleştirilmiştir (Malkki, 1992: 27).

Sedanterist yaklaşımı eleştiren Malkki'ye (1995) göre, bu yaklaşımda mültecinin de "çıplak (kültür kıyafetini giyinmemiş) ve yerleştirilmemiş bir insan" olarak görüldüğünü ve kişi ve yer arasındaki kopukluğun yerinden olma yoluyla ortaya çıktığı düşünülmektedir. Böylece gönüllü geri dönüş, mültecilerin sorunlarına yönelik en iyi tedavi yöntemi olarak görülmekte ve yanı sıra en az

sorunlu çözüm olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayım, "mültecilerin olmaları gereken yerin dışında" olduğu ve bu nedenle geri dönüşleri aracılığıyla, o yere geri konmalarının sağlanacağı" fikrine dayanmaktadır (Hammond, 1999:288).

Bu bağlamda, menşe ülkeye geri dönüşün mültecilere herhangi bir zorluk yaratmayacağı varsayılmaktadır. Köklerinden sökülerek olması gereken yerin dışında olan mültecilerin, geri dönüş yoluyla 'yeniden kökleneceği' düşünülmektedir. Bu anlamda menşe ülkeye dönüş, mülteci için doğal yaşam alanına 'eve' geri dönüş olacağı için onlar için en uygun çözüm olarak görülür.

Warner (1994:171) ise, geri dönüş konusunda, geçmişte var olan veya geçmişte hayal edilmiş olan şeyleri muhafaza etme ve yeniden yaratılamayacak olan şeyleri korumakla ilgili temel bir nostalji olduğunu ve bunun geri dönüş sürecinde devreye sokulduğunu söyler. Warner'a göre mültecilerin ülkelerini terk etmesine neden olan sürgün öncesi durum istikrara kavuşmuş olsa bile, sürgüne yol açan kriz öncesindeki mevcut duruma tam anlamıyla geri dönüş artık mümkün değildir. Warner (1994:171), br yandan eve dönüş kavramında problemli bir yön olduğunu vurgularken öte yandan bunun mültecilerin korunma ihtiyacı meselesini veya menşei ülkenin vatandaşlarını korumak için birincil sorumluluğa sahip olması gerektiği gerçeğini sorgulamaz. Daha ziyade Warner (1994), bu eleştirisi ile geri dönüş çözüm önerisinin öncelikli çözüm yöntemi olarak seçilmesinin, koruma unsurunun çok ötesine geçen bir dizi varsayıma dayandığını göstermeye çalışmıştır. Goodwin-Gill (1993:1-11), korumanın BMMYK ve mültecilerle ilgili diğer kurumların ana odağı olmaya devam ettiğini ifade etmiştir. Eve geri dönüş perspektifinden gönüllü geri dönüşe odaklanmak, korumanın önceliğini göz ardı etmek anlamına gelmemekle birlikte, gönüllü geri dönüş ve 'ev'e geri dönüşü bağlayan varsayımlar her zaman sadece koruma ile doğrudan ilişkili değildir (Warner, 1994:162).

Gönüllü geri dönüş menşe ülkeye geri dönüşten çok daha fazlasını ifade eder; bu, aynı zamanda bir eve ve topluma dönüştür (Warner, 1994:162). Menşe ülkesi ile ilişkilendirilen ev ve toplum kavramı ise öncelikle iki unsurla ilgilidir. İlk olarak, mültecinin benzerleri ile ilişkisini ima eder. Bu anlamda bir topluluk gerçekten homojen bir gruptur. İkincisi, bu grubun belirli bir yerle ilişkisi vardır (Warner, 1994:162). Rypkema'nın (1993: 28) belirttiği gibi: "Neredeyse topluma dair tüm tanımlar bir yerin varlığını ima eder - topraklardan, binalardan ve kamusal alanlardan oluşan fiziksel bir yer." Dolayısıyla, 'yerinden edilme' kelimesi, tüm insanların belirli bir yere ait olduğu ve ideal bir dünyada hepsinin ait oldukları yer olacağı varsayımını ima etmektedir (Rypkema, 1993: 28). Bu da, insanların belirli bir yerle olan ilişkilerinden kazandıkları kimliğin, temel veya 'doğal' olduğu şeklinde bir algıya yol açtığı gibi, bu kimliğinden yoksun bırakılan bir kişi ise insanlığının da bir kısmını yitirmiş gibi görülür (Turton,1996: 97).

BMMYK'nın gönüllü geri dönüş üzerine çalışmalarının en önemli yazarlarından olan Coles, menşei ülkenin iki unsuru olan 'ev' ve 'toplum' arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır:

> İnsanın aidiyet ihtiyacı, korumadan daha fazlasıdır: yani insanın kendi gibilerin arasında olması da bir ihtiyaçtır. Her ne kadar bu son ihtiyaç bireysel koşullara ve yaş gibi faktörlere bağlı olarak değişiklik gösterse de (kişi yaşlandıkça bu ihtiyaçlar güçleniyor gibi görünmekle birlikte), normal olarak bireysel memnuniyet ve sosyal refah için güçlü bir insan ihtiyacıdır. Aidiyet aynı zamanda, sadece bir insan topluluğuyla değil, ayrıca bir yerle ('anavatan' veya atalarının ülkesiyle) ilişkilidir. İnsan, mekan veya zamanın dışında yaşayan ruhani bir varlık değildir, bir ülkede kökleri ve tarihi olan karasal bir yaratıktır. Bir 'halk', ortak değerler ve inançlarla (yani kültür ve medeniyeti) formüle edilen ve ona kimliğini kazandıran paylaşılan bir tarih, toprak ve fiziksel yakınlık aracılığıyla meydana gelen bir oluşumdur. Dolayısıyla bir halk ve toprak arasında derin bağlar vardır (BMMYK,16-19 July 1985: 185-186).

Bu açıdan gönüllü geri dönüşün önceliği çerçevesinde, homojen grup ve toprak arasında evin temeli olarak ayrılmaz bir ilişki vardır. Topluluğun bir toprağa bağlı olmasının yanında, belirli bir topluluğun, belirli bir yerle, belirli bir süre

boyunca ilişkili olan belirli bir devlete bağlı olması gerekir (Warner, 1994:163). Malkki'nin (1992: 30) ifadesiyle, yerli ulusal bir yerli olduğu zaman, topraktaki köklerin metafiziksel ve ahlaki anlamı özellikle belirgin hale gelir. Şeylerin ulusal düzeninde, halkların kökleşmesi sadece normal değildir; aynı zamanda ahlaki ve manevi bir ihtiyaç olarak algılanır.

Warner (1991), birey ve grup arasındaki ilişkinin, Coles (1985)'un insan hakkındaki görüşüne aykırı olarak, fiziksel olarak topraklanması gerekmediğini iddia eder ve insanın varlık koşulunun, birey ve grubun belirli bir alan içinde fiziksel topraklaması değil, diğer insanlarla olan ilişkileri olduğunu söyler. Dolayısıyla illa homojen bir tarihsel topluluğun belirli bir jeopolitik bölge ile ilişkilendirilmesi gerekmez. Devlet egemenliği ve mekân arasındaki ilişkinin kurulması belli bir tarihsel dönemde geçerliyken, bugün artık devlet egemenliğinin ve devlet kimliğinin belirli bir bölge ile ilişkilendirilemeyeceği görülmüştür (Walker, 1991). Buradan hareketle, ev ve homojen grup ile ev ve toprak arasındaki ilişkiyi sorgulayan bir yaklaşımdan hareket eden Warner (1994:166), yer ve homojen bir grup arasında bir ilişki olduğu varsayılsa bile, geri dönüş youlyla daha önce orada var olanın yeniden yaratabileceğini varsaymak pek gerçekçi bir beklenti değildir.

Kibreab (1999:385) ise, devlet egemenliğinin ve kimliğin territorial olmayan bir hale geldiği şeklindeki yorumlara eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir. Bu dönemin 'hepimiz mülteciyiz' ve hatta 'turistleriz' (Warner, 1992) şeklinde karakterize olduğu iddia edilmektedir. Bu durumda Kibreab (1999), bu kavramsallaştırmanın, macera veya turizm peşinde olmayan, diğer ülkelerde güvenlik ve emniyet arayışında olan, vatanlarından ya da alışılmış ikamet yerlerinden kaçan milyonlarca mültecinin koşulları açısından nasıl kavramsallaştırılacağı sorusunu zorunlu kıldığını belirtir.

Böyle bir kavramsallaştırma, insanların belirli bir yere ait olmaları gerekmediği için, "yer değiştirme" ya da yer değiştirme sorununa bir çözüm teşkil

eden geri dönüş fikrinin yanlış bir yol olduğu şeklinde bir izlenime yol açmaktadır (Kibreab, 1999:386).

Herkese eşit muamele, geçim kaynaklarına, sosyal hizmetlere ve hareket özgürlüğü gibi haklara erişimin olduğu bir dünyada haklar, belirli bir yerle ilişkili kimlikler temelinde paylaştırılır (Kibreab, 1999:385). Yanı sıra yer, kimlik ve yer değiştirme tartışmaları, kısıtlı göç ve vatandaşlık politikalarını göz ardı etmektedir. Kısıtlı göç politikaları nedeniyle, mültecilerin sığınma ülkelerinde mülteci statüsüne hak kazanması ve bunun vatandaşlığa kabul ile sonuçlanması oldukça ender uygulamalardır. Neredeyse tüm gelişmekte olan ülkelerde mülteciler, sürgünde ne kadar süre kaldıklarına bakılmaksızın vatandaşlığa alınma ihtimali olmayan geçici konuklar olarak kabul edilmektedir (Kibreab, 1999:385). Dolayısıyla, mültecilerin kaçışlarına neden olan faktörler ortadan kalktığında, mültecilerin menşe ülkelerine geri dönmeleri beklenmektedir.

Mülteci yaratan veya ev sahipliği yapan çoğu gelişmekte olan ülkede, haklara erişimin temeli ikamet değil, ulustur (Kibreab, 2003: 58). Mülteci üreten ve kabul eden ülkelerin çoğunda, baskın vatandaşlık biçimi, vatandaşlığı ve ulusu birbirine bağlayan "ulus vatandaşlığı modeli" dir. Aynı milliyet ya da ulustan olmayanlar, özellikle mülteciler, vatandaşların erişebileceği birçok medeni, ekonomik, politik ve sosyal haktan mahrum bırakılmıştır (Kibreab, 2003: 58). Sonuç olarak, ev sahibi toplumların politik, sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamlarından uzaklaştırılmakta ve marjinalleştirilmektedirler. Böylece pek çok durumda, bir kişinin "doğal" hakları, kendi menşe ülkesinde kalır ve bu haklara ülkesi dışında sahip olması mümkün değildir (Kibreab, 2003: 58). Coles'un (1985:185) ifadesiyle: "Tam anlamıyla ait olmak, genel olarak hakların kullanımının ön şartıdır; çünkü sürgün edilmiş olanlar, tam anlamıyla ulusal korumadan yoksun olduğunda, yabancı bir ülkede normalde yalnızca mültecilere veya yabancılara verilen az miktarda haktan yararlanır." Bu bağlamda kent alanlarında yaşayan mülteciler, gelişmekte olan ülkelerdeki belki de en ihmal edilen ve istismara uğrayan grup haline gelmiştir.

Tüm uluslararası yardım biçimlerinden dışlanırlar ve temel insan hakları ağır bir şekilde ihlal edilir ve hatta hükümetler, mültecilerin çalışmasını engelleyerek, mülteci statüsünü süresiz olarak devam ettirebilmektedir (Kibreab, 2003: 60).

Sonuç olarak, küreselleşme sürecine rağmen, geri dönüş hala zorunlu yer değiştirme sorununun en önemli çözümlerinden birini temsil etmeye devam etmektedir (Kibreab, 1999:385). Çünkü küreselleşmenin hızına paralel bir şekilde ve Küreselleşmenin tam tersi yönde, insanların kendi kimlikleri ve kültürlerini keşfetme çabası içine girdikleri görülmüştür. Yani kendilerini kültürel ve etnik açıdan 'diğerlerinden' farklı gören insanların, bu insanlardan ayrı bölgelerde yaşama isteği hiç bu kadar fazla olmamıştı. Dolayısıyla 1980'lerden bu yana yaşanan şiddetli ve karmaşık çatışmaların çoğu devlet içidir ve günümüzde kendilerini etnik köken, kabile, klan, din, dil veya diğer kültürel farklılıkları üzerinden tanımlayan ama daha önce bir arada yaşayan gruplar savaşmaktadır (Kibreab, 1999:387).

İnsanların belirli bir yerle olan ilişkilerinden kazandıkları kimlik, özünde temel değildir. Ancak, eşit muamele, geçim kaynaklarına erişim, toprağa erişim, hareket özgürlüğü ve ikamet hakkı gibi birçok hakkın, bölgesel olarak bağlı kimlikleri temel aldığı bir dünyada belirli bir ülke, sosyal ve ekonomik olarak tatmin edici bir son için vazgeçilmez bir araçtır (Kibreab, 1999:406). Böyle bir durumda, anavatanının yerini hiçbir şey tutamaz. Bunun nedeni, mülteciler ve bölgeleri arasındaki bağlantının içsel olarak vazgeçilmez olması (bu aynı zamanda doğru olabilir) değil, istekleri dışında ülkelerinden ayrılmak zorunda kalmaları ve sığındıkları üçüncü dünya ülkelerinde kendilerine yer olmaması nedeniyle, önlerindeki en iyi seçeneğin eşit muamele görecekleri menşe ülkeleri olması nedeniyledir (Kibreab, 1999:407). Bu nedenle, geri dönüş kendi başına bir amaç değil, bir amaç için bir araç anlamına gelir, yani mekânsal olarak bağlanma aracılığıyla fırsatları mümkün kılınmanın bir aracı (Kibreab, 1999:407). Bu durum elbette ki geri dönüşün geri dönenlerin hayatlarını otomatik olarak dönüştüren sihirli bir değnek olduğu anlamına gelmez. Ancak, ülkesine geri dönüş, menşe

ülkelerindeki temel ve kalıcı değişikliklerin bir sonucu olarak meydana gelirse, geri dönenlerin yaşam kalitesini önemli ölçüde artırabilir (Kibreab, 1999:387). Tüm bu tartışmaların yola çıkarak, menşe ülkeye geri dönüş mülteciler açısından sığınma ülkesindeki koşulların yetersizliği ve sınırlı haklara sahip olma nedeniyle tercih ettikleri bir yolsa, bunun ulus-devlet aracılığıyla haklara dönüşün zorunlu bir aracı olduğu yorumu yapılabilir. Yani bu durum yer ve insan arasındaki doğal bağa vurgu yapan görüşlerin aksine, her zaman bir aidiyet hissi tarafından koşullanan bir süreç değildir. Yani ev ve menşe ülke her zaman aynı olmak zorunda değildir. Geri dönüş bağlamında eve dönüşe dair tartışmalar, zamana bağlı olarak mülteci ve menşe ülke arasındaki ilişkide meydana gelebilecek değişiklilerin olabilme ihtimalini gözden kaçırmaktadır. Gönüllü geri dönüşün savunucuları, tüm mültecilerin eve gitmek istediklerini varsaymaktadır. Bu varsayım, "Test edilecek bir hipotez" değil, mültecilerin düşüncelerini tahmin eden bir olgu olarak görülmelidir (Sepulveda,1996: 12-13). Bununla birlikte, bu varsayımın tersine, mültecilerin eve gitmek istemedikleri birtakım durumlar olduğu görülmüştür. İlk olarak, geri dönüş kararları verilirken, zamanın geçişinin çok önemli bir faktör olabileceği tespit edilmiştir. Çünkü özellikle ikinci nesil mülteciler çok az tanıdıkları bir eve dönmeyi çoğu zaman istemeyebilir. İkincisi, sürgün bireyleri ve grupları derin bir şekilde etkiler, böylece evin anlamı sık sık dönüşüme uğrar (Rogge, 1994:14,24,31-34). Warner'ın (1994:171) ifadesiyle, gönüllü geri dönüş kalıcı çözümü, yaşamlarımızın zamansal gerçekliğini ve zaman içinde meydana gelen değişiklikleri reddetmektedir. Dolayısıyla, pek çok uzun süreli mülteci için geri dönüş, mutlaka 'eve gitmek' anlamına gelmez (Akol,1989).

Özetle mülteciler açısından eve ve geri dönüşe yüklenen anlam, menşe ülkelerini terk etme gerekçeleri ve sığınma ülkesindeki muamele ve fırsatlarla yakından ilişkili görünmektedir. Kuşkusuz, bir mültecinin sürgün sırasında kendi ülkesiyle ilişkisi, kişiden kişiye farklılık gösterir ve genelleştirilemez. Bazıları, sığınma ülkesinde uzun yıllar yaşamış olmalarına rağmen geride bıraktıkları

ülkelerine bir gün geri kavuşma umuduyla sürügündeki yaşamlarını hep geçici olarak görürken, diğer menşe ülkesine geri dönmek istemeyen ve sığınma ülkelerinde yeni bir hayat kurmak için mücadele edenler olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI MÜLTECİ REJİMİ VE MENŞE ÜLKEYE GERİ DÖNÜŞ

2.1. Uluslararası Mülteci Rejiminin Tarihsel Gelişimi

Tarihsel süreç içinde mülteci rejiminin gelişiminin önemli bir kısmını Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin kurulması ve Mültecilerin Statüsüyle İlgili 1951 Sözleşmesi'nin oluşturulması içermektedir.

Küresel mülteci rejimi, devletlerin mültecilere verdiği yanıtları yöneten kuralları, normları, ilkeleri ve karar alma prosedürlerini kapsamaktadır. Bir mültecinin kim olup, olmadığını ve bu kişilerin hangi haklara sahip olduklarını tanımlayan, 1951 Sözleşmesi, mülteci statüsüyle ilgili olan bir dizi normdan oluşmaktadır (Betts ve diğerleri, 2017: 21).

Rejimin sığınma (asylum) ve yük paylaşımı şeklinde iki temel sorumluluk alanı vardır. Sığınma, devletlerin kendi topraklarına ulaşan mültecilere karşı yükümlülükleriyle ilişkiliyken, yük paylaşımı, devletlerin diğer devletlerin topraklarındaki mültecileri mali olarak desteklemeleri ya da bazılarını kendi topraklarında yeniden yerleştirme yükümlülüğüne sahip olmaları anlamında kullanılır (Betts, 2009). Mevcut rejim, sığınma ile ilgili güçlü bir kurumsal norma sahipken, yük paylaşımı ile ilgili normlar zayıf ve büyük ölçüde devletlerin isteğine bağlıdır (Betts, 2009).

Çalışmanın bu bölümünde, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra "uluslararası mülteci rejimi" nin temelleri ve bu rejimin 20. yüzyıl boyunca evrimi üzerine bir değerlendirme yapılarak, yerinden olmanın anlamı ve tarihsel süreç içinde

mültecilerin hukuk alanının ötesine geçerek nasıl tanınır hale geldiği gösterilmeye çalışılmıştır.

Uluslararası mülteci hukukunun gelişimi, uluslararası toplum tarafından grup haklarının korunmasından bireysel insan haklarının korunmasına doğru bir dönüşümü yansıtmaktadır. İki savaş arası dönemde uluslararası hukukta mültecinin erken tanımları ve mültecilere yönelik politikalar, belirli devletlerden kaçan mülteci gruplarına koruma sağlamak için devletlerin ihtiyaçlarına yönelik bir cevap olarak oluşturulmuştur (Goldenziel, 2016:590). II. Dünya Savaşı sonrasında haklarla ilgili tartışmalar, grup haklarının korunmasından kişisel haklara doğru evrildiğinde, mülteci hukuku da buna uygun şekilde dönüştürülmüştür. Bu da, devletlerin ve bireylerin ihtiyaçlarına uygun şekilde yeni bir bireysel zulüm anlayışını içeren bir dönüşüm olmuştur (Goldenziel, 2016:590). Bu dönüşümde konjonktürel ve siyasal tercihlerle ilgili ne gibi faktörlerin etkili olduğu aşağıda kısaca özetlenecektir.

2.1.1. Uluslararası Mülteci Rejimi ve Mülteci Haklarının Gelişimi

Uluslararası mülteci rejimi ve buna bağlı olarak mülteci haklarına yönelik girişimlerin tarihsel arka planı, üç dönem altında incelenebilir. İlk dönem 1945 öncesi yani iki savaş arası dönem, ikinci dönem 1945 sonrası Soğuk Savaş Dönemi ve üçüncü dönem 1990 sonrası Soğuk Savaş sonrası dönem.

İki savaş arası dönemde, yaşanan savaşlar ve siyasal gelişmelerin etkisiyle çok sayıda insan başka ülkelere iltica etmek zorunda kalmıştır. Özellikle I. Dünya Savaşı'ndan sonra, azınlık ve mülteci korumaları konusu acil hale gelen konulardan olmuştur. 19. yüzyılın sonu ve 20 yüzyılın başından itibaren devletlerin sınırları içinde egemenlik iddia etmeleri ve yükselen milliyetçilik, ulusal pasaport ve ülkeye giriş için diğer yasal ve idari engelleri içeren mülteci uygulamalarını beraberinde getirmiştir (Betts, 2017: 21). Yanı sıra büyük imparatorlukların (Osmanlı,

Habsburg) çöküşüyle birlikte, ulus devletlerin homojenliği meselesi siyasi bir hedef haline gelmiş ve azınlık gruplarının varlığı bir sorun olarak görülmeye başlanmıştır (Hathaway, 2005: 85-86). Dolayısıyla yaşadıkları eski imparatorluklar tarafından devletsiz bırakılan ve kendi devletlerinin korumasından yoksun milyonlarca insan, sığınma arayışı içinde Avrupa'nın her tarafına yayılmıştır (Betts ve diğerleri, 2017: 28). Nitekim çokuluslu imparatorlukların dağılması, geniş kapsamlı bir mülteci krizinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Ayrıca Sovyet Devrimi'nden sonra, 1917-1921 yılları arasında bir milyondan fazla insan Avrupa'ya sığınmıştır. Bunlardan bazıları kıtlıktan kaçarken, diğerleri Bolşevik rejiminin zulmünden kaçanlardan oluşyordu (Hathaway, 2005:350-351). Bu dönemde kaçan Rusların birçoğunun vatandaşlıkları iptal edilmiş ve bunun sonucunda Avrupa'nın ilk büyük vatansızlık krizlerinden biri ortaya çıkmıştır (BMMYK, Convention on The Reduction oF Statelessness, 2014).

Ülkelerini terk etmek zorunda kalan bireyler, sığınmak istedikleri başka bir ülke tarafından istenilen belgelere sahip olmadıkları sürece vatandaşlık ya da yasal ikametgâh alamıyorlardı. Bu nedenle, bu insanlar uluslararası korumaya ihtiyaç duyuyorlardı (Betts ve diğerleri, 2017: 27). Yaşanan bu gelişmeler, devletlerin mültecilerle ilgili sorumluluk almaları gerekliliğini ortaya çıkarmış ve mültecilerle ilgili kurumsal bir yapılanmanın oluşturulmasını zorunlu kılmıştır.

I. Dünya Savaşı ve Rusya'daki devrim nedeniyle ülkelerinden ayrılmak zorunda kalanların durumuyla ilgili uluslararası çalışmalar da iki savaş arası dönemde Milletler Cemiyeti (MC) tarafından yürütülmüş ve 1921 yılında Rus Mülteciler İçin Yüksek Komiserlik Ofisi kurulmuştur. 1920'li yıllarda Ofis'in yetkisi, Rusya'daki devrimden ve iç savaştan kaçan mültecilere ilişkin sorumlulukları kapsayacak şekilde oldukça sınırlı tutulmuştur. Fakat daha sonra Ofis'nin sorumluluk sahası Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla yerinden olan Yunan,

Türk, Bulgar ve Ermeni mültecileri de kapsayacak şekilde devlet korumasını kaybeden mültecilerin korunması şeklinde genişletilmiştir (Gatrell, 2013: 55-58).

Mülteci meselesiyle ilgili MC döneminde, mevcut gelişmelere ilişkin birtakım normatif ilkeler saptanmış olmasına rağmen devletler, karşılaştıkları mülteci sorununa yönelik farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Genelde siyasi fikir, dini inanç, köken farklılıkları gibi nedenlerin, bir kişinin ikamet ettiği ülkeyi terk etmesine yol açması üzerine yoğunlaşan tanımların hiçbiri, konuyu tam olarak açıklayamamıştır (Steinbock, 1998:806). Yanı sıra Sözleşmelere, az sayıda devletin çekincelerle taraf olması, ilgili Sözleşmelerin uygulama alanı ve mülteci hukukunun gelişimi önünde önemli bir engel teşkil etmiştir (Goodwin-Gill, 1996:5-6).

1945 sonrası dönemde mültecilerin hukuki statüsü ile ilgili en önemli gelişme, 1951 Mültecilerin Hukuki Statüsü'ne İlişkin Cenevre Sözleşmesi'dir. İkinci Dünya Savaşı'nda ve sonrasında yaşanan ağır insan hakları ihlalleri ve uluslararası işbirliğinin, Yahudileri 1930'larda koruma konusunda başarısızlığa uğraması ve Yahudi Soykırımı'na yol açan felaket ve kısmen de Doğu Avrupa'da Sovyet iktidarının genişlemesi, Uluslararası Mülteci Örgütü'nün kuruluşundan itibaren attığı ciddi adımlara rağmen daha kapsamlı bir örgütlenme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır (Betts ve diğerleri, 2017: 32-33). 1951 Sözleşmesi, uluslararası hukuk çerçevesinde düzenlenmiş evrensel, kapsamlı ve bağlayıcı bir yasal düzenleme olması açısından mültecilere yönelik en önemli adımlardan birini teşkil etmektedir.

1951 BM Mülteciler Sözleşmesi'ne göre bir mülteci "Irk, din, milliyet, belirli bir toplumsal gruba üyelik ya da siyasi görüş gerekçesiyle maruz kaldığı, haklı nedenlere dayanan, zulüm korkusu nedeniyle kendi ülkesi dışında olan kimse" olarak tanımlanmıştır (Mültecilerin Statüsüne İlişkin 1951 Sözleşmesi: 67-87). Görüldüğü üzere mülteci tanımında bireysel düzeyde zulüm mağduriyeti temel alınmıştır. Ayrıca devletlerin takdir yetkisi söz konusudur. Yani imzacı devletler, zulüm iddiasının gerçekliğine inanıp inanmama konusunda karar verici konumdadır

(Betts ve diğerleri, 2017:34). 1951 Sözleşmesi ile mültecilere tanınan en önemli hakkın, 'geri göndermeme hakkı'(non-refoulement) olduğu söylenebilir. Yani bu hak sayesinde sığınılan devlet, mülteciyi zulüm göreceğinden korktuğu menşe ülkesine geri gönderemeyecektir.

Ayrıca, devletler Sözleşme'nin kapsamını kronolojik ve coğrafi olarak sınırlandırmışlardır. 1 Ocak 1951 öncesinde 'Avrupa'da gerçekleşen olaylar' nedeniyle mülteci durumuna düşen bireylerle sınırlıdır (1951 Sözleşmesi md. 1/B(1)-a.). Bu sınırlama ile BMMYK'nın gelecekte meydana gelecek mülteci krizlerine müdahalesi engellenmiş olmaktaydı (Betts ve diğerleri, 2017: 35). '1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar nedeniyle' mülteci statüsünün kazanılması esasına dayanarak taraf devletlerin mülteci statüsünü, 1951 Sözleşmesi'nin yapıldığı tarihe kadar Avrupa'da gerçekleşmiş olaylarla sınırlamaları, hangi sayıda mülteci için nerelerde yükümlülük üstleneceklerini önceden bilmek istemeleri ile ilgiliydi (Betts ve diğerleri, 2017: 36). Yani imzacı devletler bu şekilde, sorumluluklarının kapsamını sınırlamak istemişlerdir. Zira 1951'de ortaya çıkan sözleşmenin amacı savaş sonrasında Avrupa'yı yeniden şekillendirmektir (Shacknove, 1985:276).

Fakat Soğuk Savaş döneminde yeni gelişmelerin yaşanması ve sığınma arayan kişilerin sayısının hızla artması ile 1951 Sözleşmesi'nin fazla Avrupa merkezli bir yaklaşımla oluşturulduğu ve gözden geçirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Nitekim '1951'den önce gerçekleşen olaylar' ibaresi, mülteci statüsünün baskıcı bir hükümetten kaçan ulusal bir topluluğun bütünü üzerinden müzakere edilmesini olanaksız kılarak, yalnızca taleplerin tekil olaylar (bireysel) bazında değerlendirilmesine izin vermekteydi (Betts ve diğerleri, 2017: 39). Yanı sıra 1951 Sözleşmesi'ndeki mülteci tanımında yer alan coğrafi sınırlama, Batılı devletler için Doğu Avrupa'dan gelen mültecilere yönelik bir çözüm amacı taşıyordu ve bu yüzden Soğuk Savaş döneminin uluslararası siyasetinin bir yansımasıydı (Betts ve diğerleri, 2017: 39).

Örgütün Avrupa merkezli yönelimi sadece uluslararası siyasi çerçeveyi değil, yanı sıra ABD ve diğer Batılı hükümetlerin dış politika önceliklerini de yansıtıyordu. ABD'yi Doğu Avrupalı mültecilere karşı cömert davranmaya yönelten şey: Doğu Avrupalıları ülkelerini terk etmeye teşvik ederek komünizmi geriletmek ya da en azından çevrelemek arzusuydu. Dolayısıyla mülteciler, Soğuk Savaş rekabetinin önemli ideolojik simgeleri olmuşlardır (Betts ve diğerleri, 2017: 42).

Dünyanın ilk Soğuk Savaş mülteci krizi, Kasım 1956'da Macaristan'ın Sovyet ordusu tarafından işgali sonrasında yaklaşık 200.000 Macar mültecinin komşu Avusturya'ya ve Yugoslavya'ya kitlesel göçü ile ortaya çıkmıştır. Bu derece büyük bir mülteci akınıyla karşı karşıya kalan Avusturya, resmi olarak BMMYK'dan acil müdahale yardımı için kendisi adına hükümetlere çağrı yapması talebinde bulunmuştur. Örgütün yardım işlerini kaçan Macarları da kapsayacak biçimde genişletmesi için Sözleşme'de yer alan sınırlamaların aşılması gerekiyordu. Bu durumda zamansal sınırlamanın üstesinden gelebilmek için Macar göçünün nedenlerinin 1951 öncesi olaylara dayandığı ve dolayısıyla BMMYK'nın yetkisi dâhilinde olduğu iddia edilmiştir (Betts ve diğerleri, 2017: 46). Diğer bir sınırlama ise mülteci statüsünün ayrı ayrı olaylar bazında değerlendirilmesine izin verilmesiydi. Fakat bireyler bazında bir değerlendirmenin, acil bir durum halinde imkânsız olduğu anlaşılmış ve Avusturya ve Yugoslavya'daki bütün Macarlar, 'ilk görüşte mülteci'[17] olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Mayıs 1957'de Tunus, ülkesine sığınan 85 bin Cezayirli mülteci için örgütten fiziksel yardım talebinde bulunmuştur ve bu, Üçüncü Dünya'dan gelen ilk acil yardım talebidir. Dolayısıyla bu gibi

[17]Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) yaygın çatışmalardan kaynaklı kitlesel akın durumuna uygun bir statü olarak "*prima facie* mültecilik" statüsünü tanımlamaktadır. (UNHCR, *Handbook on Procedures and Criteria for Determining Refugee Status under 1951 Convention and the 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees*, reissued December 2011, HCR/1P/4/ENG/REV.3; UNHCR, *Guidelines on International Protection No.11: Prima Facie Recognition of Refugee Status*, HCR/GIP/15/11.

durumlar, örgütün yerine getirmesine izin verilen işlevlerinin gelişmesinde önemli bir adımı teşkil etmiştir (Betts ve diğerleri, 2017: 46).

Bu bağlamda BMMYK Tüzüğü ve 1951 Sözleşmesi'nde yer alan mülteci tanımının sınırlayıcı özelliklerinin aşılmasına dair tartışmalar ön plana çıkmıştır. Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü, bu tartışmaların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

1967 Protokolü ile birlikte, 1951 Sözleşmesi'nde yer alan "1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda" ibaresi metinden çıkarılmıştır (1967 Protokolü md. 1/2.). Böylelikle, tarih sınırlaması ortadan kaldırıldığı gibi, buna bağlı coğrafi sınırlamaya da son verilmiştir. Mülteci hukukunun gelişimi açısından bir diğer önemli nokta, 1967 Protokolü hükümlerinin ve bunlardan doğan yükümlülüklerin, taraf devletlerce hiçbir sınırlama olmadan uygulanacak olmasıdır (1967 Protokolü md. 1/3.). Diğer bir ifadeyle, 1967 Protokolü'ne coğrafi sınırlama beyanı yapılarak taraf olunması yasaklanmıştır. Fakat bütün bu olumlu gelişmelerin yanı sıra, 1951 Sözleşmesi'ni coğrafi sınırlama ile kabul eden devletlerin ilgili beyanlarının, 1967 Protokolü açısından da geçerli olması, yaşanan bu sıkıntıların devam etmesini muhtemel kılan bir etken olmuştur (Betts, 2017).

Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin 1967 Protokolü'ne göre bir mülteci; "*Irkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahıs*" olarak tanımlanmaktadır. Sözleşme, mülteci rejiminde merkezi bir öneme sahiptir ve bugüne kadar en çok sayıda devlet tarafından onaylanan mülteci anlaşması olmuştur.

Soğuk Savaş döneminde mültecilerin hakları konusundaki tüm bu gelişmelere rağmen mülteci rejimi, asıl olarak Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana büyük bir dönüşüm geçirmiştir. 1989 yılında Berlin Duvarı'nın yıkılışı uluslararası ilişkilerde İkinci Dünya Savaşı'ndan beri yaşanan en köklü dönüşüme neden olmuştur. Yaşanan önemli değişimler BMMYK için de yeni güçlükler yaratmıştır (Betts ve diğerleri, 2017: 73). Somali'nin çöküşü, Yugoslavya'nın parçalanması ve Ruanda Soykırımı gibi bir dizi yeni krize müdahale etme konusunda başarısız olan BMMYK'nın yeni krizlerin karmaşık dinamiklerine uyum sağlama yeteneğini geliştirmeye yönelik ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Ayrıca yeni göç kaynakları ortaya çıkmış ve insanların kaçma nedenlerinin mevcut uluslararası mülteci rejiminde izin verilenlerden daha karmaşık olduğu meselesi yeni araştırmaların yönünü belirlemiştir (Betts, 2010; Feller, 2008).

Ayrıca Soğuk Savaş'ın sona ermesi mültecilerin politik ve stratejik önemini de etkilemiştir. Soğuk Savaş döneminde, Doğu Bloku ülkelerinden gelen mültecilerin Batı tarafından kabulü, ideolojik savaşın bir parçasıyken, 1990'larda neoliberal ekonomi politikalarının benimsenmesi ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin çöküşü nedeniyle bu ülkelerden gelen mültecileri Batı kendi kültürel değerleri ve ekonomisi için tehdit olarak görmeye ve mülteci kabulünde çekimser davranmaya başlamıştır (Turner, 2007:682). Fakat yine 1990'lardan itibaren Avrasya coğrafyasında yaşanan etnik çatışmalar ve iç savaşlar nedeniyle, Avrupa kıtası kitlesel mülteci hareketleriyle yeniden yüzleşmek durumuna kalmıştır (Brewer ve Yükseker, 2009:642-643). 1990'lı yıllara kadar dünya genelinde giderek artan ve 1990 itibariyle yaklaşık 15 milyona ulaşan mülteci sayısı, 1995'ten sonra düşüş gösterirken, yerlerinden edilmiş insanların sayısı artmıştır (BMMYK, 2015, http://www.unhcr.org/5461e5f016.html). Bu artış, siyasal, ekonomik ve sosyal sorunlar nedeniyle ülkelerini terk etmek zorunda kalan insanların daha iyi bir yaşam arayışlarının bir sonucudur.

İlticanın, ulus aşan suçlar ve terörle mücadeleyi içeren kapsamlı bir güvenlik perspektifiyle ele alınması da iltica etmek isteyen veya yerlerinden edilen kişiler için koşulları zorlaştırmaktadır. Böylelikle, günümüzde mültecilerin korunması önceliği, yerini ilticayı önleme yöntemlerine bırakmıştır. Yani sorunlar, askeri müdahaleler ve ekonomik yardımlar yolu ile yerinde çözülmeye çalışılarak insanların ülkelerini terk etmelerinin önüne geçilmeye çalışılmaktadır. Örneğin; 2000 yılında ilan edilen BM Milenyum Deklarasyonu'nun 26. maddesinde, uluslararası toplumun mültecileri misafir eden ülkelerin yükünü paylaşma ve insani yardımın organizasyonu konusunda uluslararası koordinasyonun önemine dikkat çekilmiştir. Fakat mülteciler ve yerlerinden edilmiş kişiler için uluslararası toplumun öncelikli görevinin, bu kişilerin gönüllü olarak kendi ülkelerine geri dönmelerinin ve kendi toplumlarına yeniden entegrasyonlarının sağlanması olduğu da dile getirilmiştir (BMMYK, 2000, United Nations Millenium Declaration).

Batılı ülkeler Soğuk Savaş sonrası dönemde sığınma hakkının istismar edilmesi, insan ticaretinin önlenmesi, mültecilerin kendi ülkelerine geri gönderilmeleri, geçici koruma sağlanması ve yük paylaşımı gibi konuları sıklıkla dile getirmişlerdir (Turner, 2007:682). Bu açıdan bakıldığında, Milenyum Deklarasyonu'nun geri dönüş odaklı yaklaşımının, Soğuk Savaş sonrası dönemde mülteci meselelerine yaklaşımın da bir özeti şeklinde olduğu söylenebilir.

2.2. Uluslararası Alanda Mülteciliğe Karşı Geliştirilen Çözüm Yöntemleri ve Menşe Ülkeye Geri Dönüş

BMMYK, mültecilik durumlarına yönelik olarak uluslararası koruma sağlamanın yanı sıra mültecilerin içinde bulundukları kötü koşulların üstesinden gelebilmek adına 'kalıcı çözüm önerileri' sunmuştur. Bu çözüm yöntemleri, mültecilerin durumuyla ilgili olarak mültecilerin korunmasına yönelik çabaların, mültecilerin içinde bulundukları kötü koşulları düzeltmek için tek başına yeterli olmadığını, ayrıca mültecilerin süresiz olarak sürgünde yaşamalarının önüne

geçecek girişimlerde de bulunulması gerekliliği ihtiyacından kaynaklanmıştır. Kalıcı çözümler fikri, 1951'den bu yana önemli oranda gelişim göstermiştir. Dolayısıyla BMMYK, mülteciler için uygulanması mümkün olan üç kalıcı çözüm yöntemi üzerinde durmaktadır: yerel entegrasyon (sığındıkları ülke ile bütünleşebilirler), menşe ülkeye geri dönüş ve üçüncü ülkeye yeniden yerleşim. Tarihsel olarak bu kalıcı çözümlerin uygulanması, devletler ve uluslararası toplum tarafından dönemlere göre farklılıklar taşımaktadır. Kalıcı çözümler arasından yapılan tercihin dönemlere göre farklılık göstermesinin doğrudan siyasal tercihler ve siyasal konjonktürle ilişkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, mülteciler için üç dayanıklı çözüm önerisi arasında gönüllü geri dönüşün, en çok tercih edilen çözüm önerisi olmasında ne gibi siyasi, ekonomik ve uluslararası sistemle ilgili faktörlerin etkili olduğu yapılan dönemsel ayrımla daha iyi anlaşılmış olacaktır. Dolayısıyla birinci dönem olan iki Savaş arası dönemde, ülkeye geri dönüşün doğal ve gönüllü bir seçim olduğu varsayımıyla hareket edilmiş ve savaş tutsaklarının ve sürgünlerin ülkelerine geri dönüşlerinin sağlanması amaçlanmıştır (Agreement for the United Nations Relief and Rehabilitation Asoociation 1943, Delhi, 1944: s.3) İkinci dönem yani 1945 ve 1985 arası Soğuk Savaş döneminde gönüllü geri dönüş ilke olarak tercih edilen çözüm olarak kabul edilmesine rağmen pratikte yeniden yerleşim (sığınma ülkesine entegrasyon) çözümü teşvik edilmiş ve 1983 yılına kadar Birleşmiş Milletler Genel Kurul kararlarında geri dönüş çözüm önerisi, pek fazla üzerinde durulmayan ve geri planda kalan bir çözüm olmuştur (Stein, 1990:192). Üçüncü dönem yani 1985 yılından itibaren, Soğuk Savaş rekabetlerinin azalmasıyla birlikte, büyük oranda mültecilerin sığınma ülkelerine yeniden yerleştirilmelerinin temelini oluşturan politik gerekçeler ortadan kalkmış ve kalıcı yeniden yerleştirme imkanları büyük ölçüde sınırlandırılmıştır (Hathaway, 1997: 53; BMMYK Global Trends, 2009: 12).

Yanı sıra çalışmanın bu bölümünde, uluslararası toplumun (BMMYK) neden ülkesine/vatanına geri dönüşü sürgün durumları için ideal bir çözüm olarak

sunduğu ve geri dönüş çözüm önerisinin gönüllülük, güvenlik ve onur kavramlarıyla birlikte anılır olmasının altında yatan gerekçeler incelenmiştir. Dolayısıyla geri dönüş bağlamında gönüllük, güvenlik ve onur kavramları nasıl anlaşılmalıdır? Ve BMMYK'nın geri dönüşle ilgili ne gibi yükümlükleri vardır? Soruları bu bölümde incelenmiştir.

Ayrıca geri dönüş çözüm önerisinin 1990'larla birlikte yaygınlık kazanmasının bir sonucu olarak pek çok uzun süreli mülteci için menşe ülkeye geri dönüş programları başlatılmış ve çok sayıda mültecinin menşe ülkesine geri dönüşü sağlanmıştır. Bosna, Afganistan, Somali, Burundi ve Guatemalalı mültecilerin menşe ülkelerine geri dönüşü, bu geri dönüş girişimlerinden sadece bazılarıdır. Bu bağlamda aşağıda, yukarıda saydığımız beş ülkenin sürgündeki vatandaşlarının geri dönüşüne yönelik deneyimlere de yer verilmiştir.

2.2.1. İki Savaş Arası Dönem Geri Dönüş Politikaları

20. yüzyıl boyunca yaşanan savaşlar ve siyasal gelişmeler pek çok insanın ülkesinden ayrılarak başka ülkelere sığınmak zorunda kalmasına neden olmuştur. İki savaş arası dönemde ülkelerini terk etmek zorunda kalan kişilerin durumuna yönelik uluslararası çalışmalar, Milletler Cemiyeti tarafından yürütülmekteydi.

Milletler Cemiyeti tarafından 1921'de Rus Mülteciler İçin Yüksek Komiserlik Ofisi (Office of the High Commissioner for Russian Refugees) kurulmuştur ve ilk Yüksek Komiser Dr. Fridtjof Nansen'dir. Nansen'in başlangıçtaki görevi Rus devrimiyle birlikte mülteci olmuş insanlara yardım etmektir. Çünkü 1917-21 yılları arasında bir milyondan fazla insan Avrupa'ya gelmiştir. 1920'li yıllarda Ofis'in yetkisi, Rusya'daki devrimden ve iç savaştan kaçan mültecilere ilişkin sorumlulukları kapsayacak şekilde oldukça sınırlı tutulmuştur ve Yüksek Komiser Nansen'in görevi de Rus devrimiyle birlikte mülteci olmuş insanlara yardım etmektir. Nansen, mültecilerin korunmasını yasal olarak güvence altına almak amacıyla, özellikle seyahat etmelerini mümkün kılacak

uluslararası geçerliliği olan 'Nansen Pasaportu' nu geliştirmiştir. Ayrıca bu insanların ülkelerine dönmeleri için düzenlemeler yapmaya çalışmıştır (Betts ve diğerleri, 2017: 28). Ayrıca Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla yerinden olan pek çok kişiye yardım etme ve üçüncü bir ülkeye daimi olarak yerleşmelerini sağlama göreviyle de yetkilendirilmiştir. Nansen'in 1930'daki ölümünden sonra yine Milletler Cemiyeti tarafından kurulan Uluslararası Nansen Mülteciler Ofisi (International Nansen Office for Refugees) çalışmalarına devam etmiştir (Betts ve diğerleri, 2017: 5). 1938'de Milletler Cemiyeti Mülteciler İçin Yüksek Komiserliği'nin (High Commissioner for Refugees) kurulmasıyla Ofis'in çalışmaları sona ermiştir.

Milletler Cemiyeti'nin II. Dünya Savaşı'nı önleme konusunda başarısız olması üzerine Birleşmiş Milletlerin kurulmasına karar verilmiştir. Fakat BM'nin kurulmasından hemen önce 1943 yılında müttefik devletler Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon Ajansı (BMYRA)'nı kurmuştur. Ajansın görevi, yerinden edilmiş nüfusa maddi destek sağlamak, savaş tutsaklarının ve sürgünlerin evlerine geri dönüşüne yardım etmekti (BMYRA, 1943: 3). Geri dönüş, kuruluşun birincil göreviydi ve kurumun, yerinden edilenleri üçüncü ülkelere yeniden yerleştirme yetkisi yoktu, ancak yalnızca menşe ülkelerine geri dönüşlerinin sağlanması konusunda yetkisi vardı. Bu amaçla, kurulan BMYRA görevinde son derece etkili olmuş ve Eylül 1945'e kadar, Avrupa'da yerinden edilmiş nüfusun dörtte üçünün başarılı bir şekilde ülkelerine geri dönmelerini sağlamıştır (Loescher, 2001: 35).

2.2.2. 1945 Sonrası Dönemde Geri Dönüş Politikaları

İkinci Dünya Savaşı sırasında Avrupa'da, en az yirmi milyon insanın kökünden sökülmesiyle daha önce görülmemiş düzeyde bir yer değiştirme durumuyla karşı karşıya kalınmıştır. Yaşanan bu krize yönelik çözüm arayışı

neticesinde 1947 yılında Uluslararası Mülteci Örgütü (UMÖ) ve 1950 yılı Aralık ayında BMMYK kurulmuştur.

Yanı sıra bu dönem, yerinden edilmenin anlamı ve uluslararası etkileri üzerine yoğun politik tartışmaların yaşandığı bir dönemdir. Geri dönüş, özellikle gönüllü geri dönüş meselesi, bu tartışmaların merkezindeydi ve Doğu-Batı gerginliğinin artması bu tartışmalarda bir şifre görevi görmüştür (Long, 2008: 13).

Bu dönemde, ülkeye geri dönüşün doğal ve gönüllü bir seçim olduğu varsayımıyla harekete geçildiği için BMYRA himayesi altındakilerin çoğuluğu için geri dönüş problemsiz bir durum olarak görülmüştür (Betts, 2017: 30). Ancak 1946'da, sürgündeki durumlarına bir çözüm olarak sunulan geri dönüş seçeneğini reddeden azınlıklı bir grubun var olduğu ortaya çıkmıştır ve bu insanlar, büyük ölçüde Doğu Avrupa'dan ve şimdi Sovyetler Birliği'nin işgal ettiği bölgelerden göç etmiş insanlardır (General Assembly Resolution 217a(III), 10 December 1948). Yerinden edilenlerin çoğu, Stalin'in otoriter devletine geri dönmekten korkan, zulüm gören ulusal azınlıkların ve ekonomik sınıfların üyeleriydi. Bu durum, bireysel özgürlük söylemleri ile zorunlu geri gönderme uygulamaları arasındaki politik çelişkileri giderek daha görünür hale getirmiştir (Long, 2008: 15). Liberal bir geri dönüş anlayışı benimsenerek zorunlu geri dönüş uygulamalarına karşı bir koruma yöntemi olarak "gönüllülük" nosyonuna başvurulmuştur ve dilde yaşanan bu değişim, Doğu-Batı ilişkilerindeki kötüleşmeyi pekiştirdiğinden politik olarak da elverişli bir yöntemdi (Long, 2008: 15). Bu durum aynı zamanda Doğu-Batı yaklaşımları arasındaki keskin ideolojik uyuşmazlık hakkında da fikir vermektedir. Bu uyuşmazlığın merkezinde, mültecinin tam olarak kim veya ne olduğu ve insanların yaşayacakları yeri seçme, baskıdan kaçma ve kendi görüşlerini ifade etme haklarına ilişkin bir anlaşmazlıktı (Betts ve diğerleri, 2017: 31). Doğu devletleri, Avrupa'nın krizinin esasen mülteciler yerine, yerinden edilmiş kişilerden kaynaklandığını savunmuşlardır. Çünkü Sovyetler açısından mülteciler, vatansız oldukları ve bu yüzden de herhangi bir hakka sahip olmadıkları için tam olarak

korumaya ihtiyaç duyan kişilerdi. Bununla birlikte, eğer bir devlet sürgünde olan bir bireyle ilgili bir iddiada bulunduysa ve bu kişilere geri dönüş imkânı verdiyse, bu kişi tanım gereği yerinden edilmiş biriydi ve mültecilere sunulan siyasi korumaya ne hakkı ne de ihtiyacı vardı (Long, 2008: 16). Bu nedenle Sovyetler Birliği, vatandaşlarının geri dönmeye karşı çıkmaları konusunda geçerli bir gerekçeye sahip olmadıklarını savunmakta ve vatanlarına geri dönüşe direnenlerin savaş suçlusu veya vatan haini olduklarını iddia etmekteydi (Betts ve diğerleri, 2017: 31). Bu tür argümanlar, vatandaşın ulus-devletin talepleri karşısında boyun eğmesi gerekliliğinin açık göstergesiydi. Batı da aynı argüman çizgisini takip etmiştir ancak mültecinin menşe ülkesine geri dönüşüyle ilgili tam tersi bir sonuca varmıştır: yani, tiran veya otoriter devletlerin vatandaşları, liberal özgürlükleri kısıtlayan devletin haksız taleplerinden kaçmak için mülteci olarak sığınma arama ve geri dönüp dönmeme konusunda özgür seçim yapma hakkına sahiptir (Long, 2011:239). 1946'daki tartışmalar her şeyden önce vatandaş, millet ve devlet kavramı arasındaki temel ilişkiler ve bir bireyin haklarının bir vatandaşın yükümlülüklerine karşı nasıl dengeleneceği ve korunacağı sorusu ile ilgiliydi (Long, 2011:239).

Uluslararası Mülteci Örgütü (UMÖ) (1947-1950), Sovyetler Birliği'nin çok sert muhalefetine karşın, Batılı güçlerin niyetleri doğrultusunda dikkatinin çoğunu yeniden yerleştirme projelerine adamıştır. UMÖ'nün kurulmasıyla devletler, mülteci sorununa bir çözüm olarak istekleri dışında mültecilerin menşe ülkelerine gönderilmeyeceklerinden hareketle 'gönüllü' olarak geri dönüşü resmen benimsemişlerdir (Salomon, 1991:243). Bu bağlamda UMÖ tarafından yürütülen asıl çalışmalar, geri dönüşe değil yeniden yerleştirmeye odaklanmış ve 1952 yılına kadar UMÖ, bir milyon mültecinin yeniden yerleşimine yardımcı olmuştur. Bunlardan ise sadece 73.000'i ülkesine geri dönmüştür (Loescher, 2001: 41). UMÖ'nün bu kadar fazla insanın yeniden yerleşimini sorunsuz olarak halletmesinin nedeni; İkinci dünya savaşı sonrasında ekonomik olarak toparlanmak isteyen Avrupa ülkelerinin, içinde bulundukları işgücü sıkıntısını aşabilmenin bir yolu

olarak, yerinden edilmiş bu nüfusun istihdam edilmesini çözüm olarak görmeleri ile ilgilidir (Betts, 2017: 32)

Yeniden yerleşime olan bu ilgi, UMÖ'nün halefi BMMYK aracılığıyla takip edilen tartışmaların tonunu da belirlemiştir ve Yüksek Komiserin görevinin gönüllü geri dönüşü teşvik etmek yerine "kolaylaştırmak" olduğu açıkça ifade edilmiştir (UNHCR Statute, A/Res/428(v) Annex 1.) BMMYK mültecileri korumak, ülkesine geri döndürmek ve yeniden yerleştirmek gibi görevleri üstlenmeye devam etmesine rağmen uygulamada örgüt, neredeyse tamamen koruma ve yeniden yerleştirmeye odaklanmıştır. Soğuk Savaş ikliminde, ülkesine geri dönüş kavramı siyasi bir anlamsızlık haline gelmiş ve gönüllü geri dönüş bile, Sovyetlerin zorunlu geri dönüş taleplerine karşı liberal politik düşüncenin bir siperi olarak işlev görmüştür (Long, 2008: 17). 1951 Sözleşmesinin içeriği de bu durumu desteklemektedir. 1951 Sözleşmesi, geri dönüşün pratik olarak uygulanmasının zorluğunu onaylamak dışında, siyasi geri dönüş teorisine çok az şey katmıştır (Long, 2008: 17).

1951 Mültecilerin Statüsü Sözleşmesi'nde "gönüllü geri dönüşten" açıkça söz edilmemesine rağmen, 'gönülsüz' geri dönüş genellikle 1951 Sözleşmesinin 33. Maddesinde açıkça yasaklanan geri göndermeme ilkesine eşittir; "*Hiçbir Akit devlet, ırkı, dini, uyruğu, belirli bir sosyal grubun üyeliği veya siyasi görüşü nedeniyle yaşamının tehdit altında olduğu bir bölge sınırlarına mülteciyi ihraç etmeyecek veya geri göndermeyecektir.*" [18]

Ülkesine geri dönüşün gönüllü olması ve bireysel olarak beyan edilmesi gerekliliği ilk kez 1969 Afrika Birliği Sözleşmesi'nde şu şekilde ifade edilmiştir: "Geri dönüşün temel olarak gönüllü karakterine her zaman saygı duyulmalıdır ve

[18] UNHCR. 1951. "Convention Relating to the Status of Refugees." http://www.unhcr.org/3b66c2aa10.html.

hiçbir mülteci isteği dışında geri gönderilmemelidir" (OAU Refugee Convention, art. V (1), 1001 U.N.T.S.: 49).

1950'leri takip eden otuz yıl boyunca, menşe ülkeye geri dönüş fikrine ilişkin siyasi anlayışları belirleyen Soğuk Savaş paradigmasına rağmen, uluslararası mülteci rejiminde aktif geri dönüş uygulamalarına da rastlamak mümkündür. Ülkesine geri dönüş, özellikle Afrika'nın dekolonizasyonunu ve bölgede bağımsız ulus devletlerin kurulmasını sağlayan kendi kaderini belirleme politikalarında kilit bir unsuru oluşturmaktaydı. Sömürge karşıtı mücadelelerin şiddetinden kaçan mülteci gruplarının geri dönüşü, Afrika'nın bağımsızlığında önemli bir sembolik meşruiyeti temsil etmekteydi (Coles, 1985: 62-113).

Bu anlamda, ülkesine geri dönüş, uluslararası siyasi düzenin statükosunu, kendi kaderi tayin etmenin kurucu önemini, ulus devlet sisteminde hakların dağıtımını ve liberal halk egemenliği kavramını güçlendiren bir etki yaratmıştır. Pratikte, bu durum herhangi bir etik soruna yol açmamıştır. Çünkü menşe ülkedeki koşullarda temel bir değişiklik meydana gelmiş ve bunun sonucunda geri dönüş gönüllü ya da hatta kendiliğinden olmuştur (Coles, 1985: 67).

2.2.3. 1980 Sonrası Dönemde Geri Dönüş Politikaları

Soğuk Savaş'ın sonuna doğru, mültecilerin hem ideolojik değeri, hem de göçmen işçiye olan ihtiyacın azalması nedeniyle ekonomik değeri giderek azalmıştır. Ayrıca Batılı devletlerin 1970'lerde ve 1980'lerde içinde bulunduğu ekonomik durgunluğun etkisiyle Batılı devletler, kısıtlayıcı politikalar uygulamaya başlamışlardır.

Bu doğrultuda mültecilerin yerinden edilmelerine çözüm olarak gönüllü geri dönüş seçeneğini tekrar devreye sokulmuştur (Chimni, 1998:357). Bu nedenle, 1980'ler Batı hükümetlerinin kalıcı ikameti teşvik ettikleri bir entegrasyon politikasından, mültecilere 'geçici koruma' verilen bir geri dönüş politikasına doğru

bir dönüşüm geçirmiştir. Yanı sıra bölgedeki bir dizi savaşın sona ermesiyle 1970'lerde Afrika ve Asya'da gerçekleşen kitlesel geri dönüşler, BMMYK gündeminin ön saflarına gönüllü geri dönüşün koyulmasına neden olmuştur (Allen and Morsink, 1994:3).

1980'de BMMYK Yürütme Komitesi, gönüllü geri dönüşün, mülteci sorununa en dayanıklı çözümü sunduğunu ve bu nedenle örgütün kendi ülkelerine geri dönmek isteyenler için geri dönüşü kolaylaştırması gerektiği sonucuna varmıştır (Amore, 2002:158). 1985 yılında, San Remo Gönüllü Geri Dönüş Konulu Yuvarlak Masa Toplantısı sırasında bir adım daha ileri gidilerek, BMMYK'nın gönüllü geri dönüşlere yardım etmenin yanı sıra aktif olarak onu teşvik etme konusunda da öncü bir rolü olduğu yönünde bir açıklama yapılmıştır (BMMYK, Handbook on Voluntary Repatriation: International Protection 1996: 4).

Uluslararası toplum, Berlin Duvarı'nın yıkılışı ve Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle oluşan ortamın çok sayıda uzun süreli mültecinin durumuna yönelik çözüm için bir fırsat sunduğunu düşünüyordu. Çünkü jeopolitik iki kutupluluğun sona ermesi, gönüllü geri dönüşün doğasında var olan çelişkilerin neden olduğu bazı çıkmazların üstesinden gelmek için birakım fırsatlar sunmuş gibi görünüyordu (Long, 2008: 20-21). "Doğu'nun varlığı olmadığı sürece ülkeye geri dönüşe karşı korunma ihtiyacı da olmayacaktı: her devlet liberal, demokratik ve bağımsız olacaksa, herkesin kendi menşe devletleri tarafından garanti edilen insan hakları olabilir ve hepsi de gönüllü olarak evlerine geri dönebilirdi" (Long, 2008: 20-21).

Kısacası, mülteciliğin varlık koşullarının büyük ölçüde ortadan kalkacağı düşünülmüştür. Fakat bu iyimser tablo çok kısa sürmüş ve Soğuk Savaş'ın sonunda süper güçlerin rekabetinin sona ermesiyle, sığınma arayan mültecilerin de sayısı beklenenin aksine artmaya devam etmiştir (Amore, 2002: 166). 1991 yılı sonrasında artan etnik milliyetçiliğin etkisiyle eski Yugoslavya'nın dağılması ve Bosna ve Ruanda'da yaşanan etnik çatışmaların sebep olduğu şiddet ve zulüm ortamı, bu

iyimser havanın kısa sürede dağılmasında etkili olmuştur. Bu çatışmaların etkisiyle kitlesel mülteci akınlarıyla karşılaşan pek çok sanayileşmiş ülkede, mültecilere sığınma sağlamanın artık yerel ekonomiye bir yük ve ulusal güvenlik için potansiyel bir tehdit oluşturduğu yönünde bir algı yerleşmeye başlamıştır ve 1980'lerde başlayan kısıtlayıcı politikalara yönelik eğilim, 1990'larda yoğunlaşarak yeni bir korumacılık dönemine öncülük etmiştir (Allen ve Morsink 1994:5).

Bu durum, uluslararası toplumun gönüllü geri dönüş çözümüne yoğunlaşmasında önemli bir etken olmuştur. 1991 Yürütme Komitesi Toplantısında, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiseri Sadako Ogata, 1992 yılını 'geri dönüşün on yılı'nın açılış yılı olarak ilan etmiştir (Ogata, 1992). Buna bağlı olarak, 1992 yılından itibaren, yıllık mülteci dönüş oranları, ev sahibi ülkelerde yıllık mülteci varış oranlarını aşmıştır ve dahası, 1990'da yaklaşık 200 bin olan mülteci geri dönüşlerinin 1991'de yaklaşık 2,2 milyon geri dönüşe ulaştığı görülmüştür (Ghanem, 2003: 12).

1990'lardaki mültecilerin geri dönüşlerinin birçoğunun BMMYK yardımı ile ve hükümetler, STK'lar ve diğer ortaklarla işbirliği içinde gerçekleşmesine rağmen, 1990'larda Afrika'daki mülteci geri dönüşlerinin birçoğu, uluslararası gönüllü geri dönüş standartlarının gerisinde kalan güvensiz koşullarda gerçekleşmiştir (BMMYK, 1997). Örneğin 1996–1997 yılları arasında, süreç boyunca devam eden insan hakları ihlali raporlarına rağmen, 1,2 milyon Ruandalı Tanzanya ve Zaire / DRC'den geri gönderilmiştir (Amnesty İnternational, 1997). Birçok durumda mülteciler, koşulların yetersiz kaldığı durumlarda ve barış sürecinin ilk günlerinde geri dönmeye sürüklenmektedir ve bağışçıların, geri dönenlerin çatışma sonrası yeniden yapılanmaya katkı sağlayacaklarına inandıkları için geri dönüşü teşvik ettiği bilinmektedir (Long, 2010a:6).

Yanı sıra birçok mülteci ülkesine geri dönmeyi istememesine rağmen diğer dayanıklı çözümlere erişimin gittikçe imkansız olması nedeniyle geri dönüş hakkını

kullanmaya mecbur kalmaktadır. Ev sahibi devletler, genelde aşırı derecede fakir oldukları ve Kuzey devletleri yük paylaşımı konusunda oldukça isteksiz davrandığı için mülteciler üzerindeki baskılarını artırmaktadır (Chimni, 2004: 56). Kuzey devletlerinin yoksul ev sahibi devletlerin yükünü paylaşma konusundaki isteksizliği "mültecilerin ya sadece ev sahibi devletin sorumluluğunda olmaları ya da geri dönmeleri gerektiği" anlamına geliyordu (Rutinwa, 1996:318).

Elbette bütün bunlar, yük paylaşımı nosyonun mülteciler için sorumluluk almak adına tek başına yeterli olduğu anlamına gelmemektedir. Kuzey devletlerinin bu durumu algılama biçimi ahlaki açıdan oldukça sorunludur. Çünkü bu devletler, mültecilerin topraklarında olmaması karşılığında mültecilerin bakımı için ödeme yaparak, bu sorumluluklarını yerine getirdiklerini düşünmektedirler (Hathaway and Neve, 1997). Böyle bir anlayış, "Güney devletlerinin yoksulluğu ile alay etmekten başka bir şey değildir. Dolayısıyla gerçekçiliğin değil, kibir ve bu tür çözümleri belirleyen belli bir ahlaki duyarsızlığın göstergesidir" (Chimni, 2004: 68).

Bu durum, aynı zamanda mülteci hukukunun içerdiği temel bir eksiklik olan 'bireysellleşmiş devlet sorumluluğu' anlayışıyla da yakından ilişkilidir. Mevcut uluslararası rejime göre, sığınmacı durumundaki mülteciler yalnızca sığınma ülkesinin yasal sorumluluğudur. Bu nedenle, mültecilerin sorumluluklarının devletler arasında dağıtılması, öncelikle coğrafi tesadüflere ve devletlerin sınırlarını kontrol etme yeteneklerine bağlıdır. Dolayısıyla diğer ülkelerden veya BMMYK'dan gelen herhangi bir yardım, sorumluluk paylaşımını temel alan bir yükümlülük olarak değil, tamamıyla gönüllü bir yardım meselesi olarak algılanmaktadır. (Hathaway, 1997: 43).

Bu bağlamda binlerce sığınmacı ve mültecinin sığındığı bazı ev sahibi ülkeler, dünyanın en fakir ülkeleri arasındadır ve bu durum, çoğu mültecinin sürgündeki hayatı açısından genellikle "yoksulluk, bağımlılık, hayal kırıklığı ve sefalet" anlamına gelmektedir (BMMYK, 1993). Bu durumun yeni olduğu

söylenemez. Sudan ve Zaire'den geri dönen Ugandalı mültecilerin durumunda görüldüğü gibi ülkeslerine geri dönüş her zaman menşe ülkedeki koşulların düzelmesi ile ilişkili değildir. Güney Sudan'daki mülteci kamplarında gıda yardımlarının durdurulmasına bağlı açlık sorunun ciddi bir hal alması ve tıbbi malzemelerin yetersiz kalması geri dönüş için itici faktörler olmuştur (Crisp, 1986:163-180). Dolayısıyla "bu şekilde sefalet içinde yaşayan mülteciler için her türlü seçenek süresiz sürgün ihtimalinden daha iyiydi" (Crisp, 1986:163-180).

Gerçekten de mevcut koruma ve yardım, o kadar yetersiz olmuştur ki mülteciler menşe ülkelerinde devam etmekte olan güvensizliğe rağmen geri dönmeyi tercih etmişlerdir (UNHCR, The State of the World's Refugees, s.104). Böyle durumlarda, mültecilerin geri dönüşlerinin gönüllü bir seçim sonrası gerçekleştiğine dair kabul olsa da bu sıkıntılı koşullar altında yapılan tercihlerin özgür bir karar verme sürecine dayandığını söylemek oldukça güçtür. Yanı sıra böyle bir algı, mültecilerin gönülsüz bir şekilde geri dönüş kararı almak zorunda kaldıkları tüm bu itici faktörlerin meşrulaştırılması yönünde bir etki yaratabilir. Nitekim sıklıkla mültecilerin "ev"e dönmek istedikleri varsayılmaktadır. Fakat başka seçeneklerinin olmadığı bir durumda, böyle bir varsayımın gerçekliği konusunda bir değerlendirme yapmak da imkansızdır (Zieck, 1997:447) BMMYK'nın menşe ülkeye geri dönüşe dair ilgisi 1980'lerde arttıkça, mültecilerin menşe ülkelerindeki insan hakları koşullarıyla ilgili endişeleri de artmıştır. Bu bağlamda devletlerin çıkarlarını dikkate alan kalkınma paradigması eşliğinde bir geri dönüşe yönelik girişim ön plana çıkmıştır. Menşe ülkeye geri dönüş sonrası yerel topluma entegrasyon, sosyo-ekonomik sürdürülebilirlik ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ile uzun dönemli ortaklığa yönelik artan bir vurgu ile, geri dönüş meselesinde artık politik bir süreçten ziyade sosyolojik bir sürece vurgu ön plana çıkarılmıştır (BMMYK, Voluntary Repatriation Handbook 1996). Uzun dönemli yeniden bütünleşme ihtiyaçlarının tanınması ve sadece geri dönenler açısından değil toplumların bir bütün olarak ele alınması açısından da önemli ve

değerli operasyonel değişimler olarak ortaya çıkmıştır (Long, 2008: 21). BMMYK tarafından Mayıs 2004'te yayımlanan Geri Dönüş ve Entegrasyon Faaliyetleri için El Kitabı'nda yeniden bütünleşme, geri dönüş, rehabilitasyon ve yeniden yapılanma çerçevesinde bir konsept geliştirildiği görülmektedir (BMMYK, 2004: http://www.unhcr.org/4fd6f87f9.html). Gorman ve Kibreab'a göre (1997: 41), BMMYK yardım programlarının çoğu yakın zamana kadar neredeyse yalnızca iltica ülkelerine yönelikti. Yeniden entegrasyon meselesi ise öncelikle menşe ülkelerinin sorumluluğuydu ve kendiliğinden gerçekleşmesi beklenen bir durumdu. Günümüzde ise BMMYK, geri dönüş sonrası yeniden entegrasyon meselesine yoğun bir şekilde dahil olmuştur (Zieck, 1997:167). Nitekim BMMYK, gönüllü geri dönüşe dair çözümde geleneksel yaklaşımdan uzaklaşmada "öncü rol" oynamıştır (Gorman ve Kibreab, 1997: 41).

Soğuk Savaş sonrası dönemde tüm bu gelişmelerin yanı sıra, gönüllü geri dönüş dilinin güvenli ve onurlu geri dönüş diline doğru bir geçiş gösterdiği görülmektedir. Güvenli ve onurlu geri dönüş, yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıkmış olan geri dönüş normunun güçlendirilmiş bir versiyonu olarak görülebilir. Bu bölümde, geri dönüş bağlamında, güvenlik ve onur kavramları nasıl anlaşılmalıdır? Sorusu tartışmaya açılacaktır.

2.2.3.1. Güvenli ve Onurlu Geri Dönüş

Soğuk Savaş sonrası dönemde geri dönüşe dair vurgu, geri dönüş dilindeki değişimde de kendini göstermiştir. Gönüllü geri dönüş dilinden güvenli ve onurlu geri dönüş diline doğru bir geçiş yaşanmıştır. BMMYK'nın geri dönüşü daha muhtemel bir çözüm kılmak için geri dönüşün ideal şartlarının daha azının da altında, yeni geri dönüş kategorileri, kavramları ve terminolojisi getirmiştir ve muhtemelen, bu yeni kavramların en önemlisi, güvenli ve onurlu geri dönüştür. (Barnett ve Finnemore, 2004: 99).

Bu durum, dilin yanı sıra niyette de belirgin bir değişim olduğunun göstergesidir. Nitekim, geri dönüşün gönüllülüğünün dayanağı olan 'öznel ve bireysel bir seçim' yönüne yapılan vurgu, güvenlik kavramı ile birlikte yerini 'nesnel olarak ölçülebilme' anlayışına bırakmıştır (Quick and Preston, 1995).

1996 BMMYK Gönüllü Geri Dönüş Konulu El Kitabı'nda, özellikle geri dönen kişilerin fiziksel, yasal ve maddi güvenliği esas alınarak bu ilkenin içeriğine odaklanılmıştır. BMMYK'ya göre, fiziksel güvenlik, saldırılara ve tacizlere karşı korunma sağlayan güvenli bir geri dönüş ortamı gerektirir; yasal güvenlik, geri dönenlerin yasalardan önce vatandaşlar olarak eşit tanınmasını ve "medeni, ekonomik, sosyal, politik ve kültürel haklara ayrımcı olmayan erişim ve bunları kullanma hakkı" dır (Englbrecht 2004: 101) Maddi güvenlik, geri dönüş sürecinin ilk aşamalarında insani yardım ve temel hizmetlere erişim ve daha uzun vadede sürdürülebilir yeniden entegrasyon ve ekonomik gelişme fırsatları anlamına gelmektedir (Englbrecht 2004: 101). Fiziksel, yasal ve maddi güvenlik seviyeleri birbirine bağımlıdır ve yalnızca geri dönenler için değil, aynı zamanda geri dönülen topluluğun diğer üyelerinin de faydasına yansımaları vardır. Birleşmiş Milletler Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonunun 1998/26 sayılı kararında fiziksel, yasal ve maddi güvenlikle ilgili haklara dair olarak; "tüm geri dönenlerin haklarını serbestçe kullanma ve serbest dolaşım hakkını hakkı da dahil olmak üzere ikametini seçme hakkı, özel hayata saygı, orijinal evlerinde güvenli ve barış içinde yaşama hakkı ve herhangi bir türden ayrımcılığın olmadığı bir ortamda gerekli tüm sosyal ve ekonomik hizmetlerden yararlanma hakkı" belirtilmiştir. Bu karar ile geri dönüş yoluyla geri dönen kişi için menşe ülkesinde, yeniden eşit bir vatandaşa dönüşmesinin koşulları belirtilmektedir.

Güvenli geri dönüş, mülteci sorununu çözmek için uluslararası eylem için kasıtlı olarak daha düşük bir eşik sunmuştur (Long, 2008: 22). Yani bir yere veya bölgeye dönüş üzerinden sadece hareket fikrine odaklanılmış ve bunu yaparken de dönülen yer ve 'ev' arasında bir özdeşlik kurularak, menşe ülke içinde herhangi bir

siyasi çözüm gerekmeden, sığınılan ülkeden mültecilerin çıkarılması için gerekli araçlar sağlanmıştır (Long, 2008: 22). Dolayısıyla 'güvenli geri dönüş' aracılığıyla 1951 Sözleşmesinin gönüllü geri dönüş standardının uygulanmasının artık gerekli olmadığına dair bir yaklaşım kabul görmeye başlamıştır. Artık yalnızca sığınmacı devlet taraflarından mültecinin güvenli bir şekilde geri dönüşünü sağlaması bekleniyordu. Dolayısıyla "mülteciyi kabul eden bir devlet, menşe ülkedeki korumanın mülteci için yeterli düzeyde olduğuna karar verirse, mülteci statüsünü sona erdirmeye tek taraflı olarak yetkili" olmuştur (Goodwin-Gill, 1996:551). Bu bağlamda istisnai bir durum olan mültecilik, ulusal korumanın tekrar kazanılması ile yani uluslararası korumaya artık ihtiyaç kalmadığında sona erer (Hathaway, 2014: 462, 463). Mültecinin uluslararası korumaya artık ihtiyaç duymadığının dayanağı ise mülteci statüsünün tanınmasına yol açan sebep olan "haklı nedenlere dayanan zulüm korkusunun" (menşe devletindeki zulüm ihtimalinin) ortadan kalkmış olduğunun sığınma ülkesi tarafından tespit edilmesidir. Böylece sığınmacı devlet, geri dönüş konusunda nihai karar verici konumuna gelerek mültecinin kararının hiçbir etki gücü kalmamıştır.

"Güvenli geri dönüşün" savunucuları, mültecinin öznel değerlendirmesi yerine 'nesnel' koşulları (Mülteciliği sona erdirme koşullarını[19]) ikame eder

[19] 1951 Sözleşmesinin 1C (1) maddesi, Sözleşme'de yer alan mültecinin statüsünün sona erdiği koşulları (Cessation Clauses) belirler. Bu koşullar, gerekmediği veya gerekçelendirilmediği durumlarda uluslararası korumanın verilmemesi gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Buna göre; Sözleşme şartlarına uyan mülteci durumundaki bir kişi; (1) vatandaşı olduğu ülkenin korumasından kendi isteği ile tekrar yararlanırsa veya (2) vatandaşlığını kaybettikten sonra kendi arzusu ile tekrar kazanırsa; veya (3) yeni bir vatandaşlık kazanmışsa ve vatandaşlığını yeni kazandığı ülkenin himayesinden yararlanıyorsa; veya (4) kendi arzusu ile terk ettiği veya zulüm korkusu ile dışında bulunduğu ülkeye kendi arzusu ile tekrar yerleşmek üzere dönmüşse veya (5) mülteci tanınmasını sağlayan koşullar ortadan kalktığı için vatandaşı olduğu ülkenin korumasından yararlanmaktan sakınmaya artık devam edemezse; İşbu fıkra, vatandaşı olduğu ülkenin himayesinden yararlanmayı reddetmek için önceden geçerli zulme âit haklı sebepler ileri sürebilen, bu maddenin A1 Kısmı'nın kapsamına giren bir mülteciye tatbik olunmayacaktır; (6) Tabiiyetsiz olup da mülteci tanınmasını yol açan koşullar ortadan kalktığı için, normal (mutad) ikametgahının bulunduğu ülkeye dönebilecek durumda ise; ancak işbu fıkra, normal (mutad) ikametganının bulunduğu ülkeye dönmeyi reddetmek için önceden maruz kaldığı zulme bağlı haklı sebepler ileri sürebilen, bu maddenin A1 kısmının kapsamına giren bir mülteciye

(Goodwin-Gill, 2007:276). Mülteci statüsünün sona ermesi konusunda karar vericiler, öznel ve objektif faktörlerin birleşiminin aksine, mülteci statüsünü belirlemek için sadece objektif faktörlere güvenmeye başladıklarında, gönüllü geri dönüşün standardı da düşürülmüş olmaktadır (Zieck, 1997:101-102). Böylece "nesnelcilik adı altında yapılan, sıklıkla devlet makamlarının öznel algılarını mültecinin deneyiminin yerine koymaktır" (Douzinas and Warrington, 1995:209). Başka bir deyişle, mülteci koruması sona erdirilirken mültecinin özgür tercihine dayanan kararının hiçbir tesir gücü kalmamış ve nesnelcilik adı altında, sığınmacı ülkenin geri dönüş konusunda verdiği karar yeterli görülmüştür.

Öznellik unsuru, mültecinin geri dönmeye karar verdiği durumlarda oldukça olumlu karşılanırken, mültecinin kararı sığındığı ülkede kalmak yönünde olursa, öznellik unsuru genellikle hiç dikkate alınmaz. Chmini (1999), öznellik unsurunun hangi koşullarda dikkate alınan bir durum olduğunu oldukça iyi bir şekilde ifade etmiştir:

> Mülteciler geri dönmeye karar verdiklerinde rasyonel aktörlerdir, ancak kalmaya karar verirlerse ikincil (dışarıdan) dürtüleri tarafından harekete geçirilmişlerdir. Benzer şekilde, örneğin geri dönüşün güvenli ve onurlu bir şekilde gerçekleşemeyeceği durumlarda BMMYK'nın kendiliğinden geri dönüşü desteklememesi gerektiğini savunduğunuzda, mültecilerin düşüncelerini dikkate almamakla suçlanırsınız. Öte yandan, mülteciler kalmaktan yana olduğunda ve BMMYK geri dönüşlerini teşvik ettiğinde, mültecilerin fikirlerini çok da dikkate almamak gerekir. Böyle bir anlayış mültecinin haklarından mahrum kalmasından çok daha fazlasına neden olur. Nitekim mülteci bir taraftan geri dönmek istemediği bir yere zorla geri gönderilmekte diğer taraftan mülk talepleri, istihdam, geçim

uygulanmayacaktır Bu kişiye iş bu Sözleşme'nin uygulanması sona erecektir" (BMMYK, Note on Cessation Clauses (EC/47/SC/CRP.30), (Note), 30.05.1997, para. 4)

> sıkıntısı, eğitime erişim vb. üstesinden gelmenin zor olduğu bir dizi problemle karşı karşıya kalmaktadır (Chimni, 1999:8).

Özetlemek gerekirse, geri dönüş meselesine yaklaşımda 'güvenlik' kavramının ön plana çıkarılması, mültecilerin kararlarının yerine devletlerin kararlarının ve çıkarlarının öncelikli hale getirilmesi ile ilgili bir durumdur. Böylece mültecilerin geri dönüşleri, artık sadece sığınmacı devletlerin menşe ülkenin koşulları konusundaki değerlendirmelerine bağlı olacak ve menşe ülkedeki koşullar mültecilerin geri dönüşleri için uygun olmasa bile mülteciler ev sahibi ülkelerin kararları doğrultusunda geri dönme zorunlu tercihini yapmak durumunda kalacaktır.

Bunun yanı sıra geri dönenlerin güvenliği konusundaki ayrıntılı kriterleri ifade etmede önemli ilerleme kaydedilmesine rağmen, onurlu geri dönüşün kriterlerinin belirlenmesi konusu ve onurlu geri dönüşle kastedilenin ne olduğu meselesi büyük oranda belirsiz kalmıştır. Uluslararası sözleşmelerde ve BM kararlarında güvenli ve onurlu bir geri dönüş kavramı konusunda bol miktarda referans olsa da, bu belgeler onurlu bir geri dönüşün anlamı ve uygulamada ne derce kullanıldığına dair sınırlı bir fikir vermektedir (Bradley, 2007:5).

1996 BMMYK Gönüllü Geri Dönüş Konulu El Kitabı: Uluslararası Koruma ve 2004 Geri Dönüş ve Yeniden Entegrasyon Faaliyetleri El Kitabı, onurlu bir geri dönüşe neyin dahil olduğu konusunda BMMYK'nın görüşünden daha fazla açıklama sunmaktadır. 1996 tarihli El Kitabı, uluslararası destekli geri dönüş süreçlerine rehberlik etmesi gereken temel ilkeler olarak gönüllülük, güvenlik ve onur kavramlarını vurgulamaktadır ve BMMYK, güvenlik ve onur ile ilgili endişelerinin yalnızca eve dönüşle ilgili olmadığını aynı zamanda, geri dönülen toplulukla da ilgili olduğunu beyan etmektedir (BMMYK, 1996: 41, Emphasis of Return over Protection'). El Kitabı'nda onur kavramının güvenlikten daha az net olan bir kavram olduğu kabul edilmiş ve kavramın belirsizliğini açıklığa kavuşturmak için; 'onur kavramına, şeref ve saygınlığın değerinin önemli bir şekilde

birleştirilmesi' şeklinde bir sözlük tanımı getirilmiştir (BMMYK, 1996: Emphasis of Return over Protection). 2004 Geri Dönüş ve Yeniden Entegrasyon Faaliyetleri El Kitabı, BMMYK'nın geri dönüş konusundaki 4R[20] yaklaşımı hakkında bilgi verir ve bu da gönüllü geri dönüş, yeniden entegrasyon, rehabilitasyon ve yeniden yapılanma konularına odaklanır. Gönüllü Geri Dönüş Konulu El Kitabı gibi, Geri Dönüş ve Yeniden Entegrasyon Faaliyetleri El Kitabı da, onurlu geri dönüş fikrini tanımlamaktan kaçınmış olmasına rağmen onur kavramının 4R yaklaşımına derin bir şekilde gömülü olduğu görülür. Örneğin, gönüllü geri dönüş, "mültecilerin güvenli ve onurlu olarak menşe ülkelerine özgür ve gönüllü geri dönüşleri" olarak tanımlanırken, yeniden entegrasyon, "mültecilerin hayatlarını, geçim kaynaklarını ve onurlarını korumak için gerekli siyasi, ekonomik, yasal ve sosyal koşulları sağlamak için geri dönme kabiliyeti" olarak nitelendirilmektedir (BMMYK, 2004:42, Handbook for Repatriation and Reintegration Activities). Bu kaynaklar, normun önemli yönlerinin ve geri dönüşün sürdürülebilirliğinin, yalnızca menşe ülkeye dönüşle ilgili olmayıp yanı sıra mültecilerin haklarının restorasyonunu ve mültecilerin orijinal evlerine veya alışılmış ikamet yerlerine geri dönmeleri ile ilgili olduğunu göstermektedir (Bradley, 2007:6).

Bradley (2007:5), onurlu bir geri dönüşün en az iki temel bileşeni içermesi gerektiğini savumaktadır: "Birincisi, mülteci seçim ilkesi ve ikincisi, yerinden edilmeye yol açan ve karakterize eden adaletsizlikleri giderme ihtiyacı. Ülkesine geri dönmenin gönüllü niteliği ve mültecilerin seçim yapma becerisi, güvenli ve onurlu bir geri dönüş kavramı ile iç içe geçen bir ilişki içindedir.

Fiziksel ve ekonomik güvensizlik, geri gelecek kişilerin onurunu birçok yönden etkileyebilir. Bu yalnızca gelecek için kullanabilecekleri seçenekleri kısıtlamak açısından değil, eğer geri dönüş basit bir şekilde, sürdürülebilir değilse

[20] BMMYK'nın 4R yaklaşımının açılımı: Repatriation, Reintegration, Rehabilitation, Reconstruction'dır. https://www.unhcr.org/411786694.pdf

bunun gerçek bir seçme hakkı olduğu da söylenemez (Bradley, 2007:9). Dolayısıyla onurlu bir geri dönüş, evsahibi ülkedeki kötü koşullar nedeniyle mültecilerin önündeki tek seçenekse, bunun özgür bir seçim sonrası alınmış bir karar olduğu söylenemez. Mültecilerin diğer kalıcı çözümlere erişimi önünde herhangi bir engelin olmadığı durumlarda mülteci geri dönmeyi seçiyorsa bu özgür bir seçimdir. Bunun yanı sıra seçim ilkesi, sadece mülteciler ülkelerine dönerken devreye girmemeli, ayrıca geri dönüş öncesi, sırası ve sonrasında karar alma süreçlerine mültecilerin aktif olarak katılmaları sağlanarak onlara hak ve onur sahibi kişiler olarak saygı gösterilmelidir.

Seçim ilkesine onurlu bir geri dönüşün kilit bir parçası olarak odaklanmak, aynı zamanda mültecinin kendisi için tazminin bir çeşididir ve tazmin, genellikle evlerin, arazilerin veya malların iadesini içerir. BMMYK söyleminde onurlu bir geri dönüş, mültecilerin orijinal evlerine veya alışılmış ikametlerine geri dönüşlerinin gerçekleştirilmesine bağlıdır (Bradley, 2008:5). 1996 Gönüllü Geri Dönüş Konulu El Kitabında, BMMYK (1996: 11), mültecilerin haklarının tam olarak restore edilmesini, onurlu bir geri dönüşün temel unsuru olarak gördüğünü belirtmektedir.

Tüm bunlardan hareketle gerçek anlamda gönüllü bir geri dönüş, mültecinin özgür seçimine dayanacağı için aynı zamanda onurlu ve güvenli bir geri dönüş de olacaktır. Mülteciler karar alma sürecine aktif olarak dahil olduklarında, sığınma ülkesi ve menşe ülkesinin koşullarını değerlendirerek bir karara varacakları için geri dönüşleri aynı zamanda güvenli de olacaktır. Kısacası geri dönüşün gönüllü olması, mültecinin lehine ve sürdürülebilir olması açısından olmazsa olmaz koşullardan biridir.

2.3. Menşe Ülkeye Geri Dönüşe Dair Geçmiş Deneyimler

Gönüllü geri dönüş, uzun süreli mültecilik durumlarının üstesinden gelmek için uygulanan kalıcı çözüm yöntemlerinden biri olarak görülmektedir (BMMYK, 2006) ve uluslararası toplum tarafından en çok 'tercih edilen' çözüm yöntemidir

(Milner and Loescher, 2011: 17). Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde, uzun süreli mültecilik deneyimleri sonrası, yaygın kalıcı çözüm yöntemi olarak geri dönüşün tercih edildiği örnek olaylar (Bosna, Guatemala, Afganistan, Brundi, Somali) ele alınmıştır. Bu şekilde, geri dönüş uygulamalarının başarısı ve sürdürülebilirliğinin önündeki engeller ve bu engellerin aşılabilmesi için yapılması gerekenler mültecilerin deneyimlerinden yola çıkılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, bu kısımda geri dönüş kararı verilirken, bu sürece kimlerin dâhil edildiğini ve geri dönenlerin tam rızasının istenip istenmediğini keşfetmek, çalışma açısından faydalı olacaktır. Yanı sıra ele alınan geçmiş geri dönüş deneyimleri aracılığıyla, Suriyeli mülteciler için geri dönüşün uygulanabilir bir çözüm yöntemi olabilmesi adına neler yapılabileceği, ne gibi engellerle karşılaşılacağı ve geri dönüşün onlar açısından nasıl daha sürdürülebilir olacağına dair bir öngörü kazanılmış olacaktır.

Geri dönüş süreci, genellikle birtakım müzakerelerin sonucunda şekillendirilir. Geri dönüş sürecinde yapılan müzakereler çoğu zaman menşe ülke, ev sahibi ülke ve BMMYK'nın katıldığı üçlü anlaşmalarla sonuçlanır. Yapılan bu üç taraflı anlaşmalar, mültecilerin korunması konusunda önemli bir güvence olmasına rağmen, mültecilerin sürece dahil olmaması, mültecilerin geri dönüş koşullarını müzakere etmedeki rolünü daha da zayıflatan bir etkiye neden olur (Harrell-Bond, 1989:56). Schmeidl'in (2009: 20-22) ifade ettiği gibi menşe ülkeye geri dönüşün gerekliliğine dair öne sürülen sebepler, genellikle mültecilerin önceliklerini temel alan ve onların yararına olan nedenler değildir. Geçmiş geri dönüş deneyimlerine baktığımızda, geri dönüş kararı verilirken mültecilerin çıkarlarındansa, devletlerin çıkarlarının ön plana alındığı görülmektedir. Bu şekilde mülteciler süreçten dışlanarak, geri dönüşün gönüllü olma niteliği de görmezden gelinmektedir. Nitekim mültecilerin görüşlerini dikkate almayan ve gönüllü olmayan geri dönüşlerin başarısız olacağı söylenebilir. Eğer geri dönüş sürecinin başarılı olması isteniyorsa, bunun için öncelikli koşul, mültecilerin karar alma

sürecine dâhil edilmesi ve süreci etkileyecek ve koşulları belirleyecek ana aktörler olarak görülmesidir.

2.3.1. Bosnalıların Geri Dönüşü

Bosna'da 1992-1995 yılları arasında, Bosnalı Sırpların Müslümanları (Boşnakları) ve Hırvatları hedef alan saldırıları ve bu saldırıların etnik temizlik ile sonuçlandğı şiddetli çatışma sırasında, savaş öncesi 4.3 milyon olan nüfusun bir milyondan fazlası ülke içinde yerinden edilmiş ve çoğu Bosnalılardan oluşan, yaklaşık 1,2 milyon insan eski Yugoslavya cumhuriyetlerine kaçmak zorunda kalmıştır (Slovenya Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, 2007; UNHCR 1997: 3-5). Ayrıca, yaklaşık 650.000 Bosnalı mülteci, eski Yugoslavya'nın dışındaki Avrupa ülkelerine sığınmış ve bu kişiler "geçici koruma" alan ilk grup olmuştur (Valenta, 2011:2). Yugoslavya'nın parçalanmasına yol açan savaşlar ve özellikle Bosna'da yaşanan çatışmalar, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana gerçekleşen en büyük mülteci krizine neden olmuş ve iltica politikaları konusunda ortak bir politika geliştirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

1995'in sonlarında Bosna-Hersek'teki savaşa resmi olarak son veren Dayton Barış Anlaşması (DBA) imzalanmıştır. DBA'nın resmi olarak savaşı bitiren anlaşma olmasının yanı sıra Anlaşmanın EK 7'sinin ilk maddesinde mülteciler ve yerinden edilmiş kişilerle ilgili anlaşmaya varılması da merkezi öneme sahiptir (Puhuong, 2000;165). Böylece Bosnalı mültecilerin menşe ülkelerine geri dönüşünün sağlanması yönünde ilk adım atılmıştır. Dayton Barış Anlaşması'nın Ek 7'sinde, Bosna Hersek'e geri dönüş sürecinde gerekli olacak temel ilke ve koşullar belirlenmiştir (Dayton Peace Accord, Ek 7.) Ülkeye geri dönüşün temel ilkeleri; güvenlik, onur ve gönüllülüktür (Dayton Peace Accord, 1995). Güvenlik, öncelikle Dayton Anlaşması'nın 1-A Ekinde belirtilen askeri önlemlerle ilgili olarak ele alınmıştır. Tazminatlarla ilgili kısımda yer alan mülk iadesi ise, Mülteciler ve Yerinden Edilenler hakkındaki Ek 7'de belirtilmiştir:

> Tüm mülteciler ve yerinden edilmiş kişilerin, menşe evlerine özgürce dönme hakları vardır. Mülteciler, 1991'den bu yana yaşanan çatışmalar nedeniyle mahrum kaldıkları mülklerinin kendilerine iadesi ve iade edilemeyenler için tazminat alma hakkına sahip olacaklardır. Mültecilerin ve yerlerinden edilmiş kişilerin erken dönüşleri, Bosna-Hersek'teki anlaşmazlığın çözümünün önemli bir hedefidir (Dayton Barış Anlaşması, 1995: Ek 7, bölüm 1, madde I.1).

Görüldüğü üzere Dayton Barış Anlaşması, mültecilerin ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin yalnızca menşe ülkelerine dönüşünü içeren standart bir geri dönüş hakkını değil, menşe evlerine dönme hakkını da getirmiştir (Phuong, 2000). Ayrıca Bosna'da geri dönüşü sağlama ve barışı inşa etme çabalarının merkezinde mülklerin tazmini yer almıştır. Mültecilerin savaş öncesi evlerine dönme haklarını tanıyan ilk barış anlaşması olan Dayton Anlaşması ile konut ve mülk iadesini kolaylaştırmak için Gayrimenkul İddiaları Komisyonu (GİK) oluşturulmuştur. Mülkiyet sorunları geri dönüş uygulamalarının merkezinde yer almaktadır ve insanlar orijinal evlerine dönmeyi istedikleri çoğu durumda, evlerine başkalarını yerleşmiş olarak bulmuşlardır. Birçok kişi, mülklerini terk ettiklerini belirten belgeleri imzalamaya zorlanmış veya savaş sırasında sahip oldukları yasal belgeleri kaybetmişlerdir. (Uluslararası Af Örgütü 1997: 3), GİK'in amacı, bu durumdaki kişlerin mülkiyet haklarının yeniden tesis edilmesini sağlamaktır. GİK, bu kişilere mülklerini geri almalarına yardım ederek mülkiyet haklarını onaylayan sertifikalar vermekten sorumlu olan organdır (Phuong, 2000;168-169). GİK bu süreçte mültecilerden ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilerden (ÜİYEK) gelen mülk iddialarını incelemiş ve mülkiyete yönelik bağlayıcı kararlar vermiştir. (Cox and Garlick 2003: 72). Fakat buna rağmen Bosna'daki mülk iadesi meselesi, kusursuz şekilde işleyen bir süreç olmamıştır. Garlick (2000: 66), Bosna'da mülk iadesi çalışmalarının önündeki üç ana engeli tanımlamıştır. Birincisi, yer değiştirenlerin sayısının çok fazla olması, sürecin büyük ölçüde yavaşlamasına neden olmuştur. İkincisi, Komisyonun az sayıda çalışanının olmasıdır. Bu nedenle çalışmalarının ilk yıllarında, geri açılan davalar nedeniyle güçlükle ilerleme kateden GİK, yüzlerce geri döneni belirsiz bir durumda bırakmıştır. Son olarak, mülk

iadeleri konusu yüksek oranda çözüme bağlanmıştır. Fakat kişisel düzeyde, mülteciler ve aynı zamanda tahliye edilen ikincil sakinler için "ev" kaybı, psikolojik ve fiziksel güvensizliği içeren travmatik bir deneyim olmuştur. Bosnalıların geri dönüşü sürecinde, özellikle ikincil sakinlerin haklarıyla ilgili meseleler kötü yönetilmiştir (Smit, 2004b). Savaş sırasında terk edilmiş konutlara taşınmak suç teşkil etmediği için birçok ÜİYEK, önlerindeki tek seçenek olarak bu evlere yerleşmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla geri dönenlere, yani mülklerin ilk sahiplerine evlerinin teslim edilmesiyle birlikte, bir çok ikincil sakin açıkta kalmış ve bu kişilerin başka yerlere yeniden yerleştirilmelerini sağlamada kaynaklar yetersiz kalmıştır (Smit, 2004b). Görüldüğü üzere bu süreçte geri dönenlerin, geri döneceklerin mülklerine yerleşmiş bulunan ikincil sakinlerin, yerel makamların ve menşe devletin, yani geri dönüş süreciyle ilişkili tüm aktörlerin koordinasyonunun sağlanması, iki milyondan fazla kişinin yerinden edildiği Bosna Hersek'te, geri dönüşlerin organize bir şekilde yapılmasını sağlamak açısından büyük önem taşımaktaydı (Phuong, 2000;167).

Diğer bir problem ise, Bosna-Hersek'e dönen insanların çoğunluğu yalnızca "etnik çoğunluk ilkesi"ne dayanarak Bosna Hersek Hükümeti'nin belirlediği yerlere gidebilmişlerdir (Sopf, 1997). Ek 7'de mülteci ve ÜİYEK'lerin geri dönüşünün teşvik edilmesi, sistematik etnik temizlik politikalarına yönelik bir tepki olarak uluslararası örgütlerin çok etnik gruptan oluşan bir ülkeyi yeniden yaratmadaki ana stratejisidir (Phuong, 2000;166)

Geri dönüşün önündeki önemli engellerden bir diğeri ise ekonomik ve sosyal faktörlerle ilgilidir. Savaşın Bosna ekonomisi üzerindeki olumsuz etkisi hala devam etmektedir ve işsizlik aşırı oranda yüksektir. Bu nedenle savaş, kent merkezlerine doğru göçü hızlandıran bir etki yaratmıştır. Bosna-Hersek daha çok kırsal bir ülke olmasına rağmen savaş sırasında yerinden edilenlerin çoğu kentsel alanlara yerleşmiştir ve artık bazıları, özellikle de kent yaşam tarzına alışan ve iş fırsatlarının şehirlerde daha çok olduğuna inan genç nesil, tekrardan kırsal alanlara dönmeyi

istememektedir (Phuong, 2000:170). Uzun vadede, bu durumun kırsal kesimde iş gücü sorununu ortaya çıkarması muhtemeldir ve bu nedenle, uluslararası çabaların sadece evlerin yeniden inşa edilmesi üzerine değil, aynı zamanda geri dönüş alanındaki yerel ekonominin desteklenerek sürdürülebilir hale getirilmesi üzerine de yoğunlaşması büyük önem taşımaktadır (Phuong, 2000:170).

Tüm bu sorunların yanı sıra, koşullar 1997'den bu yana belirgin bir şekilde iyileşmiş olmasına rağmen, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (EYUCM) aracılığıyla hesap verilebilirliği sağlamak sorunlu olmaya devam etmiştir. Yugoslavya Balkan ihtilafı ile dağıldığı için bölgede suçlardan sorumlu tutulacak bir devlet yoktu (de Zayas 1995: 301). Dolayısıyla bu durum geri dönüş projesinin kapsamını büyük ölçüde sınırlamış ve Bosna'nın çeşitli etnik toplulukları arasında adalet veya uzlaşma duygusu yaratmanın önünde engel olmuştur. Hesap verebilirliğin yokluğunda, adaletsizlikler, etnik gerginlikleri daha da şiddetlendirmiş ve geri dönüş sürecini düşmanlık hisleriyle beslemiştir (de Zayas 1995: 301). Geçici olarak korunan Bosna-Herseklilerin geri dönüşlerine ilişkin temel mesele, bu kişilerin ülkenin diğer bölgelerine geri dönüşe izin verilip verilmeyeceği veya geri dönenlerin orijinal ve alışılmış ikametgâhlarına geri dönüşlerinin yapılabilip yapılamayacağı idi. Bosna tecrübesi, tek başına tazminin, adil geri dönüş şartlarını sağlayamayacağını doğrulamıştır (Bradley, 2005: 24). Her ne kadar tazmin, uzun vadede ekonomik güvenliği ve uzlaşmayı teşvik etse de, kısa vadede Uluslararası Polis Gücü kullanımı gibi, geri dönen kişilerin fiziksel güvenliğini korumak için verilen çabalarla desteklenmelidir. Geri dönenler, geride kalanlar ve devlet arasındaki uzlaşmayı teşvik etmek, insan hakları ihlallerinin önlenmesi ve güvenliğin sağlanması için mülk iadesi, tazmin ve hesap verebilirliğin birbirine bağlı olarak ele alınması gerekmektedir (Bradley, 2005: 24).

2.3.2. Guatemalalıların Geri Dönüşü

1980'lerde Guatemala'da yaşanan iç savaş büyük bir mülteci göçüne yol açmıştır. Bu çatışmalar sırasında toplam 150.000 kişi öldürülmüştür. Bunların yüzde 80'inin Maya olduğu ve 440 Maya köyünün tahrip edildiği tahmin edilmektedir ve Guatemala Hakikat Komisyonunu, devletin soykırım suçunu kabul etmesini istemiştir (Commission for Historical Clarification, 1999; Rivero, 2001:8). Pek çok insanın ölümüyle sonuçlanan iç savaşta, 1,5 milyon Maya ülke içinde yerinden edilmiş ve yaklaşık 200.000 kişi Meksika'ya kaçmıştır. Meksika'ya sığınan bu mültecilerden 46.000 kadarı BMMYK tarafından mülteci olarak kabul edilmiş ve Chiapas sınırındaki kamplara yerleştirilmiştir. Geri kalan mülteciler ise kamp alanları dışında yaşamaktadır (Jamal, 2000:5; Long, 2008: 23-24; Riess, 2000:9).

1990'lı yıllara gelindiğinde silahlı çatışmaya son vermek adına bir dizi anlaşma müzakere edilmiştir. Ordu, Guatemala'nın uluslararası saygınlığının geri kazanılması için sivil yönetime geçilmesi gerektiğini kabul etmiş ve otuz yıllık askeri yönetim sonrası, yeni seçilen cumhurbaşkanı ile sivil bir yönetime geçilmiştir. Müzakere edilen anlaşmalar ile temel insan hakları ihlallerinin derhal durdurulması, bir hakikat komisyonun oluşturulması ve yerinden edilen nüfusların geri dönüşünün ve yeniden bütünleşmesinin sağlanması istenmiştir (Rivero, 2001:8; Worby, 2000: 18). Yanı sıra bölgesel müzakereler sürerken, yeni Guatemala hükümeti, devletin insan hakları konusundaki kötü itibarını düzeltme, yeni hükümeti uluslararası toplumun gözünde meşrulaştıma ve devletin güvenilirliğini geri kazanıp yardım almak amacıyla, ordunun tüm muhalefetine rağmen mültecileri eve döndürmek için Meksika'ya delegasyonlar göndermiştir (Rivero, 2001:8; Worby, 2000: 18).

Guatemala'ya geri dönüş hareketi, az sayıdaki kişi ve ailenin kendi topluluklarının tehdit altında olmadığını hissetmesi üzerine 1984'te başlamıştır. Ancak ülkesine geri gönderilme konusundaki resmi çabalar ancak 1986'da başlamış

ve Guatemala hükümeti tarafından desteklenmiştir. Mülteci ailelerine ve bireylere geri dönüşleri karşılığında af teklif edilmiştir (Riess, 2000:8; Rivero, 2001:9). Meksika, Guatemala hükümeti ve BMMYK ile birlikte üç taraflı müzakereler başlatılmış ve Şubat 1987'de geri dönüş için temel kuralları ortaya koyan bir anlaşma imzalanmıştır. En önemlisi, anlaşma BMMYK'nın Guatemala'da faaliyet göstermesine izin vermiştir ve sonuç olarak BMMYK, mültecilere sınırı geçtikten sonra yardım sağlamaya devam etmiştir (Riess, 2000:8).

1986'daki deneyimlerden önemli ölçüde farklı olan ikinci geri dönüş dalgası, Guatemala hükümeti ile Meksika'daki mülteci toplulukları tarafından kendilerini temsil etmek üzere oluşturulan organizasyon arasında müzakere edilen bir çözümün ürünü idi (Rivero, 2001:9) Geri döneceklere mülk iadesi yapılacağı ve isyancıları kapsayan bir af süreci olacağı taahhüdünde bulunulmuştur. ülkelerinden kaçışlarından sorumlu olanların güvencelerine dayanarak yapılan üç taraflı müzakereler geri dönecek mülteciler arasında yeterli güven duygusunu yaratamamıştır. Böylece, hükümetin verdiği sözlerle ilgili derin bir şüphe duyan sürgünler, geri dönüşlerinde güvenliklerini sağlamak için gerekli olduğunu düşündükleri tüm koşullara ilişkin somut, kapsamlı ve güvenilir garantiler sağlamak ve toplu ve örgütlü bir geri dönüş gerçekleştirebilmek için bir Daimi Guatemala Mültecileri Komisyonları (DGMK) ağı kurma çağrısında bulunmuştur ve sonunda Hükümet, mültecilerin meşru temsilcisi olarak Komisyonu tanımaya zorlanmıştır (Riess, 2000:14; Worby, 2000:3). Toplu geri dönüş hareketine katılanlar, *retornado* olarak biliniyordu. Hareketin söyleminde bir *retornado*, sürgünü geçici olarak algılayan ve bu nedenle Meksika'ya çok fazla bağlanmayan "gerçek bir mülteciydi" (Stepputat, 1994:181).

8 Ekim 1992 yılında, hükümet ve onun sürgündeki vatandaşları arasında müzakere edilen ve Ekim Anlaşması olarak bilinen ilk geri dönüş anlaşması imzalanmış ve ilk toplu geri dönüş 1993 yılında gerçekleşmiştir (Rivero, 2001:9). Anlaşma, mültecilerin geri dönüşlerinin, toplu ve organize bir şekilde, güvenli ve

onurlu koşullar altında, bireysel olarak mültecilerin fikirlerine dayanan gönüllü bir karar olması gerektiğini öngörmüştür (Long, 2008: 19). Daha spesifik olarak, geri dönenlere kişisel ve topluluk güvenliği, dernek ve örgütlenme hakları ve hareket özgürlüğü hakları tanınmıştır. Ekim Anlaşması'ndaki en ayrıntılı hükümler, hakların iyileştirilmesi ve toprağa erişime odaklanmıştır (Long, 2008: 19). Anlaşma ile geri dönenler ve yerleşik nüfus arasında uzlaşma ihtiyacının gerekliliğinin yanı sıra, gönüllü geri dönüşün ana ilkelerinden biri olarak karar alma sürecinde özerklik ve geri dönecek kişilerin katılımına duyulan ihtiyaç vurgulanmıştır (Long, 2008: 19).

1986 ile 1992'nin sonu arasında ülkelerine geri dönen Guatemalalıların tam sayısı belirsiz olsa da, 2500 kişilik ilk grup Ocak 1993 yılında Guatemala'ya dönmüştür (Worby, 2000: 13-14). Fakat devletin geri dönüş konusundaki belirsiz tavrı nedeniyle tazminatlarla ilgili müzakerelerde ve alternatif arazilerin temininde gecikmeler yaşanmıştır. Bu sorunlara ek olarak, Mayıs 1993'te gerçekleşen darbe de mültecilerin geri dönüşünü destekleyen kesimin girişimlerini engellemiştir (Washington: WOLA, 1989: 5).

Sivil kurallar restore edilip ve 1993 yılının sonunda kolektif geri dönüşler yeniden başlatıldığında, çok daha az kişi geri dönmeyi istemiş ve geri dönüşler daha güvencesiz koşullarda gerçekleşmiştir. Ekim 1995'te ise, Xaman'da, on bir geri dönen, ordunun varlığını barışçıl bir şekilde protesto ederken Guatemalalı askerler tarafından, katledilmiştir. Xaman katliamından sonra ve Nisan 1999'da gerçekleşen son toplu geri dönüşlerin ardından, geri dönüş oranları önemli ölçüde yavaşlamıştır (Worby, 2000: 13-14).

Guatemalalı mültecilerin menşe ülkelerine geri dönüşlerinde karşılaştıkları en büyük zorlukların başında ekonomik sorunlar ve yerel topluma yeniden entegrasyon konusu gelmektedir. Yeniden yerleşim bölgelerinde alternatif istihdam kaynaklarına erişim oldukça sınırlıdır ve coğrafi açıdan izole olmanın bir sonucu olarak pek çok topluluk ticari rotalara ve merkezlere, temel altyapıya ve yeterli

devlet hizmetlerine (adalet, güvenlik, sağlık ve eğitim) erişememektedir. Dolayısıyla geri dönenlerin çoğu hayatta kalabilmak için dış yardımlara bağımlıdır (Rivero, 200:10).

Sonuç olarak, geri dönüş hareketleri ve daha geniş barış süreci, pek çok anlamda Guatemala devletinin büyük bir değişimini sağlayamamıştır: iç savaşın bitmesinden itibaren on yıldan fazla bir süre geçmiş olmasına rağmen, Guatemala hala hesap verilebilirliğin olmadığı, sistematik ayrımcılığın ve yoksulluğun hüküm sürdüğü bir ülke olmaya devam etmektedir (Worby, 2001: 17; Long, 2008).

Daha sonra toplu ve örgütlü sürecin bir parçası olarak Guatemala'ya geri dönenler, daha önce geri dönüşü reddetmelerinin ana nedenini güvenlik eksikliği olarak belirtmişlerdir (Long, 2008: 27). Bu durum, geri dönenlerin neden toplu pazarlığa katılmayı istediklerini açıklayan bir durumdur. Çünkü bu insanlar, böyle bir girişimin kendilerine devlete karşı daha fazla koruma sağlayacağına inanıyorlardı. Geri dönecek olanların bu korkusunun temeli, mültecilerin Guatemala devletiyle geleneksel ilişkilerinin koruyucu yerine baskıcı bir ilişki şeklinde olmasıyla ilgiliydi (Long, 2008: 27).

Meksika'daki Guatemalalı mülteciler geri dönüş konusunda devlet baskısına direnmiş ve "geri dönüş" süreciyle ilgili olarak kendi kararlarının dikkate alınmasını sağlamışlardır. Mülteciler Daimi Komisyonlar aracılığıyla kendi temsilcilerini seçmiş ve bu temsilciler aracılığıyla geri dönüş sürecinin müzakere edilmesine katılmışlardır (Long, 2008: 28). Bu, hem ülkeye geri dönüş teorisi hem de uygulaması için derin etkileri olan oldukça önemli bir siyasi gelişmedir. Çünkü bu şekilde, geri dönüşün siyasi koşulları mülteciler ve menşe devlet arasında doğrudan müzakere edilmiştir (Long, 2008: 28). Böylece Guatemalalı mülteciler, menşe ülkelerinin hükümeti ile doğrudan müzakere sürecine dahil olarak üçlü mekanizmanın sağlayamadığı şeyi başarmılardır: yaşamları ve özgürlüklerini riske atmadan menşe ülkelerine güvenli geri dönüşlerini kendileri organize

edebilmişlerdir (Riess, 2000:17). BMMYK'nın Guatemalalıların geri dönüşü durumundaki Daimi Komisyonlar örneği ile ilgili görüşü, kalıcı bir çözüm olarak geri dönüş sürecinin siyasi müzakerelerine mültecilerin dahil olmaları, mültecilerin "hayırseverliğin nesneleri olmak yerine değişimin ajanları" olarak barış sürecinin ayrılmaz bir parçasını oluşturma potansiyeli taşıdığı fikrine dayanmaktadır (Jamal, 2000:5).

Öncelikle, Guatemalalıların dönüşü, mültecilerin Guatemala'ya geri dönüşün koşullarını belirlemeleri için kendi temsilcilerinden oluşan bir komisyon oluşturmaları, siyasal istikrar gibi önceliklere dayanan devlet temelli bir yaklaşım

yerine, mültecilerin karar alma sürecine dahil oldukları ve mülteci merkezli bir yaklaşım olması bakımından geri dönüş uygulamaları açısından önemli bir örneği teşkil etmektedir (Jamal, 2000; Worby, 2000).

Guatemalalıların ilk geri dönüş hareketinden yaklaşık on beş yıl sonra bile devlet yapıları kapsamlı dönüşümler konusunda başarısız olmuştur (Long, 2008: 37). Guatemala devleti, ekonomik seçkinler tarafından kontrol edilmeye devam etmekte ve vatandaşların çıkarları yerine kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmektedir (BBC News, 2007). Bununla birlikte Guatemala'nın vatandaşlarına güvenlik sağlayamayan, kırılgan ve hatta başarısız bir devlet olduğu konusunda genel bir fikir birliği vardır (http://www.fundforpeace.org/programs/fsi/fsindex2006.php).

2.3.3. Afganistanlıların Geri Dönüşü

Afganistan'daki mülteci krizi, 1978 Nisan'ında Komünist darbenin ardından baskı ve direnişin kademeli olarak artması ve 1978 yazında başlayan iç savaş ve ardından Aralık 1979'da Sovyetler Birliği'nin işgali ile çok sayıda Afgan'ın ülkesini terk etmek zorunda kalarak Pakistan (yaklaşık 3.400.000) ve İran'a (200.000) kaçmasıyla başlamıştır (BMMYK, 2001; BMMYK, 1997: 4). Mücahitlerle Sovyet

destekli hükümet arasındaki savaşın yoğunlaşmasıyla bu sayı da artmıştır. 1988'de Sovyetler Birliği'nin çekilmesini öngören Cenevre Anlaşması'nın imzalanması, barışçıl koşulların ortaya çıkacağı ve bunun da Pakistan ve İran'da 5 milyondan fazla Afgan mültecinin geri dönüşünü sağlayacağı yönünde bir beklenti yaratmıştır (Harild ve Diğerleri, 2015: 55). Fakat bu beklentilerin gerçekleşmesi bir tarafa, bu tarihten itibaren de mültecilerin sayısı artmaya devam etmiş ve altı milyondan fazla Afgan, Pakistan, İran, Hindistan, Türkiye, ABD ve Batı Avrupa'ya sığınmak zorunda kalmıştır (BMMYK 1997: 5). BMMYK ve diğer örgütlerin desteğiyle, Pakistan ve İran'da Afganistanlı göçmenleri barındıracak kamplar kurulmuştur.

Afganistan'a geri dönüş, 1989'un başlarında Sovyetler Birliği'nin çekilmesi sonrasında başlamıştır. Temmuz 1990'da BMMYK, geri dönmek isteyen mülteci ailelerine geri dönüşleri karşılığında hibe vermeye başlamıştır. 1991 yılının sonuna kadar BMMYK, en az 550.000 mültecinin, Pakistan'dan ve çoğunlukla mücahitlerin kontrolü altındaki alanlara geri döndüğünü tahmin etmekteydi. Bunlardan 300.000'den fazla kişi kendi kendine organize geri dönenlerden oluşmaktadır (BMMYK, 2001).

Komünist rejimin Nisan 1992'deki çöküşü ve mücahitlerin Kabil'deki Sovyetler Birliği destekli hükümeti devralması, Pakistan'dan 1,27 milyon ve İran'dan 287.000 mültecinin geri dönüşünü hızlandıran bir etki yaratmıştır (BMMYK, 2001). Bununla birlikte, mücahitlerin hükümeti başarılı bir şekilde kuramamasından kaynaklanan istikrarsızlık ve çatışmalar nedeniyle kısa süre sonra, daha fazla Afgan ülkesinden ayrılmak zorunda kalmıştır (Vincent and Sorensen, 2001). Ayrıca bu dönemde, Taliban'ın büyük oranda kontrolü ele geçirmesi daha fazla insanın yer değiştirmesine neden olmuştur. Taliban'ın aşırı İslami politikaları, ayrımcı uygulamaları ve hak ihlalleri Pakistan ve İran'a 700.000 mültecinin kaçmasına neden olmuştur (Vincent and Sorensen, 2001).

Kabil'deki mücahitler ile Taliban arasındaki mcadelenin şiddeti devam etmesine rağmen, bu durum mülteci geri dönüşlerini engellememiştir (Harild vd., 2015:56). 1989'dan 1994'e kadar Afganların geri dönüşleri iç savaş ortamında gerçekleşmiştir. Afganistan'daki güvensiz ve uygun olmayan koşullara rağmen, birçok sığınmacının Afganistan'a geri dönüş hareketinde, Pakistan tarafından mültecileri göndermek için yapılan baskılar etkili olmuştur (HRCP, 2009). Pakistan ve Afganistan arasındaki gergin ilişki, güvenlik kaygıları ve ülkeye verilen yardımın azalması, Pakistan'ın mültecilere yönelik yarattığı korku ve zulüm ortamı ve sert koşullar gibi etkenler mültecileri geri dönüş zorunlu tercihini yapmaya itmiştir (HRCP 2009). Bu doğrultuda, köylerde ve kamplarda elektrikler kesilmiş, evler yıkılmış, gıda yardımları kesilmiş, kamplar kapatılmış ve mülteciler baskı ortamında bırakılmıştır. Ayrıca devlet, polise rastgele tutuklamalar yapma yetkisi vermiştir ve bunun sonucunda pek çok mülteci, genellikle yetkililerin taciz ve şiddetine maruz kalmıştır (HRCP 2009). Pakistan'ı bu kadar sert tedbirler almaya iten bir başka sebep de uluslararası yardımın azalmasıydı. Uluslararası toplum, önceki yıllardakine oranla Pakistan'a verdiği yardımları önemli ölçüde azaltmıştır ve Pakistan'ın, uluslararası destek olmadan büyük mülteci nüfusu ile başa çıkmak için gerekli kaynaklara sahip olmadığı bilinen bir gerçektir (HRCP, 2009). Bu duruma benzer şekilde İran'da da Afgan mültecilerin istihdam, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim konusundaki sıkıntıları giderek artmış ve İranlı yetkililer BMMYK'nın uyarılarına rağmen Afgan mültecileri 1993 yazında ülkelerine geri dönmeye zorlamıştır. 2007-08 yıllarında ise İran'da 490.000 belgesiz Afgan'ın sınır dışı edilmesi yönünde girişimlerde bulunulmuştur (BMMYK, 1994:2).

Pakistan, 2014 yılı itibariyle yaklaşık 1,6 milyon kayıtlı Afgan mülteciye ev sahipliği yapmaktadır. Bunların çoğu şehir bölgelerinde ve mülteci köylerinde yaşamaktadır (BMMYK, 2014). Pakistan'ın bu kadar büyük bir mülteci nüfusuna ev sahipliği yapmasına rağmen, devletin içinde bulunduğu koşulların mülteciler için elverişli olduğu söylenemez. Pakistan, 1951 Mülteci Sözleşmesi'ne taraf değildir ve

Pakistan ulusal mevzuatı mülteci hakları konusunda yetersizdir (HRCP, 2009). Ayrıca mülteciler, Pakistan'da 28 yıldan fazla bir süre yasal belgeleri olmadan yaşamıştır. Sadece 2007 kaydı sırasında Pakistan Hükümeti, mültecilerin 2009 yılına kadar kalmalarına izin veren ve onları sınır dışı edilme, keyfi tutuklama ve haraçtan koruyan PoR3 kartlarını çıkarmaya başlamıştır. Afganistanlıların Pakistan'da geçici süreyle kaldıkları ve bu sürenin 2012 yılında sona ereceği belirtilmiştir. Fakat daha sonra bu süre 2015'in sonuna kadar uzatılmıştır (HRCP, 2009).

1996 tarihli BMMYK kılavuzlarına göre, gönüllü geri dönüş için en önemli şartlardan biri, bireyin güvenli bir şekilde geri dönüşünü sağlamak için menşe ülkedeki durumun iyileşmiş olması gerektiğidir. Afganistan'daki durum, barınma ve geri dönen nüfusa güvenlik sağlamak açısından yeterince düzelmemiştir ve Pakistan'da bulunan sığınmacıların çoğu, Afganistan'ın güneyi ve güneydoğusunda bulunan ve güvenlik kaygılarının daha yüksek olduğu sorunlu bölgelerden gelmiştir (HRCP, 2009). Bu bölgeler Askeri harekâtlar, intihar saldırıları ve silahlı çatışmaların olduğu bir bölgedir ve intihar saldırıları ve ev yapımı patlayıcılar diğer tüm saldırı yöntemlerinden daha fazla sivil ölümüne neden olmaktadır (IDMC, 2010). Buna rağmen, BMMYK'nın önderlik ettiği geri dönüş çabaları gerçekleşmeye devam etmektedir. Dolayısıyla güvenlik, istihdam ve barınma konusunda yeterli gelişme sağlanamadığı sürece Afgan mültecilerin geri dönüş kararını gönüllü bir şekilde almaları pek mümkün görünmemektedir. Afganistan'ın geri dönen mültecileri özümseme yeteneğini etkileyen önemli bir faktör, çatışmalardan önce de yetersiz olan tarım arazileri üzerindeki nüfusun 1978'den bu yana hızla artmasıdır. Hem Pakistan hem de İran'daki yetkililerin, mültecilerin yaşamlarını sıkıntıya sokacak türdeki kararları bile Afganistan'daki tarım dışı istihdam olanaklarının sınırlı olması nedeniyle onların geri dönüş kararını engelleyen bir etki yaratamamaktadır (Harild vd., 2015: 62). Afgan Mülteciler İçin Çözüm Stratejisi'de (SSAR), geri dönen mültecilerin yaklaşık % 60'ının hayatlarını

yeniden inşa etmekte zorluk yaşadığı belirtilmektedir. Ülke, bölgedeki en fakir ülkelerdendir ve bireyler barınak, iş, okul, elektrik ve içme suyu gibi temel hizmetlere sınırlı olarak erişebilmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak, geri dönen birçok mülteci, daha sonra ülke içinde yer değiştirmek zorunda kalmaktadır (BMMYK, 2012).

İltica ülkelerinden gelen baskılar, mültecilerin dönüş kararı almaları için uygulanan yeni bir yöntemdir. Sığınma ülkelerinin çatışma sonrası dönemde mültecilerin menşe ülkelerine geri dönmelerinin sağlanması konusundaki sabırsızlığı ve BMMYK'nin geri dönenlerin menşe devletin yeniden yapılandırılmasına katkı sağlayacağını düşündüğü durumlarda, Afganistan'daki güvenlik durumu tam anlamıyla istikrara kavuşmuş olmasa bile geri dönüşler desteklenmektedir (Petrin, 2003: 15). Fakat BMMYK'nın yayınladığı, 1996 Gönüllü Geri Dönüş El Kitabı'nda, mültecilerin geri dönüşlerinin kendi istekleri doğrultusunda ve kendi hızlarında olması gerektiği belirtilmiştir. Buna rağmen Pakistan hükümeti, uluslararası toplum ve BMMYK'nın geri dönüş çabaları, uluslararası mülteci haklarını ve geri göndermeme yasal ilkesini ihlal eden girişimlerdir. Turton ve Marsden, Afganistan'daki mültecilerin 2002'deki geri dönüşlerini inceledikleri çalışmalarında, mültecilerin toplu geri dönüşlerine yardım etme konusunda BMMYK açısından, bağışçılarının ve ev sahibi hükümetlerin siyasi çıkarlarının daha öncelikli olduğunu iddia etmişlerdir (Turton& Marsden 2002: 6). Bu gibi durumlarda BMMYK'nın tavrı kitlesel geri dönüşü teşvik etmek yerine, potansiyel geri dönüş alanlarının rehabilitasyonu için daha fazla zaman, çaba ve fon sağlamak yönünde olmalıdır (Turton& Marsden 2002: 3) .

Tüm bunlardan hareketle, Afganistan devletinin geleceği konusundaki belirsizliğin devam ettiği görülmektedir. Afganistan'da tanınmış bir hükümetin ortaya çıkması devletlerarası seviyedeki çözümlere yönelik önemli bir adım olmasına rağmen ekonomik, sosyal ve güvenlik konusundaki endişeler ciddiyetini korumaktadır. Sosyo-ekonomik endeksler açısından hala dünyanın en düşükleri

arasındadır ve koruma ve insan haklarına dair endişeler sürmektedir. Bunların üstesinden gelinmesi için öncelikle siyasi ve finansal açıdan istikrarlı bir devletin ortaya çıkması gerekmektedir (https://www1.essex.ac.uk/armedcon/story_id/rethinkingdurablesolutionsrefugees.pdf, s.144). Dolayısıyla kısa vadede, hem devletin yeniden inşası hem de Afganların ülkelerine geri dönüşü uluslararası toplumun beklentisini karşılayacak düzeyde kapsamlı olamayacak gibi görünüyor. Çünkü yeni çatışmalar, istikrarlı bir devletin yokluğu, ekonomik ve güvenlik koşullarında herhangi bir düzelme olmaması nedeniyle yeni mülteciler ortaya çıkmaya devam etmekte ve bu durum sürgündekilerin geri dönüşlerini engelleyen bir etki yaratmaktadır.

2.3.4. Burundililerin Geri Dönüşü

1972 ve 1993 yıllarında yaşanan iki çatışma dalgası 570.000'den fazla Burundilinin ülkesini terk etmek zorunda kalmasına neden olmuştur. Bu mültecilerin yarısından fazlası Tanzanya'ya kaçarken, diğer yarısı Ruanda, Demokratik Kongo Cumhuriyeti (DRC) ve Uganda'aralarında bulunduğu üç ülkeye sığınmıştır (Fransen & Kuschminder, 2012: 6; Harild vd., 2015: 98; UNHCR, 2018c). Başlangıçta Brundili mülteciler, Tanzanya'da misafirperver bir şekilde karşılanırken, süreç içinde Tanzanya mültecilere gittikçe daha az hoşgörülü hale gelmiştir. 1996 yılında Tanzanya, Burundi sınırını kapatmış ve 1998 yılında 'Açık Kapı Politikası'na son vererek mültecilerin kamp alanları dışında çalışmasını yasaklayan kısıtlayıcı mülteci mevzuatını kabul etmiş ve mültecilerin geri dönüşleri için daha fazla baskı yapmaya başlamıştır (Harild ve diğerleri, 2015:98; Thomson, 2009:35; Ongpin, 2008:13, 22).

Burundi'deki çatışmayı sona erdiren bir barış anlaşması 2000 yılında imzalanmış ve 2002'de Burundi ve Tanzanya hükümeti ile ortak bir girişimle geri dönüş süreci başlatılmış ve BMMYK, sürecin kolaylaştırılmasına yardım etmiştir (Harild ve diğerleri, 2015: 99). Bunun sonucunda, çok sayıda Brundili mültecinin

geri döndüğü tahmin edilmektedir. Dönenlerden bazıları gönüllü olarak dönmeyi seçerken, bazıları zorunlu olarak dönmek durumunda kalmıştır. Yeni yerleşim yerlerinde yaşayan onbinlerce Burundili ise geri dönmek istememiştir. Bunlardan birçoğu Burindi'deki topraklarını kaybettiği için ve dönecekleri bir yer olmadığını düşündüklerinden geri dönmekten korkmaktaydı (Schwartz, 2019:124). 2007 yılına gelidiğinde ise Tanzanya, mültecilerin barındığı Yeni Yerleşim yerlerini kapatmaya başlayacağını açıklamıştır. Buralarda yaşayan Burundililerin bazıları, geri dönüş yapmak yerine, çoğunlukla tarımla geçinen Tanzanya köylülerinin yaşadığı küçük kasabalarda yasadışı olarak kalmanın yollarını bulmuştur (Schwartz, 2019:124).

Tanzanya hükümeti sadece bununla da yetinmemiş ve kamplarda kalan mültecilerin de geri dönmelerini sağlamak için gelir getirici fırsatlar, hareket özgürlüğü ve eğitim tesislerine erişim, sağlık ve suya erişimde önemli kısıtlamalar içeren itici faktörler uygulanmaya başlamıştır (Harild vd., 2015: 99). Fakat bu durum, Burundi'deki "çekme" faktörleriyle eşleşmemiştir. Çünkü mülteciler, güvenlik kaygıları ve geri döndüklerinde toprağa erişememe ihtimalinden dolayı geri dönme konusunda isteksiz olmuşlardır (Harild vd., 2015: 99). Bu etkenlerin yanı sıra, dönmek istemeyen mültecilerin bazıları, kültür kaybından dolayı Burundi'ye döndüğünde pek çok sorunla karşılaşacağını düşünmekteydi. Çünkü sürgünde doğan çoğu Burundili, Burundi dilini konuşamamaktaydı (Schwartz, 2019:124).

Tüm bunların etkisiyle Burundililerin çoğu geri dönmek istememesine rağmen, mülteci statüleri iptal edilmiş ve 2012'nin sonundan 2013'e kadar, BMMYK geri dönüşlerini kolaylaştırmıştır (Harild ve diğerleri, 2015: 99; Fransen ve Kuschminder, 2014:60). BMMYK, geri dönenlere konut veya barınak konusunda yardım ve nakit hibeler sağlayarak, geri dönüşün sürdürülebilirliği için mültecilerin yeniden bütünleşmesini teşvik etmeye çalışmıştır (Fransen ve Kuschminder, 2014:63-64; IRRI, 2013:5). Bu nakit hibeler, insanların arazi veya diğer tarımsal girdiler satın alarak sürdürülebilir geçim kaynakları yaratmalarına yardımcı olmak

amacıyla verilmesine rağmen, 1972 yılında ayrılanların geri dönüşleri durumunda, bu nakit hibeler öncelikle temel ihtiyaçları karşılamak için kullanılmıştır (Fransen ve Kuschminder, 2014: 64). Dünya Gıda Programı ve STK'lar gibi diğer kuruluşlar, gıda yardımı, su ve halk sağlığı gibi konularda yardım sağlamıştır (Fransen ve Kuschminder, 2014: 64). Burundi hükümeti geri dönenlere, iki yıl ücretsiz eğitim ve üç (veya bazı durumlarda altı) aylık sağlık bakımı sağlamıştır. Fakat mültecilerin yeniden entegrasyonu demografik baskı, yoksulluk, işsizlik ve altyapı eksikliği nedeniyle zorlayıcı olmuştur (Fransen & Kuschminder (2012: 1). 1972 mültecileri, 1993 mültecilerine kıyasla sosyal ve ekonomik yeniden bütünleşme konusunda ek zorluklarla karşı karşıya kalmıştır (Harild ve diğerleri, 2015:102; Thomson, 2009: 36; Fransen ve Kuschminder, 2012:1). Burundi örneğinde geri dönenlerle ilgili olarak alınması gereken en öneli ders doğru bilgiye erişimin önemidir. Nitekim yanlış bilgiler ve asılsız beklentiler, geri dönenler ve Burundi'de kalanlar arasında sorun yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim geri dönenler, geri döndüklerinde atalarının topraklarını geri almayı umarken, kalanlar geri dönenlerin devlet arazisine yerleştirileceğini bekliyorlardı (Harild vd., 2015:102; Thomson, 2009: 36; Fransen ve Kuschminder, 2012: 20).

Geri dönenler için anavatana geri dönmek sadece sınırı geçmekle kalmayıp, aynı zamanda atalarının topraklarını geri almakla da ilgiliydi. Bununla birlikte Burundililerin yüzde 90'ının geçimi tarım sektörüne dayanmaktadır (World Bank, 2017). Bu nedenle, kitlesel geri dönüşlerle yaşanan hızlı nüfus artışı ülkenin en kıymetli kaynağı üzerinde büyük baskı oluşturmuştur. Savaşlar arası yıllarda topraklar işgal edildiğinden, kamulaştırıldığından, satın alındığından veya satıldığından, hem geri dönenler hem de kalanlar çoğu zaman aynı arazi üzerinde hak iddiasında bulunmuşlardır. Arazi kaybetme tehdidi geri dönenler ve kalanlar arasında güvensizlik, çatışma ve gerilim yaşanmasına neden olmuştur (International Crisis Group, February 2014). Bu arazi konusu, geri dönenlerin ve kalanların başarılı bir şekilde yeniden bütünleşmesi ve barış içinde birlikte yaşaması açısından

risk faktörü olmaya devam etmektedir (Fransen ve Kuschminder, 2014: 72; IRRI, 2013:5; Fransen ve Kuschminder, 2012: 14).

Burundi hükümeti ve Birleşmiş Milletler (BM) kurumlarının yeniden entegrasyon zorluklarına yönelik yanıtlarından biri, topraksız geri dönenlerin Burundi'nin Kırsal Entegre Köyleri'ne (VRI) yerleştirilmesiydi (Fransen ve Kuschminder, 2014:61; Harild vd., 2015:102; Thomson, 2009:36). Ancak her biri yaklaşık 250 haneyi barındıran sadece dokuz VRI kurulmuştur ve VRI'lerde yaşayanların, özellikle arazi eksikliği, coğrafi uzaklık duygusu, yüksek yoksulluk düzeyi nedeniyle yeniden bütünleşme sürecini olumsuz etkilemesi muhtemel görünmektedir (Harild vd., 2015:102; Fransen ve Kuschminder, 2014: 62, 71-72).

Burundili mültecilerin uzun süren yerinden edilme durumundan sonra geri dönüşleri ve yeniden bütünleşmeleri birçok dış aktör tarafından başarı olarak görülmektedir (IRRI, 2013:2; Fransen ve Kuschminder, 2012:10). Ancak bazı Burundili geri dönenlerin, Tanzanya'dan döndükten sonra güvencesizlik nedeniyle Burundi'den kaçtıkları ve Uganda'ya yerleştikleri bilinmektedir (IRRI, 2013:2,6). Uluslararası Mülteci Hakları Girişimi, Tanzanya'nın geri dönüş konusundaki zorlayıcı politikalarının mültecileri bölgede başka bir yere sürüklemekten başka bir işe yaramadığını öne sürmektedir. Nitekim 2015'te yaşanan güvensizlik ortamı, binlerce Burundilinin, Ruanda, Tanzanya ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ne (DRC) kaçmasıyla sonuçlanmıştır (IRRI, 2013:2).

Tüm bunlardan hareketle, sürüdürülebilir bir geri dönüşe dair yaklaşım, doğru bilgiye erişimin sağlanmasının yanı sıra geri dönen gruplar arasındaki farklılıkları da dikkate almalıdır. Geri dönüş ülkesindeki sosyal ağlara erişim veya bunlardan yoksun olma, sürgünde dahil olunan eğitim sistemleri ve menşe ülke arasındaki farklılıklar gibi faktörlere bağlı olarak farklı grupların yeniden entegrasyon için farklı zorluklarla yüzyüze gelme ihtimalinin dikkate alındığı bir geri dönüş süreci başlatılmalıdır (Haril vd., 2015:104). Yanı sıra hem toprağa hem

de temel hizmetlere erişimin sağlanması ve etkili planlama için uluslararası toplumla daha fazla ortak hareket edilmelidir (Thomson, 2009:36). Ayrıca yeniden yerleşim ve yeniden entegrasyon programlarının sürdürülebilirliği ancak bu sürece geri dönenlerin ve kalanların dahil edildiği kapsamlı bir katılım esas alınarak sağlanabilir.

2.3.5. Somalili Mültecilerin Geri Dönüşü

Somali'de çatışmalardan, kuraklığa bağlı kıtlıktan ve sellerden kaynaklanan çoklu insani krizler son 23 yılda 13 milyondan fazla insanı etkilemiştir (BMMYK, 2015d: 5). Somalili mültecilerin yer değiştirme durumu farklı dönemleri içeren bir sürecin sonucudur. 1991 yılında Somali devletinin çöküşü nedeniyle ilk mülteci dalgası ortaya çıkmıştır. Daha sonra 1996-2005 yılları arasında nispi bir istikrar dönemi yaşanmış ve mülteci hareketlerinde de buna bağlı olarak bir azalma meydana gelmiştir. Fakat 2006'dan sonra yaşanan siyasi şiddet ve açlık dalgaları yeni yer değiştirmelere neden olmuştur (Long, 2011:5; Hammond, 2014: 56, 63). Bu nedenle, onlarca yıldır sürgünde yaşayan Somalili mültecilerin yanı sıra, nispeten yeni gelen mülteciler de vardır. Bu mültecilerin büyük çoğunluğu Etiyopya, Cibuti ve Kenya'ya sığınmıştır (Long, 2011:5; Hammond, 2014:55). Dadaab'ın doğusundaki Kenya'daki beş mülteci kampı dünyadaki en büyük komplekstir. 1991 yılında ülkenin iç savaşından kaçan yaklaşık 90.000 Somaliliye güvenli bir sığınak sağlamak için kurulmuş ve 2011'de yaşanan kuraklık sonrasında bu kamplar 440.000'den fazla mülteciye sığınak olmuştur. Bugün Dadaab kampları, yaklaşık 280.000 mülteciye ev sahipliği yapmaktadır (NRC, October, 2016)

Somli'nin nispi sakinleşme dönemlerinde bazı bölgelere geri dönüşler mümkün olmuştur (Hammond, 2014: 56). Güvenlik konusundaki gelişmeler ve Etiyopya'daki kampların ağır koşullarından kaçmak isteyen, tahminen 400.000 mülteci, çatışmalar devam etmesine rağmen 1991 ve 94 yılları arasında Somali'ye yardım almadan kendi başlarına geri dönmüştür (Hammond, 2014: 59). 1993'te

Etiyopya, Kenya ve Cibuti'deki kamplara donör desteğinin azaltılması, Somali'deki güvenlik koşullarında yaşanan nispi bir iyileşme ve yağmurların tekrar yağmaya başlamasıyla nispeten azalan kuraklık gibi nedenler de bazı insanların hızlı bir şekilde, Somali'ye geri dönmelerini teşvik etmiştir (Hammond, 2014: 60).

1992 ve 1994 yılları arasında BMMYK, geri dönüş koşullarını kolaylaştırmak için geri dönüş ve rehabilitasyon maddi desteğini ve hızlı etki projelerini devreye sokmuştur (Hammond, 2014:60). Geri dönenlerden bazıları geri dönüşün sürdürülemez olduğunu görüp Kenya'ya geri döndüğü halde, bu dönemde 170.000'den fazla mültecinin Somali'ye geri gönderildiği tahmin edilmektedir (Hammond, 2014: 61).

1990'ların sonlarında Somali'nin bazı bölgelerinde güvenlikle ilgili gerçekleşen gelişmeler, Etiyopya'dan Somali'ye yaklaşık 200.000 mültecinin organize bir şekilde geri dönüşlerine odaklanılmasına yol açmıştır (Hammond, 2014: 62). BMMYK aracılığıyla geri dönenlerin desteklenmesi amacıyla nakit bağış, dokuz aylık bir süre için gıda yardımı ve geri dönenlere sınırlı ev eşyaları dağıtılmıştır (Hammond, 2014: 62). Fakat geri dönüşlerin çoğu, geri dönenlerin temel hizmetlere ve geçim kaynaklarına erişimi konusundaki eksiklikler nedeniyle sürdürülebilir olmamıştır. Somali'ye dönenlerin büyük çoğunluğu için dönüş sonrası yaşam oldukça zorlu olmuştur ve mülteci kamplarından dönen birçok insan, şehir merkezlerinde ve çevresinde yoksulluk içinde yaşayan ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilere dönüşmüştür (Hammond, 2014: 62, 73). Crisp (2016), BMMYK'nın ülkeler arasındaki müzakerelerde sık sık belirsiz bir rol oynadığını ve bir yandan ilgili tarafların çıkarları doğrultusunda hareket ederken, öte yandan uluslararası kabul görmüş yasal ve etik ilkeleri yerine getirmeye çalıştığını iddia etmektedir. Bazı durumlarda, BMMYK'nın tarafların baskılarına boyun eğerek, güvenli veya gönüllü olmayan geri dönüşleri aktif olarak desteklediği görülmüştür (Crisp, 2016: 142).

Somali'deki mültecilerin geri gönderilmesini kolaylaştırmak için Kasım 2013'te Kenya, Somali ve BMMYK arasında üçlü bir anlaşma imzalanmıştır (Crisp, 2016: 141). Üçlü Anlaşma kapsamındaki geri dönüş programı, Somalililerin güvenli ve onurlu geri dönüşlerinin sağlanacağı konusunda bir vaat içermekteydi. Fakat Kenya hükümetinin kampları kapatmaya yönelik ani açıklaması bu vaadi ihlal etmektedir ve mevcut geri dönüş süreci, gönüllü geri dönüş için uluslararası standartlara uymamaktadır (NRC, 2016:1). Uluslararası Af Örgütü, 2016'da geri dönüş süreci konusunda ciddi endişeleri olduğunu ifade etmiş ve Kenya'nın Dadaab kamplarında yaşayan Somalili mültecilerin, Kenyalı yetkililerden gelen tehditler ve kamplardaki kötü koşullar da dahil olmak üzere bir dizi "itici faktör" ile geri dönmeye zorlandığını vurgulamıştır (Amnesty İnternational, 2017:23). Yüz binlerce ÜİYEK'in su, yiyecek ve diğer insani yardıma muhtaç şekilde yaşadığı şehir merkezleri, Kenya'dan birçok mültecinin de geri gönderildiği yerlerdir. Uluslararası Af Örgütü'nün Kismayo ve Baidoa'da konuştuğu geri dönenlerin ifadeleri, ciddi su kıtlığı ve barınma konusunda sıkıntılar yaşadıklarını göstermektedir. (Amnesty İnternational, 2017:23).

BMMYK'nın resmi konumu, Somali'nin büyük ölçekli geri dönüşlere hazır olmadığı yönündedir. Ancak Aralık 2014 ile Eylül 2017 arasında, ajans gönüllü geri gönderme çerçevesinde Kenya'dan 70.000'den fazla mültecinin geri dönüşünü kolaylaştırmıştır. Bu 70.000 mülteci, çatışma ve kuraklık nedeniyle iki milyondan fazla ÜİYEK'in olduğu bir ülkeye geri gönerilmiştir. Somali büyük ölçekli geri dönüşlere hazır olmamasına rağmen, 2016'da Somalililerin geri dönüşleri Afganların (384.000) ve Sudanlıların (37.200) geri dönüşlerinden sonra küresel olarak üçüncü en büyük geri dönüş sürecini oluşturmaktadır (UNHCR, Global Trends, Forced Displacement 2016).

Somali mültecileri, ülke nüfusunun yarısından fazlasının insani yardıma ihtiyaç duyduğu istikrarsız bir ülkeye dönmektedir ve bu durum çoğu geri dönen

kişinin devam etmekte olan güvensizlik nedeniyle kırsal alanlardaki köylerine geri dönememesi nedeniyle daha da şiddetlenmektedir (GRID, 2017; Danish Demining Group, 2017). Bu ise göreceli bir güvenlik derecesinin olduğu şehir merkezlerine geri döndükleri için öngörülebilir bir gelecekte menşe yerlerine geri dönemeyecekleri anlamına gelmektedir (Amnesty İnternational, 2017: 13). Neredeyse Uluslararası Af Örgütü'nün röportaj yaptığı ailelerin (Üçlü Anlaşma'nın gönüllü geri gönderme programı kapsamında geri gönderilenler) hemen hemen hepsi Somali'de hala ciddi sıkıntılarla karşılaştıklarını belirtmiştir. Geri dönenlerin çoğu, bölgelerdeki kuraklık ve güvensizlik nedeniyle kendi köylerine geri dönemediklerini ve yakınlarındaki Baidoa ve Kismayo'daki ÜYEK kamplarında yaşamaya başladıklarını söylemiştir (Amnesty İnternational, 2017:14).

Somalili mülteciler ülkelerindeki kötü koşullara rağmen, mülteci kamplarında yaşadıkları güvensizlik ve artan hoşgörüsüzlük nedeniyle geri dönüş umuduyla beklemektedir (Hammond, 2014: 65). Bunun yanı sıra, sürekli güvensizlik hali ve hukukun üstünlüğünün olmaması, temel hizmetlere ve bazı bölgelerde geçim olanaklarına erişim konusundaki sınırlı koşullar, mültecilerin geri dönüşlerini engellemeye devam etmektedir (UNHCR, 2015d: 3; Hammond, 2014: 73). Geri dönüşün önündeki en büyük engellerden bir diğeri ise tarım arazilerinin azlığıdır (Hammond, 2014: 73). Dolayısıyla Somalili mültecilerin sürdürülebilir şekilde yeniden bütünleşmesi, topraklarını geri alma veya mülkiyete erişebilme durumlarına bağlıdır (NRC, October 2016).

Geri dönüşün zamanlaması, şartları ve beklentileri hakkındaki doğru ve tutarlı bilgiler, geri dönüş programlarının önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Yarnell ve Thomas, 2014:5). Crisp, doğru bilginin ve mültecilerin görüşlerine başvurmanın başarılı bir geri dönüş için çok önemli olduğunu ifade etmiştir. Mülteciler, menşe ülkelerinin şartları hakkında doğru bilgilere erişemez ve ülkelerine geri dönüşleri için yapılan anlaşmalarda onların görüşlerine

başvurulmazsa, mültecilerin korunması tam olarak garanti edilemez (Crisp, 1986: 179). Eğer yerinden edilmiş Somaliler uzun süre boyunca kendi kendilerini geçindiremezlerse, geri dönüşleri kısa ömürlü olacaktır (Yarnell ve Thomas, 2014:5) Geri dönüş yardımı ile hedeflenen alanlarda, uzun vadeli insani yardımlar, kalkınma projeleriyle iyi bir şekilde koordine edilmediği takdirde geri dönüşün sürdürülebilirliği sağlanamayacaktır (Yarnell ve Thomas, 2014:5-6).

Yukarıda ele alınan geri dönüşe dair geçmiş deneyimler, geri dönüş çözüm önerisinin uzun süreli mültecilik durumları için her zaman ideal bir çözüm olmadığını göstermektedir. Her ne kadar geri dönüşün, kaçışa neden olan koşulların ortadan kalması sonrasında teşvik edilmesi gerektiği yönünde bir uzlaşı olsa da, bunun tek başına yeterli olmadığı görülmüştür. Geri dönüşün başarısı pek çok faktörün aynı anda varlığını gerektiren bir süreçtir. Bu faktörlere yakından bakmak çalışma açısından faydalı olacaktır. Bu bağlamda aşağıda, geçmiş geri dönüş deneyimlerinin başarısızlığının nedenleri ve başarılı ve sürdürülebilir bir geri dönüş için yapılması gerekenlerin neler olduğu kısaca özetlenecektir.

2.3.6. Uygulamada Karşılaşılan Sorunların Nedenleri

Menşe ülkeye geri dönüşün başarısı veya başarısızlığı, mültecilerin ülkelerine dönme konusundaki isteği, geri dönüşün zamanlaması (menşe ülkedeki koşullar), mültecinin seçim hakkı (geri dönüşle ilgili karar verme sürecine dahil edilmesi), uluslararası toplumun desteği (geri dönüş kararı sırasında ve menşe ülkeye varış sonrasında), ev sahibi ülkedeki koşullar ve çok taraflı anlaşmaların kapsamı gibi pek çok faktörün aynı anda varlığına bağlıdır.

Yukarıda ele alınan beş menşe ülkeye geri dönüş deneyiminden yola çıkıldığında, geri dönüş çözüm yönteminin uygulanması sürecinde sorunlar yaşanmasına yol açan nedenler aşağıdaki gibidir:

-Mültecilerin, geri dönüşle ilgili karar verme sürecinin dışında bırakılmaları, geri dönüşün başarısı önündeki en önemli engellerden birini teşkil etmektedir.

Geri dönüş programları BMMYK, menşe devlet ve ev sahibi devlet arasında yapılan üçlü anlaşmalar sonrasında gerçekleştirilmiştir. Mülteciler, bu üçlü anlaşmaların müzakere sürecinden dışlanmışlardır (Guatemala örneği dışında) ve çoğu durumda gerçekleşen geri dönüşler, onların özgür seçimlerine dayanan gönüllü kararlar değildir. İltica ülkelerindeki yaşam koşullarının kötülüğü ve bazen doğrudan ev sahibi ülke tarafından mültecilere karşı uygulanan yıldırma politikalarının acımasızlığı karşısında mülteciler, çoğu zaman geri dönüş zorunlu tercihini yapmak durumunda kalmışlardır. Bu durum Somali'de çatışmalar devam etmesine rağmen, Etiyopya'da kamplardaki koşulların giderek kötüleşmesi nedeniyle Somalili 400.000 mültecinin yardım almadan kendi başlarına menşe ülkelerine dönme kararı aldıkları durumda görülmüştür. Böyle bir durumda geri dönüş, doğrudan mültecinin özgür seçimine dayanmadığı için sürdürülebilir olmayacaktır. Benzer bir durum Burundili mültecilerin geri dönüş hareketinde de görülmektedir. Burundili mültecilerin geri dönmelerini isteyen Tanzanya hükümeti gelir getirici fırsatlar, hareket özgürlüğü ve eğitim tesislerine erişim, sağlık ve suya erişimde önemli kısıtlamalar içeren itici faktörler devreye sokmuştur (Harild vd., 2015:99). Bu durum, mülteciler üzerinde baskı yaratarak geri dönüş zorunlu kararını almalarına neden olmuştur. Bu şekilde mültecilerin zorunlu tercihine dayanan geri dönüşler, zamanından önce, yani menşe ülkede uygun koşullar sağlanmadan gerçekleştiği için geri dönüşün sürdürebilirliliği üzerinde olumsuz bir etkiye neden olmaktadır.

-Geri dönüşler, menşe ülkedeki durum tam anlamıyla istikrara kavuşmadan gerçekleştiği için başarısız olmaktadır.

Yukarıdaki pek çok örnekte görüldüğü üzere geri dönüşler çoğunlukla barışçıl ve istikrarlı olmayan ya da genel olarak çatışma sonrası toparlanmanın tam

olarak gerçekleşmediği alanlara (Somali, Afganistan ve Burundi) gerçekleşmiştir. Bu durumda gerçekleştirilen geri dönüşler sürdürülebilir olmamış ve geri dönenlerin tekrardan yerinden edilmelerine neden olmuştur. Örneğin, Burundili geri dönenlerin, Tanzanya'dan döndükten sonra ülkelerindeki güvencesizlik nedeniyle, Burundi'den tekrardan kaçtıkları ve Uganda'ya yerleştikleri bilinmektedir (IRRI, 2013:2, 6).

- Mültecilerin kendi toplumlarıyla yeniden bütünleşebilmesi de geri dönüşün başarısını etkileyen önemli bir faktördür.

Mültecilerin sürgünde geçirdiği uzun yıllar, kendi toplumları ile geri dönüş sonrasında yeniden bütünleşmesini zorlaştıran bir etkiye sahiptir. Nasıl ki mülteciler, sürgündeyken yeni bir kültüre, topluma, ortama adapte olma konusunda çoğu zaman güçlük yaşıyorsa, benzer şekilde kendi toplumlarıyla yeniden bütünleşme süreci de onlar açısından kolaylıkla üstesinden gelinebilecek bir durum olmayacaktır. Çünkü sürgünde geçirilen uzun yıllar süresince hem toplumları hem de kendileri pek çok açıdan değişim gösterebilir (Harrell-Bond, 1989:42). Sürgündekilerin kendi toplumlarıyla yeniden entegrasyonlarını etkileyebilecek bireysel faktörler arasında "sürgünde geçirilen süre, sürgündeki koşullar, yaş, cinsiyet ve bireyin geri dönüş ülkesindeki sosyal ağlar" sayılabilir (Fransen ve Kuschminder, 2012:4).

Bu gibi bireysel faktörlerin yanı sıra mülteciler ve "kalanların" karşılaşmaları birbirlerine kucak açmak şeklide daha dayanışmacı bir tonda olabileceği gibi hoşgörüsüz ve hatta düşmanca bir tavır şeklinde de olabilir (Rogge, 1994: 40). Örneğin, Burundili mültecilerin ülkelerine geri dönüşü durumunda, geri dönenler ve kalanların beklentilere dair farklılıklar iki grup arasında sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Zira geri dönenler, geri döndüklerinde atalarının topraklarının tekrar kendilere verilmesini beklerken kalanlar ise geri dönenlerin devlet arazisine yerleştirileceğini umuyorlardı. Bu arazi konusu, geri dönenlerin ve

kalanların başarılı bir şekilde yeniden bütünleşmesi ve barış içinde birlikte yaşaması açısından risk faktörü olmuştur (Fransen ve Kuschminder, 2014: 72; IRRI, 2013:5; Fransen ve Kuschminder, 2012: 14).

- Mülteciler için çatışma sonrası ortamlarda sürdürülebilir geçim kaynaklarına, toprağa, istihdama ve eğitim olanaklarına erişim sorunları, geri dönüşün sürdürülebilirliği ve yeniden entegrasyon için en ciddi problemlerden biridir.

Bu durum incelenen geri dönüş deneyimleri açısından ortak bir sorunu teşkil etmektedir. Örneğin, Afgan Mülteciler İçin Çözüm Stratejisi (SSAR)'da, geri dönen mültecilerin yaklaşık % 60'ının hayatlarını yeniden inşa etmekte zorluk yaşadığı belirtilmektedir. Afganistan, bölgedeki en fakir ülkelerden biridir ve bireyler barınak, iş, okul, elektrik ve içme suyu gibi temel hizmetlere erişimden mahrum kalmaktadır. Sonuç olarak, geri dönen birçok mülteci daha sonra ülke içinde yer değiştirmiştir (BMMYK, 2012).

- Başarısız devlet yapıları ve işleyen bir hukuk sisteminin olmadığı alanlara yapılan geri dönüşler hesap verilebilirlik sorunu nedeniyle sürdürülebilir olamamıştır.

Örneğin, Bosnalıların geri dönüşü durumunda böyle bir sorun görülmüştür. Nitekim soykırım suçu işleyen bir devletin Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (EYUCM) aracılığıyla hesap verilebilirliğini sağlamak sorunlu olmuştur. Çünkü Yugoslavya Balkan ihtilafı ile dağıldığı için bölgede suçlardan sorumlu tutulacak bir devlet yoktu ve bu durum geri dönüş projesinin kapsamını büyük ölçüde sınırlamıştır. Dolayısıyla, Bosna'nın çeşitli etnik toplulukları arasında bir adalet veya uzlaşma duygusu yaratmanın önünde engel olmuştur (de Zayas 1995: 301).

- Geri dönüş sürecinde, mültecinin faydasına odaklanmak yerine, devletlerin çıkarları ön plana alınmıştır. Mültecilerin ihtiyaçlarını hesaba katmayan politik güdümlü bir geri dönüş planlaması, geri dönüşün sürdürülebilirliğini zayıflatan bir etkiye sahiptir.

Çoğu zaman devletler ve uluslararası aktörler tarafından mültecilerin geri dönüşleri, çatışma sonrası barışın inşası ve menşe devletin uluslararası meşruiyeti için bir araç olarak görüldüğü için teşvik edilmektedir. Örneğin Guatemala örneğinde, devlet yetkilileri sürgündeki vatandaşlarının dönüşünü, meşruiyetlerini yeniden kazanmak için teşvik etmişlerdir. Fakat geri dönüş hareketleri ve daha geniş barış süreci, pek çok anlamda Guatemala devletinin büyük bir değişimini sağlayamamıştır: iç savaşın bitmesinden bu yana on yıldan fazla bir süre geçmiş olmasına rağmen, Guatemala hala hesap verilebilirliğin olmadığı, sistematik ayrımcılığın ve yoksulluğun hüküm sürdüğü bir ülke olmaya devam etmektedir (Worby, 2001: 17; Long, 2008). Bunun yanı sıra, erken ve sürdürülemez geri dönüşler, Tanzanya ve Brundi örneklerinde görüldüğü gibi barış inşasına yardımcı olmak yerine, barış inşası üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabilmektedir (Milner ve Loescher, 2011:6). Kısacası, geri dönüşün, politik gerekçelerle teşvik edildiği ve dolayısıyla gerçekten "gönüllü" olmadığı durumlarda, başarısı olumsuz etkilenmektedir.

-Geri dönüş yapacakların sayısal büyüklüğü, bazı durumlarda menşe ülkenin entegrasyon kapasitesini aşabilmektedir ve bu durum geri dönüşün başarısını ve sürdürülebilirliğini etkileyen diğer bir önemli bir husustur.

Böyle bir durumun yarattığı zorluk, Afganistanlıların kitlesel olarak ülkelerine geri dönüşü durumunda ortaya çıkmıştır. Geri dönüş sürecinin ilk aylarında, yaklaşık 2 milyon Afgan'ın ülkesine geri dönüşü sağlanmıştır ve bu kişiler toplumla bütünleştirilmeye çalışılmıştır (Turton ve Marsden, 2002: 20). Afganistan örneğinde karşı karşıya kalınan bu durum, yeniden bütünleşme

çalışmalarında aksaklıklar yaşanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, çok sayıda kişinin kısa süre içinde, tamamen harap haldeki bir ülkeye geri dönüş yaptığı durumlarda, yeniden bütünleşme çalışmaları başarısız olacaktır. Böylece, bir yer değiştirme krizinin büyüklüğü, dayanıklı çözümlerin etki kapasitesinin sınırlarını ortaya çıkarmış ve bu uygulamaların sorgulanmasına yol açmıştır (Rogge, 1994: 20). Bu nedenle uzun yıllardan sonra geri dönen nüfusun büyüklüğü, yeniden bütünleşme sürecini engelleyebilecek ve kıt kaynaklar üzerinde daha fazla gerilim ve çatışma yaratabilecek çok önemli bir faktördür (Rogge, 1994: 20). Bu bağlamda, geri dönenlerin yeniden entegrasyonunu etkileyen yapısal faktörler olarak, 'menşe devletin geri dönenlere yönelik entegrasyon politikaları, yerel halkın (kalanların) geri dönenlere yönelik tutumları ve aynı zamanda geri dönenlerin sayısı' sayılabilir (Fransen ve Kuschminder, 2012:4).

2.3.6.2. Başarılı ve Sürdürülebilir Bir Geri Dönüş İçin Yapılması Gerekenler

Başarılı ve sürdürülebilir bir geri dönüş, menşe ülkeden ayrılmaya neden koşulların sona ermesinin yanı sıra geri dönüşün zamanlaması, mültecinin seçim hakkı, menşe ülkedeki ve ev sahibi ülkedeki ekonomik, siyasi ve sosyal koşullar, çok taraflı anlaşmaların müzakere sürecine mültecilerin dahil edilmesi, sürgündeyken mültecilerin becerilerinin geliştirilmesi gibi bir dizi faktöre bağlıdır.

-Başarılı ve kalıcı bir ger dönüş için, mülteciler geri dönüşle ilgili karar alma sürecine dahil edilmelidir. Mülteciler, geri dönüşün içeriği, zamanlaması ve şeklini belirleme sürecine aktif olarak dahil olduklarında, geri dönüş tercihinin gönüllülüğü meselesi konusundaki kuşkular önemli oranda azalacaktır. Ayrıca, mültecilerin geri dönüş süreci ile ilgili müzakerelere temsilcileri aracılığıyla dahil edilmesi, geri dönüşün onurlu olması açısından da önem taşımaktadır. Nitekim Bradley'in (2007: 60-61) "onur" kavramı üzerine yaptığı çalışmaların gösterdiği gibi, böyle bir kavramın temeli, geri dönüşün mülteciler için bir dereceye kadar özerk bir seçim

olmasına bağlıdır. Doğrudan siyasi müzakerenin sonucu olarak geri dönüş, "onur" kavramını anlamlı kılmaya yardımcı olur. Çünkü onur yalnızca geri dönüş eylemiyle ortaya çıkmaz, aynı zamanda geri dönüşün içeriğine ve zamanlamasına karar verme süreciyle de ilişkili bir unsurdur (Long, 2008: 35).

Guatemala örneğinde, mülteciler, geri dönüşün içeriğini, zamanlamasını ve şeklini belirleme sürecine aktif olarak dahil oldukları için geri dönüşün gönüllüğü aynı zamanda sürecin onurlu olmasını sağlamıştır. Çünkü Meksika'da kalmayı tercih edenlerle, Guatemala'ya geri dönenler arasındaki ayrımda, geri dönüş veya yeniden yerleştirme arasında seçim yapma hakkına sahip olmalarından daha önemli olan şey, geri dönenlerin bu geri dönüşün doğasını şekillendirme sürecine dahil olarak onurlarını korumalarıdır (Long, 2008:35).

- Sürgünde geçirilen süre zarfında mültecilerin becerilerinin geliştirilmesi sürdürülebilir bir geri dönüş için önemli bir etkendir.

Sürgündeki koruma döneminde mültecilerin yeteneklerini ve kişilikleri geliştirmek için fırsatlar sunulmadığında, mülteciler, menşe ülkesinde bir tehdit olarak görülecektir ve ülkesine geri dönme çoğu zaman başarısız olacaktır. Bu gibi durumlarda, geri dönüş çabaları, yoksulluk, şiddet ve hatta daha fazla yer değiştirmeye yol açabilmektedir (Hathaway, 2001: 46). Bu yüzden sürgünde geçirilen sürede yerel entegrasyon büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu şekilde hem mültecilerin kendilerine olan güvenleri artar, hem de menşe ülkelerine döndüklerinde uzun yıllardır uzak oldukları bu yeni ortama daha kolay entegre olurlar.

Mültecilerin sığınma ülkesine entegrasyonları meselesi tartışmalı bir konudur. Bir taraftan yerel entegrasyon, mültecilerin menşe ülkelerine geri dönüş kararını engelleyecek bir etken olarak görülürken, öte yandan bu durumun her koşulda mülteciler üzerinde menşe ülkeye dönüş konusunda isteksizliğe neden olmayacağını ve hatta çoğu zaman iltica ülkesinde eğitime, istihdam fırsatları ve

kısa süreli mesleki eğitimlere erişimin sağlanmasının, mültecilerin sürdürülebilir geri dönüşüne katkı sağlayacağı öne sürülmektedir (Harild vd., 2015: xi; Starup, 2014:2; Steputat, 2004:2). Sürgünde geçirilen sürede, mültecilerin geçim kaynaklarına erişimi ve birtakım varlıklarının olması, geri dönüş durumunda hayatlarını yeniden kurabilmeleri ve yeniden entegre olabilmeleri için kritik öneme sahip olabilir (Harild vd., 2015:x; Steputat, 2004:2,7). Geri dönmeyi seçenler arasında bazı becerilere ve varlıklara sahip mülteciler, varlıklarını kaybeden veya tüketen geri dönenlerden daha hızlı ve daha sürdürülebilir bir şekilde yeniden bütünleşebilmektedir. Bu nedenle, mültecilerin ev sahibi ülke ekonomisine katılabilmeleri, geri dönüş açısından faydalı sonuçlar doğurmaktadır (Harild vd., 2015: xv). Dünya Bankası araştırmalarındaki vaka çalışmaları, ev sahibi ülkedeki entegrasyon fırsatlarının, mültecilerin geri dönüş isteklerini güçlendirdiğini göstermektedir. (Harild vd., 2015: xi). Dünya Bankası raporunda yer alan kanıtlar, büyük çaplı entegrasyonun gerçekleştiği yerlerde bile, mültecilerin büyük çoğunluğu, sürgünde onyıllar geçirseler bile şartlar uygun olduğunda menşe ülkelerine geri dönme kararı alabildiklerini göstermektedir. (Harild vd., 2015:xiii). Örnek olarak, Zambiya'daki Angola mültecileri, İran ve Pakistan'dan dönen çok sayıda Afgan mülteci ve Sudan ve Uganda'dan dönen Güney Sudanlı mülteciler gösterilebilir (Harild vd., 2015: xiii). Bununla birlikte, ev sahibi ülkeye entegre olmak, bazen geri dönüşe dair isteksizliğe de yol açabilmektedir (Harild vd., 2015: xiii).

- Geri dönüşün başarısı için mültecilere menşe ülkelerindeki koşullarla ilgili açık ve doğru bilgiler sağlanmalıdır.

Gönüllü geri dönüşle ilgili karar vermede nitelikli ve güvenilir bilgilere erişimin olması önemlidir (Steputat, 2004:8). Bilgilerin doğruluğu daha az sayıda mültecinin geri dönmesine neden olsa bile, karar verme sürecinde önemli bir etken olması ve yeniden entegrasyonun sürdürülebilirliği açısından, menşe ülkeye dair bilgiler mümkün olduğu kadar doğru olmalıdır (Steputat, 2004:8).

- Başarılı bir ülkeye geri dönüş süreci, menşe ülkenin ekonomik durumunu ve dolayısıyla mültecilerin yeniden bütünleşme fırsatlarını göz önünde bulundurmalıdır.

Eğer bu durum dikkate alınmazsa, Pakistan ve İran'dan Afgan mültecilerin "erken dönüşü" durumunda olduğu gibi geri dönüşler başarısız olacaktır (Turton ve Marsden, 2002: 20). Afganistanlı mültecilerin geri dönüşü durumunda, başarısız ve çatışmalardan harap olarak çıkmış bir devletin, yeniden inşa edilmesi ve hizmetlerinin rehabilitasyonu için büyük miktarda yardımla desteklenmesine duyulan ihtiyaç açıkça görülmüştür (Turton ve Marsden, 2002: 35). Geri dönüş ve kalkınma yardımı, geri dönüş sonrasında mültecilere güvence sağlaması açısından önem taşımaktadır. Menşe ülkeye geri dönüşün başarısı, bir ülkenin gelişim süreci ile güçlü bir bağlantı içindedir. Tüm bunlardan yola çıkarak, kapsamlı ve kalıcı bir geri dönüş, insani yardım ve kalkınma, hükümet ve özel sektör aktörleri arasındaki kurumsal işbirliği çerçevesinde gerçekleşen, yeniden entegrasyon, rehabilitasyon ve yeniden yapılanma süreçlerini gerektirir (Harild vd., 2015: xv-xvi).

- Güvenlik, uygun hizmetlere erişim, barınma ve geçim olanakları, geri dönüş için anahtar kavramlardır.

Bu dört temel şart, mültecilerin geri dönüşlerini cesaretlendirerek teşvik etse de bunlar, her durumda mültecilerin geri döneceğinin garantisi olamaz (Harild vd., 2015:x; Starup, 2014:3). Bununla birlikte, bu koşulların eksikliğinin Afganistan, Güney Sudan ve Somalililerin uzun süredir devam eden mültecilik durumlarının gönüllü geri dönüşle yoluyla çözüme kavuşmasının önündeki önemli engeller olarak değerlendirilmektedir (Harild vd., 2015: xi). Bu bağlamda uluslararası aktörler, geri dönüş yapılacak ülkelerdeki yetkilileri, kalıcı sonuçlar elde etmek için mültecilerin önceliklerini karşılayan koşulları sağlamaları için teşvik etmelidir (Harild vd., 2015: xvi). Dünya Bankası tarafından yapılan bir araştırma, uzun süren yerinden olma durumlarında, mültecilerin geri dönüş kararlarını etkileyen ana faktörlerin geçim

kaynaklarına, sosyal ağlara ve menşe ülkesindeki fırsatlara erişiminin olduğunu ortaya koymuştur. Bunlar geri dönüş kararlarını etkileyen kilit faktörlerdir (Harild vd., 2015: x).

- Geri dönüşe dair girişimler, mültecilerin "amaçlı aktörler" olduğunu dikkate almalıdır.

Ev sahibi ülkelerde mültecilere yönelik kötü muamele, mültecileri geri dönüş yapma seçeneğine "itmek" için yeterli faktör değildir; kalma veya geri dönme kararı, ev sahibi ülkelerdeki ve menşe ülkelerdeki koşulların karşılaştırılması sonucunda verilir (Harild vd., 2015: xvi; Schmeidl, 2009: 21). Bu durum mültecilerin ev sahibi ülkelerden ayrılmaları yönündeki artan baskıya rağmen, mültecilerin sürgünde kalma kararı verebileceği anlamına gelir (Harild vd., 2015: xi; Steputat, 2004:5). Böylece mültecilerin geri dönüşlerini planlamalarını ve sürece dahil olmalarını teşvik etmek, geri dönüşün sürdürülebilirliğine katkıda bulunabilir (Long, 2011:29). Mülteciler arasında menşe devletlerine karşı bir güvensizlik hissi yaygındır ve bu güvensizlik hissine yol açan durumlar ortadan kaldırılmadığı sürece, geri dönüşler başarısız olacaktır. Bu güvensizlik hissi ise mülteci ve menşe ülke arasında geri dönüşe dair yapılan müzakereler yoluyla aşılabilir. Böyle bir müzakere ortamının oluşması da öncelikle ev sahibi devlet ve BMMYK'nın menşe ülke ve sürgündeki vatandaşları arasında aracılık yapma rolünü üstlenmesi ile sağlanabilir.

-Geri dönüş programları, mültecilerin farklı deneyimlerini dikkate almalıdır.

Mültecilerin sürdürülebilir geri dönüşü ve yeniden bütünleşmesinde farklı deneyimler, koşullar ve yetenekler dikkate alınmalıdır (Omata, 2012:278). Deneyimler, geri dönenler arasında daha savunmasız grupların özel yardım gerektirdiğini göstermektedir. Örneğin, kadınlar geri dönüş durumunda belirli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır (Omata, 2012:278). Güney Sudan'daki bir araştırma projesi, geri dönenlerin çeşitliliğini göz önünde bulundurmayan, standart bir entegrasyon yaklaşımı benimsenmesinin yetersizliklerini ortaya çıkarmıştır

(Ensor, 2013:50). Yerinden edilenler sürgün döneminde çok farklı deneyimlere sahip olmuştur. Yer değiştirme sırasında edinilen dil, mesleki beceri ve eğitim düzeyi ve kırsal veya kentsel bir çevrede bulunma ve işleyen bir ekonomiye dahil olma bunlardan bazılarıdır. Bunların hepsi, cinsiyet ve yaşla birlikte geri dönenlerin ihtiyaç ve beklentilerini belirleyen faktörler olarak ortaya çıkmaktadır (Ensor, 2013: 50).

-Geri dönüş aşamalı veya döngüsel olabilir. Geri dönüş çoğu zaman tek seferlik basit bir süreç olarak işlemez ve "kademeli" veya "döngüsel" geri dönüşler yaygındır (Harild vd., 2015:X; Long, 2011:27; Steputat, 2004:2). Yerinden edilmiş aileler veya tüm topluluklar, menşe ülkelerinin kalıcı bir geri dönüş uygunluğunu tespit etmek üzere bazı üyelerini koşulları araştırması için gönderebilir (Harild vd., 2015:x; Steputat, 2004:2). Yanı sıra bazı aile üyeleri geçim kaynağı ve konut için diğerlerinden önce menşe ülkeye geri dönebilir, ailenin geri kalanı bu hedeflere ulaşılmadan onlara katılmaz (Harild vd., 2015: x; Long, 2011: 27). Aynı anda farklı yerlerde, aile refahı için geçim, hizmet veya diğer önceliklere erişimi en üst düzeye çıkarmak amacıyla, sürgün ve menşe yeri arasında aile üyelerinin dağılması, daha kalıcı bir çözüme yardımcı olabilir (Harild vd., 2015: x). Araştırmalar, geri dönüşün 'sürekli ulus ötesi yer değiştirme veya bölgesel çifte ikamet / vatandaşlık gibi diğer stratejilerle birleştirilebildiği durumlarda en etkili göründüğünü göstermektedir (Long, 2011: 27). Bu birleşik stratejiler daha güvenli ve sürdürülebilir geri dönüşler sağlar ve eski zulüm ve şiddet alanlarına geri dönme ile ilgili risklerin ortadan kalkmasına yardımcı olur (Long, 2011: 27).

-Konut, arazi ve mülkiyet hakları ve tazminat konularının ele alınması, geri dönüş çözümünün uygulanabilmesi için önemli etkenlerdir. Arazilerini geri alma veya başka bir ülkedeki arazilere erişim sağlama yeteneği, kırsal alanlardan gelen mülteciler için geçim kaynaklarına yeniden erişmeleri için merkezi öneme sahiptir. Afgan mültecilerin doksanlı yılların başlarında hem bir program dahilinde gerçekleşen geri dönüşlerinde hem de kendiliğinden geri dönüş kararı almalarında

arazi temininin teşvik edici olduğu görülmüştür (Harild vd., 2015:x). Guatemala ve Bosna'ya geri dönüş durumlarında geri dönenlere tazminat teklif edilmiştir. Tazminatlar, geri dönenlerin kaygılarına önemli bir cevap niteliği taşıyordu ve tazminatların, geri dönenlerin hem geri döndükleri toplulukları ile olan ilişkilerini hem de geri döndükleri topluluklardaki yaşam kalitesini iyileştirmeye yardımcı olan bir yönü de vardır (Bradley, 2013:173). Araştırmalara göre, geri dönenler için etkili tazminat programlarının, yerel ihtiyaçlara, kaygılara, koşullara ve kısıtlamalara dair temel bir yanıt niteliği taşıdığı görülmüştür (Bradley, 2013:175). Ayrıca, azınlık gruplarının geri dönüşünü teşvik etmek için tazminatlar özellikle önemli olabilir (Bradley, 2013:177). Tazminat programları hem zamanında hem de uzun vadeli olmalıdır, böylece erken dönmeye isteksiz olanlar da sonradan bu haktan yararlanabilir olmalıdır (Bradley, 2013:181)

Tüm bu geri dönüş deneyimlerinden yola çıkarak, uygun koşullar oluşmadığında ve mültecinin doğrudan fikrine başvurulmadığı durumlarda geri dönüşün mülteciler açısından ideal bir çözüm olmadığı söylenebilir. Bu bağlamda, geri dönüşün başarısı ve sürdürülebilirliğinin bağlı olduğu koşulların belirlenmesi önem taşımaktadır. Ancak bu şekilde, hangi koşullar çerçevesinde gerçekleşen bir geri dönüşün mülteci açısından tercih edilebilir olduğunu anlamamız kolaylaşır ve daha mülteci merkezli politikalar geliştirmenin yolu açılmış olur.

Sürdürülebilir geri dönüş, fiziksel yer değiştirmenin çok ötesine geçen çok boyutlu bir sürecin parçası olmalıdır. Çünkü mültecilik durumları doğası gereği birden fazla aktörün sürece dahil olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu yüzden mültecilik durumlarının üstesinden gelmek için uygulanan kalıcı çözüm yöntemlerinden biri olan menşe ülkeye geri dönüş meselesi de farklı aktörlerin sürece zorunlu olarak dahil edilmesini gerektirmektedir. Bunlar menşe ülke, ev sahibi ülke ve bununla bağlantılı olarak ev sahibi toplum, BMMYK veya uluslararası Toplum ve Mültecinin kendisidir. Tüm bu aktörlerin sürece dahil edildiği bir geri dönüş planlamasının daha sürdürülebilir olduğu söylenebilir. Fakat

mülteciler, menşe ülkelerine geri dönüşleriyle ilgili karar alma sürecinden genellikle dışlanırlar. Yukarıda incelenen geçmiş geri dönüş uygulamalarına baktığımızda Guatemala örneği dışında mültecilerin hep sürecin dışında bırakıldığı görülmüştür. Bu gözleme dayanarak, geri dönüşle ilgili olarak mültecinin karar alma sürecine dahil edilmesinin, sürdürülebilir bir geri dönüşün olmazsa olmaz koşulu olduğu yorumu yapılabilir. Bu, aynı zamanda geri dönüşün gönüllü ve onurlu olması açısından da önem taşımaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SURİYELİ MÜLTECİ KRİZİ VE TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİ MÜLTECİLER

3.1. Genel Hatlarıyla Suriye Savaşı ve Suriyeli Mülteciler

Suriye krizi, 15 Mart 2011 yılında Esad ailesinin kırk yıllık otoriter iktidarının sona ermesini isteyen protestocuların şiddet içermeyen gösterileri ile başlamıştır. Halktaki hoşnutsuzluğun kaynağı işsizlik, yozlaşma ve "güvenlik güçlerinin kalkanının" ardında kendisini sürekli zenginleştiren, Esad rejimine duyulan tepkiydi (Hove and Mutanda, 2011:560). İktidardaki ailenin ve yöneticilerin çoğunun küçük bir Alevi azınlığın üyesi (nüfusun yüzde 13'ü) oldukları ve göstericilerin büyük çoğunluğunun da Suriye'nin yüzde 74'ünü oluşturan Arap Sünni Müslümanlardan (https://cpa.ca/docs/File/Cultural/EN%20Syrian%20Population%20Profile.pdf) oluştuğu düşünülünce, durumun giderek daha ciddi boyutlara ulaşması daha anlaşılabilir olmaktadır.

Suriye ayaklanması, 2010 yılında Tunus'ta başlayıp tüm Arap dünyasına yayılan protestolar, halk ayaklanmaları ve silahlı çatışmalar şeklinde kendini gösteren, Arap Baharı'nın daha geniş bölgesel bağlamında ortaya çıkmıştır (Öniş, 2014:204). Suriye hükümeti protestoları şiddetli bir şekilde bastırma yoluna gitmiş ve reform talep etmek için sokaklara dökülen sivillere ateş açmıştır (Rose, 2014:215). Ancak devlet şiddeti, ayaklanmayı ezmeyi başaramamıştır. Aksine, rejimin sertliği protesto hareketinin yayılmasıyla sınırlı kalmamış, zaman içinde protestoların militarizasyonuna da yol açmıştır. Yani, Hükümetin güç kullanımı karşısında protestocular da sert önlemler almış ve 2011 sonbaharında muhaliflerin kendilerini savunmak için bazı cepheleri ele geçirmesiyle çatışmaların fitili ateşlenmiştir (Slim and Trombetta, 2014: 23). Barışçıl protestodan silahlı direnişe

doğru bu değişim, ilk yıl boyunca devam eden ayaklanmalarla birlikte yavaş yavaş gerçekleşmiştir ve 2012 yazında, uluslararası toplum Suriye'deki durumun bir iç savaş halini aldığını kabul etmiştir.

Cumhurbaşkanı Beşar Esad Hükümeti'ne bağlı kuvvetlerin savaştığı isyancı grupların bazıları ılımlı gruplarken diğer bir grup İslam Devleti olarak bilinen aşırı uç isyancı gruplardan oluşmaktaydı (CFR, 2017). Çatışmalara yönelik siyasi çözüme dair çabalar bir yandan zemindeki değişen durum nedeniyle giderek zorlaşırken, öte yandan sürece Rusya, İran, Türkiye, ABD, Suudi Arabistan ve İsrail gibi bir dizi küresel ve bölgesel gücün müdahalesiyle Suriye'nin durumu yıllar içinde daha karmaşık bir hale gelmiştir (BBC News, 2019). Suriye'deki savaş, mezhepsel bölünmeleri şiddetlendirmiş ve farklı aktörlerin de savaşa dahil olmasıyla durum iyice içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Dolayısıyla bu durum çatışmaların ne zaman tam olarak biteceğine dair bilginin olmadığı bir belirsizlik hali içinde yaklaşık 9 yıldır devam etmektedir.

3.1.1. Suriyeli Mültecilerin Yerlerinden Edilmesi

Suriye İç Savaşı, II. Dünya Savaşı'ndan beri yaşanan en büyük mülteci krizine neden olmuştur. 2011'de başlayan Suriye İç Savaşı, dokuzuncu yılına girmiştir ve savaş, ülke çapında büyük bir insani krizin yaşanmasına neden olmuştur. Suriye'nin çatışma öncesinde yaklaşık 22 milyon olan nüfusunun yarıdan fazlası yerinden edilmiştir. Çatışmalardan kaçan 5,6 milyon insan 2011'den beri güvenlik arayışı nedeniyle komşu ülkeler Lübnan, Ürdün, Irak, Mısır ve Türkiye'ye sığınmıştır. Lübnan, Ürdün ve Türkiye, toplam Suriyeli mültecilerin yaklaşık % 92'sini bünyesinde barındırmaktadır (BMMYK, 2019a). Komşu ülkelerde yaşayan Suriyeli mültecilerin sadece yüzde 8 kadarı mülteci kamplarında olmak üzere çoğu kentsel alanlarda yaşamaktadır (BMMYK, 2019a). Bunun yanı sıra, ülke içinde yerinden edilmiş 6,6 milyon Suriyeli vardır (BMMYK, 2019b). Ayrıca iç savaşın

patlak vermesinden bu yana 13,1 milyon Suriyeli, insani yardıma muhtaç duruma düşmüştür (BMMYK, 2019b).

Suriye içerisindeki istikrarsız durum mevcudiyetini korumaya devam etmesine rağmen bazı bölgelerde şiddetin yoğunluğunun önceki yıllara göre göreceli olarak azaldığı görülmüştür. Bu durumun etkisiyle 2018 yılı boyunca komşu ülkelere büyük çapta mülteci gelişleri yaşanmamıştır. Bununla birlikte, kayıtlı mülteci sayısı, 2016 yılında 4,8 milyonken, 570.000 yeni Suriyeli mültecinin kaydı nedeniyle, 2017 yılında 5,3 milyona yükselmiştir. Bu, öncelikle yeni kayıtlı Suriyelileri (yeni gelenler dâhil) ve beş ev sahibi ülkedeki yeni doğanları yansıtmaktadır (BMMYK, 2017b:6) 2018 yılında komşu ülkelere gelen mülteci sayısında önemli bir artış yaşanmazken kayıtlı Suriyeli mülteci sayısında önemli bir azalma da yaşanmamıştır. Bununla birlikte yeni doğanlar, yeni kayıtlar ve az da olsa yeni gelenlerin etkisi ile mülteci sayısında net artışlar görülmüştür ve bugün bu sayı, 5,6 milyonun üzerindedir (BMMYK, 2019c:6). Bu durumda, her ne kadar bazı bölgelerde çatışmalar azalsa da Suriye'deki genel durum belirsizliğini korumaya devam ettikçe bu sayı artmaya devam edecektir.

3.2. Uluslararası Toplumun İnsani ve Demokratik Mülteci Krizi

Suriye'de yaklaşık 9 yıl önce başlayan ve henüz sonuçlanmamış olan savaş, zamanımızın en uzun süreli ve en karmaşık insani krizlerinden birine yol açmıştır. 2011'den bu yana milyonlarca insan, Suriye'den kaçarak komşu ülkelere sığınmak zorunda kalmış ve milyonlarca kişi ülke içinde yerinden edilmiştir. Yanı sıra bu savaş nedeniyle 367.965 kişi hayatını kaybetmiş ve akıbeti hakkında herhangi bir bilgi bulunmayan 192.035 kişinin de öldüğü tahmin edilmektedir (BBC News, 2019).

Türkiye, Suriye mülteci krizi karşısında, Suriye halkına karşı 'açık kapı' politikası izlemiş ve Suriyelilerin sınırlarına yakın ülkeler arasında sığınmak için en çok tercih ettikleri ülke olmuştur. Türkiye'nin Suriyelilere yönelik böyle bir politika izlemesinin arkasında her ne kadar pek çok politik çıkar unsurunun olduğu bilinmekle birlikte Türkiye'nin çok önemli bir şey yaptığını da kabul etmek gerekir.

Türkiye'nin mültecileri topraklarına kabul etme konusundaki bu cömert tavrına karşılık Avrupa, oldukça sınırlı sayıda mültecinin sınırlarından girişine izin vermiştir. Avrupa'nın böyle bir mülteci politikası izlemesi daha temkinli bir mülteci politikası izlemesi şeklinde yorumlanmıştır. Yani Avrupa, topraklarına kabul ettiği mültecilerin sınırlarından girdiği andan itibaren her türlü sorumluluğunu (kalacak yer, eğitim imkânı, sosyal yardım) alacak şekilde bir politika benimsemiştir (Kaboğlu, Saha, 2016: 29). Bir yandan Avrupa'nın bu temkinli politikası olumlu karşılanırken diğer taraftan Avrupa, Suriyeli mülteci sorunu ile nasıl başa çıkılacağına dair kolektif ve uzun vadede sürdürülebilir bir yanıt verememekle eleştirilmiştir. Nitekim Avrupa ülkeleri, mültecilerin ülkelerine girişini engelleyen ve gelişlerini caydıracak türde politikalar geliştirmekte birbirleriyle yarışmaktadır. Örneğin Avusturya, sınırlarına gelen mülteciler için günlük kabul edilebilecek mülteci sayısına (Günlük 80 mülteci) tek taraflı olarak kota koymuş (The Guardian, 2016), Macaristan mültecilerin gelişini önlemek için sınırlarına duvar inşa etmeye girişmiş, Fransa Başbakanı Manuel Valls, ülkesinin ve Avrupa'nın "daha fazla mülteci kabul edemeyeceğini" ilan etmiştir (BBC News, 2015). Danimarka hükümeti ise polise artık mültecilerin taşıdıkları nakit paraya ve değerli eşyalarına ve el koyma yetkisi vermiştir. Mültecilere sadece 10.000 kron (1.000 £) nakit para ve mal bulundurma izni verilmiştir ve üstlerinde veya bavullarında bu miktarın üstünde bir şey bulunursa memurlar tarafından bunlara el konulabilecek veya değerli sayılan eşyaları yetkililer tarafından satılabilecektir (The Conversation, 2016). Danimarka hükümetinin bu konudaki tavrı, elde edilen gelirin 2015 yılında yaklaşık 15.000 mültecinin Danimarkay'ya olan maliyetine katkı sağlaması

düşüncesine dayanmaktadır (The Conversation, 2016). Birleşik Krallık (Şengen Bölgesi'nde olmamasına rağmen) kapılarını mültecilere karşı sıkı sıkıya kapatmakla kalmamış ve üstüne referandum ile AB'den çıkma kararı almıştır. Belçika ise, Şengen katılımını askıya almış ve yeniden sınır denetimine başlamıştır. Avrupa ülkeleri arasında Suriyeli mülteciler konusunda en cömert davranan Almanya olmuştur. 2018 yılı dahil olmak üzere en fazla Suriyeli mülteciyi topraklarına kabul eden 10 Avrupa ülkesi aşağıdaki gibidir.

Tablo 2: Avrupa'ya Sığınma Talebiyle ve Mülteci Olarak Giden Suriyeli Mültecilerin Ülkelere Göre Dağılımı (2018 yılı dahil)

Ülkeler	Toplam Suriyeli Mülteci
Almanya	593.025
İsveç	120.855
Macaristan	78.245
Yunanistan	61.365
Avusturya	55.550
Hollanda	39.510
Belçika	23.995
Danimarka	21.660
Bulgaristan	21.400
Fransa	21.385

Kaynak:https://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-35806229 (15.06.2019)

Avrupa Birliği (AB) ise, göçmen krizinin ortaya koyduğu zorluklarla nasıl başa çıkılacağı konusuna kolektif bir cevap verememiştir. AB, EUROSUR aracılığıyla düzensiz göçmenlerin sınırlarına ulaşmadan tespitini, FRONTEX ile girişlerinin engellenmesini, geri gönderme anlaşmalarıyla da girişi engellenemeyenlerin geri gönderilmelerini sağlamaya çalışmaktadır.

Suriye Savaşı'nın yarattığı mülteci krizine kolektif bir yanıt vermekte başarısız olan AB üye ülkeleri, 2015 yazında büyük bir göçmen dalgası ile karşı karşıya gelince Türkiye ile 'Geri Kabul Anlaşması' yapmak için görüşmelere başlamışlardır. 29 Kasım 2015'te, AB ve Türkiye, göç akışlarına düzen vermek ve

düzensiz göçün önlenmesine yardımcı olmak için Ortak Bir Eylem Planı üzerinde anlaşmıştır. Buna karşılık AB, Türkiye tarafına şunları taahhüt etmiştir: a) Türkiye ile yapılandırılmış ve daha sık üst düzey diyalog kurmak ve yeni müzakere bölümleri açmak b) Şengen bölgesindeki Türk vatandaşlarına yönelik vize şartlarının Ekim 2016'ya kadar kaldırılmasını hızlandırmak c) Suriyelilerin Türkiye'deki durumunu iyileştirmek için ilk aşamada 3 milyar avro sağlamak (European Council, 2016).

Türkiye ise 7 Mart 2016'da, Türkiye'den Yunanistan'a geçen ve uluslararası korumaya muhtaç olmayan tüm göçmenlerin hızlı geri dönüşünü kabul etmeyi ve 20 Mart'tan itibaren Türk sularında yakalanan tüm düzensiz göçmenleri geri almayı kabul etmiştir (European Council, 2016). Türkiye yoluyla Yunan adalarına geçen her bir Suriyelinin, geri kabul edilmesi durumunda, Türkiye'den başka bir Suriyelinin AB'ye üye devletlerden birinde yeniden yerleşimi yapılacaktır. Böylece 1:1 sistemi kurulmuştur (European Council, 2016). Bu iki unsur, 18 Mart 2016 tarihinde AB ile Türkiye arasında varılan anlaşmanın temel taşlarını oluşturuyordu. Bu anlaşmanın kısa süre içindeki etkisi, Türkiye'den Yunanistan'a geçen göçmenler ve sığınmacıların sayısındaki dikkate değer düşüş olmuştur.

AB-Türkiye Bildirgesi'nin uygulanmasından önce, Ekim 2015'te bir günde Ege Denizi'nden Yunan adalarına geçen göçmen sayısı 10.000 iken, bugün ortalama olarak günlük geçen sayısı yaklaşık 80'e düşmüştür (European Commission, 2018). Görüldüğü üzere bu Anlaşmanın en önemli sonucunun göçmenler üzerindeki caydırıcılık etkisi olduğu söylenebilir. Nitekim İçduyu'ya (2011: 12) göre Geri Kabul Anlaşmaları'nın önemi, hedef ülkede bulunan düzensiz göçmenlerin sayısını azaltmaktan çok, yeni gidecekler için caydırıcılık etkisinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra Geri Kabul Anlaşması'nın bir diğer önemli sonucu, Suriyeli mültecilerin Türkiye'de kalıcı yerleşimlerinin önünün açılmasına katkı sağlamasıdır (Danış, 2016: 10).

Geri Kabul Anlaşması'na dayanarak 2016 yılında toplam 1.546 düzensiz göçmen Yunanistan'dan Türkiye'ye geri gönderilmiştir. Nisan 2016'dan bu yana, 1: 1 mekanizması altında Türkiye'den 802 Suriyeli mülteci AB'ye yerleştirilmiştir. Bu mekanizma ile 20 Temmuz 2015 tarihli Konsey toplantısında, 2015-16 yıllarında 22.504 mültecinin yeniden yerleşiminin yapılacağı taahhüdünde bulunulmuştur (European Commission, 2016:10). Fakat birçok AB ülkesi, mültecileri kabul etmeyi reddettiği için Nisan 2017'nin sonunda, yalnızca Türkiye'deki 5,035 Suriyeli mültecinin AB ülkelerine yeniden yerleşimi yapılmıştır. Aynı dönemde, Türkiye üzerinden gelen sadece 1.094 göçmen AB-Türkiye Anlaşmasına bağlı olarak geri gönderilmiştir (Danimarka Mülteci Konseyi 2017). Başından beri anlaşmanın çok sağlam temellere dayanmadığı ve çeşitli nedenlerle başarısız olma tehlikesi taşıdığına yönelik eleştiriler mevcuttu. Mayıs 2016'da Yunan temyiz kurulu, geri göndermelerle ilgili olarak Türkiye'nin 'güvenli olmayan üçüncü ülke' olduğunu belirterek bazı Suriyeli mültecilerin sınır dışı edilmesini durdurmuştur (The Guardian, 2016). Bu karar anlaşmanın temelini sarsacak nitelikte bir etkiye sahiptir.

Ayrıca, anlaşmanın Türk vatandaşları için Avrupa'ya vize serbestisi olasılığı ile yakından ilişkili olduğu gerçeği, birçok AB vatandaşı arasında artan tepkilere neden olmuş ve anlaşma, Avrupa'da tartışmaların merkezine yerleşmiştir. Bu tür tepkilerin etkisi ve 15 Temmuz'da yaşanan siyasi kargaşanın ardından, AB'den siyasetçiler ve bürokratlar, Türk vatandaşları için vizesiz seyahatin bu şartlar altında uygun görünmediğini açıkça ifade etmişlerdir. Bunun karşısında Türkiye hükümet kanadı sessiz kalmamış ve vize serbestîsi konusunda bir ilerleme olmaması durumunda mültecilerle ilgili yükümlülüklerinden vazgeçeceğini söyleyerek mültecileri Avrupa'ya yollayacaklarına dair çok sayıda tehdit dile getirmişlerdir. İki taraf arasındaki bu gerginlik Mültecilerin dış politika açısından pazarlık konusu yapılarak araçsallaştırılmasına yol açmıştır. Danış'ın (2016:10), Geri Kabul Anlaşması'na dair yorumu, bu durumu iyi bir şekilde özetlemektedir: "Geri Kabul Anlaşması, mültecilerin devletlerin iç ve dış politik manevralarında nasıl da

kullanışlı bir araç olarak kullanıldığının en tipik örneklerinden birini teşkil etmekte ve göçmenler, ekonomiye ucuz işgücü olarak katkıda bulundukları kadar, sınır dışı edilebilirlikleriyle de diplomatik bir enstrüman olabilmektedir." Görüldüğü üzere her iki taraf da mülteci sorununa menfaatleri doğrultusunda yaklaşmış ve meselenin insani yönü hiç önemsenmemiştir. Avrupa'nın mülteci meselesine bakışı sayısal bir mesele olmaktan daha öteye geçememiştir. Avrupa'nın bu tavrı karşısında mülteciler, sınırda yaşamaya mahkûm olmuş ve belli sayıda mülteci Avrupa sınırlarından içeri alınmıştır. Buradan yola çıkarak, Avrupa'nın mültecilere yönelik politikasının "koruma"dan daha çok bir "kontrol altına alma" çabası şeklinde olduğu söylenebilir.

Yunanistan ise bu mülteci akını yüküyle tek başına başa çıkmak zorunda bırakılmıştır. Bu da sığınma ve yükümlülük paylaşımı ile ilgili kararların her zaman hükümetlerin isteğine bağlı olduğu gerçeğini bir kez daha gün yüzüne çıkarmaktadır. Bunun yanı sıra bugün, Lübnan, Türkiye ve Ürdün yaklaşık 5.7 milyon civarında olan Suriyeli mültecinin 5.2 milyon kadarını ülkelerinde barındırmaktadır (BMMYK, 2019e). Bu durum ise yükümlülüklerin nasıl paylaşılacağı konusunu belirsiz bırakmaktadır. Yani mültecilerin adil bir dağılımı hangi ölçütlere göre belirlenecektir? Sorusu karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel varsayım, sorumluluğun çoğunun komşu ülkeler tarafından karşılanması gerektiğidir. Ancak bu "coğrafi rastlantı", çoğu zaman mültecilere uygun yaşam koşullarını sağlayabilme bakımından yetersiz kapasiteye sahip olan ülkeler üzerindeki ezici yükü ortaya koymaktadır (Betts, 2015). Gerçekten de, dünya mültecilerinin yüzde 86'sı gelişmekte olan bölgelerdedir (BMMYK, 2015c). Bu durum, göç yasalarında belli bir standardın olmaması nedeniyle ortaya çıkan adaletsiz tablonun göstergesidir **(**Dauvergne, 1999:615).

Bazı teorisyenler yükümlük paylaşımı konusunu, uzaktaki yabancılara karşı ahlaki yükümlülüklerimizin kaynağının birbirine bağlı dünyamızın gerçekliği olduğunu ileri sürerek, tartışmayı sorumluluk almanın ve dayanışmanın önemine

vurgu üzerinden ele alma eğilimindedir. Örneğin Seyla Benhabib (2006), artık tek bir ulusal toplumun parçası olmadığımızı ve ahlaki yükümlülüklerimizin ulus-ötesi etkileşimlerimiz sayesinde genişlediğini iddia etmiştir. Mülteci krizini insanlığın krizi olarak yorumlayan Bauman (2018: 22) ise mülteci sorununun üstesinden gelmenin kestirme bir yolu olmadığını ve dayanışma olmadan bu krizden çıkılamayacağını ifade etmiştir.

Bir tarafta Avrupa'yı yeterince sorumluluk almamakla eleştirenler diğer tarafta ise göçü Avrupa kültürünü ve medeniyetini tehdit eden barbarca istilaların modern versiyonu olarak görenler var. Nitekim Amerika ve Avrupa'daki göç tartışmalarında en çok odaklanılan mesele, ekonomik etki olmasına rağmen, temelde bunun tarih boyunca olduğu gibi bir kültür meselesi olduğu iddia edilmektedir (Merry, 2015). Chatham House (2017) tarafından yapılan bir araştırmada, "Avrupalılar Müslüman göçü hakkında ne düşünüyor?" Sorusunu, araştırmaya katılanlanların ortalama yüzde 55'i Müslüman ülkelerden gelen tüm göçlerin durdurulması gerektiği yönünde cevaplamıştır. Kitlesel göç bir çok Avrupalı yerlinin kültürünün tehdit altında olduğu yönündeki endişelerini artırmıştır (Currion, 2017). Avrupa'nın daha fazla mülteci kabul etmesi gerektiğini söyleyenlerin öne sürdüğü en önemli gerekçelerden biri, milyonlarca Suriyeli mültecinin Lübnan, Ürdün ve Türkiye üzerinde yarattığı olumsuz etkidir. Currion'a (2017) göre, eğer bu gerekçe temel alınırsa, aynı mültecilerin Avrupa ülkeleri üzerinde de hem kısa hem de uzun vadede olumsuz etkisi olacağının kabul edilmesi gerekir. Her ne kadar göçmenlerin ev sahibi ülke ekonomisi üzerinde net bir olumlu etkisi olduğunu ve mültecilerin aslında ekonomiye katkılarını gösteren kanıtlara işaret edilse de, ekonomik yük, aslında Avrupalıların temel kaygıları değildir. "Sınırlı sayıdaki işler için rekabet, okullarda ve hastanelerde artan baskıyla ilgili tartışmaların göçle ilgili örtük bir dil olarak anlaşılması gerekir. Çünkü aslında Avrupalılar, ırkçılık suçlamaları nedeniyle açıkça ifade edemedikleri kaygıları nedeniyle göçe itiraz etmektedirler." (Currion, 2017).

Siyaset bilimci Robert D. Putnam (2006), kısa vadede göç ve etnik çeşitliliğin sosyal dayanışmayı ve sosyal sermayeyi azaltma eğiliminde olduğunu iddia etmiştir. Ekonomist Garett Jones (2016), göçmenlerin ulusal kültür üzerindeki uzun vadeli etkisinin, her ne kadar bu argüman parçalı olsa da, önemli olduğunu savunmaktadır. Ayrıca ekonomistler arasında, neredeyse tartışmaların çoğunun kısa vadede ve düşük vasıflı göçmenlere odaklanmasına rağmen düşük vasıflı göçmenlerin ekonomi üzerinde önemli bir etkisi yoktur ve düşük vasıflı göçmenliğin en önemli etkisi kısa vadede sadece kendi kendilerini geçindirebilmeleridir (Jones, 2016). Jones (2016) ayrıca, "uzun dönemde ise göçmenler kültüre katılırken kültürü de şekillendirmeye başlayacaklardır ve biz eğer gerçekten ülkemize taşınanlar tarafından şekillendirileceksek, komşularımızı akıllıca seçmek istememiz kadar doğal bir şey olamaz" yorumunda bulunmuştur. Buradan da anlaşıldığı üzere Avrupa'nın mülteci yaklaşımı, ülkelerine girişi engelleme odaklı olmasının yanı sıra ülkelerine girecek onların da bir ön seçime tabi tutulması ve ev sahibi ülkenin kriterlerine uyanların sığınma başvurusunun kabul edilmesi gerektiği yönündedir. Böyle bir yaklaşımın da insani olmaktan oldukça uzak olduğu hatta sosyal darwinist bir tavır olduğu yorumu yapılabilir.

3.3. Geçici Koruma ve Türkiye'de Geçici Koruma Altındaki Suriyeli Mülteciler

Geçici koruma kitlesel göç durumlarında, mültecilere koruma sağlayan bir uygulamadır. Suriye İç Savaşı'ndan kaçmak zorunda kalan ve kitlesel bir şekilde Türkiye'ye sığınan Suriyeli mültecilere de Türkiye hükümeti tarafından verilen statü geçici koruma statüsüdür. Bu bağlamda, çalışma açısından geçici koruma uygulamasını yakından incelemek ve mültecilere bu statü ile ne gibi haklar tanındığını görmek faydalı olacaktır.

3.3.1. Uluslararası Hukukta Geçici Koruma

Geçici koruma politikalarının bugün milyonlarca insanın hukuki statüsünü ve yaşamını etkilemesi, geçici koruma kavramının ve geçici korumayı düzenleyen uluslararası hukuk kurallarının tartışılmasını gerekli kılmaktadır. Bu gerekliliğe rağmen, geçici koruma nedir ve hangi uluslararası hukuk kurallarıyla düzenlenir sorularının belirli bir cevabı bulunmamaktadır. Geçici korumanın evrensel olarak kabul görmüş bir tanımı bulunmamakla birlikte, uluslararası hukuk alanında, mültecilerin korunması konusundaki düzenlemelerden oluşan Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Sözleşme'ye (1951 Cenevre Sözleşmesi) benzer şekilde geçici koruma statüsünü emredici hükümler ile düzenleyen bir sözleşme veya anlaşma da bulunmamaktadır.

Mülteci Sözleşmesi, II. Dünya Savaşı'nın Avrupa'da yarattığı kitlesel yer değiştirmelere çözüm amacıyla oluşturulmuş ve devletler tarafından öncelikli olarak bireysel mülteci durumları için bir araç olarak görülmüştür (Fitzpatrick, 2017: 282). Bireysel değerlendirmeler, kitlesel giriş durumlarına uygulanamadığı durumlarda bazı ülkeler, Mülteci Sözleşmesi'ni kitlesel mülteci durumları için uygun görmemektedir (Hathaway and Neve, 1997: 157-169). Böylece, bireyselleştirilmiş iltica taleplerinin devlet sistemlerinin kapasitesini etkilediği durumlarda veya kaçış nedeninin Sözleşme dışı nedenlerle olduğu durumlarda, devletlerin geri göndermeme yükümlülüğü ile kalıcı bir çözüme duyulan ihtiyaç arasındaki boşluğu kapatmak için yeni araçlar ve politikalar geliştirilmiştir. Bu bağlamda 'geçici koruma' son yıllarda düzenli bir statü olarak ortaya çıkmıştır (Fitzpatrick, 1994). Başka bir ifadeyle geçici koruma, standart sığınma sistemi için risk taşıyan kitlesel gelişler nedeniyle ortaya çıkan talep ile başa çıkabilmek için üretilen bir mücadele yöntemidir (European Commision, Temporary Protection).

1969 tarihli Afrika Birliği Örgütü (ABÖ) Sözleşmesi, geçici korumayla ilgili bir hüküm içermektedir: "Bir mültecinin, herhangi bir sığınma ülkesinde ikamet

etme hakkı alamadığı durumlarda ve yeniden yerleşim için beklediği sırada kendisini ilk sığınmacı olarak sunduğu sığınma ülkesinde geçici ikamet hakkı verilebilir"(1969, OAU Refugee Convention, Madde II (5)). ABÖ Sözleşmesi, bir bireyin veya bir grubun Mülteci Sözleşmesini veya daha geniş bir mülteci tanımını karşılamadığı durumlar için sığınma veya geçici statü verme durumlarını açıkça belirtmiştir (1969, OAU Refugee Convention).

1991 ve 1995 yılları arsında Eski Yugoslavya'nın parçalanmasına yol açan savaşlar, Avrupa'da, İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden bu yana görülmeyen bir ölçekte mülteci krizi yaratmıştır. 1992 yılında, Avrupa hükümetleri, Eski Yugoslavya'daki durumun etkisiyle 1951 Sözleşmesi'nde yer alan mülteci statüsünün toplu göç zamanlarında pratik olmadığı gerçeğiyle karşı karşıya kalmıştır (McGinley, 1999: 1463-1464).

Eski Yugoslavy''daki çatışmaların "iç savaşlar" olarak nitelendirilmesi Avrupa Devletlerinin, iç savaş durumlarından kaçanların 1951 Sözleşmesine göre mülteci statüsüne girmediği yönündeki tutumlarını gün yüzüne çıkarmıştır. Bununla birlikte, Bosna-Hersek ve Hırvatistan'dan şiddet ve yaşamsal tehdit nedeniyle kaçan insanların da korunmaya ihtiyacı vardı ve bu yüzden uluslararası toplumun bu konuda bir mutabakata varması bir gereklilik olarak belirmişti (Hoffmann, 1996:195-206). Böylece, BMMYK, Eski Yugoslavya'daki insani kriz durumunda olduğu gibi silahlı çatışmalardan, soykırımdan, "etnik temizlikten" ve diğer sistematik ve ciddi insan hakları ihlallerinden kaynaklanan genel şiddete maruz kalanların kitlesel kaçış sorunların üstesinden gelebilmek için geçici koruma kavramını önermiştir (McGinley, 1999: 1463-64).

BMMYK'ya göre geçici koruma; kitlesel kaçış durumlarında, en azından başlangıçta bireysel mülteci statüsü belirlemeye başvurmadan, uluslararası korumaya ihtiyaç duyduğu kabul edilen insan gruplarına veya kategorilerine sığınak sağlamanın bir aracıdır. Temel insan haklarına saygıyı içerir ve ancak kısa süreli

acil koruma önlemi olarak tasarlanmıştır. İlk aşamada, 1951 Sözleşmesi ve 1967 Protokolü uyarınca sığınma hakkı verilen mültecilere göre daha sınırlı haklar içerir. Birçok bakımdan, *prima facie* veya uluslararası koruma ihtiyacının grup tespitlerine dayanarak kabulü ve geçici sığınmanın bir çeşididir. Dünyanın pek çok bölgesinde mültecilerin toplu akınlarıyla başa çıkabilmek için sıkça kullanılan bir yöntemdir (UNHCR Division of Int'l Protection 22-24, U.N. Doc. A/AC.96/830 (1994). Eski Yugoslavya bağlamında, aşağıdaki geçici koruma unsurları BMMYK tarafından tanımlanmıştır:

> Temel insan haklarına saygı, mülteci ülkesinde hareket özgürlüğü gibi uluslararası kabul görmüş insani standartlara uygun olarak kamu sağlığı ve kamu düzeni için gerekli olanlarla sınırlı olan bir muamele; yiyecek, barınak ve temel sağlık ve sağlık tesislerini kapsayan gerekli yardımlar; ayrımcılığa karşı koruma; mahkemelere ve diğer yetkili idari makamlara ücretsiz erişim; aile birliğine saygı; yıpranmaya karşı koruma; Menşe ülkesinde koşullar uygun olduğu zaman ülkesine geri dönüşlerinin sağlanması (UNHCR Division of Int'l Protection 22-24, U.N. Doc. A/AC.96/830 (1994)

Bazı Avrupa ülkeleri, BMMYK'nın geçici koruma kavramını uygulama konusundaki önerisine olumlu cevap vermiştir ve resmi mülteci statüsüne sahip olunmayan Bosna-Hersek ve Hırvatistan'dan yaklaşık 700.000 kişi Batı Avrupa'da sığınma hakkına bu sayede erişmiştir (Report of the Sub-Committee of the Whole on International Protection 5, U.N. Doc. A/AC.96/858, 1996).

Uluslararası hukukun genel ilkesine uygun olarak, bireysel devletlerin yabancıları kendi bölgelerine kabullerinde mutlak takdir yetkisi vardır. Nitekim iltica başvurusunda bulunma hakkı olsa da başvurulan devletin bunu kabul etme zorunluluğu yoktur. 1951 Sözleşmesinin 31. Maddesi, yasal olarak ev sahibi ülkedeki mültecilerin korunmasını öngörmektedir, ancak ikinci paragraf açıkça devletlerin başka bir ülkeye mülteci göndermekte ve geçici olarak bile kabul

edilmelerini reddetmekte özgür olduğunu belirtmektedir (1951 Convention, Article 31).

Yanı sıra geçici koruma bir dizi ortak unsur ile karakterize edilir: Birincisi, sığınılan devlet tarafından belirli kişi veya gruba verilen geçici korumanın kabul edilmesidir. İkincisi, geçici bir çözüm olması beklentisi ile verilen bir statüdür ve tanınan zamanının sonunda, birey veya grup menşe ülkesine geri dönecektir veya geri dönmeyi istenmiyorsa, sığınma ülkesi veya üçüncü bir ülkede kalıcı statü talebinde bulunabilir. Üçüncüsü, geçici koruma statüsü alan bireye 1951 Sözleşme mültecisi olarak sahip olacağı haklardan daha az hak verebilir (Rutinwa, 2002). Devletler son zamanlarda çeşitli nedenlerden dolayı bu statüyü benimsemek konusunda oldukça hevesli davranmaktadır. Çünkü mültecilerin gelişinin lojistik veya politik olarak engellenmesi giderek daha da zorlaşmaktadır. Bu nedenle, "Küresel Kuzey" ülkeleri arasında Sözleşme'nin geçici koruma paradigmasına olan ilgi, mülteci statüsünü sona erdiren koşullar ortaya çıktığı anda menşe ülkeye geri gönderme hakkının kullanılabilmesi açısından yeniden canlanmıştır (Hathaway, 1997:555).

Birçok gözlemci geçici korumayı, hem mülteci hem de insan hakları sistemi açısından, önemli dezavantajlara sahip olduğu için eleştirmektedir (Fitzpatrick, 2017; Sopf, 2001). Devletler, hem kitlesel giriş vakalarında hem de bir gruptaki kişilerin sınırlı Mülteci Sözleşmesi tanımına uymadığını algıladığı durumlarda, gayri resmi geçici koruma statüsünü giderek daha fazla uygulamaya başlamıştır (Fitzpatrick, 2017:280-281).

Mülteci Sözleşmesi'ndeki mülteci statüsünün geçici koruma ile değiştirilmesiyle ilgili bir diğer endişe, devletlerin geçici koruma statüsünü zamansız sonlandırmaya karar vermeleri durumunda, bireyleri güvenlik ve onurun güvence altına alınamadığı koşullara geri döndürecek olmalarıdır. Mülteci Sözleşmesi'nde yer alan hükümlerin aksine, geçici koruma statüsü, herhangi bir

zamanda ve güvenli bir geri dönüş için uyulması gereken uluslararası yasalara bağlı kalmadan sonlandırılabilir (Spof, 2001:112).

Menşe ülkelerinden kaçmak zorunda kalanlar için, kendi ülkelerine "geri dönüş hakkı", uluslararası olarak tanınan ve garanti edilmesi gereken bir insan hakkı haline gelmiştir. Bu geri dönüş hakkının kullanılması geçici koruma kavramının temel taşı olarak öngörülmüştür (Spof, 2001:112). Kısacası, geçici koruma kavramı ile mülteci hareketlerinin önlenmesine ve Avrupa ülkelerindeki sığınaklarda kısa bir koruma süresinin ardından menşe ülkelerine geri dönme hakkının kullanılmasına vurgu yapılmıştır (Spof, 2001:112). Dolayısıyla geçici koruma statüsü, dönüş odaklı bir koruma biçimidir. Geçici koruma statüsü menşe ülkelerdeki durumlar değiştiğinde ve geçici korumayı sona erdiren koşullar ortaya çıktığında faydalanıcıların iade süreciyle ilgili olmasına rağmen geçici korumanın süresine dair herhangi bir kesin bilgi yoktur. Bu durumda uzun süreli geçici koruma statüsü altında kalan insanların durumunun ne olacağı ve insanların bu belirsizlik durumunda sonsuza dek bekletilemeyeceği konusu ile ilgili tarışmalar sürmektedir. Bu doğrultuda bazı ülkeler, bu süreyi üç ila beş yıl arasında değişen bir süreyle belirlemiştir.[21] Devlet uygulamaları ve diğer göstergeler geçici koruma altında geçirilecek süreyi beş yıllık makul bir süre ile sınırlamayı desteklemektedir.

3.3.2. Türkiye'de Geçici Koruma Altındaki Suriyeli Mülteciler

Türkiye'ye Suriyeli mültecilerin gelişinin tarihsel arka planı, Suriye iç savaşının başladığı 2011 yılına kadar uzanmaktadır. Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın, Suriye'de rejim karşıtı protestolara gösterdiği tepkinin şiddetlenmesinden birkaç hafta sonra Nisan 2011'de, 252 Suriyeli mülteciden oluşan ilk grup,

[21] Hollanda'da bu sürenin sınırı üç yıldır; Norveç'te dört yıl; İsviçre'de dört yıl; Danimarka'da iki yıl; İsveç'te bir yıl; ve Birleşik Krallık'ta yedi yıldır. Bkz: UNCHR, The State of the World's Refugees, 1995, 45.

Türkiye'ye gelmiştir (Göç İdaresi, 2015). Türkiye, Suriyelilere vizesiz giriş imkanı tanımış ve kısa süre sonra mülteciler için "Açık Kapı" politikası izleyeceğini açıklamıştır. Buna göre, Türkiye'ye, giriş yapan herhangi bir Suriyeli memnuniyetle karşılanacaktır ve Türkiye'ye giriş yapan hiçbir Suriyeli isteği dışında geri gönderilmeyecektir.

Türkiye hükümeti başlangıçta, gelen Suriyelilerin barınma ihtiyacını karşılamak amacıyla sınır bölgelerinde kamplar açmış ve bu kişiler kamplara yerleştirilmiştir. Ancak kamplarda yaşayanlardan çok daha fazla mülteci, sınıra yakın kasabalar ve şehirlerde kendi imkânlarıyla yaşamaya başlamıştır. Türkiye, başlangıçta Suriyelilerin kitlesel gelişlerinin geçici olduğunu ve Suriye'de rejim değişikliğinin hızlı bir şekilde gerçekleşeceğini ve Suriyelilerin de ülkelerine kısa süre içinde geri döneceğini düşünmüş ve politikalarını (veya politikasızlığını) bu yönde şekillendirmiştir. Bu beklenti nedeniyle, 2013 yılının ortalarına kadar Türkiye, mültecilerin kaydının yapılması konusunda yeterince çaba göstermemiştir.

2016 yılına gelinceye kadar, Türkiye hükümeti zaman zaman sınırını kapatmış olsa da genel olarak mültecilerin sınır boyunca tüm noktalardan girmelerine izin verilmiştir. Fakat bu politika, 2016 yılından itibaren değişmeye başlamış ve Türkiye, sınırlarında sıkı güvenlik önlemleri almaya ve sınırlarını mültecilere karşı kapatmaya başlamıştır. Türkiye, mülteci sayısını sınırlamak ve mültecilerin gelişi üzerinde kontrol sahibi olmak için 2016 yılında başka adımlar da atmış ve hava ve deniz yoluyla gelen Suriyelilere yönelik vizesiz giriş politikasını sona erdirmiş ve Suriye sınırına güvenlik bariyeri oluşturmak amacıyla uzun duvarlar inşa edilmiştir. Bu tarihten itibaren de Suriyelilerin Türkiye'ye gelişleri durmamış ve Suriyeliler düzensiz olarak Türkiye'ye giriş yapmaya devam etmişlerdir.

Ülkelerindeki savaştan kaçarak Türkiye'ye sığınan Suriyeliler, başlangıçta yasal bir statü olmayan 'misafir' nitelendirmesi ile adlandırılmışlardır. Bu çerçevede

Türkiye, Suriyelilere mülteci ya da göçmen statüsü vermemiştir. Çünkü Türkiye, 1951 tarihli Mülteci Sözleşmesi ve 1967 Protokolü'ne taraf olmasına rağmen, 1951 Mülteci Sözleşmesi'ne coğrafi sınırlama getirmekte ve böylece yalnızca Avrupa kaynaklı mültecileri 'mülteci' olarak tanımaktadır. Dolayısıyla, 1967 tarihli Ek Protokole de coğrafi sınırlama çekincesi ile taraf olan Türkiye, sadece "Avrupa ülkelerinden gelen ve ırkı, dini, milliyeti, belirli bir toplumsal gruba üyeliği veya siyasi düşünceleri nedeniyle zulüm korkusu ile iltica isteğinde bulunanlara" mülteci statüsü vermektedir (BMMYK, 2017). Avrupalı olmayan mülteciler, "uluslararası koruma" veya "geçici koruma" ile "koşullu mülteciler" olarak tanımlanmaktadır. Halen Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) ile değiştirilen Bakanlar Kurulu Kararnamesine istinaden Türkiye, uluslararası korumaya muhtaç kişilerin yeniden yerleşimine kadar, geçici olarak kalmasına izin vermektedir (Göç İdaresi, YUKK, 2013).

Bu bağlamda, Suriyeli göçmenlerin Türkiye'de uzun süreli kalışlarının ortaya çıkardığı statü belirsizliğini ortadan kaldırmak amacıyla 2014 yılında YUKK'nun 91. maddesi dayanak alınarak, Geçici Koruma Yönetmeliği (GKY) çıkarılmıştır. Bu yönetmelik ile Suriyelilerin Türkiye'deki yasal statüleri "geçici koruma" (md 3/g) olarak belirlenmiştir. Yönetmeliğe göre geçici korumadan yararlanabilecek olanlar, "*ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak kitlesel akın döneminde bireysel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen ve uluslararası koruma talebi bireysel olarak değerlendirmeye alınamayan yabancılar...*" (md 3/f) olarak sıralanmıştır (Göç İdaresi, 2015). Bu durumda Türkiye topraklarındaki Suriyeliler, uluslararası koruma başvurusu yapmadan geçici koruma statüsüne ulaşabilmiştir.

Kasım 2014'te, Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (GIGM) tarafından oluşturulan Geçici Koruma Yönetmeliği[22], üç ilkeye dayanmaktadır: Türkiye, güvenlik arayışında olanlara sınırlarını açık tutacaktır; Suriye'den gelen hiç kimse kendi iradesi dışında menşe ülkesine geri gönderilmeyecek ve savaştan kaçarak Türkiye'ye sığınan kişilerin temel insani ihtiyaçları karşılanacaktır. Bu durumda, Türkiye'nin mevcut politikası, Suriye'deki durumdan kaçan herkese mülteci statüsünden ziyade geçici koruma hakkı tanımaktadır. Türkiye bu statü ile Suriyelilere geleneksel olarak Cenevre Anlaşmaları ile uluslararası koruma altındaki kişilere tanınan sağlık, eğitim, iş piyasasına erişim, sosyal yardım ve hizmetler ile tercümanlık ve benzeri hizmetleri sağlamaktadır (Geçici Koruma Yönetmeliği, md: 26- (1)). Fakat bunun yanı sıra, bazı farklılıklar da mevcuttur: geçici koruma altında olanların bireysel olarak uluslararası koruma talebinde bulunamayacakları (md: 16) ve geçici koruma kimlik belgesinin sadece Türkiye'de kalış hakkı sağladığı, ancak bu belgenin, Kanunda düzenlenen ikamet izni veya ikamet izni yerine geçen belgelere eşdeğer sayılmadığı belirtilmiştir. Yanı sıra bu belge, uzun dönem ikamet iznine geçiş hakkı tanımaz, süresi ikamet izni toplamında dikkate alınmaz ve sahibine Türk vatandaşlığına başvuru hakkı sağlamaz (md:25- (1)). Diğer bir farklılık ise, Suriyelilerin Türkiye'de yasal olarak çalışabilmeleri için Türk

[22]Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun 91'inci maddesine istinaden geçici korumaya ilişkin yönetmelik çalışmaları sonucu 13/10/2014 tarihli ve 2014/6883 sayılı Geçici Koruma Yönetmeliği çıkartılmıştır. Mevcut mevzuatta kanuni düzeyde yer almayan geçici koruma rejimi, **Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun "Geçici Koruma" başlıklı 91 inci maddesinde** şu şekilde tanımlanmaktadır:

(1) *Ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilir.*

(2) *Bu kişilerin Türkiye'ye kabulü, Türkiye'de kalışı, hak ve yükümlülükleri, Türkiye'den çıkışlarında yapılacak işlemler, kitlesel hareketlere karşı alınacak tedbirlerle, ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasındaki işbirliği ve koordinasyon, merkez ve taşrada görev alacak kurum ve kuruluşların görev ve yetkilerinin belirlenmesi, Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir*." Bkz: https://www.goc.gov.tr/turkiye-de-gecici-koruma

hükümeti tarafından verilen izinlere ihtiyacı vardır (md:29). Böyle bir uygulama, çoğu Suriyeli işçinin yasa dışı çalışma koşulları karşısında savunmasız ve sömürüye açık bırakılmasına neden olmuştur. Buna karşılık, 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin 24. Maddesi, mültecilere, ev sahibi ülkenin vatandaşları ile eşit düzeyde çalışma hakkını garanti eder (Mültecilerin Statüsüne ilişkin Sözleşme, 1951: 25). Önemli olan bir başka fark ise, Türkiye'nin Geçici Koruma Yönetmeliği'nin 11. maddesi uyarınca, geçici koruma statüsünü toplu olarak veya 12. maddeye göre bireysel olarak sonlandırma hakkını saklı tutmasıdır (Göç İdaresi, GKY, 2014). Bu nedenle, teorik olarak, Türkiye, herhangi bir zamanda, mülteclerin geri gönderilmeme taahhüdüne rağmen Suriyelileri Suriye'ye geri gönderebilme hakkını saklı tutmaktadır.

Bu bağlamda, Türkiye ulusal yasalarına göre, Cenevre Sözleşmesi'ne taraf olması nedeniyle Avrupalı olmayanları da ülkesine kabul etmekle yükümlüdür. Fakat Cenevre Sözleşmesi'ndeki coğrafi sınırlama çekincesi nedeniyle geçici koruma altındaki Suriyelilere, mülteci statüsünde olanlardan daha az hak tanımaktadır.

3.3.2.1. Rakamlarla Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler

Türkiye, Cumhuriyet tarihi boyunca pek çok kez kitlesel göç akınlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Örneğin, Yunanistan ile 1923 nüfus değişimi anlaşmasının hemen ardından 384.000 kişinin gelmesi, 1989'da Bulgaristan'dan sürülen 345.000 kişinin gelişi ve 1992 ve 1998 yılları arasında Bosna'dan 20.000 kişinin gelişinin de dâhil olduğu pek çok kitlesel göç yaşamıştır (Göç İdaresi, 2019a). Ancak 1923 ile 2011 yılları arasında Türkiye'ye gelen mülteci ve sığınmacı sayısı yaklaşık 2 milyonken (Göç İdaresi, 2019a), 2011 yılından bugüne gelen Suriyelilerin toplam sayısı BMMYK (Nisan 2019) verilerine göre, 3,7 milyon civarındadır. Ayrıca yüz binlerce kayıtsız Suriyeli mültecinin de olduğu bilgisinden yola çıkılacak olursa bu sayının 4 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir (Asylumineurope, 2019). Yani Türkiye, 2011 yılından bu yana neredeyse 87 yılda aldığının iki katına varan

sayıda mülteci almıştır. Dolayısıyla, Suriye'deki İç Savaş nedeniyle Suriyeli mültecilerin gelişiyle karşı karşıya kalınan kitlesel göçlerin, Türkiye'nin daha önce karşılaşmadığı düzeyde bir kapsam ve niteliğe sahip olduğu söylenebilir.

Ancak Türkiye, gelenlerin "geçici" olduğundan hareketle, bu insanların yerleştirilmesi konusunda herhangi bir girişimde bulunmamış ve dolayısıyla Suriyeli mülteciler, o zamandan beri sınır bölgelerinin çok ötesine yayılarak, şu anda Türkiye'nin 81 ilinde yaşamaya başlamıştır. Yani Türkiye'deki mültecilerin %97'sinden fazlası kendi istek ve iradeleri ile Türkiye'nin her tarafına kendiliğinden yerleşerek "kent mültecileri" haline gelmiştir (BMMYK, 2019a).

2011 yılı Mart ayından bu yana devam eden Suriye İç Savaşı nedeniyle ilk Suriyeli kafile 29 Nisan 2011 tarihinde Türkiye'ye ulaşmıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye'deki Suriyeli mülteci sayısı gittikçe artmıştır. 2011 yılı sonu itibariyle giriş yapan toplam Suriyeli sayısı 8.000 civarındayken bu sayı, 2013 yılının sonunda Suriye'deki savaşın şiddetinin artmasıyla birlikte hızlı bir artış göstermiş ve 2013 yılı sonunda 560.000'e yükselmiştir. 2014 yılı sonunda ise 1.622.000 olmuş ve bugün bu sayı yaklaşık 3,7 milyon civarındadır (BMMYK, 2019a)[23]. Nitekim Nisan 2011'den itibaren ülkelerini terk etmek zorunda kalan 6,4 milyon Suriyeli'nin neredeyse üçte ikisi ya da yüzde 64'ü Türkiye'de yaşamaktadır ve şaşırtıcı bir şekilde, Suriye'nin iç savaş öncesi sahip olduğu nüfusunun yüzde 15'i şu an Türkiye'de yaşamaktadır (BMMYK, 2019e). Geçici koruma altına alınan kayıtlı Suriyelilerin Türk nüfusuna oranı ise ülke genelinde %4,40'tır. Türkiye İstatistik Kurumu (2018) tarafından Türkiye'nin nüfusu 82 milyon 3 bin 882 olarak açıklanmıştır.

Başlangıçta Türkiye'ye giriş yapan Suriyeli mültecilerin 264.865 kadarı Suriye sınırına yakın 10 ilde Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) tarafından kurulan 26 geçici barınma merkezine (Kamplara)

[23] Suriyeli mültecilerin yıllara göre Türkiye'ye gelişini görmek için; EK 1, s.307.

yerleştirilmiştir (AFAD, 2016a). 25 Nisan 2019 yılı itibariyle mültecilerin yalnızca 125.936 kadarı geçici kamplarda yaşamaktadır. Kamplarda yaşayan Suriyeli sayısı 2016 yılı Aralık ayı sonunda 264 bin 865 kişiydi. Buna göre kamplarda yaşayan Suriyeli sayısı 2019'un başından bu yana 138 bin 929 kişi azalmıştır. Ayrıca 3.480.801 mülteci ise geçici barınma merkezleri dışında kentsel alanlarda ev sahibi toplulukla iç içe yaşmaktadır (Göç idaresi, 2019b). Türkiye'de yaklaşık 3,7 milyon Suriyeli sığınmacı olduğu halde, barınma merkezlerinde sadece 126 bin sığınmacının bulunması, Suriyeli sığınmacıların %97'sinden fazlasının kontrolsüz ve dağınık biçimde ülkenin değişik bölgelerinde yaşadığının göstergesidir. Barınma Merkezleri, genellikle çeşitli sınırlamaları, kötü koşulları ve yetersizlikleri nedeniyle Suriyeliler tarafından tercih edilmemektedir. Göç üzerine yapılan daha önceki çalışmalar, zorla yerinden edilenlerin çoğunluğunun onlara sürekli mülteci olduklarını hatırlatan kamplarda yaşamaktansa ev sahibi toplulukları arasında yaşamayı tercih ettiklerini göstermiştir (Zetter, 2015).

Türkiye, topraklarında yaşayan yaklaşık 4 milyona yakın mülteciyle dünyanın en büyük mülteci nüfusuna ev sahipliği yapmaya devam etmektedir. Bu Suriyelilerin 1.926.987'si erkek, 1.627.085'i kadın ve bir milyondan fazla kişi ise on yaşın altındadır. Suriyeli Erkeklerin sayısı, Suriyeli kadınların sayısından 299 bin 902 kişi daha fazladır. Erkek-Kadın sayısı arasındaki en büyük fark 89 bin 312 kişi ile 19-24 yaş aralığındadır. Yaş artıkça bu farkın azaldığı ve 55 yaş üzerinde ise kadınların sayısının erkeklerden daha fazla olduğu görülmektedir (Göç İdaresi, 2019b). Türkiye'deki tüm mültecilerin yaklaşık yüzde 50'si dört ilde kayıtlıdır: Gaziantep, Hatay, İstanbul ve Şanlıurfa. En çok Suriyeli barındıran şehir ise 546 bin 23 kişi ile İstanbul'dur (BMMYK, 2018b)[24].

[24] Suriyeli mültecilerin illere dağılımını görmek için; EK 2, s.308.

Türkiye'de yaklaşık bir milyon mülteci, yaşları 15 ile 24 arasında değişmekte olup, bunların yüzde 60'ı erkektir (BMMYK, 2018b)[25]. Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin %54'ünü 18-59 yaş grubundaki mülteciler oluşturmaktadır. 69 yaş üstü mültecilerin oranı %3 gibi çok küçük bir orandır (BMMYK, 2019a). Suriyeli mültecilerin 1 milyon 655 bin 381 kadarı 0-18 yaş aralığında bulunmaktadır ve yaş tablosuna göre kayıtlı Suriyelilerin yaş ortalaması 22,5'tur (Göç İdaresi, 2019b). Kasım 2018 itibarıyla son 8 yılda Türkiye'de doğan Suriyeli bebek sayısı 405 bin 521 olarak açıklanmıştır (Göç İdaresi, 2019b). Türkiye'deki Suriye nüfusu hem doğal olarak hem de mutlak anlamda ve Türkiye nüfusunun bir yüzdesi olarak büyümeye devam etmektedir. Her ne kadar son yıllarda Türkiye'ye gelen Suriyelilerin sayısı azalsa da Suriye nüfusu üreme yoluyla artmaya devam etmektedir.

3.4. Türkiye'deki Suriyeli Mültecilere Yönelik Çözüm Yöntemleri

Kalıcı bir çözümle kastedilen bir mültecinin bir topluma tam entegrasyonu (vatandaşlık veya kalıcı statü) olmasına rağmen günümüzde birçok mülteci sadece uzun süreli geçici sığınma hakkına sahip olarak yaşamını sürdürmek zorunda kalmaktadır. Mülteci sorunlarına kalıcı çözümler üretilmesi, yalnızca ev sahibi ülkeler ve uluslararası toplumun yükünün hafifletilmesi açısından değil, ikinci, üçüncü ve dördüncü nesil mültecilerin içinde bulunduğu belirsizlik (gelecek kaygısı) duruma yanıt üretmek açısından da önem taşımaktadır.

Bir ülkeye sığınan mülteciler için üç seçenek mevcuttur: menşe ülkeye geri dönüş, üçüncü ülkeye yeniden yerleşim ve ev sahibi ülkeye entegrasyon. Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin durumu açısından bu kalıcı çözüm yöntemlerine bakıldığında; Türkiye'deki Suriyelilerin yerel entegrasyonları meselesi, kamusal

[25] Türkiye'deki Biyometrik Verileriyle Kayıt Altına Alınan Suriyeli Sayısı için; EK 3, s. 310.

söylemlerde çok sınırlı bir şekilde yer alırken, menşe ülkeye geri dönüş çözümü söylemlerde en çok yer alan kalıcı çözüm yöntemidir. Üçüncü ülkeye yeniden yerleşim çözüm yöntemi ise yeniden yerleşimi yapılan Suriyelilerin sayısının oldukça az olması nedeniyle, kalıcı çözüm yöntemi olarak söylemlerde pek yer almamaktadır. Bunların yanı sıra Türkiye'de üzerinde en çok durulan bir diğer çözüm yöntemi ise Suriye'nin kuzeyinde güvenli bölgeler ya da tampon bölgeler oluşturulması ve Suriyelilerin bu bölgelere gönderilmesinin sağlanmasıdır. Aşağıda Türkiye'deki Suriyeli mülteciler için yerel entegrasyon, yeniden yerleşim ve güvenli bölgelerle ilgili çözüm yöntemlerinin ne derece uygulanabilir olduğu tartışmaya açılmıştır. Geri dönüş kalıcı çözüm yöntemi ise çalışmanın odağını oluşturduğu için dördüncü bölümde detaylı olarak ele alınmıştır.

3.4.1. Suriyeli Mültecilerin Entegrasyonu

Yerel entegrasyon, sığınılan ülkede karşılıklı uyumun ve iyi yaşam olanaklarının sağlanması anlamına gelmektedir. Entegrasyon süreci, temelde kültürel farklılıkların korunmasının yanı sıra iş bulabilme ve daha iyi eğitim alabilme gibi insani yaşam koşullarının iyileştirilmesi amaçlarını taşır. Yanı sıra yerel entegrasyon, mültecilerin sığınılan ülkeye kalıcı olarak yerleştikleri bir süreçtir (Jacobsen, 2001).

İltica durumu çoğu zaman uzun yıllara yayılan bir süreçtir ve iltica talebinde bulunulan ülkede ne kadar kalınacağı belli değildir. Bununla birlikte, bir dizi politik ve pratik nedenden ötürü, yerel entegrasyon yaygın bir çözüm yöntemi değildir. Uygulamada pek çok ülke mültecilere geçici ve sınırlı sığınma koşulları dışında hiçbir imkan tanımadan mültecileri entegre etmekten kaçınırlar. Ayrıca sığınılan ülke, menşe ülkedeki güvensizlik hali devam etse bile mümkün olan en kısa zamanda mültecilerin sığınma ülkesini terk etmelerini sağlamak için onları geri dönüş zorunlu tercihini yapmaya iten koşullar yaratmak konusunda herhangi bir tereddüt duymazlar.

Mülteci krizlerinde kalıcı bir çözüme ulaşabilmek için, yerel entegrasyon süreci birbiriyle ilişkili üç unsuru içermelidir: yasal imtiyazlar, ekonomik, sosyal ve kültürel uyum (BMMYK, 2005). Birincisi, sığınmacı ülke, mültecilere temel haklar tanıyan ve devletin vatandaşlarına sağladığı duruma giderek daha yakın bir statü veren bir dizi yasal uyumlulaştırma yapmak zorunda kalacaktır. En önemli hususlar şunlardır: sağlık ve eğitim, işgücü piyasasına giriş hakkı ve mülk edinme ve satma kapasitesi gibi kamu hizmetlerine erişim. Uzun vadede bu süreç mültecinin sürekli ikamet statüsüne ve bazen de sığınmacı devletin vatandaşlığına bile sahip olmasına izin vermelidir (BMMYK, 2005: madde (L)).

Dahası, sığınmacı ülke, entegrasyon süreci boyunca mıültecilerin kendine güvenini teşvik etmelidir. Bu, yerel işgücü piyasasına entegrasyonu teşvik etmek, kırsal alanlarda arazi erişimini kolaylaştırmak, akademik veya mesleki diplomaların denkliğini kabul etmek ve mïltecilere olanak tanıyan yasal haklara (mülkiyet hakkı ve diğer ekonomik ve sosyal haklar gibi) sahip olmak gibi önlemleri içermelidir. Mülteciler hükümete ve insani yardımlara daha az bağımlı hale geldikçe, sığınılan ülkenin ekonomisine katkıda bulunarak sürdürülebilir bir yaşam biçimi geliştirebilir (BMMYK, 2005 madde (M)).

Aynı zamanda en karmaşık olanı olan ikinci yön, sosyal ve kültürel bütünleşme sürecini içerir. Bu, mültecinin yerel topluma uyum sağlama yeteneği ile ilgili bir aşamadır. Ancak entegrasyonun bu yönü yerel toplumun da mültecileri herhangi bir ayrımcılık yapmadan kucaklamaya hazır olmasını gerektirir (a.g.y madde (N)). Sürecin başarılı olabilmesi için hoşgörülü, ayrımcılığın olmadığı ve mültecilerin farklılıklarıyla yaşadıkları bir ortama ihtiyaç vardır (BMMYK, 2002). Bu nedenlerden ötürü, başarılı bir yerel entegrasyona ancak göç alan ülkede böyle bir sürecin gelişmesine izin veren olumlu bir ortam varsa ulaşılabilir. Elbette mültecilerin de entegrasyon için hazır olması büyük önem taşımaktadır.

Başlangıçta, Suriyeli mültecilere yönelik açık kapı politikası izleyen Türkiye hükümeti, Suriyelilerin kısa süre içinde ülkelerine geri döneceğini düşündüğü için Suriyeli mültecilere yönelik bir entegrasyon politikası geliştirmemiştir. Nitekim Türkiye'nin Suriye politikasının en önemli mimarlarından olan dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Suriye'de rejimin kısa sürede değişeceğini, *"Esad'ın ne zaman gideceğine yönelik bir zaman tayin etmedim ama kendi halkına yabancılaşan rejim ayakta kalamaz. Bu Irak'ta 2 yıl, Bosna'da 3 yıl, Mısır'da 1 yıl sürdü. Bu acılı sürecin çok uzun süreceğini düşünmüyorum. Artık bu süreci yıllarla ifade etmek yerine aylar veya haftalarla ifade etmek gerekir"* şeklinde ifade etmiştir (Cumhuriyet, 2012). Fakat bu süreç, Türkiye'nin tahmin ettiği şekilde işlememiş ve Suriye'nin bazı bölgelerinde çatışmalar bitmiş olsa da Suriye'nin genel durumundaki belirsizlik hali hala devam etmektedir. Bu sürüncemeli durumun bir sonucu olarak ve özellikle 2013-2014 yılından itibaren Suriyelilerin gelişinin kitlesel bir boyut kazanmasıyla Suriyelilerin Türkiye'de kalıcı olduklarına dair değerlendirmeler yaygınlık kazanmış ve bununla paralel olarak entegrasyon politikası geliştirmenin önemi vurgulanmaya başlanmıştır (Erdoğan, 2015; Kirişçi, 2014; Orsam-Tesev, 2015). Bu durumda ise yapılması gereken öncelikle Türkiye'nin mültecilere olan yaklaşımını misafirperverliğin ötesine taşıyan bir anlayışa ele almasıdır. Dolayısıyla acil insani yardım ve geçici koruma odaklı politikalar bir kenara bırakılarak öncelikle Suriyeliler sorunu bir sosyal uyum sorunu olarak görülmeli ve onların entegrasyonunu kolaylaştıracak barınma, eğitim, çalışma yaşamı, sağlık ve ev sahibi toplumun bu durumu kabullenmesine yönelik geniş kapsamlı bir mülteci politikası geliştirilmesi meselesi dikkate alınması gereken başlıca konu olmalıdır (ORSAM, 2015: 34; Kirişçi, 2014, s.8).

Entegrasyonla ilgili olarak tüm bu artan vurguya rağmen hükümet yetkilileri entegrasyon konusunda genellikle sessiz kalmaktadır. Çünkü Türkiye toplumunun büyük bir kısmı Suriyelilerin Türkiye'ye yerleşmeleri, hatta uzun süreli kalmaları konusuna bile soğuk bakmaktadır ve Suriyelilere karşı toplumsal bir kabul sorunu

mevcuttur. Bu kabul sorunun pek çok nedeni olduğu söylenebilir. Bunların başında mültecilerin ekonomik yük olarak görülmeleri[26] ve kültürel kaygılar gelmektedir. Suriyeli mültecilerin gelişiyle ilgili olarak yerel toplum tarafından en çok dile getirilen sorunların başında iş bulma sıkıntısı, ücretlerin düşmesi, ev kiralarının yükselmesi, sağlık hizmetlerine erişimin olduğu görülmüştür (Kargın, 2016; Lordoğlu 2016; Erdoğan, 2014, 2017; Erol, v.d., 2016; İçduyu, 2015; Üstün, 2016).

Suriyelilerin ücretlerin düşüşüne sebep oldukları ve yanı sıra Türkiye'deki işsizliği artırdıkları yönünde yaygın bir inancın olduğuna işaret edilmiştir. Fakat Suriyeli göçmenlerin emek piyasasındaki konumu üzerine bir araştırma yapan Kuvvet Lordoğlu (2016: 71), Suriyelilerin vasıf düzeyi düşük ve yerli işçiler tarafından yapılmayan işlerde çalıştıkları yönünde bir bulguya ulaşmıştır. Buna benzer savlar farklı araştırmalarda da ulaşılan sonuçlar arasındadır. Suriyelilerin Türkiyeli işçilerin çalışmak istemediği mevsimlik tarım işi, inşaat ve tekstil sektörü gibi işlerde çalıştığı ifade edilmektedir (ORSAM-TESEV, 2015; Erol, v.d., 2016). Ayrıca bu şekilde gittikçe sıkışan sektörün biraz daha ayakta kalmasında Suriyelilerin etkili oldukları görüşü işverenler tarafından ortaya konmuştur (Erol, v.d., 2016).

Suriyelilerin emek piyasasına dahil olmalarıyla ücretlerin aşağıya çekilmesine ve işverenlerin Suriyeli işçilerden ucuz emek gücü olarak faydalanmalarının Türkiyeli işçilerin iş bulmalarını güçleştiren bir durum olduğuna dair algı Türkiyeli işçiler arasında yaygındır (Erol, v.d., 2016; Duruel, 2017). Bu durum Lordoğlu'nun (2016: 72-75) çalışmasında açık bir şekilde ortaya konmuştur:

[26] Mültecilerin sığındıkları ülkelere ekonomik katkılarının olabileceğini kanıtlayan pek çok çalışma vardır. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Gratiela Georgiana Noja ve Diğerleri, Migrants' Role in Enhancing the Economic Development of Host Countries: Empirical Evidence from Europe, *Sustainability* 2018, *10*, 894; doi:10.3390/su10030894, D., McKenzie and M.J., Sasin, *Migration, Remittances, Poverty, and Human Capital: Conceptual and Empirical Challenges*, Policy Research Working Paper 4272; World Bank: Washington, DC, USA, 2007.; C., Dustmann, F., Fabbri, I., Preston, The impact of immigration on the British labour market, The Economic Journal, 115 (November), 2005, F324–F341. [CrossRef].

Şanlıurfa'ya dışarıdan gelen ve pamuk toplama işinde çalışan Suriyeli göçmenlerin yöredeki tarım işçiliğini daha da ucuzlattığı (Urfalıların yevmiyesi 50 tl) ve gündelik ücretin 20-30 TL olmasının tarla sahipleri açısından memnuniyetle karşılanan bir durum olduğu görülmüştür. Ücret düşüklüğünü işverenlerin, "bir yerli işçi yerine iki Suriyeli çalıştırmak daha uygun" şeklinde ifade ettikleri belirtilmiştir (Lordoğlu, 2016: 71). Türkiyeli işçilerin sorun olarak gördüğü bu durum aslında Suriyeli mültecilerin de en temel sorunlarından biridir. Çünkü Suriyeli işçilerin kayıt dışı çalışması hukuksal bir zorunluluktur. 2016 yılı başlarına kadar Suriyelilere çalışma izni verilmediği gibi şu anda da çok az sayıda Suriyeli çalışma iznine sahiptir. Böyle olunca Suriyeli işçiler, yapılan işe göre yerli işçinin aldığının yaklaşık yüzde 50 altında ücret almaktadır. Ücret farkları göz önüne alındığında, Suriyeli mültecilerin emek piyasasına dahil olmaları "doğrudan Türkiyeli işçilerin maaşında bir düşüşe neden olmasa da Türkiyeli işçileri belli oranda sektörün dışına ittiği ve işsizliği artıran bir etki yarattığı" yorumu yapılabilir (Erol, v.d., 2016).

Ücretlerin düşüklüğü Suriyeli mülteciler için de en büyük sorunlardan birini oluşturmasına rağmen Türkiyeli işçiler bu durumun sorumlusu olarak Suriyeli işçileri görmektedir. Fakat kimse bu koşullarda çalışmak dışında başka bir seçeneği olmayan mültecilere işverenler tarafından yapılan fırsatçılığı sorgulamamaktadır. Elbette ki Türkiye toplumun mültecilere yönelik tepkisi Türkiye'ye has bir durum değildir ve dünyanın birçok yerinde işsizlik, konut sorunu, sağlık hizmetlerinin yetersiz kalması gibi meselelerden sığınmacılar veya göçmenler sorumlu tutulmaktadır. Özden (2016: 15-16) bu durumu, sınıf temelli bir yaklaşımla açıklar ve "göçmen alan ve ezilen iki grubun karşı karşıya geldiği her yerde" böyle bir durumla karşılaşılacağını ifade eder ve ekler; "karşımıza almamız gereken Suriyeli sığınmacılar değil, hem Türkiyeli hem de sığınmacı emekçileri sömüren kapitalist düzendir." Fakat bu durumda tepkiler yön değiştirerek sorunun temel kaynağındansa, sömürünün başka bir kurbanına yönlendirilmektedir.

Bu gibi durumların yanı sıra Türkiye'de hükümetin birtakım siyasi kaygılarla Suriyeli mültecilere yönelik 'açık kapı politikası' izlemesi nedeniyle gittikçe artan sayıda Suriyelinin Türkiye'ye girişi ve toplumun Suriyelilerle daha çok yüz yüze gelmesi, toplumun Suriyelilere yönelik başlangıçta daha ılımlı olan tavrının hoşnutsuzluğa doğru evrilmesine neden olmuştur. Toplumdaki bu rahatsızlık, 2017 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi, Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nce yapılan "Türkiye'de Kutuplaşmanın Boyutları" (2017: 65) başlıklı araştırma ile parti tabanlarına yöneltilen 'Suriyeliler evlerine gönderilmeli mi?' sorusuna 'Evet' yanıtı veren Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)'lilerin oranı yüzde 83,2, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'lilerin yüzde 92,8, Halkların Demokratik Partisi (HDP)'lilerin yüzde 75, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)'lilerin ise yüzde 88 gibi sonuçlarla kendini daha açık şekilde göstermiştir. Görüldüğü üzere, başarılı bir entegrasyon süreci için vazgeçilmez koşul olan ev sahibi toplumun kabul konusundaki olumlu tavrı, Suriyeli mültecilerin entegrasyonu meselesinde aşılması gereken en önemli konulardan biri olarak karşımızda durmaktadır.

2016 yılından beri Suriyeli mültecilerin Türkiye'de kalıcı olduğu isteksizce de olsa kabul edilmeye başlanmış ve Suriyeli çocuklar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullara kaydedilmeye başlanmıştır. Yanı sıra başlangıçta Suriyeli mültecilere yönelik acil insani yardıma öncelik veren ve bu konuda çalışmalarını sürdüren sivil toplum kuruluşları (STK) da giderek daha fazla sosyal uyum programlarına yönelmeye başlamışlardır.

Türkiye'de Suriyelilerin entegrasyonu konusunda atılan en önemli adımlardan biri, Temmuz 2016'da Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından tüm Suriyelilere vatandaşlık verilmesi gerekliliğini dile getirmesi şeklinde olmuştur. Erdoğan bu konudaki fikrini, "*Kardeşlerimizin içerisinde inanıyorum ki Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak isteyenler var... Ellerinden geleni bakanlığımız oluşturduğu bir ofisle takip etmek suretiyle bu kardeşlerimize bu yardımı, bu desteği*

yaparak, onlara vatandaşlık imkânını vereceğiz" (BBC News, 2016a) şeklinde dile getirmiştir. Fakat Erdoğan'ın bu açıklamasına, kamuoyu ve muhalefet partileri çok sert tepki göstermiş ve Erdoğan'ın mültecileri potansiyel bir siyasi destek kaynağı olarak gördüğü şeklinde yorumlarda bulunmuşlardır (BBC News, 2016b). Bu tepkiler karşısında iktidar kanadı da sessiz kalmamış ve İçişleri Bakanı Süleyman Soylu, "*24 Haziran 2018 seçiminde, 28 bin Suriyeli oy kullandı ve 31 Mart 2019 tarihinde yapılacak seçimlerde ise, reşitlerden hesap ederseniz en fazla 36 bin kişinin oy kullanma hakkı var, gizli kapaklı da bir iş yapılmıyor"* şeklinde yanıt vermiştir (Gazete Karınca, 2018).

Erdoğan da kamuoyundan gelen bu tepkilere kayıtsız kalamamış ve son zamanlarda sık sık tüm mültecilerin eninde sonunda evlerine veya ülkelerine geri döneceklerine dair ifadelerde bulunmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra, Suriyelilere vatandaşlık fikri de tam anlamıyla gündemden düşürülmemiştir. Fakat Suriyelilere vatandaşlık için birtakım sınırlamalar belirlenmiş ve Türk toplumuna eğitim, ticaret veya profesyonel değer katkısı olan Suriyelilere vatandaşlık verilmesine odaklanılmıştır. Sığınmacıların içinde kalifiye insanlar olduğunu kaydeden Cumhurbaşkanı Erdoğan, bu konudaki fikrini *"Sığınmacıların içinde çok kalifiye insanlar var, kalifikasyonu yüksek insanlar var, kariyer sahibi insanlar var. Biz almayalım da İngiltere'ye, Kanada'ya, şuraya, buraya mı gitsin"* (Sputnik News, 2018) şeklinde ifade etmiştir.

Kabiliyetli Suriyelilerin yurt dışına gittiğine dair iddialar gündeme gelmeye başlamış ve Soylu bu iddiaları şu şekilde yanıtlamıştır: "*Biz öğretmen, mühendis, doktor, hâkim, avukat, üst düzey yönetici, mimar, akademisyen, esnaf, iş adamına vatandaşlık veriyoruz.*" (Gazete Karınca, 2018). Bu bağlamda Türkiye İçişleri Bakanı Soylu'ya göre, "toplam 76 bin 443 kişiye vatandaşlık verilmiş ve bunların 36 bini reşittir. Vatandaşlık verilenler arasında, 5 bin 292 öğretmen, 1432 mühendis, 1235 serbest meslek sahibi, 743 doktor, 732 teknisyen, 507 küçük işyeri sahibi, 427

müdür, 396 tüccar, 392 muhasebeci, avukat, eczacı, üst düzey yönetici, hemşire, mimar, çevirmen, bankacı ve akademisyenler vardır" (T24, 2019).

İktidar partisi önde gelenlerinin vatandaşlık konusundaki fikirlerine benzer şekilde, muhalefet partisi lideri Kemal Kılıçdaroğlu da Suriyeliler için seçici vatandaşlık yaklaşımını onaylayan bir tavır sergilemiştir ve bu görüşünü, *"Profesörleri, sanatçıları, sporcuları, girişimcileri almalarına itiraz etmem. Ancak Cumhurbaşkanı, 'Kim talep ederse' diyor. Daha şimdiden gettolar oluşmuş. 3 milyon insanı nasıl sindireceksin?"* şeklinde ifade etmiştir (BBC News, 2016c).

Tüm bunlar, Suriyelilerin vatandaşlığa alınması konusunda Türkiye'nin mevcut politikasının yönünü göstermektedir. Seçici vatandaşlık hakkı verilmesine dayanan böyle bir yaklaşımın insani olmaktan oldukça uzak olduğu yorumu yapılabilir. Zengin ve eğitimli mültecilerin, kalıcı sığınma veya yeniden yerleşim fırsatları bulma konusunda okuma yazma bilmeyen, yoksul kesimlere oranla daha fazla olduğu yaygın bir şekilde bilinmektedir. Ülkesinin kapılarını savaştan kaçan Suriyelilere açarak her fırsatta ne kadar misafirperver ve yardımsever olduğunu vurgulayan Türkiye'deki hükümetin yeniden yerleşimini yaptığı mülteciler için uyguladığı yöntem de budur. Böyle bir eğilimin sonuçları, muhtemelen geri dönenlerin çoğunluğunun yoksullardan ve sosyal açıdan dışlanmış kişilerden oluşacağının göstergesidir.

BMMYK'ya göre, ev sahibi devlet mültecilerle ilgili birtakım yasal uyumlaştırmalar yapmak zorundadır ve bunlardan en önemlileri, sağlık ve eğitime, işgücü piyasasına ve mülk edinme ve satma kapasitesi gibi kamu hizmetlerine erişimdir (BMMYK, 2005: madde (L)). Buradan hareketle Suriyeli mülteciler Türkiye'de sağlık hizmetlerinden faydalanmaktadır. Fakat mülk edinme ve satma gibi hakları yoktur.

Türkiye'deki Suriyelilerin eğitimi meselesine bakacak olursak, Suriyeli göçmenlerin eğitim olanaklarına ilişkin yaklaşım, Suriyelilerin Türkiye'deki

statüleriyle paralel bir şekilde gelişmiştir. Türkiye'deki Suriyelilere başından itibaren Türk okullarına devam edebilme hakkı tanınmıştır ancak başlangıçta çok az sayıda Suriyeli, Türk okullarına gitmiştir. Eylül 2014'te, Suriyeli öğrenciler için Arapça eğitim veren Geçici Eğitim Merkezleri (GEM) açılmıştır. GEM'ler mültecilerin geçici süreyle Türkiye'de oldukları ve yakın zaman içinde Suriye'ye dönecekleri gerekçesiyle kurulmuştur. Ancak Suriyelilerin Türkiye'deki varlıklarının giderek kalıcı bir hale gelmesi, Türkiye devletinin eğitim sistemine ilişkin politikalarının da kalıcılaştırılması ihtiyacını doğurmuştur. Bu bağlamda Hükümet, Suriyelileri Türk devlet eğitim sistemine aktarma ve entegre etme konusunda önemli bir karar almıştır ve Milli Eğitim Bakanlığı (MEB)'nın okullara gönderdiği yazı ile 2016-2017 eğitim-öğretim yılının sonuna kadar geçici eğitim merkezlerinin kapatılacağını bildirmesiyle (Cumhuriyet Gazetesi, 2017) Suriyeliler MEB sistemine dahil edilmiştir. Bu kararın, Suriye toplumunun Türk toplumuna entegrasyonunun kolaylaştırılması yönünde atılmış bir adım olduğu görülmektedir. Bu kararın bir sonucu olarak 2017-18 okul dönemi itibariyle, okul çağındaki Suriyelilerin %63'ü Türk okullarına devam etmeye başlamıştır (T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu, 2018:140). Bu arada, GEM öğrencileri haftada 15 saat Türkçe dersi almaya başlamışlardır (T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu, 2018:140). Entegrasyon yönünde atılan bu küçük adıma rağmen 2017 yılında Erdoğan (2017: 30) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, ankete katılan Türklerin yüzde 33'ü Suriyelilerin eğitiminin hükümetin ilan ettiği politikaya uygun olarak yalnızca Türkçe olması gerektiğini söylerken, yüzde 26'sı ise Suriyelilerin hiç bir eğitim almaması gerektiğini söylemiştir. Bu durum toplum tarafından Suriyelilere sağlanan eğitimin onların Türkiye'deki kalıcılığı ile eş değer görülmesiyle ilişkili olabilir (Erdoğan, 2017: 30).

Nitekim GEM'leri durdurma ve Suriyelileri Türk okullarına alma kararı, Türkiye'deki Suriyeli varlığının kalıcı olacağının kabulünün bir işareti gibi görünmektedir ve bu kararın Suriyelilerin Türk toplumuna uzun vadeli

entegrasyonu üzerindeki etkileri son derece olumlu olacaktır. Eğer Türkiye, Suriye nüfusunu etkili bir şekilde entegre edemezse bazıları zaten açıkça görülebilen derin sosyal sonuçlarla karşı karşıya kalacaktır. Örneğin, tamamen eğitimi kaçırmış yüz binlerce okul çağındaki çocuk bu kaybı telafi etmek için yetişkinler olarak mücadele etmekte güçlükler yaşayacak ve bu mücadele sürecinde toplumsal olarak sağlıklı yollar izleyemeyecektir. Türkiye'nin, mültecileri eğitime dahil etme konusundaki yakın dönem çabaları, Türkiye'de kalıcı ve kırılgan bir alt sınıf oluşturabilecek bu "kayıp neslin" durumunu hafifletmeye elbette ki tek başına yeterli olmayacaktır **(**International Crisis Group, 2016).

Fakat bununla birlikte, Suriyelilerin Türk toplumuna entegrasyonu için Türk eğitim sistemine dâhil edilmeleri oldukça önemli bir gerekliliktir. Türkiye hükümetinin bugüne kadarki en dikkate değer entegrasyon yanlısı kararının GEM'lerin kapatılarak Suriyelilerin Türk eğitim sistemine dahil edilmesinin olduğu söylenebilir. Ayrıca mülteci kampları da kaldırılmaktadır ve Suriyeliler Türkiye ekonomisine giderek daha fazla dahil olmaktadır. Fakat Suriyelilerin Türkiye'de yasal olarak çalışabilmeleri hala, Türk hükümeti tarafından verilen izinlere bağlıdır. 2016 yılında, Türk hükümeti, Suriye istihdam sorununu çözmek için bir çalışma izni sistemi ilan etmiştir fakat Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından 15 Kasım 2018 tarihinde yapılan açıklamaya göre, Türkiye'de çalışma izni verilen Suriyeli sayısı sadece 32 bin 199 kişidir. Suriyeliler, çalışma izinleri için başvuru yaparken bir dizi engelle karşı karşıya kalmaktadır (TEPAV, 2018: 13). Birincisi, çalışma izni almak için, geçici koruma kayıtlarının yapıldığı ilde çalışmak zorundadırlar. Bu nedenle, mülteciler Suriye sınırında yer alan illerde orantısız bir şekilde kayıtlı iken, iş fırsatları Türkiye'nin batısındaki büyük şehirlerde, örneğin İstanbul, İzmir ve Bursa'da daha fazladır. Dolayısıyla bu bölgeler doğal olarak, mültecilerin birçoğunun kayıt yerine bakmadan gidip çalıştığı yerlerdir. Ancak bu durum onları kayıt dışı ekonominin bir parçası haline getirmekte ve sömürüye karşı daha savunmasız kılan bazı dezavantajlara neden olmaktadır. Çalışma iznine sahip

Suriyeli mültecilerin işverenleri için de çok fazla bürokratik süreç vardır. Örneğin, şirket çalışanlarının en az yüzde 90'ının Türk olduğunu kanıtlayabilmelidirler. Bu kota şartı, ancak işverenler, hükümete, bir çalışma izni başvurusunda bulunmadan önceki dört hafta boyunca ilgili pozisyon için eleman aradıklarını fakat ilgili ildeki herhangi bir Türk'ün bu pozisyon için uygun olmadığını kanıtlayabildiği durumlarda uygulanmayabilir (https://www.goc.gov.tr/files/files/goc_kanun.pdf).

Özetlemek gerekirse, Türkiye başlangıçta geçici olarak gördüğü Suriyeli mültecilerin durumunun kalıcılığa doğru gittiğini istemeden de kabul etmiş gibi görünmekte ve son yıllarda GEM'lerin ve geçici barınma merkezlerinin (kamplar) kapatılması, vatandaşlık verilen kişi ve çalışma izni verilen kişi sayılarının artırılmasıyla birlikte küçük de olsa entegrasyon yolunda adımlar attığı görülmektedir. Türkiye'nin Suriyelilerin entegrasyonu ile ilgili daha kapsamlı bir politika geliştirmesinin önündeki en önemli engelin ise toplumsal kabul sorunu olduğu görülmektedir ve bu sorun aşılmadığı sürece yerli toplumda yükselen rahatsızlık ve ayrımcılık iki toplum arasındaki gerginliklerin de gelecek yıllarda daha da artmasına yol açacaktır.

3.4.1.1. Entegrasyonun Önündeki Engeller ve Yapılması Gerekenler

Suriyeli mültecilerin entegrasyonu ile ilgili olarak atılan adımlardan olan sınırlı sayıda mülteciye vatandaşlık veya çalışma izni verilmesi, Suriyeli mültecilerin temel sorularını çözme konusunda yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle ilk olarak, Türkiye, Suriyelilerin muhtemelen büyük çoğunluğunun Türkiye'de kalıcı olacağı kabulünden hareket ederek, bu insanların Türkiye toplumuna daha kapsamlı bir şekilde nasıl entegre edilebilebileceği üzerine düşünmeli ve bu yönde adımlar atmalıdır. Suriyeli mülteci topluluğunun büyüklüğü, alternatif çözümlerin yokluğu ve Türkiye'nin sorunu görmezden gelmesinin olası sonuçları göz önüne alındığında, entegrasyon konusu üzerine yoğunlaşmak Türkiye'nin önündeki gerçekçi tek

seçenek gibi görünmektedir (Kirişçi, 2014; Erdoğan, 2014,2018; ORSAM-TESEV,2015; Şimşek, 2018.)

Fakat entegrasyon önünde çok önemli engeller olduğu görülmektedir. En önemli engellerden biri, mültecilerin sığınılan ülke için geçici bir rahatsızlık olarak algılanmalarıdır. Devlete ve uluslararası yardımlara yoğun bir şekilde bağlı oldukları için yardımlar olmadan kendilerini ayakta tutamayacaklarına ve sonuç olarak yerel entegrasyoun başarısız olacağına ve yerel topluma yük olacaklarına dair yaygın bir kanı vardır. Göç alan toplumun bireyleri tarafından "işlerini ellerinden alan", "kaynakları paylaşmak zorunda kaldıkları kişiler" olarak görüldükleri için iki topluluk arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi zor olmaktadır (Şimşek, 2018: 384) Erdoğan (2017: 18) tarafından yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, Türkiyelilere, Suriyeli mültecileri nasıl gördüklerine dair soruya verilen yanıtlar; bize yük olan insanlar %43; bize ileride çok sorun açacak tehlikeli insanlar %39; dilenciler/sadece yardımlarla yaşayan insanlar %24,4 şeklindedir. Aynı çalışmada ulaşılan dikkat çekici diğer bir sonuç ise Suriyelileri kendilerine yük olarak gören Türkiye toplumunun %86,2'sine göre Suriyeliler Türk devletinin yardımıyla yaşamaktadır (Erdoğan, 2017:22) Aslında, mülteciler resmi bir yerel entegrasyon programı olmadığında bile kendi yaşamlarını sürdürebilme için fırsatlar bulmaya ve dış yardımdan bağımsız olmaya eğilimlidirler. Bu durum Türkiye'de yaşayan Suriyeliler durumunda açık bir şekilde görülmektedir. Suriyelilerin yaklaşık %97'si kamp alanları dışında yani şehirlerde yaşamaktadır ve büyük çoğunluğu devletten herhangi bir yardım almadan yaşamını idame ettirebilmektedir. Türkiye toplumundaki algının aksine Suriyelilerin sadece % 30'u son bir yılda herhangi bir kişi ya da kurumdan yardım aldıklarını ifade etmektedirler (Erdoğan, 2017: 34). Bu desteğin sürekli olmadığı da bilinmektedir. Yani Suriyeliler, Türkiye'deki hayatlarını çalışarak idame ettirmektedirler. Türkiye toplumunun bu konuda yanlış bir algısı olduğu veya bilgi eksikliği olduğu görülmektedir. Nitekim Hükümetin herhangi bir yerel entegrasyon programının bir parçası olmayan bu insanlar, kendi

kendine yeten ve kendi çabalarıyla geçimlerini sağlayan insanlardır ve yasal olarak çalışma hakkına sahip değillerdir. Böyle olunca, Suriyeli mültecilerin sığınılan ülkede yeniden yerleşmesi ve sürdürülebilir bir yaşam sürmesi neredeyse imkânsız olmaktadır. Bu durumda öncelikle yapılması gereken, toplumun Suriyelilerle ilgili yanlış algısını ve bilgi eksikliğini giderecek yönde adımlar atılmasıdır. Bu şekilde iki toplum arasında gelecekte ortaya çıkacak olan daha şiddetli gerginliklerin de önüne geçilmesi sağlanacaktır.

Ekonomik olarak bütünleşmiş mülteciler, kendi yaşamlarını sürdürebilmenin ötesinde eğer kendilerine ev sahibi ülkenin vatandaşlarıyla eşit haklar verilirse, ev sahibi ülkenin gelişimine de katkıda bulunacaklardır. Ekonomik kaynaklara erişim, Suriyeli mültecilerin entegrasyon süreçlerini hızlandıran ve mültecilerin aktif toplumsal aktörler olması için önemli bir etkendir. Dolayısıyla, entegrasyon politikaları özellikle iş piyasasına erişim konusunda uzun vadede mültecilere eşit imkanları sunmak üzere geliştirilmelidir (Şimşek, 2018:385).

Türkiye'de mülteciler, yasal haklarına ilişkin olarak daha aşağı bir konuma yerleştirilmiş ve hak temelli bir yaklaşım yerine yardım anlayışı üzerine kurulu bir politikadan hareket edilmiştir. Başarılı bir etegrasyon politikasının ilk adımı misafirperverliğin ötesine geçen ve mültecilerin temel haklara erişiminin sağlanacağı uzun dönemli politikalar geliştirilmesidir (Özden, 2016; Danış 2016; Kirişçi 2014; Durukan, 2016; Şimşek, 2018) Bu durumda öncelikle, kapsamlı bir kamuoyu tartışması yapılmalı ve kamuoyunun bu konudaki desteği alınarak, Suriyelilere gelecek tahhüdünde bulunulan uzun vadeli sosyal uyum, vatandaşlık, çalışma hayatı, eğitim, barınma, sağlık, belediye hizmetlerinin dahil olduğu bir entegrasyon politikası yürütülmelidir (Kirişçi, 2014; Durukan, 2016). Tüm bunlar, mültecilerin göç ettikleri ülkede yeni bir hayat kurabilmeleri için gereken temel unsuru oluşturmaktadır.

Görüldüğü üzere yerel entegrasyonun gerçekleşebimesi için ev sahibi hükümetin katılımı ve bu konuda istekli olması esas unsuru oluşturmaktadır. Buradan hareketle yerel entegrasyondan önce var olması gereken ön koşullar, hükümetin katılımı ve işbirliği, yeterli dış yardım, ev sahibi toplumun kabul konusundaki olumlu tavrı, mültecilerin kendi kendine güvenini sağlayacak ekonomik bir bağlam, ev sahibi ülkede mültecilerin ihtiyaç duyduğu belirli becerilerin sunulması ve son olarak da mültecilerin topluma yasal entegrasyonunun sağlanmasıdır.

Tüm bunları yanı sıra sığınmacı ülke bir entegrasyon sürecine başlamadan önce mültecilerin bu konudaki görüşlerini değerlendirmesi de çok önemlidir. Mülteciler arasında aidiyet eksikliği ve ayrımcılık nedeniyle mümkün olan en kısa sürede menşe ülkelerine dönmeyi ve ev sahibi ülkede kalıcı olarak yerleşmeyeceklerini düşünenler olduğu gibi üçüncü bir ülkeye yerleştirilme ümidi taşıyan mülteciler de olacaktır. Bu gibi durumların varlığı mültecilerin yerel entegrasyonları yolunda büyük bir engel oluşturacaktır. Ayrıca, yerel olarak bütünleştirilen tüm mülteciler vatandaşlığa alınmak ve ev sahibi ülke vatandaşı olarak yaşamak istemeyebilir; bazıları, geri dönüş fırsatına sahip oldukları anda ülkelerine dönmek isteyebilirler. Öte yandan, eve dönmeyecek ya da bazı nedenlerden dolayı bunu yapamayacak olan mülteciler de olacaktır. Bu durumda, uygun koşullar sağlanırsa, muhtemelen ev sahibi ülkeye yerleşeceklerdir. Bu süreç ancak mültecilerin vatandaşlarla aynı haklara sahip olmaları ve ayrımcılığa maruz kalmamaları durumunda başarılı olabilir.

3.4.2. Suriyeli Mültecilerin Üçüncü Ülkeye Yeniden Yerleşimi

Ne entegrasyonun ne de gönüllü geri dönüşün mümkün olmadığı durumlarda, üçüncü bir ülkeye yeniden yerleştirme, BMMYK tarafından mülteci krizlerini çözmek için önerilen üçüncü çözüm yoludur. Menşe ülkeden ilk kaçışa neden olan durumlar hala mevcutsa ve kısa ya da orta vadede çözülmez gibi

göründüğünde, yerel entegrasyon ve üçüncü ülkeye yeniden yerleşim bir çözüm olarak uygulanır. Küresel Mülteciler Sözleşmesi'nin temel hedeflerinden biri olarak, yeniden yerleştirme artan zorla yer değiştirme krizlerine cevap verme sorumluluğunu paylaşma ve kitlesel mülteci gelişi ile karşı karşıya kalan ev sahibi ülkeler üzerindeki etkilerini azaltmaya yardımcı olma mekanizmalarıdır (https://www.unhcr.org/globaltrends2018/).

Yeniden yerleşim gerçekleştiğinde, mülteciler, sığındıkları ülkeden onları karşılamayı kabul eden başka bir ülkeye transfer edilir. Üçüncü ülkeye yerleştirme bir hak olmadığı gibi başvuruya dayalı bir süreç de değildir. Her yıl üçüncü ülkeye yerleştirmeye yönelik olarak sunulan kontenjanın çok az olması nedeniyle çok sınırlı sayıda mülteci bu çözümden faydalanabilmektedir. Bu sebeple BMMYK genellikle bu kontenjanı kullanırken, yüksek koruma ihtiyacı olan bireylerin yanı sıra kadınlara ve son derece savunmasız ailelere öncelik vermektedir(BMMYK, https://www.unhcr.org/tr/ucuncu-ulkeye-yerlestirme). Bazı durumlarda BMMYK, ilgili ülkelerle işbirliği içinde, belirli mülteci gruplarını da yerleştirebilir. Bu tür bir yeniden yerleştirme genellikle, uzun süren durumların mağduru olan nüfuslar ve ne geri dönüş, ne de yerel entegrasyonun mümkün olmadığı durumlarda tavsiye edilmektedir (BMMYK, https://www.unhcr.org/tr/ucuncu-ulkeye-yerlestirme). Yani bu çözüm yöntemi genellikle, en sık kullanılan yerel entegrasyon veya geri dönüş çözüm yöntemlerini desteklemek için kullanılır. Dünyadaki tüm mültecilerin %1'inden azı üçüncü ülkeye yerleştirilmektedir. (BMMYK, https://www.unhcr.org/tr/ucuncu-ulkeye-yerlestirme)

BMMYK, ev sahibi ülkelerin istekli olmalarına dayanarak yeniden yerleşime devam etmektedir. Yeniden yerleştirme programlarına düzenli olarak katılan başlıca ülkeler: Avustralya, Kanada, Danimarka, ABD, Yeni Zelanda ve İsveç'tir. Avrupa Birliği içinde, İsveç ve Danimarka yeniden yerleşim programlarına öncülük etmektedir. Birçok ülke bir kriz meydana geldiğinde geçici olarak mültecileri kabul etmeyi kabul etsede, her yıl önceden tanımlanmış sayıda mülteci

kabul ederek BMMYK ile işbirliği içinde olan 20'den az ülke, yeniden yerleşim programlarına aktif olarak katılmaktadır (https://www.unhcr.org/524c31666.pdf).

Yeniden yerleşim, hem dayanıklı bir çözüm hem de temel bir koruma aracıdır. Mültecilerin fiziksel ve yasal korunmasını etkili bir şekilde garanti etmenin tek yolu bazen bu olabilir. Mültecilerin yeniden yerleşimini yapmayı kabul eden ülkeler, sığınma yükünü paylaşmayı kabul ederler (BMMYK, https://www.unhcr.org/tr/ucuncu-ulkeye-yerlestirme)

BMMYK'ya sunulan resmi hükümet istatistiklerine göre, 2018'de 92.400 mültecinin 25 ülkeye yeniden yerleşimi yapılmıştır. Kanada en fazla sayıda (28.100) mültecinin yeniden yerleşimini yapmıştır. Amerika Birleşik Devletleri 22.900 ile ikinci sırada yer almaktadır. Yıl boyunca en çok sayıda yeniden yerleşimini yapmak üzere mülteci kabul eden diğer ülkeler ise Avustralya (12.700), Birleşik Krallık (5.800) ve Fransa (5.600) idi (https://www.unhcr.org/globaltrends2018/).

Her durumda, yeniden yerleşim, mültecilerin sadece küçük bir yüzdesinin yararlandığı istisnai ve karmaşık bir çözüm olmaya devam etmektedir ve Türkiye'de hükümet yetkililerinin üzerinde neredeyse hiç durmadığı kalıcı çözüm yöntemidir. Bu bağlamda, 2014-2019 yılları arasında Türkiye'den çıkış yapan ve üçüncü ülkelere yerleştirilen Suriyeli sayısı 15.200' dür (Göç idaresi, 2019b).

Tablo 3: 2014-2019 yılları Arasında Suriyelilerin Üçüncü Ülkelere Yeniden Yerleştirilmesi

Ülke	Çıkış Yapanlar
Amerika Birleşik Devletleri	4.207
Avustralya	3920

Avusturya	2645
Belçika	1960
Bulgaristan	1926
Fransa	168
Hollanda	115
İngiltere	58
İsveç	46
İzlanda	46
Kanada (BMMYK)	43
Kanada (Doğrudan)	27
Lihtenştayn	18
Lüksemburg	13
Norveç	4
Romanya	3
Yeni Zelanda	1
Toplam	15.200

Kaynak:goc.gov.tr (30 Mayıs 2019 verileri)

4 Nisan 2016 tarihinden 2019 yılı Haziran ayına kadar teslim alınan düzensiz göçmenlerin toplam sayısı 1884'tür. Bunlardan yalnızca 357 tanesi Suriyelidir (Göç İdaresi, 2019b). Türkiye ve AB arasında imzalanan Geri Kabul Anlaşması'nın bir koşulu olarak uygulanan birebir formülü ile Türkiye'den çıkan toplam Suriyeli sayısı 22.410'dur (Göç idaresi, 2019b).

Tablo 4: Birebir Formülü Kapsamında Türkiye'den Çıkış Yapan Suriyelilere İlişkin İstatistikî Bilgiler

Ülke	Toplam	Ülke	Toplam
Almanya	8.032	Lüksemburg	206
Fransa	4268	Portekiz	202
Hollanda	3917	Hırvatistan	175
Finlandiya	1536	Litvanya	102
İsveç	1318	Estonya	59
Belçika	1301	Letonya	46
İspanya	602	Slovenya	34
İtalya	382	Malta	17
Avusturya	213		
Genel Toplam	22.410		

Kaynak: Goc.gov.tr (27 Haziran 2019 verileri)

Görüldüğü üzere Türkiye'deki Suriyeli mülteci sayısının büyüklüğü dikkate alınırsa, bu sayıların ne kadar küçük ve bu haliyle Türkiye'deki Suriyelilerin durumu için gerçekçi bir çözüm olmaktan ne kadar uzak olduğu görülecektir. Yeniden yerleşim seçeneği, diğer kalıcı çözümlerle bir arada kullanıldığı takdirde çözümün bir parçası olarak işlev görebilir.

Türkiye'deki Suriyelilerin üçüncü bir ülkeye gitme eğilimleri konusunda, Suriyeliler Barometresi (2017: 39) aracılığıyla ulaşılan sonuçlara göre, mültecilerin % 66,9'u Türkiye'den hiçbir şekilde başka bir yere gitmeyi düşünmediğini ifade ederken, % 29,4'ü ise başka bir ülkeye gitme seçeneğine olumlu yaklaşmaktadır. Bu gruptakiler arasında gitme eğilimi daha yüksek olanlar kamplarda yaşayanlar, 18-24 yaş grubu, ilkokul mezunları ve sınır illerinde yaşayanlardır. İmkânı olursa gidebileceğinden söz edenlerin en çok gitmek istedikleri ülkeler ise Almanya (% 26,8), Kanada (% 16) ve İsveç'tir (% 10).

3.4.3. Güvenli Bölge veya Tampon Bölge

Güvenli bölge veya tampon bölge, sivillerin herhangi bir silahlı grubun kara, hava veya diğer saldırılarından kaynaklanan zararlarından korunduğu sınırları belirlenmiş bir alandır (Paul, 2013:1). Ayrıca güvenli alanlar, bir devletin sivilleri korumadaki başarısızlığına hızlı bir şekilde cevap vermenin de bir yoludur ve belirli bir yerde sivillerin korunmasına olanak sağlar (Orchard, 2014: 56).

Güvenli bölge, tarafsız, özel olarak yetkilendirilmiş ve eğitimli bir uluslararası güç tarafından korunmalıdır. Uluslararası birliklerin tek meşru güç kullanımı, yalnızca bölgedeki sivil nüfusu korumayı kapsayacaktır (Paul, 2013:1). Bu alanlar genellikle BM Güvenlik Konseyi tarafından sivillerin sığınacakları bir yer ve savaş bölgelerinde insani yardımları kolaylaştırmak amacıyla önerilmektedir. Birleşmiş Milletler Şartı, insani krizin bir tehdit oluşturması veya uluslararası barış ihlalleri olarak kategorize edilmesi durumunda Şart'ın VII. Bölümünde, devletin egemenliğine müdahaleye izin vermektedir ve VII. Bölümde, 41 ve 42'nci

maddeler, barışı sağlamak veya sürdürmek için güç kullanımını onaylamaktadır (Chau, 2012:192). Özünde, güvenli bir alanın birincil amacı, savaşan olmayanların yaşamlarını korumaktır (Chau, 2012:209).

Yukarıdaki kavramsallaştırmada, insani kaygılara cevap vermek için güvenli alanların yaratıldığı varsayılmaktadır. Böyle bir varsayım, bu tür alanların kurulmasına haklı gerekçeler oluşturmaktadır. Fakat bu durumun, uluslararası toplumun böyle alanların kurulmasını teşvik etmesinin tek sebebi olduğu söylenemez. Önceki araştırmalar, geçmişteki güvenli alanların, mülteci akışlarını önlemeyi de kapsayacak şekilde fiili olarak motive edildiğini göstermektedir (Long, 2012:7). Geri gönderememe nedeniyle mültecilerin akınından korkan üçüncü devletler, 1951 Mülteci Sözleşmesi kapsamındaki mülteci koruma yükümlülüklerini ihlal etmek durumunda kalabilirler. Bu nedenle mültecilerin sığınma amaçlı kaçışlarını önleme konusuna daha fazla ilgi göstermektedirler (Long, 2012:7). Açık bir şekilde ifade edilemeyen şey, "sivillerin sınırlardan geçişinin engellenmesi ve mültecileri mülteci olmaktan korumaktansa genel olarak mültecilerin sayısında bir düşüşe neden olmaktır" (Orchard, 2014: 66). Başka bir ifadeyle, güvenli bir bölgenin istenilen amacının mültecilerin çevre ülkelere ve ötesine geçişlerini engellemenin bir aracı olduğu söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında devletlerin, mültecilerin kaçmalarını engelleyen bir araç olarak güvenli bölgeler oluşturma yönündeki fikirleri insani kaygılardan oldukça uzak ve sorunlu bir yaklaşımdır.

Bunun yanı sıra güvenli bölgelerin, başka bir ülkede sığınma yerine geçemeyeceğine dair pek çok eleştiri ve birçok başarısız uygulama bulunmaktadır. İnsanları güvenlik bulma umuduyla tehlikeli bir yolculuğa çıkmaktan alıkoymak için çareler bulmak, olumlu bir girişim olsa da bu durum ancak güvenli bölgelerde gerçekten koruma mevcutsa olabilir. İnsanların evlerine daha yakın olmalarına yardımcı olma insani itici gücüyle güvenli alanlara yapılan çağrının, Avrupa'ya ve başka ülkelere seyahat eden sığınmacıların sayısını azaltma isteği ile ne ölçüde motive edildiği sorulmalıdır (Long, 2012:7; Orchard, 2014: 66). Eğer Kuzey

ülkeleri, mültecileri düzensiz göçün tehlikelerinden kurtarmak istiyorlarsa, güvenliğin insani açıdan uygun yollarını oluşturmalı ve çatışmanın yaşandığı bu bölgelerde barışı teşvik etmelidir (New York Declaration, 2016:19).

Güvenli bölgeler oluşturma çabaları genelde başarısız girişimler olmuştur. Vakaların büyük çoğunluğunda, güvenli alanlar tamamen tarafsız bölgeler olamamıştır. Çoğu örnekte kara ve hava kuvvetleri tarafından saldırıya uğramış ve kuşatma altında tutulmuştur. Aslında güvenli bölgelerin gerçek bir koruma sağlamadığına dair pek çok geçmiş deneyim bulunmaktadır.

BM, 1993 yılında Balkanlar'da altı güvenli bölge oluşturduğunda, bunlardan ikisi Sırp güçlerinin eline geçerek, yaklaşık 8 bin Bosnalı erkek ve erkek çocuğun katledilmesine ve sığınaklardan biri olan Srebrenitsa'da meydana gelen 1995'teki korkunç katliamlara yol açmıştır. Saraybosna gerçek anlamda bir güvenli bölge değildi ve BM Koruma Gücü (UNPROFOR) açık bir koruma yetkisine sahip değildi (Paul, 2013). Srebrenitsa kasabasında yaşanan trajedi, birçok gözlemciyi güvenli alanların uygulanabilir bir koruma stratejisi olamayacağı konusunda ikna eden şeydi. Srebrenitsa, BM korumalı bir bölge statüsüne rağmen Sırp Cumhuriyeti Ordusu tarafından saldırıya uğramıştır. Srebrenitsa katliamı, İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa tarihindeki en büyük katliam olarak görülmektedir. Bu tartışmanın kilit noktası, sorunun güvenli alanların yaratılması ya da var olmaması değil, NATO müttefiklerinin ve BM'nin onları korumak için gerekli birlikleri ve mali kaynakları sağlamadaki başarısızlığıydı (Paul, 2013).

3.4.3.1. Suriye'de Güvenli Bölgelerin Oluşturulması

2012'den bu yana, Türkiye hükümeti, mülteciler ve ülke içinde yerinden edilmiş kişiler için güvenli alanlar yaratmak için sürekli olarak çağrıda bulunmaktadır. Ayrıca ABD, müttefiklerinin üzerindeki yükün hafifletilmesi amacıyla Esad rejimi ve İslam Devleti'nin zulmünden kaçanları korumak için Suriye içinde bir güvenli alan kurulması çağrısında bulunmuştur.

Suriye'de güvenli bölgelerin oluşturulmasının en sesli destekçisi olan ABD Senatörü John McCain, Patriot ve Cruise füzelerinin güvenli bölgeleri hava saldırılarına karşı savunmak için kullanılabileceğini iddia etmiştir. Ancak McCain'in güvenli bölge yaratılması konusundaki ısrarının altında yatan amacın sivillerin korunması değil, isyancı güçlerin yani muhalefetin "örgütlenebileceği, eğitileceği ve donatılabileceği bir yer" olduğu iddia edilmiştir (Beaman and Walter, 2013). Dolayısıyla McCain'in güvenli alan fikrinin merkezi odağı insani değildir. Sivilleri korumak için değil, aksine, muhalefetin lehine geliştirilen siyasi ve askeri bir seçenektir. Ayrıca McCain, güvenli bölgenin Türkiye'ye daha fazla mülteci akışını önlemek için bir yöntem olarak da faydalı olacağını savunmaktadır (Paul, 2013).

Suriyeli mültecilerle ilgili olarak da sıklıkla dile getirilen güvenli bölgeler fikri ile ilgili pek çok farklı görüş mevcuttur. Bazıları bu alanları, Suriye'de sivillerin korunacağı tarafsız bir alan olarak görürken, diğerleri, muhalif güçlerin Suriye rejiminden ve Rus hava ve kara saldırılarından korunarak güvenli bir şekilde örgütlenip eğitileceği bir sığınak olarak görmektedir. Güvenli bölgeyi kimin koruyacağı da belli değildir: bazıları ABD hava kuvvetleri için çağrı yaparken, diğerleri AB veya müttefik bir bileşen için çağrıda bulunmaktadır (Orchard, 2014: 52).

Politika yapıcılar tarafından güvenli bölgelerin uygulanması önerisi, üzerinde önemle durulması gereken insani endişeleri ortaya çıkarmaktadır: Sözde "güvenli bölgeler" denilen bu bölgelere, Suriyeli sivillerin gitmeleri teşvik edilerek, siviller daha da büyük bir risk altına sokulabilir. Ayrıca, ülkenin diğer bölgelerinin güvensiz olarak algılanmasına yol açabilir (Esther and Heinemann-Grüder, 2017:5). Yanı sıra çok fazla sivilin bu alanlara yönelmesine neden olunarak, siviller hava ve kara saldırılarına karşı savunmasız bırakılabilir. Ayrıca güvenli bölgeler, bu tür bir bölgenin amaçlanan doğası göz ardı edilerek askeri eğitim ve asker toplama amaçları için de kullanılabilir (Esther and Heinemann-Grüder, 2017:5)

Suriye'deki Savaşın ilk yıllarında "güvenli bölge" fikri, Şam yönetimine karşı bir tampon bölge olarak tasarlanmaktaydı. 2016'dan itibaren ise tüm Kuzey sınırı boyunca YPG kontrollü bir bölgenin ortaya çıkmasını engelleme amaçlı bir önlem olarak öne sürülmeye başlanmıştır. Suriye'de güvenli alanlar oluşturulması yönündeki bu ilgi, son zamanlarda Suriye'nin kuzeyinde oluşturulması planlanan güvenli bölge talepleri ile tekrar gündeme gelmiştir. Donald Trump ve Recep Tayyip Erdoğan arasında gerçekleştirilen görüşme sonrasında bu güvenli bölgenin veya "terörden arındırılmış bölge"nin detayları verilmiştir. Buna göre, 32-km derinliğe sahip güvenli bölgenin Fırat Nehri'nin doğusundan başlayarak Türkiye – Suriye sınır hattı boyunca (460 km) uzanması planlanmaktadır (Alptekin, 2019). Bahsi geçen bölgede oluşturulacak olan güvenli alanlar, son zamanlarda özellikle Türkiye'de yaşayan Suriyelilerin geri dönüşünün gerçekleştirilebilmesinin bir yolu olarak bu tartışmaların merkezine yerleşmiştir. Hem ikitidar kanadı hem de muhalefet kanadından Suriye'ye gerçekleştirilen sınır ötesi operayonların haklı gerekçesi olarak, Suriyelilerin bu bölgelere yerleştirileceği sıklıkla söylemlerde yer almaktadır (Bianet, 2019; Sputniknews, 2018). Fakat buraya yerleştirilmesi planlanan milyonlarca mültecinin ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağı ve güvenliğinin nasıl sağlanacağı konusu belirsizliğini korumaya devam etmektedir. Yanı sıra Türkiye'nin güvenli bölge planının ardında yatan nedenler konusunda da net yargılara varmak imkansızdır. Her ne kadar Türkiye hükmeti asıl hedefini Irak-Şam İslam Devleti'nin (İŞİD) bölgedeki etkinliğini sona erdirmek ve mültecilerin geri dönebileceği alanlar yaratmak şeklinde ifade etse de öne sürülen bu hedeflerin, YPG'yi sınırdan uzaklaştırarak Kürtlerin bölgedeki nüfuzunu azaltmak ve Suriye'nin geleceği konusunda daha fazla söz sahibi olmak istemesinin yanında ikincil amaçlar olduğu söylenebilir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, YPG kontrolünde bir bölgenin ortaya çıkmasını engellemek istemenin yanı sıra bu bölgede bir güvenli alan yaratarak milyonlarca mültecinin buraya yerleştirilmesi konusunda da oldukça ısrarlıdır. Üst düzey Kürt yetkililer tarafından çok sayıda Kürt'ün yaşadığı bu bölgeye Türkiye hükümetinin

Suriyeli sığınmacıları yerleştirme planı, ‘Baas rejiminin 1960’larda yaptığı gibi bir Arap kemeri yaratarak bölgeyi demoğrafik olarak yeniden şekillendirecek bir hamle’ olarak yorumlanmaktadır (Chulov and Borger, 2019). Türkiye, bu planı ile 2018 Ocak ayında Kürt kalesi olan Suriye kasabası Afrin’e düzenlenen operasyonun benzerini tekrarlamaya çalışmaktadır (Chulov and Borger, 2019).

Türkiye’nin sınır ötesi operasyonları aracılığıyla Afrin ve Fırat Kalkanı bölgesinde oluşan huzur ortamı sayesinde bugüne kadar 329 bin kişinin geri döndüğü ifade edilmiştir (Sabah, 2019). Türkiye’deki resmi çevrelerce söylenen bu rakama rağmen BMMYK’ya (2019) göre kendi kendine organize olarak geri dönenlerin sayısı 61.185’tir. Afrin ve Fırat Kalkanı Operasyonu ile oluşturulan çatışmasız alanlara şimdiye kadar bu kadar az sayıda mültecinin döndüğü dikkate alınacak olursa, Suriye’nin Kuzeyinde oluşturulması planlanan alanlara milyonlarca mültecinin geri döneceğini varsaymak pek akla yatkın gelmemektedir. Nitekim Suriye Uzmanı Fabrice Balanche, Kuzeydoğu Suriye'nin demografik ve jeopolitik yapısı nedeniyle bunun mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Fabrice Balanche'a göre, “şu anda yaklaşık 850.000 kişi, batıdaki Fırat Nehri ve doğudaki Dicle Nehri tarafından sınırlanan yirmi mil derinliğindeki bölgede yaşamaktadır. Bunlar arasında 650.000 Kürt (% 76), 180.000 Sünni Arap (% 21), 10.000 Türkmen (% 1) ve 10.000 Hıristiyan (% 1) bulunmaktadır” (Jordan Times, 2019). Bölgede bulunan yerlerden sadece biri (Tal Abyad) Arap çoğunluğa sahiptir. Bölgede yaşayan nüfusun çoğunlukla Kürt olduğunu, ancak Türkiye'deki Suriyeli göçmenlerin %90’ının Sünni Arap olduğunu vurgulayan Balanche, bu durumun bölge açısından ciddi bir demografik değişikliğe neden olacağını belirtmiş ve ayrıca Fırat Nehri’nin doğusunun alt yapı bakımdan az gelişmiş olduğuna dikkat çekmiştir. Yanı sıra "bölgenin çoğunluğu yarı çöl olduğu için yaşanabilir alan da oldukça sınırlıdır." (Jordan Times, 2019).

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, oluşturulması planlanan güvenli bölgelerle ilgili pek çok yanıtlanmamış soru ortaya çıkmaktadır: Bu

bölgeleri kim yönetecek? Kaç kişi gidecek ve ne zaman gidecek, hava saldırılarından ve kara saldırılarından korunabilecek mi? Bu insanlar orada nasıl yaşamlarını sürdürecek (iş, eğitim, sağlık)? Ve en önemlisi, güvenli bölgeler oluşturmanın çatışmayı tırmandırmayacağından nasıl emin olunacak? Tüm bu yanıtsız soruların yanı sıra mültecilerin geri dönüşünün bu bölgelere gerçekleşmesi durumunda geri dönüşün ne derece başarılı ve sürdürülebilir olacağı meselesi büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'ye giriş yapan mülteciler arasında bu bölgeler dışından gelen pek çok mültecinin olduğu bilinmektedir ve bu mültecilerin çoğunluğu büyük olasılıkla bu bölgelere dönmek istemeyecektir. Bununla birlite bu kişiler güvenli bölgelere dönse bile bu durum onlar için orijinal şehirlerine dönememelerinden dolayı yeni bir yer değiştirme anlamına gelecektir.

Ayrıca her ne kadar Suriye'de yoğun çatışmalar azalmış olsa da çatışmaların tam olarak bitmediği bilinmektedir. Esad'ın bu yılın başında destekçilerine hitaben, "*Geçen yıl olduğu gibi savaşın bittiği düşüncesine kapılmamalıyız. Bunu sadece vatandaşlara değil yetkililere de söylüyorum. Bazen zafer kazandığımız gibi romantik görüşe kapılıyoruz. Hayır. Savaş bitmedi*" şeklinde ifadelerde bulunmuştur (amerikaninsesi, 2019). Yanı sıra çatışmalar tamamen bitmiş olsa da barış ortamının sağlanamaması mültecilerin geri dönüşü önündeki en önemli engellerden biri olarak durmaktadır.

Bir diğer engel ise Suriye yönetiminin geri dönen mültecilere yönelik politikasının nasıl olacağı konusunun belirsizliğidir. Her ne kadar geçen yıl Şam rejimi, Suriyelilere geri dönün çağrısı (amerikaninsesi, 2018) yapmış olsa da Lübnan Başbakanı Saad el-Harr, Esad rejimine, ülkelerine gönüllü olarak dönmek isteyen mültecilerin isimlerini verdiklerini ama bunların çok küçük bir bölümünün ülkeye dönüşlerinin kabul edildiğini belirtmiştir (Haber Türk, 2019). Ayrıca geri dönenlerden bazılarının Suriye'ye geri döndükten sonra tekrardan Lübnan'a ya da Ürdün'e kaçması, geri dönenlere yönelik uygulamalar hakkında uluslararası alanda kuşkuya neden olmuştur (The Daily Star, 2019). Nitekim 2018 yılının Ekim ayında

geri dönen 700 mülteciden 230'unun göz altına alınması, bu kuşkuları haklı çıkarmıştır (The National, 2018).

Sonuç olarak, hiçbir koşul altında, güvenli bölgeler, mültecileri kendi iradelerine karşı geri göndermeyi haklı çıkaramaz. Bu isterse sınırdan geri çevirme ya da isterse güvenli bir alan oluşturulduğunda ev sahibi ülkelerden geri gönderilme şeklinde olsun. Bu durum onları daha fazla tehlikeye maruz bırakmakla kalmaz, aynı zamanda devletler, uluslararası hukuk kapsamındaki yükümlülüklerini açık bir şekilde ihlal etmiş olurlar. Ayrıca çatışmanın tüm taraflarının rızası olmadan dayatılan güvenli bölgeler, hedef olarak görülebilir ve mültecilerin hepsinin tek bir alanda toplanmasını sağlayarak sivilleri kolay bir hedef haline getirebilir ve potansiyel olarak tehlikeli bir duruma düşürebilir.

Görüldüğü üzere mültecilerin geri gönderileceği yerler olarak görülen güvenli bölgelerin, üçüncü bir ülkenin sunacağı koruma derecesi ve imkanları sağlayamayacağı ortadadır. Mültecileri kendi ülkelerinin sınırları içinde bir yere göndermek adına insani bir çaba olarak sunulan bu tarz alanlar, mülteciler için bir mülteci kampından daha fazlası olmayacaktır. Mültecilerin "depolandığı" bir yer olmaktan öteye geçemeyecek bu alanlar, pek çok kısıt ve engelin yanı sıra hareket özgürlüğü üzerinde de kısıtlamalara yol açacaktır.

Tüm bunlardan hareketle geri dönüş mültecilerin gönüülü tercihine dayanmalı ve ABD, Avrupa ve başka yerlere yeniden yerleştirme imkânı da dahil olmak üzere, kendilerini en güvenli hissettikleri yerlere sığınma konusunda özgürlüklere sahip olmalıdırlar.

3.4.4. BMMYK ve Suriyeli Mültecilere Yönelik Kalıcı Çözümler

BMMYK'nın Suriyeli mülteciler için kalıcı çözümlere dair genel yaklaşımı, şunları hedefleyen kapsamlı bir koruma ve çözüm stratejisine dayandırılmıştır: 1)

ev sahibi ülke ve toplumun direncini desteklemek; 2) hizmetlere erişim, yasal iş olanakları ve geçim kaynakları da dahil olmak üzere mültecilerin özgüvenini sağlamak; 3) üçüncü ülkelerdeki yeniden yerleşime erişimi genişletmek ve; 4) güvenli, onurlu ve sürdürülebilir bir geri dönüş için koşullar mevcut olduğunda, gönüllü olarak mültecilerin Suriye'ye geri dönüşünü planlamak (BMMYK, 2018:2).

Bu bağlamda BMMYK'nın kalıcı çözüm yaklaşımlarından biri olan yeniden yerleşim çözüm yönteminin Suriyeli mültecilere uygulanma kapasitesine baktığımızda, sınırlı yeniden yerleşim fırsatları nedeniyle, sadece savaştan en çok etkilenen mültecilerin çok az bir kısmının BMMYK tarafından yeniden yerleşiminin yapıldığı görülmektedir. Bunlar arasında savaş nedeniyle travma geçiren kadınlar ve çocuklar, yeterli sağlık hizmetine erişemeyen hasta ve yaralı siviller ve krizden etkilenmeye devam eden diğer mağdurlar dahil edilmiştir (BMMYK, 2019d). 2017 yılında yeniden yerleşimi yapılan Suriyeli mülteci sayısı 2016 yılına göre yüzde 52 oranında azalmıştır. 31 Mart 2019 itibariyle kayıt altına alınan ve yeniden yerleşimi yapılan toplam Suriyeli sayısı 2014-2019 yılları arasında 159.895'tir (BMMYK, 2019d). Bu sayı, günümüzde korumaya ihtiyaç duyan Suriyelilerin sayısı ile kıyaslandığında, bunun çok küçük bir kısmını oluşturduğu görülecektir.

BMMYK'nın Suriyelilerin menşe ülkelerine geri dönüşlerine dair yaklaşımına bakılacak olursa; BMMYK'nın bu konudaki duruşu, Suriye'deki mevcut koşulların güvenli, onurlu ve gönüllü geri dönüş için elverişli olmadığı yönündedir (BMMYK, 2017: 70). Çatışmanın yoğunluğu bazı bölgelerde düşmüş olsa da ülke genelinde siviller için ciddi riskler devam etmektedir. BMMYK bu aşamada, mültecilerin geri dönüşlerini teşvik etmeyen ve kolaylaştırmayan bir yaklaşım sergilemektedir (https://www.unhcr.org/globaltrends2018/). Bununla birlikte, insanlar kendi başlarına geri dönmeye başladıklarında, güvenli ve onurlu bir geri dönüş için koşullar mevcut olduğunda, Suriye'ye gönüllü geri dönüşün kolaylaştırılması ve BMMYK desteği ile geri dönüşün planlamasını yapmak önem taşımaktadır. Şubat 2018'de yayınlanan 'Kapsamlı Koruma ve Çözüm Stratejileri:

Koruma Eşikleri ve Suriye'ye Mülteci Geri Dönüşlerine Yönelik Parametreler' adlı belge aracılığıyla, BMMYK, Suriyeli mültecilerin geri dönüşüne dair planlama, operasyonel duruş ve gerçekleştireceği faaliyetleri özetlemiştir (BMMYK, 2018:2).

Buradan hareketle, BMMYK'nın Suriyelilerin geri dönüşünü planlaması iki aşamadan oluşmaktadır: Birinci aşama, güvenli ve onurlu bir geri dönüş için gerekli koşulların mevcut olmadığı bir durumda bazı kendi kendine organize geri dönüşlerin olduğu aşamadır. Bu aşamada geri dönüş teşvik edilmemelidir. BMMYK bu aşamadaki geri dönüşlere dair sorumluluğu, planlama, izleme, danışmanlık, savunuculuk ve devam eden engellerin ve geri dönüş için gerekli koşulların analizi ve bunların ele alınması için gerekli eylemlerin belirlenmesi ile sınırlıdır. Kendi kendine organize olan geri dönüşler, devam eden insani yardım programları aracılığıyla desteklenmektedir (BMMYK, 2018:2).

İkinci aşama, menşe ülkedeki koşullar önemli oranda değiştiğinde gerçekleşecek ve büyük çaplı gönüllü geri dönüşlerdir ve bu aşamada geri dönüş, BMMYK ve ortakları tarafından kolaylaştırılabilecektir. İkinci aşamada mülteciler, BMMYK'dan büyük sayıdaki geri dönüşler için aktif olarak destek talep etmesi önem taşımaktadır (BMMYK, 2018:2). Daha geniş bir biçimde, BMMYK, Suriye'deki gönüllü geri dönüş ve mültecilerin yeniden bütünleşmesi durumlarına daha uzun vadeli kalkınma planları ve koordinasyon yapıları içinde uyum sağlamaya çalışacaktır.

BMMYK, Suriye'deki mevcut koşullar nedeniyle şu an büyük çapta geri dönüş koşullarını kolaylaştırmazken, geri dönüş için hazırlık meselesine proaktif olarak destek sağlanması gereken bir konu olarak ilgisini artırmıştır. BMMYK'nın böyle bir yaklaşım sergilemesinin gerekçesi oldukça açıktır. En iyi senaryoda bile Suriyeli mültecilerin çoğu, eve dönmeyi düşünse de çoğunluğun güvenli ve onurlu bir şekilde geri dönmesini sağlayacak gerekli koşulların ortaya çıkması birkaç yıl alacaktır. Bu nedenle, uluslararası toplumun izlemede kalması ve hem ev sahibi

toplulukların yararına hem de mülteciler için koruma alanı sağlaması için ev sahibi ülkelere destek vermesi zorunludur. Buna paralel olarak, BMMYK, hem bir sorumluluk paylaşım önlemi olarak hem de bazı Suriyeli mültecilerin evlerine geri dönemeyeceğini kabul ederek, yeniden yerleşim yerleri ve tamamlayıcı yasal kabul şekillerinin sağlanmasına desteğini sürdürmeye devam etmektedir (BMMYK, 2018:3).

BMMYK, Suriyeli mültecilerin geri dönüşleri için koşulların uygun olmadığını dile getirmesine rağmen Suriye'nin bazı bölgelerinde savaş devam ederken, insanların çatışmaların devam ettiği bölgelere geri döndüğü görülmektedir. Kendi kendine organize olarak geri dönüş yapan toplam Suriyelilerin sayısı 170.368'dir. (BMMYK, 2019d).

Tablo 5: Suriyeli Mültecilerin Kendi Kendine Organize Geri Dönüşleri

ÜLKELER	2016	2017	2018	2019	Toplam
Türkiye	8.656	19.356	20.410	10.763	61.185
Lübnan	5.006	1.052	4.496	8.552	9.066
Mısır	261	198	309	184	952
Irak	7.125	2.186	0.762	2.932	33.022
Ürdün	7.272	8.108	8.070	13.118	36.163
Toplam	28.320	0.900	56.047	35.509.	170.368

Kaynak: https://data2.unhcr.org/en/situations/syria_durable_solutions., (31 Mayıs 2019 verileri)

Türkiye'den yapılan geri dönüşlerde en yüksek sayıya 2018 yılında 22.410 kişiyle ulaşılmıştır. Bunların yanı sıra 764.000'den fazla ülke içinde yerinden

edilmiş kişi de çatışma öncesi yaşadıkları bölgelere geri dönmüştür (BMMYK, 2018:3).

Mültecilerin ve ÜİYEK'lerin geri dönüşlerinin, Suriye'nin pek çok bölgesinde yaşanan çatışmalar sırasında ve Suriye'den kaçışların devam ettiği bir süreçte gerçekleşmiş olması, bu durum üzerine daha kapsamlı bir yaklaşım sergilemenin gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Nitekim sürgün durumunda maruz kalınan olumsuz baskı faktörlerinin neden olduğu erken dönüşler, mülteciler üzerinde yıkıcı bir etkiye neden olabilir ve Suriye ile bölgeyi daha da istikrarsızlaştırabilir. BMMYK, bu aşamada mültecilerin geri dönüşlerini teşvik etmemekte veya kolaylaştırmamaktadır. Fakat buna rağmen birçok durumda, mülteciler BMMYK'nın resmi eylemini beklemek yerine kendi başlarına dönmeyi seçmektedir. Görüldüğü gibi BMMYK'nın böyle bir tavır sergilemesi tek başına yeterli değildir. Bu insanlar, kendi başlarına ve / veya ev sahibi ülkeler veya diğer aktörler tarafından organize edilen durumlarda geri döndüğü için, acil durum planlamasının yapılması çok önemlidir. Planlama, geri dönüş alanlarındaki koşullarla ilgili olarak mültecilerin doğru bir şekilde bilgilendirilmesine ve kişinin tarafsız bir değerlendirmesi ile geri dönüşün kişinin seçimine dayanmasına ve mültecilerin geri dönüşle ilgili kendi niyetleri ve kaygıları üzerine odaklanmalıdır (BMMYK, 2018:3).

Bu doğrultuda BMMYK, Suriyeli mültecilerin 2017 yılının başından itibaren geri dönüşlerine ilişkin algıları ve niyetleri üzerine anketler yürütmekte ve grup tartışmalarına odaklanmaktadır. Aşağıdaki sonuçlar Mısır, Irak ve Ürdün'deki 3.049 Suriyeli mültecinin üçüncü ve en son (Ekim 2017) nicel anketinden alınmıştır. Mültecilerin niyetlerinin ölçüldüğü ankette, gelecek 12 ay içinde Suriye'ye dönmeyi planlıyor musunuz? Sorusuna ankete katılanların %76'sı hayır, %18'si karar vermedim/bilmiyorum ve %6'sı evet yanıtını vermiştir (BMMYK, 2018:5). Bir gün Suriye'ye geri dönmeye dair umudunuz var mı? Sorusuna ise ankete katılanların %63'ü evet, %26'sı hayır ve %11'i karar vermedim/ bilmiyorum yanıtı vermiştir.

Anketler, geri dönüş kararını etkileyebilecek önemli faktörlerin güvenlik durumu, geçim / iş olanakları, ev/ barınma ve temel hizmetlere erişim olduğunu göstermiştir. Ankete katılanlar aynı zamanda, için siyasi bir çözümün, geri dönen kişilerin fiziksel güvenlikten yararlanabilmeleri için asgari bir gereklilik olduğunu öne sürmüşlerdir (BMMYK, 2018:5).

BMMYK'nın Ortadoğu ve Kuzey Afrika direktörü Amin Awad, Cenevre'de düzenlediği basın toplantısında, 2019 yılında 250 bin Suriyelinin ülkesine geri döneceğini tahmin ettiğini açıklamıştır. Awad, "Bu sayı, (sığınmacıların) dönmelerini engelleyen unsurları ortadan kaldırma hızımıza göre artabilir de azalabilir de" ifadesini kullanmıştır (Sputniknews, 2018a). Ayrıca Awad, sığınmacıların geri dönmelerinin önündeki en büyük engelin, kendilerine ve sahip oldukları mülklere dair resmi belgeleri elde edememeleri olduğunu belirtmiştir. Bu engellerin yanı sıra, "zorunlu askerlik çağrısına uymama ya da ordudayken saf değiştirme gibi durumlara ilişkin af meselesi var" ve sığınmacıların ülkelerine dönmesinin sağlanması için Suriye'de hem yerleşim hem de tarım alanlarındaki mayınların temizlenmesi gerektiğini de ifade etmiştir (Sputniknews, 2018a).

Özetlemek gerekirse, Suriyeli mültecilerin durumuna yönelik olarak üzerinde durulan dört çözüm yönteminden üçüne yukarıda yer verilmiştir. Bu bağlamda Suriyeli mültecilerin Türkiye'de kalıcı olduğuna dair algının giderek yaygınlık kazanmasıyla entegrasyon yöntemi en çok vurgu yapılan çözüm yöntemi olmuş ve Türkiye hükümeti tarafından küçük de olsa entegrasyon yönünde adımlar atılmaya başlanmıştır. Fakat daha kapsamlı entegrasyon politikalarına olan ihtiyaç açık bir şekilde ortada olmasına rağmen, yerel toplumun kabul konusundaki olumsuz tavrı ve entegrasyon politikası geliştirmenin mülteciler için kalıcılığın işareti olarak algılanması nedeniyle bu konuda henüz önemli bir ilerleme katedilememiştir. Yeniden yerleşim çözüm yöntemi ise çok az sayıda insanın yararlanabildiği bir çözüm olması açısından Türkiye'deki Suriyelilerin durumu için bir çözüm yöntemi olmaktan oldukça uzaktır. Türkiye'de en fazla üzerinde durulan

diğer bir çözüm yöntemi ise güvenli alanların yaratılması ve mültecilerin bu bölgelere gönderilmesidir. Güvenli alanlar çözüm yöntemi insani olmaktan uzak ve sürdürülebilirliği mümkün olmayan bir çözüm yöntemidir. Güvenli bölgeler çözüm yönteminin oluşturulması ile yaratılan koşullar kamp ortamının çok ötesine geçemeyecektir ve bu çözüm yöntemi işe, eğitime ve sağlık imkânlarına erişim gibi konularla ilgili pek çok problemi beraberinde getirecektir. Suriyeli mültecilerle ilgili olarak en çok üzerinde durulan diğer çözüm yöntemi olan menşe ülkeye geri dönüş ise bu çalışmanın odağını oluşturduğu için bir sonraki bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEKİ SURİYELİLERİN GERİ DÖNÜŞÜ VE SURİYELİ MÜLTECİLERİN GERİ DÖNÜŞE DAİR FİKİRLERİ

4.1. Suriyeli Mültecilerin Menşe Ülkeye Geri Dönüşü

Türkiye'de yaşayan Suriyeli mültecilerin içinde bulunduğu duruma bir çözüm olarak en sık dile getirilen çözüm yöntemi menşe ülkeye geri dönüş olmasına rağmen, Suriyeli mültecilerden oldukça az sayıda kadarı, şimdiye kadar menşe ülkelerine geri dönmüştür. İçişleri Bakanlığı tarafından 16 Nisan 2019 tarihinde yapılan açıklamaya göre, ülkesine dönen Suriyeli sayısının 321 bin 93 kişi olduğu ve kayıt altındaki Suriyeli sayısının 31 Aralık 2018 tarihinden bu yana 17 bin 577 kişi azaldığı belirtilmiştir (Göç İdaresi, 2019b). Türkiyeli yetkililere göre, geri dönenlerden bazılarının dönüşü gönüllü ve kendi kendine organize geri dönüşler şeklinde olmakla birlikte, bazıları ise Türkiye hükümetinin mültecilere, dini bayramlarda Suriye'deki ailelerini ziyaret etme izni verilmesiyle bağlantılı olarak, Suriye'ye ailelerini ziyaret için gidenlerin geri dönmemesinden kaynaklanmıştır. Bunun yanı sıra bazı belediyeler, Suriyelilerin ülkelerine dönüşünü kolaylaştırmak amacıyla otobüsler organize etmekte ve dönüş masraflarını karşılayarak onları, Suriye sınırına veya Türkiye'nin işgal ettiği Kuzey Suriye bölgesine götürmektedir. Esenyurt Belediye Başkanı Ali Murat Alatepe, Suriyeli sığınmacıların kalıcı olarak ülkelerine gönderildiklerini şu cümlelerle ifade etmiştir: *"Bugüne kadar 3 bin 600 sığınmacıyı gönderdik, 124 kişiyi de bugün vatanlarına kavuşturuyoruz. Yıl sonuna kadar 5 bin 500 rakamını yakalamak istiyoruz ve 2019'da 25 bin Suriyeli kardeşimizi huzurlu hale getirilmiş ve kendilerine yeniden 'vatan' olarak hediye ettiğimiz topraklardaki evlerine göndererek,* yerleşmelerine *vesile olacağız.*" (Habertürk, 2018).

Tüm bunların yanı sıra, 2012 yılı ile 2019 yılı arasındaki mülteci gelişlerine bakıldığında, mülteci sayısında sürekli artış olduğu görülmüştür. Özellikle savaşın etkisinin arttığı yıllarda 2014-2018 yılları arasında sayıdaki artış çok belirgindir (BMMYK, 2019a). Mayıs-Haziran 2018 tarihleri arasında 50.000 kadar bir düşüş olmasına rağmen 2018'in Ekim ayında, mülteci sayısı tekrar aynı seviyeye ulaşmıştır. Ekim 2018'dan itibaren ise bu sayı 100.000 daha artmıştır (BMMYK, 2019a). Bu durum, Türkiye'ye Suriye'den gelişlerin devam ettiğini göstermektedir. Bu da çatışmanın şiddeti bazı bölglerde azalmış olsa da insanların Suriye'de hayatlarını sürdürebilmeleri önündeki güçlüklerin devam ettiğinin göstergesidir.

Suriye'de, ülkenin birçok yerinde savaşın yol açtığı imha seviyesi, imkânsız olmasa bile, erken geri dönüşleri zorlaştıran bir etkiye sahip olacaktır. Bu yüzden özellikle konut ve altyapıya yönelik önemli yatırımların Suriyelilerin ülke çapında gerçekleşecek olan büyük ölçekli gönüllü geri dönüşlerinden önce yapılması büyük önem taşımaktadır.

Gönüllü geri dönüş genellikle en tatmin edici ve kalıcı çözüm olarak görülse de, nihayetinde BMMYK'nın, devletler üzerindeki kontrolünün en az seviyede olduğu çözüm yöntemidir (Stein and Cuny, 2006:269). Bu yüzden geri dönüş kararı, çoğu zaman sadece göç alan devletin kararına kalmaktadır. Bu durumda, eğer geri dönüş sığınmacı ülkenin tek başına aldığı bir karara dayanıyorsa veya ev sahibi ülke tarafından mültecileri geri dönüş kararı almaya zorlayan koşullar yaratılmışsa, mültecilerin menşe ülkeye geri dönüşünün gönüllü olduğu ve bunun mültecilerin özgür seçimlerine dayanan bir tercih olduğu da söylenemez. Nitekim zorla geri dönüş, menşe ülkesine de olsa başka bir zorunlu göçe neden olur. Dolayısıyla, zorunlu geri dönüş, 1951 Mülteci Sözleşmesi tarafından açıkça yasaklanan sınır dışı etmeden farklı bir uygulama değildir. Yani bu şekilde, zorunlu geri dönüş yoluyla "geri göndermeme ilkesi" de ihlal edilmektedir.

Tüm bunlardan hareketle geri dönüşün başarılı ve sürdürülebilir olabilmesi için en önemli koşullardan biri, geri dönüş kararının mültecinin özgür seçimine dayanmasıdır. Bu bağlamda, çalışmanın bu bölümünde Türkiye'de yaşayan Suriyeli mültecilerin geri dönüşle ilgili fikirlerine yer verilmiştir. Yanı sıra bu bölümde, Türkiye'nin önde gelen siyasilerinin mültecilerin geri dönüşüyle ilgili söylemlerinin içerik analizi yapılarak geri dönüşün hangi kavramlarla ilişkilendirilerek kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu söylem analizleri aracılığıyla Türkiyeli siyasi liderler tarafından geri dönüşün, Suriyeliler için en uygun kalıcı çözüm olarak görülmesinin altında yatan varsayımların ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Yanı sıra bu varsayımların mülteciler açısından ne derece geçerli olduğu mültecilerin görüşlerine başvurduğumuz bölümde analiz edilmiştir. Böylece, yerlerinden edilmiş kişiler için, geri dönüşün en uygun çözüm yöntemi olduğu görüşünün uzun süreli mültecilik durumlarında ne ölçüde geçerli olduğu tartışmasına katkı sağlanmıştır.

4.1.1. Türkiye'nin Önde Gelen Siyasi Liderlerinin Mültecilere Yönelik Geri Dönüş Vurgusu

Geri dönüşün Türkiye'de en çok vurgu yapılan çözüm önerisi olması nedeniyle, önde gelen siyasilerin, gazeteler ve haber portallarında yer alan geri dönüşle ilgili konuşmaları, online olarak incelenmiş ve konuşmalarda geri dönüşün en çok hangi kavramlarla ilişkilendirilerek kullanıldığı ve geri dönüş meselesi açısından önem taşıyan ama açıklamalarda hiç yer almayan kavramlar tespit edilmiştir. Böylelikle geri dönüş çözüm önerisinin, devletler ve BMMYK tarafından mülteciler için ideal çözüm olarak görülmesinin altında yatan varsayımlar, Türkiye örneğinde de saptanarak, bu içerik analizi ile desteklenmiştir. Bu varsayımların tespiti, devletin önde gelenleri için geri dönüşe yüklenen anlamın, Suriyeli mültecilerin bu konudaki fikirlerinde karşılık bulup bulmadığını görmemiz açısından önem taşımaktadır.

Meclisteki beş büyük partinin[27] liderlerinin ve vekillerinin Suriyeli mültecilere dair 2011 ve 2019 yılları arasındaki konuşmaları incelenmiş ve geri dönüşe yer verilen 43 açıklamaya ulaşılmıştır.

Tablo 6: Türkiye'nin Önde Gelen Siyasilerinin Geri Dönüşle İlgili Açıklamaları (2011-2019)

Açıklamalarda Yer Alan ya da Yer Almayan İfadeler	R. T. Erdoğan	K.Kılıçdaroğlu	D.Bahçeli	M.Akşener	Diğer[28]	Toplam Açıklama: 43
Geri Dönüş	12	10	1	5	15	43
Geri Dönüş, Ev, Vatan, Topraklara Dönüş	11	3	1	3	7	25
Gönüllü Geri Dönüş	1	0	0	0	1	2
Güvenli Geri Dönüş	6	8	1	3	9	27
Onurlu Geri Dönüş	0	0	0	0	0	0
Geri Dönüş, Güvenli Alanlar ve Sınır Ötesi Operasyonlar	7	1	0	0	9	17
Suriyeliler de Zaten Donmek istiyor	2	1	0	2	2	7

Siyasilerin geri dönüşe dair söylemleri incelendiğinde, geri dönüş meselesine özellikle seçim dönemlerinde vurgu yapıldığı saptanmıştır. Suriyelilerin

[27] HDP'li parti liderleri ve vekillerin bu konuda yapılmış herhangi bir açıklamasına rastlanmamıştır. Suriyelilerin geri dönüşü ile ilgili en fazla açıklama parti liderleri tarafından yapıldığı için oluşturulan tabloda bu kişilerin açıklamalarına yer verilmiştir.

[28] Diğer başlığı altında yer alan kişiler ve geri dönüşe dair açıklamalarının sayısı: Binali yıldırım, 5; Ümit Özdağ, 3; Ahmet Davutoğlu, 4; Süleyman Soylu, 2; Veysi kaynak, 1.

durumuna ve bu konuda neler yapılacağına dair meseleler de seçim dönemlerinde en çok dile getirilen konulardandır. Geri dönüşe dair açıklamalara, özellikle Suriyelilerin kitlesel bir hal aldığı 2013-2014 yılı sonrasına denk gelen 7 seçim döneminde[29] en fazla rastlanmıştır. 2014 yılı öncesinde, Suriyeli mülteciler konusunun söylemlerde çok yer bulmaması bu durumun ilk yıllarda sorun olarak görülmemesi ile ilgilidir. Bu tarihten itibaren ise Suriyeli mültecilerin siyasilerin konuşmalarında daha fazla yer bulması, mülteci sayısının bir milyonu aşmasının yanı sıra mültecilerin kalışlarının uzun döneme yayılacağının anlaşılması ve 'misafir' söyleminin, 'geçici koruma altında kişiler' şeklinde yasal bir çerçeveye oturtulması ile ilgilidir (İçduyu, 2017: 36).

Bu dönemde siyasiler tarafından yapılan konuşmalar incelendiğinde, Suriye'ye geri dönüşün mültecilerin durumuna çözüm olarak, en çok vurgulanan çözüm yöntemi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca sınır ötesi operasyonlar yoluyla güvenli alanlar oluşturulması da Suriyelilerin ülkerine geri dönüşü bağlamında ele alınan diğer çözüm yöntemidir. İncelenen 43 açıklamanın 17'sinde Suriyeli mültecilerin sınır ötesi operasyonlarla sağlanan güvenli bölgelere gönderileceği ifadesi yer almaktadır.

Cumhurbaşkanı, R. Tayyip Erdoğan, geri dönüşe dair 12 konuşmasının 7'sinde Suriyelilerin geri dönüşünün sınır ötesi operasyonlar (Fırat Kalkanı Operasyonu, Zeytin Dalı Operasyonu, Afrin vb.) sayesinde sağlanacağını ifade ederek bu operasyonları haklı göstermeye çalışmış ve güvenli alanların oluşturulması gerekliliğini vurgulamıştır. Örneğin Erdoğan, Fırat Kalkanı Harekâtı ile bölgenin teröristlerden arındırıldığını ifade ettiği bir konuşmasında şu ifadelere yer vermiştir; *"Afrin'de de aynısı olacak. Önce teröristlerin kökünü kurutacağız,*

[29]Mart 2014 Yerel Seçimi, Haziran 2015 Genel Seçimi, Kasım 2015 Genel Seçimi, 2017 Anayasa Referandumu, Haziran 2018 Genel Seçimi, Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı Seçimi, Mart 2019 Yerel Seçimleri, Haziran 2019 İstanbul Büyük Şehir Belediye Başkanlığı Seçimi

sonra da orayı benim ülkemde misafir ettiğim Suriyeliler için yaşanabilir hale getireceğiz. Onları topraklarına geri göndereceğiz. Sürekli olarak çadırda, konteynerlarda herhalde iskân edecek halimiz yok" (Milliyet, 2018). Bu açıklamadan da anlaşıldığı üzere Erdoğan'ın geri döneceğini düşündüğü kişilerin geçici barınma merkezlerinde ikamet eden Suriyeliler olduğu söylenebilir. Şu an kamplarda yaşayan mülteci sayısı 125.936 (Göç İdaresi, 2019) gibi çok küçük bir rakamdır ve bu rakam her geçen gün azalmaktadır. Bu sayı azalmasına rağmen bu kişilerin Suriye'ye mi döndüğü yoksa Türkiye içinde kentsel alanlara mı yerleştiği konusu belirsizdir. Ayrıca kamplarda yaşayan mültecilerin hepsi Suriye'ye dönse bile Türkiye'nin içinde bulunduğu mülteci sorunu ile ilgili önemli bir gelişmeye neden olmayacağı da açıktır. Çünkü Türkiye'de yaşayan toplam Suriyeli sayısı düşünüldüğünde bu sayının %3 gibi çok küçük bir orana denk geldiği görülecektir. Yanı sıra kentsel alanlarda yaşayan ve kendi geçimlerini sağlayarak sığınma ülkesinde yeni bir düzen kurmuş mültecileri, bir kamp ortamından daha fazlasını vaat etmeyen ve kalacak yer, iş, eğitim, sağlık gibi imkânlara erişimin belirsiz olduğu bu alanlara gitme konusunda ikna etmek de kolay olmayacaktır. Muhtemelen bu alanlara gitmeye gönüllü olacak en büyük grup, Türkiye'de kamp alanlarında yaşayan mülteciler olacaktır.

Erdoğan'ın Afrin konusundaki açıklmasına paralel bir açıklama da Muhalefet Partisi lideri Kemal Kılıçdaroğlu'dan gelmiştir: "*Tıpkı Fırat Kalkanı Operasyonu'na destek verdiğimiz gibi Afrin operasyonuna da destek verdik, veriyoruz. Çünkü sınırlarımızda terör örgütünün yuvalanmasını istemiyoruz. Belli bir derinliğe ulaştıktan sonra konuşlandık mı, askerimizi oraya koyduk mu, üssümüzü kurduk mu; tamam o zaman. Yarattığımız alana Suriyelileri yerleştirelim, evlerini, okullarını, hastanelerini yapalım, "burada oturun" diyelim. Onların güvenliğini de sağlayalım.*" (Sputniknews, 2018b)

Bunun yanı sıra 'diğer' başlığı altında yer alan siyasilerin geri dönüşle ilgili yaptıkları 15 açıklamanın 9'unda geri dönüş sınır ötesi operasyonlar ile oluşturulan

güvenli alanlara gönderilme ile birlikte anılmıştır. Mesela İstanbul'da yaklaşık 700 bin Suriyeli olduğunu dile getiren Binali Yıldırım sözlerine şu şekilde devam etmiştir: *"Biz bu göçmenlerin neredeyse tümüne 'geçici statü' verdik. Adı üstünde, gidecekler. Ama gitmeleri için bir kere Suriye'de işlerin düzene girmesi lazım. Bunun için bir gayret gösteriyoruz. Epey de bir mesafe alındı. Bugün Suriye'nin yüzde 65'inde sükûnet sağlandı. Sınırımızdaki terör bölgelerini temizledik. Daha şimdiden 350 bin insan kendiliğinden gitti yerleşti. Fırat'ın doğusu, 700 km'lik bir şerit, işte 30 km de derinliği olacak."* (T24, 2019)

Görüldüğü üzere söylemlerde, Suriyelilerin geri dönüşü meselesi sadece güvenli bir bölgenin oluşmasına bağlıymış gibi görülmektedir. Türkiye'de 3,6 milyondan fazla Suriyelinin yaşadığı unutulmaktadır. Bu rakam Suriye'nin savaş öncesi nüfusunun yaklaşık olarak %15'ine denk gelmektedir. Oluşturulan bu bölgede zaten şu anda da pek çok Suriyelinin yaşadığı ve hatta Suriye'nin diğer bölgelerinden daha güvenli olması nedeniyle pek çok ülke içinde yerinden edilmiş insanın da buralara göç ettiği bilinmektedir. Zaten şu an bile pek çok kişinin yaşadığı bu bölgelere daha kaç kişi gönderilebilir ya da Türkiye'deki Suriyelilerin kaç tanesi bu bölgelere gönüllü olarak gitmek isteyecektir? Gibi sorular karşımıza çıkmaktadır.

2014 ve 2019 yılları arasında seçim dönemlerinde siyasiler tarafından yapılan açıklamalar incelendiğinde, özellikle Suriyelilerin geri dönüşüne dair açıklamaların 2017-2019 yılları arasında yoğunlaştığı dikkat çekmiştir. Suriyeli mültecilerin söylemlerde daha fazla yer almaya başlaması, özellikle 2016 yılında Cumhurbaşkanı R.T. Erdoğan'ın "Suriyeli sığınmacılara vatandaşlık verilmesi konusunu" açık bir şekilde gündeme getirmesi ile önemli oranda ilişkilidir. Toplumun farklı kesimlerinden ve HDP dışındaki diğer muhalefet partilerinden (CHP ve MHP) Suriyelilere vatandaşlık verilmesi konusuna olumsuz tepkiler yükselmeye başlamıştır. Ayrıca ilginç bir şekilde, AKP içinden bile bu konuya olumsuz yaklaşanlar olmuştur (İçduyu, 2017: 37). Erdoğan'ın bu açıklaması ile

Suriyeli mülteciler, Türkiye'ye gelmeye başladıkları 2011 yılından bu yana ilk kez siyasallaşma eğilimi göstermiştir (İçduyu, 2017: 33).

Özellikle, iktidar ve ana muhalefet partisinin önde gelenlerinin, Suriyelilerin geri dönüşüne dair açıklamalarının diğer partilerin önde gelenlerinin açıklamalarına göre niceliksel olarak daha fazla olduğu ve bu konuya konuşmalarında en çok yer veren iki liderin T. Erdoğan ve K. Kılıçdaroğlu olduğu görülmüştür.

Suriyeli mültecilerin geri döneceğini ilk dile getiren lider ise Ahmet Davutoğlu'dur. 2011 yılında Suriye'deki savaş başladığında Dışişleri Bakanı olan Ahmet Davutoğlu, Türkiye'nin Suriye politikasının en önemli mimarlarındandır. 2011 yılında savaş nedeniyle ülkesini terk etmek zorunda kalan Suriyelilere vizesiz giriş izni tanınmış ve Suriyeliler için 'açık kapı' politikası izlenmiştir. Davutoğlu, 2011 yılının Haziran ayında yaptığı bir konuşmada, Suriye'deki koşullar düzelince mültecilerin ülkelerine geri gönderileceğini ifade etmiştir:

"Suriyeli kardeşlerimize herhangi bir şekilde kapı kapatmamız, (sığınmacı sayısının) 10 binden sonra durması gibi bir şey söz konusu değil. Hedefimiz böyle bir göç dalgasının artarak devamını engelleyecek sürecin bir an önce başlaması… Bunların hepsinin sağlanması durumunda göç dalgası azalır, gelenleri de misafir ettikten sonra geri göndeririz." (Deutsche Welle, 2011)

Erdoğan ise Suriyeli mültecilerin ülkelerine geri döneceği konusunu ilk kez 2012 yılında dile getirmiş ve geri dönüşün Suriye'deki güvenlik koşullarının sağlanması ve Suriyelilerin gönüllü tercihine dayanması gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir: *"Sizler şu anda kardeşlerinizin yurdunda, kendi evinizdesiniz. İnşallah Suriye'de güvenlik sağlanıncaya kadar, sizler gönüllü olarak dönmek isteyinceye kadar başımız ve gözümüz üstündesiniz"* (NTV, 2012). İncelenen 43 açıklama arasında sadece ikisinde geri dönüşün gönüllülüğü vurgulanmıştır. 27'sinde ise geri dönüşün 'güvenli' olması vurgulanırken, 'onurlu' geri dönüşün söylemlerde hiç yer almaması dikkat çekicidir. BMMYK, geri dönüşün güvenli, gönüllü ve onurlu

olması durumunda mültecilerin geri dönüşünü teşvik etmekte ve desteklemektedir (BMMYK, 2018:2). Bu üç faktörün bir arada var olduğu koşullarda gerçekleşen bir geri dönüşün sürdürülebilir olacağı düşünülmektedir. Fakat Türkiye'de geri dönüşle ilgili en çok vurgulanan husus güvenliktir. Bu durum, geri dönüşün öznel ve kişisel bir seçimdense 'güvenlik' gibi daha nesnel ve ölçülebilen bir süreç olarak görülmesi ile ilişkilidir (Quick and Preston, 1995). Başka bir ifadeyle sığınılan devlet, sübjektif faktörleri bir kenara bırakarak sadece objektif faktörleri dikkate alarak menşe ülkedeki koşulların mültecilerin koruması için yeterli olduğuna karar verirse, mülteciliği sonlandırabilecek ve mülteciyi menşe ülkesine geri gönderebilecektir. Bu şekilde gönüllü geri dönüş için gereken standart da düşürülmüş olmaktadır (Goodwin-Gill, 1996: 55; Zieck, 1997:101-102). Yani bunun anlamı, korumayı sona erdirme kararı verilirken mültecinin kararının hiçbir gücünün olmaması ve nesnelcilik adı altında ev sahibi devletin bu konuda verdiği kararın yeterli görülmesidir. 'Güvenli geri dönüş', mülteci sorununu çözmek için uluslararası eylem için kasıtlı olarak daha düşük bir eşik sunmuş ve menşe ülke içinde siyasi çözüm gerekmeden, sığınılan ülkeden mültecilerin çıkarılması için gerekli araçları sağlamıştır (Long, 2008: 22).

Böyle bir anlayış, mültecileri bir taraftan geri dönmek istemediği bir yere zorla geri gönderilmesine neden olacağı gibi mülk talepleri, istihdam, geçim sıkıntısı, eğitim vb. pek çok sıkıntı ile karşı karşıya kalacaktır. Bu gibi sorunların üstesinden gelemeyen mülteciler ise çoğu zaman başka bir yere tekrardan göç etmek zorunda kalacak ve yeniden yerinden edilecektir.

2014 yılına gelindiğinde ise Cumhurbaşkanı adayı olan Recep Tayyip Erdoğan, Suriye'de şartlar düzeldiğinde Türkiye'deki Suriyelilerin ülkelerine döneceğini, *"şu anda da zor şartlarda bulunan Suriyeli kardeşlerimize kucak açtık. Bu kalıcı bir durum değil, bu ilelebet devam edecek bir durum değil. İnşallah Suriye'de şartlar düzeldiğinde, Suriye'de o eli kanlı rejim gittiğinde buradaki kardeşlerimiz de şehirlerine, köylerine, evlerine geri dönecekler"* şeklinde ifade

etmiştir (T24, 2014). Bu ifadede görüldüğü üzere 'şartların düzelmesi' ile kastedilenin tam olarak ne olduğu belirsiz olsa da incelen 43 açıklamadan yola çıkılarak 'şartların düzelmesi' ile çatışmaların sona ermesinin kastedildiği çıkarımı yapılabilir. Nitekim 43 açıklamada, 'güvenlik', 'kanlı rejimin gitmesi', 'çatışmaların azalması' ve 'çatışmasız bölgeler yaratma' gibi ifadelerin çok fazla yer alması böyle bir çıkarımı mümkün kılmaktadır.

Erdoğan'ın söylemlerinde, Suriyelilerin geri dönüşü konusunu en fazla dile getirdiği yıllar ise 2018 ve 2019 yıllarıdır. 2018 yılında hem başkanlık hem de genel seçimler ve 2019 yılında yerel seçimler ve muhalefetin giderek güçlenmesinin getirdiği oy kaygısının, Suriyelilerin geri dönüşü meselesinin, Erdoğan'ın söylemlerinde yer almasının en önemli sebebi olduğu söylenebilir. Çünkü son iki yıldır ekonomik krizin etkisinin daha fazla hissedilmesi, toplumda Suriyelilere yönelik olumsuz tepkiyi artıran bir etki yaratmıştır ve mevcut iktidar bu tepkilere kayıtsız kalamamış ve iktidarın mültecilere yönelik söylemi dönüşüm geçirmiştir. Artık iktidar kanadında, mültecilerin 'geçici' oldukları daha çok vurgulanır olmuş ve geri gönderileceklerine dair vurgu artmaya başlamıştır.

Toplumun önemli bir kesimi Suriyelilerin ülkelerine geri dönmesini istemektedir. Her ne kadar Cumhurbaşkanı Erdoğan, Suriyelileri "misafirlerimiz" ve "kardeşlerimiz" gibi kavramlarla nitelendirse de Türkiye toplumunun büyük bölümü, Suriyeli mültecilerin gelişinden gün geçtikçe daha fazla rahatsız olmakta ve bu rahatsızlığını daha fazla dillendirmektedir. 2012 yılında Türkiye'deki Suriyeli sayısı 80.000 civarındaydı ve bu yüzden toplumdaki rahatsızlık çok fazla gün yüzüne çıkmıyordu. 2013 yılından itibaren Suriyelilerin gelişinin kitlesel nitelik kazanmasıyla, 2 yıl içinde bu sayı 1,5 milyon civarına yükselmiş ve çok sayıda mülteci sınırdaki kamplardansa kent merkezlerine doğru kendi iradeleri doğrultusunda yerleşmeye başlamış ve Suriyelilerin görünürlüğünün artmasına paralel bir şekilde toplumun Suriyelilere karşı tepkisi de artmıştır. Nitekim 2017 yılında Murat Erdoğan tarafından yapılan ve bu güne kadar yapılmış en kapsamlı

saha araştırmalardan biri olan, Suriyeliler Barometresi sonuçlarına göre, Türk toplumunun % 81,8'inin Suriyeliler ile bir arada yaşamaya çok sıcak bakmadığı görülmüştür (Erdoğan, 2017: 26). AKP seçmenleri arasında bile bu oran % 77,2 gibi olağanüstü yüksek bir seviyededir (Erdoğan, 2017: 27-28).

Muhalefet partilerinin Suriyelilerin geri dönüşüne yer verdikleri ifadelerine bakıldığında, bu konuda en fazla ifadeye sahip olan siyasetçinin CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu olduğu görülmüştür. Kılıçdaroğlu'nun Suriyelilerin ülkelerine geri gönderilmesi konusuna, ifadelerinde 2015 yılından itibaren yoğun bir şekilde yer verdiği görülmektedir. Kılıçdaroğlu, Suriyelilerin ülkelerine geri dönmesi gerekliliğini, *"Sözüm söz, Ortadoğu'ya barışı getireceğiz. Hiçbir ülkenin iç işlerine karışmayacağız. Suriyeli kardeşlerimizi de geri göndereceğiz. Kusura bakmayın. Her insan doğduğu toprakta mutlu olur, her insan ülkesinde mutlu olur"* sözleriyle ifade etmiştir (Milliyet, 2015). Erdoğan'ın Suriyelilerin geri dönüşüne dair vurgusunun özellikle 2018-2019 yılları arasında olmasına rağmen Kılıçdaroğlu'nun geri dönüş vurgusuna 2015, 2018 ve 2019 yıllarında yoğun bir şekilde rastlanmaktadır. 2015 yılında Suriyelilerin geri dönüşü meselesinin söylemlerinde çok fazla yer alması, 7 Haziran ve 1 Kasım 2015'de yapılan genel seçimlerde siyasi kazanç elde etmek amacıyla olduğu yorumu yapılabilir.

2011 ve 2019 yılları arasında siyasilerin gazeteler ve haber bültenlerinde yer alan Suriyelilerin geri dönüşüyle ilgili 43 konuşmasında, geri dönüşle birlikte en sık kullanılan kavramların 'vatan'a, 'ev'e ve 'topraklar'a dönüş olduğu görülmüştür. 43 açıklamanın 25'inde bu kavramlara rastlanmıştır. Erdoğan'ın, Suriyelilerin geri dönüşüne vurgu yaptığı 12 açıklamasından 11'inde, Suriyelilerin geri dönüşü evlerine dönüş, topraklarına dönüş ve memleketlerine dönüş kavramları ile birlikte kullanılmıştır. Örneğin Erdoğan 2019 yılında yaptığı bir konuşma şu şekildedir: "*Vatan hasretiyle yanan Türkiye'de misafir edilen 4 milyon Suriyeli mülteci, evlerine dönmek için gün sayıyor. Komşumuz Suriye'nin barışa kavuşması için elimizden geleni yaptık yapacağız"* (euronews, 2019).

Suriyelilerin geri dönüşüne dair olarak önde gelen diğer siyasiler tarafından dile getirilen 15 açıklamanın 7'sinde geri dönüş, 'ev'e, 'vatan'a ve topraklara dönüş kavramları ile birlikte kullanılmıştır. Suriyelilerin ülkelerine dönmeleri gerekliliği konusunda hemfikir olan İyi Parti Genel Başkanı Meral Akşener ise bu konudaki görüşünü, 2018 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesinde şu şekilde ifade etmiştir: *"Ben mültecilere bir şey demiyorum. Herkes vatanında mutludur. Hemen seçilir seçilmez Suriye politikasını değiştireceğim. Suriyeli arkadaşlarımızı hemen sağlıklı, sıhhatli, düzgün bir şekilde ülkelerine göndereceğiz ve seneye 2019'da inşallah Sayın Erdoğan Şam camisinde namaz kılamadı, ama 81 ilimizden 81 temsilci ile beraber ben Halep'te, Türkiye'den memleketine, vatanına gitmiş Suriyeli mültecilerle iftar edeceğim."* (Sputniknews, 2018d)

Kılıçdaroğlu'nun Suriyelilerin geri dönüşüne vurgu yaptığı 10 açıklamasının 3'ünde eve, vatana ve topraklara dönüş kavramları kullanılmış, diğerlerinde ise Suriyelilerin kendi ülkelerine gönderilmeleri gerektiği vurgulanan ifade olmuştur. Suriyelilerin evlerine dönmeleri için her türlü desteği vereceklerini ifade eden Kılıçdaroğlu, sözlerine şu şekilde devam etmiştir: "*Tüm dünyada barış diyeceğiz. Suriye'de barış diyeceğiz. Suriyeli kardeşlerimizin evlerini, parklarını yapacağız. Sonra da kardeşim ata topraklarınıza gidin diyeceğiz… Suriyeliler de insan ama kendi ülkene git. Anan, baban, vatanın, bayrağın orada. Biz onlara her türlü desteği sağlayıp, kendi ülkelerinde huzur içinde yaşamalarını sağlayacağız*." (Hürriyet, 2018)

Geri dönüş ve bu kavramlar (ev, vatan, toprak) arasında kurulan ilişkinin mültecilerin de zaten ülkelerine dönmek isteyecekleri varsayımından hareketle yaygın bir şekilde kullanıldığı söylenebilir. Bunun yanı sıra 43 açıklamanın 7'sinde doğrudan 'zaten onlar da dönmek istiyor' ifadesine rastlanmıştır.

Geri dönüş ev, vatan ve topraklar arasında kurulan ilişki, menşe ülkeye geri dönüşle ilgili literatürde de oldukça yaygın bir şekilde yer almaktadır. Geri dönüşün

bu kavramlarla ilişkilendirilerek mülteciler için en uygun çözüm yöntemi olarak görülmesi (Coles, 1985) yer ve insanlar arasındaki ilişkinin doğallaştırılmasına yol açması nedeniyle bu konu üzerine çalışma yapan pek çok araştırmacı tarafından eleştirilmektedir (Mallki, 1992; Long,2008; Warner, 1994; Kibreab, 1999). Ülkesinden zorunlu bir şekilde ayrılmak zorunda kalan bir kişinin tekrar ülkesine dönmeyi istemesi kuşku götürmez bir gerçek olarak algılanmakta ve böyle bir algı, menşe ülkeye geri dönüş çözüm önerisinin mülteciler için en uygun çözüm yöntemi olduğu şeklindeki bir algının yerleşmesine yol açmaktadır. Bu şekilde bir ön kabul ise devletlerin öznel algılarını mültecilerin deneyiminin yerine koyarak mültecilerin fikirlerinin tahmininden öte bir durum değildir (Sepulveda,1996: 12-13; Douzinas and Warrington, 1995:209). Nitekim uzun sureli sürgün durumlarında mültecilerin pek çok faktöre bağlı olarak menşe ülkelerine geri dönmeyi her zaman istemeyebileceği gibi ev ve vatan kavramlarına yüklenen anlamlar da dönüşüme uğrayabilmektedir (Rogge, 1994; Warner, 1994; Akol,1989).

Bu bağlamda, 2017 yılında Murat Erdoğan tarafından yapılan ve Suriyelilerin menşe ülkelerine geri dönüş niyet ve imkanlarının sorulduğu ankete göre, bu soruya "Suriye'ye dönmeyi hiçbir şekilde düşünmüyorum" diyenlerin oranı % 16,3'tür. "Suriye'de savaş biterse, istediğim yönetim olmasa da dönerim" diyenlerin oranı % 12,6, "Savaş bitmese de dönerim" diyenlerin oranı ise % 2,7'dir. Asıl büyük grup ise "Suriye'de savaş biter ve iyi bir yönetim olursa dönerim" diyen % 61,1'lik gruptur (Erdoğan, 2017:19). Buradan da anlaşılacağı üzere, Suriyeli mültecilerin ülkelerine geri dönmeyi istemelerinin sadece çatışmanın bitmesine bağlı olmadığı görülmektedir. Mültecilerin geri dönüşünün, pek çok faktörün aynı anda varlığına bağlı olduğu söylenebilir.

Söylemlerde, mültecilerin kabul edilme gerekçesi olarak yardıma ihtiyacı olan insanlar ve Türklerin ne kadar misafirperver bir toplum olduğu vurgusu çok güçlü olmasına rağmen 'istersek yollarız' ifadelerine de rastlanmıştır. Örneğin Binali Yıldırım bir konuşmasında şu ifadelere yer vermiştir: *"İstanbullular şunu*

bilmeli: Suriyeliler kalıcı değildir. Buradayken de yasa dışı faaliyetler içinde bulunmalarına müsaade etmeyiz. Sıfır tolerans. Tutar kulağından atarız" (Milli Gazete, 2019). Benzer ifadeye Yıldırım'ın 2018 yılında yaptığı başka bir açıklamada da rastlanmıştır. *"7 yıldan beri misafir ediyoruz, biz ev sahibi onlar misafir. Misafir ev sahibinin kuzusudur. Yaramazlık yaparlarsa gereğini yaparız"* (Sabah, 2018). Yıldırım'ın söylemlerinde misafirliğin yanı sıra baskın olan yaklaşım mültecinin ebeveynlerinin kontrolünde olan aciz bir çocukla eşdeğer görülmesidir. Ancak bir çocuk yaramazlık yapar ve kulağından tutularak hizaya getirilmeye çalışılır.

Tüm bunların yanı sıra siyasilerin söylemlerinde mülteciler siyasi bir pazarlık aracı olarak da kullanılmıştır. Mülteciler, Avrupa'ya karşı sürekli koz olarak kullanılarak, bu insanların da onuru ve duyguları olabileceği meselesi görmezden gelinmektedir. Onur kavramı, mültecilik durumlarında sadece geri dönüş sürecinin onurlu olması gerekliliği şeklinde tartışmalarda yer almaktadır ama mültecilerin sığındıkları ülkelerdeki yaşamlarında onların onurlarının korunması meselesi hiç dikkate alınmaz ve çoğu durumda mülteciler onur kırıcı muamelelere maruz kalır. Bu yüzden onur meselesi, sadece geri dönüş sürecinde değil sığınma ülkesindeki geçirilen sürede de korunması gereken önemli bir husustur. Örneğin Erdoğan'ın Avrupa'ya yönelik olarak yaptığı tehdit vari konuşmanın içeriğinde mültecilerin tutulan ve istenirse 'salınabilecek' şeyler olduğuna dair ifadesi, mülteciler açısından oldukça onur kırıcıdır (Haberler, 2016). Bu konuşmanın tehdit vari içeriğinin vehameti kadar ve hatta daha fazla vahim olan şey, mültecilerin insan olduklarının unutularak bu tartışmada bir nesne olarak kullanılması ve bu insanların da onuru ya da haysiyeti olduğu konusunun hiç önemsenmemesidir.

Türkiye'nin önde gelen siyasi liderleri tarafından Suriyelilerin geri dönüşü ile ilgili konuşmalarında dikkat çeken hususlar genel olarak şunlardır:

● Geri dönüşle ilgili açıklamalar genelde, ev/vatan, toprak söylemleri ile ilişkilendirilerek kullanılmıştır.

● Geri dönüşün gerçekleşmesi için en önemli koşul, Suriye'deki 'koşulların düzelmesi' olarak ifade edilmiştir. Koşulların düzelmesi ile kastedilenin ise Suriye'de çatışmaların sona ermesi olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, Türkiye'deki karar vericiler için çatışmanın sona ermesi Suriyelilerin geri dönmesi için yeterli koşul olarak görülmektedir.

● Geri dönüşe dair ifadelerde en çok yer verilen argümanlardan bir diğeri ise "Suriyeliler de zaten ülkelerine gitmek istiyor" ve "biz sınır ötesi harekatlar yaparak onların vatanlarına dönüş koşullarını yaratmaya çalışıyoruz" şeklindedir.

● Siyasilerin söylemlerine bakıldığında, sadece iki konuşmada geri dönüşün gönüllüğüne değinilmiştir. Bunun dışında geri dönüşün en önemli bileşenleri olan "gönüllü" ve "onurlu" olması konusuna siyasilerin söylemlerinde hiç rastlanmamıştır. "Güvenli" geri dönüş ise söylemlerde en çok yer alan kavramdır. Söylemlerde, güvenlik ile anlaşılanın ise Suriye'de çatışmaların bitişi ile eşdeğer olduğu görülmüştür.

● Söylemlerde, 'misafirlik', 'konuk', 'geçicilik' gibi kavramlara sıklıkla başvurulduğu ve mültecilerin bir gün geri dönecekleri vurgusuna çok yaygın bir şekilde yer verildiği görülmüştür.

● Söylemlerde, 'yardıma muhtaç insanlar', 'biz ev sahibiyiz', 'onlar misafir', 'misafirperverlik' gibi kavramlara sıklıkla başvurulduğu görülmüştür. Bu durum ise Türkiye'nin mültecilerin durumuna hala hak temelli olarak yaklaşmadığının göstergesidir.

4.2. İstanbul'da Yaşayan Suriyeli Mültecilerin Deneyimleri ve Geri Dönüşe Dair Fikirleri

Bu çalışmada İstanbul'da yaşayan Suriyeli mültecilerin menşe ülkeye geri dönüşe dair niyet ve algıları yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat yöntemi ile ele alınmıştır. Kendi iradeleri doğrultusunda Türkiye'nin dört bir yanına yerleşen Suriyeli mültecilerin en fazla tercih ettiği şehir 547.235 kişi ile İstanbul olmuştur (Göç İdaresi, 2019). Bu sayı kayıt altına alınan Suriyeli sayısını yansıtmaktadır. Kayıt altında olmayanların da olduğu düşünülürse bu sayının daha fazla olacağı tahmin edilmelidir. Özellikle 2018 yılında Göç İdaresi Genel Müdürlüğü'nün geçici koruma altında yaşayan Suriyelilerin İstanbul'a kaydının yapılmasını geçici bir süreliğine durdurma kararı[30] almasından sonra İstanbul'da kayıt dışı yaşayan Suriyeli sayısı daha da artmıştır. İstanbul'da iş imkânlarının daha fazla olması nedeniyle buraya gelen çok sayıda mülteci, kayıt sorununu İstanbul'a yakın başka bir ilde (Tekirdağ, Bursa, Yalova, vb.) kaydını yaptırarak çözüme kavuşturmaktadır. Kayıtlarının olduğu şehirde yaşamamaları Suriyeliler için bazı sorunlara yol açmaktadır. Kayıtlı olmadıkları şehirlerde sağlık, eğitim gibi imkânlardan faydalanamadıkları gibi şehir dışına çıkabilmek için öncelikle kayıtlarının olduğu şehre giderek izin almaları gerekmekte ve izin belgesi aldıktan sonra seyahat edebilmektedirler. Bu durum mültecilere çok büyük zorluklar yaratmaktadır. Çünkü çok uzun saatler çalışmalarından dolayı hafta içi kayıtlarının olduğu şehre gidip izin alma imkanlarının olmadığını ve bu nedenle İstanbul dışında yaşayan ailelerini aylardır ziyarete gidemediklerini söyleyenler olmuştur.

Bu çalışmada İstanbul'da yaşayan farklı yaş gruplarından, 14 kadın ve 21 erkekten oluşan toplam 35 Suriyeli mülteci ile derinlemesine görüşmeler

[30] Göç İdaresi Genel Müdürlüğü: "Yapılan değerlendirme sonucunda, verilen hizmetlerin sağlıklı ve sürdürülebilir olması için İstanbul ili geçici bir süre olmak kaydıyla geçici koruma altına alınacak Suriyelilerin ilk kaydına kapatılmıştır. İstanbul sınırları içerisinde yeni kayıt alınmamakla birlikte halihazırda alınmış olan kayıtlar geçerliliğini korumaktadır" https://www.dw.com/tr/suriyelilerin-istanbula-kayd%C4%B1-durduruldu/a-42465450 (Erişim:04.05.2019)

gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda mültecilerden sadece 2 mülteci dışında diğerlerinin 'geçici koruma kimlik belgesi'ne sahip olduğu görülmüştür. Farklı yaş grubu ve sosyo-ekonomik çevrelerden gelen görüşmecilerin eğitim durumlarının farklı olmasına özen gösterilmiştir. 35 görüşmeciden 11'inin üniversite, 10'unun lise ve 14'nün ise ilk ve orta derceli okul (Bunlar arasında 1'i hiç okula gitmemiş ve 1'i ise ilkokul 3. Sınıfa kadar okuyabilmiş ve savaş nedeniyle okulu bırakmak zorunda kalmıştır) mezunudur. Görüşmecilerden 20'si çalışmaktadır ve bunlardan sadece biri çalışma iznine sahiptir. Diğerlerinin ise çalışma izni olmadan genel olarak vasıfsız işlerde ve uzun çalışma saatleri (12-15 saat arası) ve çok düşük maaşlar karşılığında çalıştığı görülmüştür.

4.2.1. Suriyeli Mültecilerin Türkiye'ye Gelişi ve Türkiye'deki Yaşam Deneyimleri

Türkiye'de yaşayan Suriyeli mültecilerin büyük çoğunluğu kentsel alanlarda yaşamaktadır ve Suriyeli mültecilerin en fazla yaşadığı şehirlerin başında ise İstanbul gelmektedir. Sahada yaptığım görüşmelerde, mültecileri sınır bölgelerinden İstanbul'a iten en önemli faktörün iş imkânlarının bolluğu olduğu görülmüştür. Mültecilerin İstanbul'a gelmelerine neden olan bir diğer önemli faktör ise tanıdık (aile üyeleri, akrabalar, arkadaşlar) bağlantılarıdır. Fakat bu faktörün, iş imkânlarına erişim ihtiyacı yanında ek bir faktör olduğu yorumu yapılabilir.

Mültecilerin Türkiye'ye giriş yılları ve giriş yöntemleri de oldukça farklılık göstermektedir. Sınırların açık olduğu dönemde giriş yapanlar daha güvenli bir yolculuk deneyimine sahipken sınırların kapalı olduğu dönemde giriş yapanlar çok daha tehlikeli ve zor yolculuk deneyimlerine sahiplerdir. Her iki şekilde giriş yapanların da neredeyse tamamı Türkiye'ye girerken birilerine para ödemek zorunda kalmıştır. Sınırlar açıkken girenler daha az miktarda para öderken vizesiz girişin olmadığı dönemde girenler ise sınırdan geçebilmek için Türkiyeli ve Suriyeli insan kaçakçılarına 700-1500 dolar arasında değişen paralar ödemişlerdir. 2011'den

2016 yılının Ocak ayının ikinci haftasına kadar giriş yapanlardan pasaportu olanlar vizesiz bir şekilde ve sınırlarda herhangi bir sorunla karşılaşmadan Türkiye'ye girmişlerdir. Fakat pasaportu olmayanlar Suriyeli olduklarını kanıtlayamadığı için (açık kapı politikası sadece Suriye'den gelenlere yönelik bir politikadır) vizesiz giriş olsa bile sınırlardan geri çevrilmiştir. Bu yüzden pasaportu olmayan aile üyelerinin kaçak yollardan Türkiye'ye giriş yapmak zorunda kadığını görüşmeler sırasında söyleyenler olmuştur. Bunun yanı sıra sınırların kapanacağı bilgisini alarak Türkiye'ye son anda giriş yapan çok sayıda mülteci olduğu görülmüştür. Dolayısıyla 2015 yılının Aralık ayı ve 2016 yılı Ocak ayının ilk haftası arasındaki dönemde Türkiye'ye giriş yapan çok fazla mülteci olduğu görülmüştür.

Türkiye'nin vizesiz giriş uygulamasından son anda faydalanan 23 yaşındaki G5, tek başına Türkiye'ye gelmek zorunda kalan genç erkek mültecilerden sadece biridir. Ailesi hala Suriye'de yaşayan ve Türkiye'nin çok pahalı ve Türkiye'de yaşamanın çok zor olması nedeniyle ailesinin onunla birlikte gelemediğini söyleyen G5, Suriye'de yaşayan ailesi ile ilgili olarak "şimdi gelmelerini istiyorum ama vize olduğu için gelemiyorlar. Çünkü Suriyelilere vize çıkması artık çok zor" yorumunda bulunmuştur. Manav'da çalışarak kazandığı paranın bir kısmını da ailesine yollayan G5, zor şartlar altında Türkiye'de yaşamını sürdürmektedir. Türkiye'ye geliş kararı almasını şu şekilde ifade ermiştir:

"*Suriye'den ayrılma kararım beş altı gün gibi çok kısa bir süre içinde verdiğim bir karardı. Arap ülkeleri kapılarını kapattılar ve Türkiye'de vizesiz girişin biteceğine dair bir bilgi gelmişti bize ve bunun üzerine hemen Türkiye'ye gelmeye karar verdim. Ben Türkiye'ye girdikten 4 saat sonra sınırlar kapatıldı. Hatta bizden sonra gelen gemidekilerin inmesine izin verilmedi ve gemiyi geri gönderdiler. Uçak bileti bulamadığımız için gemiyle geldim. İlk olarak gemiyle Mersin'e geldim. Sonra oradan otobüsle İstanbul'a geldim."* (G5, Erkek, 23 Yaşında, Lise mezunu (Üniversiteyi ikinci sınıftayken savaş nedeniyle bırakmak zorunda kalmış))

Sınırlar açıkken giriş yapan mülteciler arasında genellikle Lübnan veya Suudi Arabistan üzerinden uçak aracılığıyla doğrudan İstanbul'a gelenler olduğu gibi kendi şehirlerinden sınıra kadar bir arabayla gelip daha sonra Türkiye'ye yürüyerek giriş yapanlar da bulunmaktadır. Yürüyerek Hatay veya Gaziantep'in Suriye sınırına yakın bölgelerine giriş yapan bu kişileri, genellikle kendilerinden önce gelen akrabaları karşılamıştır. Sınıra yakın bölgelere gelenler genellikle iş olanakları ve tanıdık bağlantıları nedeniyle İstanbul'a gelmiştir. Sınırı ailesi ile birlikte yürüyerek geçenler arasında bulunan G17, Türkiye'ye geliş sürecini şu şekilde anlatmıştır:

"2014 yılında Suriye'den ayrılmak zorunda kaldık çünkü karşı komşumun evine bomba düştü ve onların parçalarını çıkardılar göçükten ve Halep'te her yer uçaklarla bombalanıyordu. O yüzden Türkiye'ye gelmeye karar verdik. Başka çaremiz yoktu, biz zaten 3 yıl savaşta yaşadık. Halep'ten Türkiye sınırına kadar arabayla geldik ve ondan sonra sınırı yürüyerek geçtik ve Antep'in bir köyüne kadar yürüdük. Üstümüzde sadece kıyafetlerimiz vardı, ayaklarımız yalındı. Çünkü biz canımızı kurtarmak için kaçmak zorunda kaldık. Sınırdan geçerken 500 lira verdik. Yanımızda sadece 200 lira kaldı. Bu İstanbul biletlerimizi almaya yetmeyince oğlum borç buldu ve İstanbul'dan aldı biletlerimizi. Sonra üç çocuk, ben ve kocam İstanbul'a geldik." (G17, Kadın, 45 Yaşında, İlkokul mezunu)

Türkiye'ye gelen ilk Suriyelilerden olan ve sınırı yürüyerek geçen bir diğer görüşmeci ise Türkiye'ye gelişini şu sözleriyle ifade etmiştir:

"Biz Türkiye'ye gelen ilk ailelerdeniz. 2011 yılında eşim ve çocuklarımla Halep'ten geldik. Bizim yaşadığımız yere en yakın sınır burasıydı ve gidebileceğimiz başka sınır yoktu. Sınıra kadar arabayla geldik ve daha sonra yaklaşık bir saat kadar yürüyerek Kilis'e geldik. Sınırdan geçerken kimse bir şey sormadı bize. Biz geldiğimizde çok kolaydı Türkiye'ye girmek ama şimdi çok zor. Savaş iyice şiddetlendikten sonra herkes gelmek istiyor Türkiye'ye ve kaçakçılar çok para

istiyor. Biz gelirken 300 dolar verdik Suriyeli birine. Kilis'e geldikten sonra iki gün bir otelde kaldık. Sonra kocam Amcasının oğlunu aradı ve o da bize İstanbul'da olduğunu ve hemen İstanbul'a gelmemizi ve İstanbul'da çok iş olduğunu söyledi. Biz de sonraki gün biletlerimizi alıp İstanbul'a geldik." (G9, Kadın, 40 yaşında, İlkokul Mezunu)

Sınırların açık olduğu dönemde Türkiye'ye giriş yapanların yolculuk deneyimleri, sınırlar kapalıyken insan kaçakçıları aracılığıyla kaçak yollardan giriş yapanların seyahat deneyimleri ile kıyaslandığında görece güvenlidir. Sınırlar kapalıyken giriş yapanlar uzun ve çok tehlikeli bir yolculuk deneyimine sahiptir. İnsanlar bazen bir saat boyunca aralıksız koşmak zorunda kalmış, bazen dağlık, bataklık ve çok zorlu yollarda, aralarında çocuklar, yaşlılar ve kadınların da olduğu mülteciler, güvenli bir yere ulaşmak için karanlıkta 10 saat boyunca yürümek zorunda kalmıştır. Bazen Jandarmalar tarafından yakalananlar ve geri gönderilenler olmuş ve bu kişiler sınırı geçme denemelerini başarılı oluncaya kadar tekrarlamak zorunda kalmışlardır.

Sınırlar kapalıyken ailesiyle birlikte Türkiye'ye gelmek zorunda kalan G19, Humus'taki evlerine bomba düşmesi sonucu kocasını kaybetmiş, kendisi ve 9 yaşındaki kızı ciddi şekilde yaralanmış (her ikisinin de birer gözü şu an kör) ve o zaman 14 yaşında olan oğlu da vücudunun çeşitli yerlerinden yaralanmıştır. Uzun süre hastanede kalmışlar ve iyileşince Suriye'den çıkma kararı almışlar. Zaten iki oğlu kendilerinden önce farklı zamanlarda Türkiye'ye gelmişler. Onların da ısrarıyla Suriye'den ayrılmaya kara vererek Türkiye sınırına gitmişler. Sınırdaki askerlere savaşta yaralandıkları ve tedaviye ihtiyaçları olduğu için Türkiye'ye geçmek istediklerini söylemişler ama askerler geçişlerine izin vermemiş ve durumlarının iyi göründüğünü söyleyerek geri göndermiş. Böyle olunca onlar da bir kaçakçı aracılığıyla sınırdan geçmeye karar vermişler.

"2016 yılında sınırlar kapalıyken buraya geldik. Bir insan kaçakçısıyla anlaştık ve kişi başı 150 dolar ödedik. 5 kişiydik, ben, 3 çocuğum ve gelinim. Bir otobüs geldi bizi aldı. Otobüste bizim dışımızda başka insanlar da vardı. Otobüs bizi Antakya sınırındaki Lazkiye'ye getirdi. Üç ay Lazkiye'de kaldık. Sınırdan Türkiye'ye kaçarak giriş denememizin ilki başarısız oldu çünkü jandarmalar bizi fark etti ve yakaladı. Daha sonra tekrar denedik ve bu defa geçmeyi başardık. 100 kişi falan vardı bizimle birlikte geçen. Önümüzde bir dağ vardı ona tırmandık. Çok zor bir yoldu ve biz akşam geçtiğimiz için karanlıkta çocuklarla geçmek daha da zor oldu. 10 saat boyunca yürüdük. Çok zorlandık, çok korktuk ama yapmak zorundaydık." (G18, Kadın, 48 Yaşında, Lise Mezunu)

Sınır kapılarının kapalı olduğu bir dönemde Türkiye'ye giriş yapan ve Türkiye'ye yapacağı yolculuğun çok tehlikeli olacağını bilerek gelme kararı alan G26, Türkiye'ye yaptığı zorlu ve tehlikeli yolculuğu şu şekilde anlatmıştır:

"2018 yılında sınır kapıları kapalıyken geldim Türkiye'ye. İdlib'de bir kaçakçı ile anlaştım. Onlara ulaşmak zor olmuyor çünkü onların işi bu ve heryerdeler. 700 dolar verdim kaçakçıya. Şimdi daha çok para istiyorlar. Askerin olmadığı bir zamanda ve hava kararınca sınırı geçtik. Gece saat 3-4 gibi yola çıkılıyor genelde. Askerin nöbet tutmadığı bir sırada ve duvarın olmadığı bir bölümden geçtik. 150 kişi falan vardı geçenler arasında. Kadınlar ve çocuklar da vardı. Çok zordu geçmek ve yolun ne kadar zor olduğunu anlatamam. Bizi sınırdan geçiren kişi Suriyeli zaten ve onlar sınırda yaşıyor bu işi yapıyorlar. Bir kişi önden gidiyordu ve belli bir yere kadar biz onu takip ediyorduk sonra Türkiye'de yeni bir kaçakçı geldi ve bizi sınırdan gideceğimiz yere kadar götürdü. Sınırdan geçince ilk olarak Hatay'a geldim." (G26, Erkek, 29 yaşında, İlkokul Mezunu)

Görüşmecilerin ifadelerinden yola çıkılacak olursa, görüşmecilerin Suriye'den ayrılma/kaçma kararı almalarındaki en önemli sebeplerin savaş, şiddet ve güvencesizlik olduğu görülecektir. Savaş 2011 yılında başlamasına rağmen

görüşmecilerin büyük çoğunluğunun 2013 yılından itibaren savaşın şiddetinin daha fazla hissedilmesi üzerine Suriye'den ayrılma kararı aldığı görülmüştür. Yani bu insanlar savaş içinde bir kaç yıl hatta daha fazla yaşamışlar ve kendileri ve özellikle çocukları için yaşamsal tehditlerin arttığını görünce Suriye'den ayrılma zorunlu kararını vermişlerdir. Görüşmecilerden çoğu, savaşta en az bir yakınını kaybetmiş ve bu acı kayıplardan sonra Suriye'den çıkma/kaçma kararını vermişlerdir.

Türkiye'ye sığınmak zorunda kalan milyonlarca insan, yaşadıkları bu travmanın üzerine bir de her an sokakta, iş yerinde, medyada, neden buraya geldiniz? Neden ülkeniz için savaşmadınız? Siz hainsiniz? Biz olsak savaşırdık gibi onur kırıcı sözlere maruz kalmaktadır. Görüşmelerde, mültecilerin her gün duyduğu bu tarz sözlerin, onları Türkiye'de haklarının olmamasından daha fazla rahatsız ettiği görülmüştür. Bu insanlar, zaten savaş içinde yıllarca yaşamışlar ve artık orada yaşamlarını sürdüremeyeceklerini anladıkları için ayrılmışlardır ve bunun en ağır bedelini aile üyelerinin, akrabalarının, arkadaşlarının, komşularının ölümüne tanık olarak ödemişlerdir.

Türkiye toplumunda, Suriyeli mültecilerin devletten yardım aldığı ve Türkiye'ye çok büyük ekonomik yük olduklarına dair yaygın bir algı vardır (Erdoğan, 2017: METAL-İŞ, 2016; Lordoğlu, 2017). Fakat görüşme yapılanların çoğunluğu devletten herhangi bir yardım almadığını söylemiştir. Bu insanların çoğu ya kendi çalışmakta, ya Suriye'deki ailesi ya da dünyanın pek çok bölgesine yayılan aile üyelerinin maddi desteğiyle Türkiye'de yaşamını sürdürmeye çalışmaktadır.

"Humus'tan beş yıl önce kocamla Türkiye'ye geldik. 1 oğlum Türkiye'de, 2'si Almanya'da, 2'si Suudi Arabistan'da yaşıyor, bir oğlum tutuklandı ve 6 yıldır ondan hiç haber alamadık. Almanya'daki ve Arabistan'daki çocuklarım bize para yolluyor, öyle geçimimizi sağlıyoruz." (G27, Kadın, 63 yaşında, İlkokul mezunu)

"Suriye'den 6 yıl önce ayrıldım. İlk Almanya'ya gittim ablam orada yaşıyordu ve o bana davet yolladı. 9 ay orada yaşadım ama oraya alışamadım ve

Türkiye'ye geldim. Geldiğimde bir spor salonunda çalışıyordum ama bir yıldır işsizim. Türkçem olmadığı için iş bulamıyorum. Almanya'da yaşayan ablam para gönderiyor ve onunla geçiniyorum." (G22, Erkek, 36 yaşında, Ortaokul Mezunu)

Mültecilerin en çok zorlandıkları konulardan biri ev kiralarının yüksek ve ev bulmanın çok zor olmasıdır. Çünkü mültecilerin çoğu bazen bir kaç hafta boyunca ev aramak zorunda kalmış ve ev sahipleri onlara Suriyeli oldukları için ev vermek istememiştir. Bu yüzden çoğu zaman ya bir aracı yoluyla ev tutabilmişler ya da çok yüksek kiralar ödemeyi kabul etmek zorunda kalmışlardır.

"*Geldiğimizde kimse bize ev vermek istemedi. Sonra bizden bir kaç yıl önce gelen bir Suriyeli tanıdık aracılığıyla ev bulduk ama ev çok kötü, çok küçük, boya yok, doğalgaz yok, hiçbir şey yok. 400 TL dediler. Biz de kabul ettik başka çaremiz yoktu. Bir yıl sonra 750 TL yaptılar kirayı. Kocam 1200 TL maaş alıyor nasıl ödeyelim, nasıl geçinelim böyle? Hiç merhamet yok insanlarda. Hep böyle. Niye böyle?"* (G9, Kadın, 40 yaşında, İlkokul mezunu)

Mültecilerin içinde bulunduğu diğer önemli sorun ise iş bulmanın zor olmasıdır. İş bulanlar ise çok kötü koşullarda, çok düşük maaşlar karşılığında çok uzun saatler çalışmak zorunda kalmaktadır. Düşük maaşlı da olsa bir işe sahip olmak onlar için çok büyük önem taşımaktadır. Çünkü aileleri ile gelenler ailelerini geçindirmek zorundadır. Ailesinden ayrı yaşayanlar ve Suriye'den tek başına gelen mülteciler ise aldıkları bu çok küçük miktarlardaki maaşlarının bir kısmını ya Türkiye'nin başka şehirlerinde ya da hala Suriye'de yaşayan aile üyelerine göndermek zorunda kalmaktadır. Bu nedenle mülteciler için bir gün işsiz kalacak olma ihtimali, onların en büyük kaygılarından birini teşkil etmektedir.

"Geldikten üç gün sonra işe başladım. Teyzemin eşinin yanında çalışmaya başladım bir manavda ve günlük 35 lira alıyordum. Ama şimdi haftalık 500 TL alıyorum. Haftanın altı günü ve her gün 12 saat çalışıyorum. Türkiye'de her şey zor. Bu işi yapmak istemem ama yapacak bir şey yok. Çalışmak zorundayım. Okumak

isterim ama sadece 700 TL burs veriliyor ama geçinmem için en az 1000 TL olması lazım ve bir de aileme para göndermem gerekiyor. Orda çalışan kimse yok. Ailem sadece benim gönderdiğim parayla geçinmeye çalışıyor." (G5, Erkek, 24 Yaşında, Üniversiteyi savaş nedeniyle bırakmak zorunda kalmış)

Görüşme yapılanların bir kısmı, Türkiye'ye geldiklerinde çok kısa süre de olsa Türkçe kursuna gitmişlerdir. Türkçe konuşabilen görüşmecilerin bir kısmı ise hiç kursa gitmeden çalışma hayatı aracılığıyla Türkçe öğrenmişlerdir. Mülteciler iş bulabilmenin önündeki en önemli engel olarak dil sorununu görmektedir. Bu nedenle çoğu görüşmeci geldiğinde öncelikle 3-4 ay boyunca Türkçe öğrenmek için uğraşmıştır. Bu yüzden önceden gelen mülteciler, kendilerinden sonra gelen mültecilere ilk olarak Türkçe öğrenmelerini önerdiklerini söylediler. Yeni gelen mültecilere ne gibi tavsiyelerde bulunuyorsunuz diye sorduğum görüşmecilerden biri bu soruyu;

"Türkiye'ye yeni gelenlere, ilk tavsiyem Türkçe öğrenmelisin, ikinci tavsiyem Türkçe öğrenmelisin oluyor çünkü Türkçe bilmeden ev bulamazsın, iş bulamazsın kısacası burada hiçbir şey yapamazsın" (G24, Kadın, 23 yaşında, Üniversite Mezunu) şeklinde yanıtlamıştır.

Suriye'den 17 yaşında ayrılan ve mobilya imalathanesinde çalışan diğer bir görüşmecinin ise bu soruya yanıtı şu şekilde olmuştur:

"Yeni gelenlere Türkçe öğren, kendi işinde ol, kimseye karışma diyorum. Türkçe öğrenmek çok önemli çünkü ancak Türkçe öğrenirseniz hayat burada biraz da olsa kolaylaşıyor." (G32, Erkek, 21 Yaşında, Ortaokul Mezunu)

Bu durum, Türkiye'nin Suriyeli mültecilere yönelik belirli bir entegrasyon politikası olmamasına rağmen mültecilerin kendi başlarına entegre olmaya çalıştıklarının göstergesidir. Ayrıca mültecilerin Türkçe öğrenme konusundaki bu

çabaları, tam anlamıyla kalıcı olduklarını düşünmeseler bile uzun yıllar burada kalacaklarını düşündüklerinin bir göstergesidir.

Mültecilerin kendi başlarına entegrasyon çabalarına rağmen yerel toplumun onlara karşı tavırları, onların kendilerini Türkiye'de yabancı olarak görmelerine neden olmaktadır. Görüşme yapılan mültecilerden sadece dördü dışında hiçbirinin, ne bir Türkiyeli arkadaşı ne de Türkiyeli komşularıyla selamlaşma dışında bir ilişkisi vardır. Çalışanların iş arkadaşlarıyla ilişkileri ise sadece işyeri ile sınırlı kalmaktadır. Görüşmeciler, iş dışında bir araya gelmeyi bırakın işyerinde de işle ilgili meseleler haricinde Türkiyelilerin kendileriyle hiç iletişim kurmadığını belirttiler. Savaş nedeniyle üniversiteyi yarıda bırakmak zorunda kalarak Türkiye'ye gelen ve 3,5 yıldır İstanbul'da yaşayan görüşmecilerden biri bu durumu şu şekilde dile getirmiştir:

"Türklerle hiç iletişimimiz yok. Komşularımızla da herhangi bir iletişimimiz yok. Sadece iş arkadaşlarım Türk ve onlarla konuşuyoruz. O da hep işle ilgili oluyor onun dışında hiç konuşmuyoruz" (G31, Erkek, 25 Yaşında, Lise Mezunu)

"Konuştuğumuz hiç komşumuz yok. Selam veriyorum ama onlar karşılık vermiyorlar. Bilmiyorum niye. Hep evde oturuyorum o yüzden de hiç Türkçe öğrenemiyorum." (G25, Kadın, 54 yaşında, ilkokul mezunu)

Mültecilerle ilgili gündem, günden güne sürekli değişmektedir. Bir gün, bu insanlara misafir denirken, diğer gün Türk vatandaşlığı verileceği söylenmekte, başka bir gün Suriyeli mültecilerin ülkelerine geri gönderileceği ve Suriye'ye gerçekleştirilen sınır ötesi operasyonların Suriyelilerin dönebileceği güvenli alanlar yaratılması için yapıldığı şeklinde pek çok açıklama ile karşılaşılmaktadır. Bu politikasızlık, ortalama 5 yıldır yaşadıkları ve çalıştıkları bu ülkede mültecileri geleceğe dair bir belirsizlik içine sürüklemekte ve onları hep bir şeylerin olmasını bekleyen kişiler konumuna düşürmektedir. Görüşmecilerin, seni en çok ne kaygılandırıyor? Sorusuna verdikleri yanıtlar genelde "işsiz kalmak", "Suriye'ye

geri gönderilmek" ve "gelecekte ne olacağını bilmemek" olmuştur. Bu belirsizlik hali ve bunun beraberinde getirdiği gelecek kaygısı onların hayatlarını yeniden kurabilmeleri önünde önemli bir engel teşkil etmekte ve onların bu zorlu deneyimlerinde daha kırılgan olmalarına yol açmaktadır.

> *"Beni en çok kaygılandıran şey, gelecekte ne olacağını bilmeden yaşamak. Bugün çalışıyoruz ama yarın ne olacağını hiç bilmiyoruz"* (G13, Erkek, 33 yaşında, İlkokul mezunu).
>
> *"Mesela bir gün bizimle ilgili yeni bir karar çıkması ve bizim Türkiye'den gitmemizi istemeleri beni en çok korkutuyor*"(G3, Kadın, 40 Yaşında, Lise mezunu).

4.2.2. Türkiye'deki Suriyeliler: Mültecilik, Sürgün ve Geri Dönüşün Anlamı

- **Suriyeliler kendilerini mülteci olarak tanımlamak istememektedir.**

Suriyelilere, Türkiye hükümeti sizi 'misafir' olarak tanımlıyor. Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz? Ve kendinizi Türkiye'de "mülteci", "sığınmacı", "göçmen", "misafir", "yabancı" bunlardan hangisi olarak tanımlarsınız? Diye sorulduğunda, en yaygın cevabın "yabancı" olduğu görülmüştür. Kendilerini yabancı olarak görmelerinin nedeni olarak, Türkiye toplumunun onlarla iletişim kurmak istememesini ve onlara karşı gösterdiği muamelenin onların kendilerini böyle hissetmelerine neden olduğunu söylemişlerdir. Görüşme yapılanların, yanıtlarından en dikkat çekici olanlarından biri, neredeyse hepsinin kendisine "mülteci" denmesini ve mülteci statüsü almak istemediklerini ifade etmeleridir. Onlar için mülteci kavramının hukuksal bir statü olmak yerine pejoratif anlama sahip bir kavram olduğu görülmüştür. Suriyelilerin büyük çoğunluğu kendisini mülteci olarak görmediğini söylediğinde, bu durumun dayanağı olarak, kendisinin çalışarak geçindiğini ve devletten herhangi bir yardım almadığını göstermiştir. Onlar için mülteci demek devletten yardım alarak geçimini sağlamakla ve acizlikle

eşdeğer bir anlama gelmektedir. Bu nedenle görüşmeciler arasında "ben kendim çalışıyorum ve buraya yardım almak için gelmedim, zaten yardım verseler de kabul etmem" gibi ifadelere yaygın bir şekilde rastlanmıştır.

"Türkiye'de kendimi yabancı olarak görüyorum. Ben mülteci değilim çünkü kendi paramla yaşıyorum ve bana mülteci denmesini de mülteci olmak da istemiyorum." (G24, Kadın, 23 Yaşında, Üniversite Mezunu)

Bununla bağlantılı olarak pek çok mülteci, Avrupa'ya gitmek istememesinin en önemli gerekçesi olarak, orada mültecilerin çalışmalarına izin verilmediğini ve sadece mültecilere maddi yardım yapıldığını ifade etmişler ve kendilerinin çalışmak istedikleri için Türkiye'ye geldiklerini ve burdan da Avrupa'ya geçmeyi istemediklerini söylemişlerdir.

"Almanya'da amcamın oğlu var. O da savaş nedeniyle ayrıldı Suriye'den. Ben düşünmedim gitmeyi. Orda para veriyorlarmış, ev veriyorlarmış ve hayat rahatmış orada. Ben çalışmak istiyorum kimsenin bana para vermesini istemiyorum. Ben kendim çalışıp kendim yaşamak istiyorum." (G32, Erkek, 21 yaşında, Ortaokul Mezunu)

Yanı sıra görüşmecilerden büyük bir kısmı, kendisini 'misafir' olarak da görmediğini ifade etmiştir. Bunu söylerken asıl vurgu yaptıkları şey, misafirin kısa süre içinde gitmesi gerektiği ama kendilerinin yıllardır Türkiye'de yaşadıkları idi.

"Ben burda kendimi misafir gibi görmüyorum çünkü biz altı yıldır burada yaşıyoruz. Altı yıl süren bir misafirlik olmaz. Ben burada kendi ülkemde gibi hissediyorum. Çocuklarım buraya geldiğimizde çok küçüklerdi. Onlar Suriye'yi hiç bilmiyorlar. Eğer dönersek Suriye onlar için yabancı bir yer olacak" (G14, Kadın, 37 yaşında, Lise Mezunu).

Bize burada misafir diyorlar ama biz kaç sene daha misafir olacağız? Bunun bir süresi yok mu? Ben 5 yıldır burada yaşıyorum. Bu kadar uzun misafirlik mi olur?

Ama ne yapalım kabullenmek dışında yapacak bir şey yok. (G13, Erkek, 33 yaşında, İlkokul mezunu)

Daha küçük bir grubun ise mültecidense misafir olarak tanımlanmayı tercih ettiği görülmüştür. Misafir kavramı için "en azından güzel bir kelime" dediler ama mültecinin "çok kötü bir kelime" olduğunu söylediler. Bu bağlamda, görüşmecilerden birinin ifadesi şu şekildedir:

"Dışarıda bize mülteci diyorlar ama arkadaşımız olanlar böyle demiyor. Kötü ve bizi sevmeyen insanlar böyle diyor. Mülteci dilenci gibi bir şey demek. Türkçe bilmeyenler de bu kelimeyi anlıyor çünkü aynı kelime 'laci' Arapça'da da var. Misafir daha güzel bir kelime." (G21, Erkek, 44 yaşında, Ortaokul Mezunu)

"Ben kendimi burada misafir olarak görüyorum. Hayır, mülteci değilim. Biz para almıyoruz. Biz çalışıyoruz. Ben çalışıyorum ben para veriyorum ve öyle yaşıyorum. Mülteci olmak istemiyorum. Bu kelime bana kötü geliyor"(G33, Kadın, 25 yaşında, Lise mezunu).

"Ben Türkiye'de misafir gibiyim. Müleci değilim. Mülteci olmak istemiyorum. mülteci olmak kötü. Misafir daha iyi. Mültecilere devlet yardım veriyor ama biz almıyoruz. Mülteci hukusal olarak hakların olması açısından iyi ama kelime kötü" (G35, Erkek, 64 yaşında, Yüksekokul mezunu).

Mülteci kavramıyla ilgili olarak görüşmelerde karşılaşılan ilginç ifadelerden bir diğeri ise Türkiye ve Almanya'da mülteci olmanın aynı şeyler olmadığıydı. Onlara göre Almanya'da mülteci olmak iyi bir şeyken Türkiye'de mülteci olmak kötü bir şeydi.

"Kendimi burada yabancı olarak görüyorum. Mültecilerin çoğu yardım almıyor o yüzden mülteci değiller. Mülteci olmak istemiyorum. Türkiye'de mülteci olmak çok kötü bana göre ama Almanya'da olsak kötü değil" (G1, Erkek, 26 yaşında, Üniversite Mezunu).

"Ben kendimi Türkiye'de yabancı gibi hissediyorum. Suriyelilerin hepsi öyle hissediyor. İnsanlar bize öyle muamele ediyor. Mülteci olmak istemiyorum. Mülteci çok zor. Bu isim çok zor. Mesela Avrupa'da, mülteci iyi bir şey. Ev veriyor, fatura yok, maaş veriyor. Burada böyle bir şey yok. Bu büyük sıkıntı. Burada işin yoksa aç kalırsın. Ben mülteci olmak istemiyorum. Bu kelime çok kötü, çok zor." (G4, Erkek, 42 yaşında, Lise Mezunu)

"Türkiye'de mülteci olmak kötü ama Avrupa'da öyle değil çünkü şu an ailem Almanya'da mülteci. Ama Türkiye'de genel olarak kötü bir şey gibi görülüyor mülteci. Türkiye'de başka bir anlama geliyor mülteci." (G24, Kadın, 23 yaşında, Üniversite Mezunu)

Görüşmecilerin mülteci kavramı ile ilgili bu kadar hassas olmaları ve kendilerine mülteci denmesini istememesi, Türkiye'de mültecilere yönelik politikanın hak temelli olmak yerine yardım anlayışı üzerine kurulması ile ilgilidir. Bu insanlar savaştan, rejimin şiddetinden kaçtılar ve iltica ettiler. Bu gibi durumlarda korumayı başka bir yerde aramak onların en temel insan hakkıdır ve yanı sıra sığınma ülkesindeki vatandaşların sahip olduğu bazı temel haklara sahip olmak da onların en temel insan haklarındandır. Fakat Türkiye'de mültecilere yönelik dayanışmaya vurgu yapan bir söylem ve hak temelli bir yaklaşım başından beri yerleşememiştir. Mülteciliğin temel bir insan hakkı olduğu konusunun hiç üzerinde durulmamıştır. Bunun yerine mülteci meselesine 'misafir', 'yardıma muhtaç kişi' şeklinde yaklaşılmıştır. Hak temelli olmayan bu yaklaşım, yerel toplumda da Suriyelilere karşı olumsuz tavır şeklinde hatta çoğu durumda nefret şeklinde karşılık bulmuştur. Türkiye'de Suriyelilere yapılan yardımın çok fazla vurgulanmasının üzerine bir de medyada mültecilerin çoğunlukla kötü bir şekilde gösterilmesi eklenince toplum, Suriyelilerden daha fazla rahatsız olmaya ve onları Türkiye için yük olarak görmeye başlamıştır. Suriyeli mültecilerle ilgili konularda 'yardım alan' ve 'yük' kavramlarının bir arada çok fazla kullanılması, Suriyelilerin 'mülteci' kavramına bu şekilde olumsuz bakmasının ve kendisinin öyle

adlandırılmasını istememesinin nedeni olarak görülebilir. Ayrıca buradaki temel meselelerden bir diğeri, daha önce de belirtildiği gibi Türkiye'deki Suriyeli mültecilerin büyük çoğunluğu yardım almadan kendi geçimlerini sağladığı için onların Türkiye'de mülteciyi algılama biçimleri sadece yardım alan, çok kötü koşullarda yaşayan, dilenen ya da kamplarda yaşayan aciz kişiler şeklindedir.

- **Suriyeliler için 'ev'in ve 'vatan'ın anlamı**

Geri dönüş kalıcı çözüm önerisinin en çok tercih edilen çözüm yöntemi olmasının birtakım varsayımlara dayandığı teorik kısımda detaylı olarak ele alınmıştı. Bu konuda öncelikle mültecilerin kuşku götürmez bir şekilde ülkelerine dönmek isteyecekleri varsayımından yola çıkıldığı daha önce de ifade edilmişti. Bu bağlamda geri dönüşle ilgili söylemlerde esas vurgu "ev"e veya "vatan"a dönüş kavramları üzerinden olmaktadır. Yukarıda Türkiye'deki siyasilerin söylemlerinin incelendiği bölümde, aynı ön kabulün onların söylemlerinde de ortaya çıktığı görülmüştür. İncelenen konuşmalarda da Suriyeli mültecilerin geri dönüşü, onların vatanlarına ve evlerine dönüşü ile ilişkili olarak kullanılmış ve menşe ülkeye geri dönüşün, onların da mutlak surette isteyecekleri bir durum olarak algılandığı görülmüştür.

Buradan hareketle, Malkki (1992), geri dönüş ve ev/vatan kavramları arasında kurulan ilişkinin insanlar ve yer arasındaki bağın doğallaştırılmasının bir sonucu olduğunu söyler. Bu doğallaştırmanın da sedanterist bir yaklaşımın sonucu olduğunu ve bu anlayış yoluyla ev, aidiyet ve tarihin territorialize edildiğini ve dolayısıyla kültür ve kimliğin de territorilize edildiğini ifade eder. Sedanterist yaklaşıma eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşan Malkki(1995)'ye göre, bu yaklaşımda mülteci, "çıplak (kültür kıyafetini giyinmemiş) ve yerleştirilmemiş bir insan" olarak görülmekte ve kişi ve yer arasındaki kopukluğun yerinden olma yoluyla meydana geldiği iddia edilmektedir. Bu bağlamda, menşe ülkeye geri dönüşün mültecilere herhangi bir zorluk yaratmayacağı varsayılmaktadır. Köklerinden sökülerek

yerlerinden edilen mültecilerin geri dönüş yoluyla 'yeniden köklendiği' ve doğru yerlere yerleştirildiği düşünülmektedir (Hammond, 1999:288). Bu nedenle menşe ülkeye geri dönüş, dönüşün doğal ve gönüllü bir seçim olduğu varsayımına dayananan bir olgudur (Long, 2008). Bu şekilde bir algı, yer, insanlar ve haklar arasındaki ilişkiyi pekiştiren bir işlev görmektedir. Yer ve insanlar arasındaki "doğal" uyuma yapılan vurgu ise egemen ulus devletin meşruiyetini, patrianın modern ifadesi olarak sağlamlaştırmakla ilgilidir (Long, 2010:1).

Bu bağlamda geri dönüşün mülteciler için ne anlam ifade ettiğini anlamak açısından Suriyeli mültecilere 'vatan'ın onlar için ne ifade ettiği sorulmuştur. Bu soruya verilen yanıtlar aşağıdaki gibidir:

"Huzurlu bir yer olduğu sürece orası vatan benim için. Şu an kendimi en yakın hissettiğim ülke Türkiye. Çünkü buranın sistemine ve burada yaşamaya alıştım. 4.5 yıldır Türkiye'de yaşıyorum ve buraya bir bağlılık hissediyorum. Suriye'yi çok fazla özlemiyorum. Yakında ziyarete gideceğim ve aslında, o zaman belli olacak duygularım ama savaş bitse de Suriye'ye dönmek istemiyorum" (G10, Erkek, 38 yaşında, Üniversite mezunu).

Ayrıca mültecilerin büyük çoğunluğu için vatan ve evin aile ile eşdeğer olduğu görülmüştür. Bu nedenle ailesiyle birlikte Suriye'den ayrılanlar için geri dönüş isteğinin çok güçlü olmadığı görülmüştür.

"Vatan bana göre, ev gibi bir şey, mesela senin evin var ama evinde annen yok, baban yok, kardeşlerin yok, arkadaşların evine gelemiyor. O zaman evinin anlamı ne? Nerede rahat ediyorsan, çalışabiliyorsan, yaşayabiliyorsan ve çevren neredeyse vatan orası oluyor bence." (G24, Kadın, 23 Yaşında, Üniversite Mezunu)

Bunun yanı sıra mültecilerin bir kısmı için 'vatan', 'Suriye' ve 'doğulan yer' aynı anlamda kullanılmasına rağmen bu bağın onlarda doğrudan geri dönüş isteği

yaratmadığı görülmüştür. ‘Suriye’ye geri dönmeyeceğim ve Türkiye’de yaşamak istiyorum’ diyen G8’in vatanla ilgili söyledikleri şu şekildedir:

“Vatan deyice ailem, doğduğum yer, arkadaşlarım aklıma geliyor.” (G8, Erkek, 24 yaşında, Üniversite Okuyor)

Esad olduğu sürece savaş bitse de Suriye’ye dönmeyeceğini ve artık Türkiye’de yaşamaya alıştığını söyleyen G32, vatanla ilgili olarak şu ifadelerde bulunmuştur:

“Vatan, her şeydir, insanın ait olduğu, doğduğu yerdir”(G32, Erkek, 21 yaşında, Ortaokul Mezunu).

Suriye’ye geri dönüşlerinin artık çok zor olduğunu söyleyen G14’ün ise ifadeleri aşağıdaki gibidir:

“Vatan güven, rahat, huzur demek. Vatan Suriye benim için. Suriye’yi çok seviyorum ama oraya gidemeyiz artık burada yaşıyoruz” (G14, Kadın, 37 yaşında Lise Mezunu).

Bunun yanı sıra sürgünde geçirilen süre zarfında birtakım yeni bağlanma biçimlerinin geliştiği görülmüştür. Çoğu mülteci Türkiye’ye çok alıştıklarını ve artık burasının da onlar için ikinci vatan olduğunu ifade etmiştir. Türkiye’ye geldikten bir yıl sonra kızını bir kaza sonucunda kaybeden G17, bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“Savaş biterse Suriye’ye dönmek isterim çünkü orası benim vatanım, orda doğdum büyüdüm. Ama burası da artık benim vatanım gibi oldu. Burada yaşamaya alıştık. Bir de ben kızımı buraya gömdüm ya, onu burada bırakıp gidemem.” (G17, kadın, 45 yaşında, İlkokul Mezunu)

Görüşmeler sonucunda geri dönüşün mülteciler için her zaman eve/vatana dönüş anlamına gelmediği ve vatan ve Suriye eşdeğer olarak görülse bile geri dönüşün onlar için her zaman istenen bir seçenek olmadığı görülmüştür. Bu soruya verilen yanıtlar, yer ve insanlar arasındaki doğal uyum varsayımına ters düşecek nitelikte ve dolayısıyla Malkki'nin (1992) bu konudaki düşüncelerini haklı çıkaracak türde yanıtlar olmuştur. Bu durumda, uzun süreli sürgün durumlarında, evin ve vatanın anlamının onlar açısından dönüşüm geçirdiği yorumu yapılabilir. Bu durumun bir kaç istisnası vardır. Örneğin yaşlılar, ev ve vatan kavramlarını doğrudan doğup büyüdükleri yerle ilişkilendirerek ifade etmişler ve Suriye'ye dönmeyi istediklerini söylemişlerdir. Genç ve orta yaşlı bazı mülteciler ise vatan, Suriye ve doğulan yer arasında doğrudan ilişki kurmalarına rağmen bu bağların onların geri dönüş isteğini artıran bir etki yarattığı söylenemez. Pek çok mülteci, vatanı ve evi huzur içinde yaşadıkları yer olarak tanımlamışlardır. O nedenle çalışabildikleri, haklara sahip oldukları ve yaşamlarını iyi bir şekilde sürdürebildikleri yeri 'vatan' olarak tanımlamışlardır[31].

Yanı sıra mültecilerin büyük çoğunluğu Türkiye'nin kültür ve gelenekler açısından Suriye'ye çok benzediğini ifade etmişlerdir. Ayrıca ortak dinin

[31] Görüşme yapılan Suriyelilerin biri dışında (Suriyeli Türkmen) hepsi Sünni Arap'tır ve yukarıda yer verilen ifadeler bu grubun görüşlerini yansıtmaktadır. 'Vatan' algısı, farklı etnik gruplar için farklı anlamlara gelebilir ve söz konusu insan olunca söylemlerin de zaman içinde tekrar değişebileceği unutulmamalıdır. Türkiye'deki Suriyelilerin hangi etnik kökenlerden geldiklerine dair rakamsal bir veriye ulaşılamamıştır. Fakat dünya genelindeki Suriyeli mültecilerin etnik kökenleri 2017 verilerine göre, %79'u Sünni Arap, %2'si Şii, %8'i Hıristiyan, %9'u Kürt ve %2'si Türkmendir. Sünni Arapların çoğunluğu oluşturması, savaşın etkisinin isyanı başlatan Sünni Arapların egemen olduğu bölgelerde gerçekleşmesi açısından şaşırtıcı değildir. Alevi, Dürzi, Şii ve İsmaililer ülkeyi Sünnilerden daha dşük oranlarda terk etmişlerdir. Çünkü bu grupların yaşadıkları yerler savaştan çok fazla etkilenmemiştir. Ancak isyancılar ve İslam Devleti (İŞİD) tarafından işgal edilen bölgelerde yaşayanlar kaçmak zorunda kalmıştır. (Fabrice, Balanche, Sectarianism in Syria's Civil War, The Washington Institute for Near East Policy, 2018, s.20, 21, 22; https://www.washingtoninstitute.org/uploads/Documents/pubs/SyriaAtlasCOMPLETE-3.pdf, Erişim: 07.08.2019)

(Müslümanlık) onların Türkiye'de yaşama isteğini artıran ve Türkiye'de yaşamaya alışmalarındaki en önemli unsuru teşkil ettiği görülmüştür.

"Türkiye yaşamak için en iyi ülkelerden ve kültürel olarak çok benziyoruz. İki ülke de Müslüman" (G7, Erkek, 38 yaşında, Üniversite mezunu).

"Türkiye ve Suriye çok benziyor, kültür, adetler, yemekler her şey. Buradakiler de Müslüman olduğu için burada rahatız. Kapalı insanlar var. Mesela Avrupa'ya gitsem çok zorlanabilirim" (G14, Kadın 37 yaşında, Lise mezunu).

"Bizim iki vatanımız var. Biz 8 yıldır burada yaşıyoruz ve çok alıştık Türkiye'ye. Esad gitse de ben gitmem artık Suriye'ye. Burada iyiyiz. Suriye'ye ziyaret için gitmek istiyorum. Türkiye Suriye'ye çok benziyor. Buradakiler de Müslüman" (G21, Erkek, 44 Yaşında, İlkokul mezunu).

Ayrıca çoğu mülteci Suriye'ye geri dönüşü, hayatını yeniden kurma ve hayata sıfırdan başlama olarak görmekte ve bu durumun kendileri için büyük zorluklara neden olacağını ifade etmektedir. Yani onlar adına düşünenlerin aksine mülteciler geri dönüşü bıraktıkları yerden devam edebilecekleri bir şey olarak görmemektedir. Buradan yola çıkarak, mülteci için ev ve vatanın anlamının dönüşüme uğraması gibi geri dönülecek olan ülke de artık eskisi gibi değildir. Mültecilerin ülkelerini terk etmesine neden olan sürgün öncesi durum istikrara kavuşmuş olsa bile, sürgüne yol açan kriz öncesindeki mevcut duruma tam anlamıyla geri dönüşün artık mümkün olamayacağını ifade eden Warner'ın (1994:171) bu konuya yaklaşımını haklı çıkaran bulgulara ulaşılmıştır. Yani artık hiçbir şey eskisi gibi değildir ve yer, devlet ve insanlar arasındaki eski ilişkinin geri dönüş yoluyla doğrudan yeniden kurulmasını beklemek gerçekçi bir beklenti değildir. Daha açık ifade etmek gerekirse, menşe ülkede hiçbir şeyin bırakıldığı gibi olmaması nedeniyle geri dönüldüğünde de bırakılan yerden devam etme gibi bir durum söz konusu değildir. Gönüllü geri dönüş kalıcı çözümü, yaşamın zamansal gerçekliğini ve zaman içinde meydana gelen değişiklikleri reddetmektedir (Warner,

1994:171). Dolayısıyla, pek çok uzun süreli mülteci için geri dönüş, mutlaka alışık olduğun yere veya eve gitmek anlamına gelmemektedir. Geri dönüş bağlamında eve dönüşe dair tartışmalarda gönüllü geri dönüşün savunucuları, zamana bağlı olarak mülteci ve menşe ülke arasındaki ilişkide meydana gelebilecek değişiklilerin olabilme ihtimalini gözden kaçırararak, tüm mültecilerin eve gitmek istediklerini varsaymaktadır. Buna karşılık mültecilerin fikirlerine başvurulduğunda bu varsayımın uygulamada tam bir karşılığının olmadığı görülmüştür. Dolayısıyla menşe ülkeye geri dönüş, onlar için yeni bir başlangıç ve her şeye sıfırdan başlamakla eşdeğer bir anlam taşımaktadır. Humus'tan 5 çocuğu ile birlikte ayrılmak zorunda kalan G3, bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

"6 yıldır burada yaşıyorum ve ailemin çoğu burada yaşıyor. Çocuklarım burada okula gidiyor ve burada yaşamaya alıştık. Artık Türkiye'de yaşamak istiyorum ve tekrar baştan yeni bir hayat kurmak için uğraşmak istemiyorum. Suriye'deki akrabalarım, komşularım, arkadaşlarım dünyanın dört bir yanına dağıldı, kocam savaşta öldü, evim savaşta büyük hasar aldı. Geri dönsem kalacak bir evim bile yok" (G3, Kadın, 40 Yaşında, Lise Mezunu).

"Suriye'ye ne zaman döneceğime dair hiç bir fikrim yok. Burada bir hayat kurdum ve bir işim var. Hayat Suriye'de çok zor ve o yüzden orada yaşamak benim için çok zor olacak. Ayrıca, Suriye'ye dönersem her şeyi yeniden kurmaya uğraşacağım" (G15, Erkek, 26 yaşında, Üniversite mezunu).

Suriyeli mültecilerin ülkelerinden ayrılmaları bireysel kaçış şeklinde olduğu gibi toplu kaçış şeklinde de olmuştur. Suriye nüfusunun yarısından fazlası şu an yerinden edilmiş ve dünyanın her yerine dağılmış durumdadır. Dolayısıyla çoğu mültecinin Suriye'de çok fazla yakını kalmamakla birlikte Türkiye'nin açık kapı politikası ve coğrafi yakınlığı nedeniyle Suriyelilerin çoğu aynı dönemde olmasa bile farklı zamanlarda aile üyeleri ile Türkiye'ye göç etmiştir. Buna sadece yakın aile üyeleri değil, akrabaları, komşuları ve arkadaşları da dâhildir. Ayrıca her semtte

Suriyelilerin kendi ürünlerini satan marketlere, Suriyelilerin işlettiği ve geleneksel yemeklerinin satıldığı restaurant ve cafelere rastlanmaktadır. Yani mülteciler, Suriye toprakları dışında, başka bir ülkenin sınırları içinde kendi toplumsal ilişkilerini geliştirmişlerdir. Dünyanın dört bir yanına dağılmış olan aile üyeleri, akrabaları ve arkadaşları nedeniyle geri dönülen Suriye aynı Suriye değildir artık onlar için. Teoride, gönüllü geri dönüşün kalıcı çözümler arasında önceliğe sahip olması mültecilerin kendi benzerleri ile bir arada olma ihtiyacı ile açıklanmaktadır. Örneğin Coles (1985), menşei ülkenin iki unsuru olan ev ve toplum arasındaki ilişkiyi aidiyet ihtiyacı üzerinden açıklamaktadır. Ona göre aidiyet ihtiyacı korunma ihtiyacından daha fazlasını ima eder. Yani insanın kendi gibilerin arasında olması da bir ihtiyaçtır. Gönüllü geri dönüş, homojen grup ve toprak arasında, evin temeli olarak ayrılmaz bir ilişki kurulduğunu ifade eden ve Coles'un bu konudaki görüşünü eleştiren Warner (1994:163), böyle bir yaklaşım ilk olarak, mültecinin benzerleri ile ilişkisini ima eder. Bu anlamda bir topluluk gerçekten homojen bir gruptur. İkincisi, bu grubun belirli bir yerle ilişkisi vardır (Warner, 1994:162). Geri dönüşün ilişkilendirildiği ev ve toplum kavramları ve buna bağlı olarak aidiyet ihtiyacı kişinin benzerleriyle ilişkisi yoluyla giderilir (Coles, 1985). Coles'in argümanına karşıt bir şekilde Warner (1991), birey ve grup arasındaki ilişkinin, fiziksel olarak topraklanması gerekmediğini iddia eder. İnsanın varlık koşulu, birey ve grubun belirli bir alanda fiziksel olarak topraklaması değil, diğer insanlarla olan ilişkileridir. Dolayısıyla illa homojen bir tarihsel topluluğun belirli bir jeopolitik bölge ile ilişkilendirilmesi gerekmez (Warner, 1991).

"Halep'te kimsemiz kalmadı. Kimisi öldü, kimisi kaçtı, kimisi nerde kimse bilmiyor. Tüm yakınlarım Suriye'den ayrıldı. Şam'da kalan bir kaç akrabam var. Her taraf kapalı olunca çıkamadılar oradan. Bir kardeşim de Lübnan'da. Burada bir sürü Suriyeli komşum ve arkadaşım var. Bazılarıyla aynı apartmanda oturuyoruz, bazıları başka yerlerde ama yakında oturuyor. Neredeyse her gün buluşuyoruz. Haftaya kadınlarla toplanıp gün yapacağız benim evimde. Hepsi

*Suriyeli çünkü Türkler bizle pek konuşmuyor ve evlerimize gelip gitmiyor" (*G17, Kadın, 45 yaşında, İlkokul mezunu).

"Kardeşlerim hepsi burada Maraş'ta. Sadece İdlib'de bir abim var Babam savaşta bir yeğenimle birlikte öldü. Annem de Maraş'ta. Suriye'de kimse kalmadı. Kızım burada evlendi, çocuklarım burada okula gidiyor. Yaşadığım yerde çok fazla Suriyeli komşum var. Çalıştığım atölye çok küçük olmasına rağmen dört Suriyeli çalışan var" (G23, Erkek, 45 yaşında, Ortaokul mezunu).

"5 ablam var ve hepsi Türkiye'de. Bir abim vardı o da öldü savaşta. Annem de burada. Annemle babam ayrıldı ve babam Suriye'de kaldı. Ailemin çoğu burada Antep, Maraş her yerde var. Sadece bir tane arkadaşım var hala Suriye'de olan. Hiç genç kalmadı Suriye'de. Herkes bir yerlere gitti. Ben istersem Suriye'ye dönebilirim tek erkek olduğum için askerlik sorunum yok ama dönmek istemiyorum. Çünkü orada hiçbir şey yok. Her şeye sıfırdan başlayacağım. Oturduğum apartmanda 8 dairenin 5'inde Suriyeliler oturuyor. Burası da Suriye gibi" (G34, Erkek, 17 Yaşında, İlkokul 3. Sınıfa kadar okuyabilmiş)

"*2013 yılında ailecek geldik Türkiye'ye ve ailem iki yıl burada yaşadı. Ailem daha sonra Almanya'ya gitti. Erkek kardeşim kaçak olarak daha önce gitmişti Almanya'ya. Kardeşim 16 yaşındaydı ve yaşı küçük olduğu için ailemi yanımda istiyorum diye vize başvurusu yaptı ve ailem onun yanına gitti. Ben 18 yaşından büyük olduğum için gidemedim. Babaannem ve dedemle birlite yaşıyorum burada. Suriye'ye döneceğimi pek düşünmüyorum. Ailem orada omadığı için beni oraya bağlayan bir şey yok ve dönmemin bir anlamı yok. Erkek arkadaşım burada. Teyzemler burada. Üniversiteyi burada okuduğum için Türk arkadaşlarım var ama onlarla çok fazla görüşmüyoruz. Suriyeli arkdaşlarımla buluşuyoruz ve onlarla vakit geçiriyorum genelde*" (G24, Kadın, 23 Yaşında, Üniversite mezunu).

Buradan yola çıkacak olursak, Türkiye'deki Suriyelilerin içinde bulunduğu durum Warner'ın yaklaşımını destekleyen bir özellik göstermektedir. Yani

mülteciler, Suriye toprakları dışında, başka bir ülkenin sınırları içinde kendi toplumsal ilişkilerini geliştirmişlerdir. Bu durum, Coles (1985)'in geri dönüşün mülteciler için en iyi seçenek olduğunu vurgulamak için gerekçe olarak kullandığı, kendi benzerleriyle ilişki içinde olma ihtiyacının giderilmesinin, illa menşe ülkenin toprakları ile sınırlı olmadığını göstermiştir. Suriye toprakları dışında ve başka bir ülkenin sınırları içinde de insanlar kendi benzerleriyle olan ilişkilerini geliştirebilir. Böylece, kendi benzerleriyle ilişki için illa menşe ülkeye fiziksel dönüşün gerekmediği söylenebilir. Çünkü burada vurgulanması gereken durum, birey ve toplum arasındaki ilişkinin mekândan bağımsız olarak geliştirilebileceğidir.

Bu durumun en önemli istisnalarından biri, her ne kadar Türkiye'de aile üyeleri ve tanıdıklarla bir araya gelme imkânına sahip olsalar da yaşlılarda geri dönüş istediğini azaltan bir etkiye neden olmamasıdır. Çünkü yaşlılarda mekânla kurulmuş sıkı bir ilişki vardır ve o mekân dışına çıkıldığında sosyal ilişkilerini kurmaları zorlaşmaktadır. Anlaşılacağı üzere onların yeni bir topluma adapte olmaları dil, sosyal çevre, alışık olduğu yerden ayrı olma gibi nedenlerle çok daha zor olmaktadır. Türkiye'deki 65 yaş ve üzeri Suriyeli mülteci oranının %3 (Göç İdaresi, 2019) gibi küçük bir rakam olması, yaşlıların çok küçük bir kısmının ülkelerini terk etmeye razı olduğunun da göstergesidir. Bu nedenle, yaşlı görüşmecilerin hepsi, aile üyelerinin çoğu Türkiye'de yaşamasına rağmen menşe ülkelerine geri dönmeyi istemektedir. Karısı Suriye'deyken hayatını kaybetmiş ve Suriye'deki koşulların gittikçe kötüye gitmesi nedeniyle çocukları ve torunları ile Türkiye'ye 5 yıl önce gelmiş olan 75 yaşında bir mültecinin menşe ülkesine geri dönüşe dair fikri şöyledir:

"Şimdi imkânım olsa hiç durmam yarın giderim Suriye'ye. Çocuklarım gitmemi istemiyor. Üç çocuğum ve torunlarım burada yaşıyor ama çocuklar burada kalsa da ben döneceğim Suriye'ye. Orada doğdum ve tüm hayatımı orada yaşadım. Geri kalan hayatımı da Suriye'de sürdürmek istiyorum." (G28, Erkek, 75 yaşında, Lise Mezunu)

Bir çocuğu Danimarka'da, iki çocuğu Türkiye'de ve iki çocuğu Suriye'de olan G25, Türkiye'de tüm koşullar yaşaması için uygun olsa bile Suriye'ye dönmek istediğini ifade etmiştir:

"Suriye'ye dönmek istiyorum. Türkiye güzel ama dönmek istiyorum. Çünkü ülkem orası ve kardeşlerim, komşularım orada." (G25, Kadın, 54 Yaşında, İlkokul Mezunu)

- **Amaçlı aktörler olarak mülteciler**

Göç alanında inşa edilen kategoriler genellikle, göçün gerçekleştiği yere (hem kaynak hem de hedef ülkeler), hareketin nedenlerine ve göçün zamanına veya süresine bağlı olarak oluşturulur. Bu kategorilerin inşası, kapsadıkları insanların deneyimlerini homojenleştiren ve aşırı basitleştiren bir yaklaşıma yol açabilir (Gupte and Mehta 2007). Yani zorunlu göçmenlerin ortak deneyimleri ve ortak ihtiyaçları vurgulanarak, bu kişilerin deneyim ve ihtiyaçları homojenleştirilmektedir. Bu şekilde zorunlu göçmenler, pasif kurbanlar haline getirilmektedir. Nitekim zorunlu göçle birlikte kullanılan kavramlar da bu anlayışı yansıtmaktadır. Bu kavramlar genelde, zorunlu göçmenlerin bağımsız ve rasyonel karar alma sürecinin çok az ya da hiç olmadığını vurgulayan kavramlardan oluşmaktadır. Bunlar, akışlar (Flows), akım (stream), sel (flood) ve dalga (waves) larla taşınan, koşulların pasif kurbanları olduklarını vurgulayan kavramlardır (Turton, 2003: 10). Dolayısıyla, zorunlu göçmenlerin hareketi genellikle istem dışı bir hareket gibi algılanmaktadır.

Mülteciler üzerine yapılan araştırmalar, genel olarak eğitim, kamu politikaları ve zorunlu göçmenlerin fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlarına odaklanma eğilimindedir ve mültecilerin karar alma sürecine odaklanan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu çalışmada, görüşmecilerin ülkelerinden ayrılarak başka bir ülkeye gitme sürecini anlatmaları istenmiştir ve bunun sonucunda ülkelerinden her ne kadar zorunlu bir şekilde ayrılmış olsalar da buna bir karar alma sürecinin eşlik ettiği

görülmüştür. Bireyler, gruplar ya da aileler bu süreçte göç edilip edilmeyeceği, ne zaman göç edileceği ve nereye göç edileceği gibi birtakım kararları vermek zorunda kalmıştır. Karar verme süreci bazen birkaç gün sürerken bazen bunun bir kaç aylık bir döneme yayıldığı görülmüştür. Bu durumda mültecilerin istemsiz bir şekilde oradan oraya sürüklenen pasif kurbanlardansa zor koşullar altında da bazı değerlendirmeler yaparak kararlar alabilen ve o doğrultuda bir tercih yapan kişiler oldukları görülmüştür. Görüşme yapılan mültecilerin bazıları, başlangıçta ortak dil nedeniyle bir Arap ülkesine gitmek istemiş ama hem vizesiz girişin olmaması hem de vize başvurularının olumsuz yanıtlanması nedeniyle Türkiye'ye gelmek durumunda kaldıkları görülmüştür. Lübnan, Suudi Arabistan gibi ülkelere vize alabilen mülteciler ise birkaç ay bu ülkelerde kaldıktan sonra koşulların kötülüğü, pahalılık ve eğitim önündeki engeller nedeniyle Türkiye'ye gelme kararı almıştır.

"Abim Arabistan'a benden birkaç ay önce gitmişti çünkü halamız orada yaşıyordu. Daha sonra ailem beni de abimin yanına yolladı. Orada inşaatta çalıştık bir süre ama üniversite okumak istiyorduk. Arabistan'da üniversiteler çok pahalıydı ve biz de abimle Türkiye'ye gelmeye karar verdik. Kuzey Kıbrıs'a da gitmeyi düşündük ama arkadaşlarımız orada iş bulamayacağımızı söyledi." (G8, Erkek, 24 Yaşında, Üniversite Öğrencisi).

Halep'te yaşıyordum 5 yıl önce Türkiye'ye geldim. Askerlik nedeniyle Suriye'den çıkmak zorunda kaldım. 4-5 ay düşündüm ve önce Lübnan'a gittim. Suudi Arabistan ve Ürdün zaten kapılarını kaptmıştı bize. Orada 3 ay çalıştım ama sevmedim ve çok zor orada yaşamak. Çok az maaş veriyorlardı. Sonra oradan İstanbul'a geldim. Türkiye'ye gelmek daha kolaydı ve daha iyi olduğunu duymuştum. İstanbul'da halamın oğlu vardı ve ilk onun yanına geldim (G30, Erkek, 25 yaşında, İlkokul mezunu).

"3 yıl önce Şam'dan geldim Türkiye'ye. Lübnan'a da gidebilirdim ama Lübnan'da hayat çok zor. Devlet bu Sünni, bu Mesihi diye çok ayrım yapıyor. Bir

de Suriyelileri sevmiyorlar ve gelmememizi istemiyorlar. Türkiye'de çok iş var. Türkiye'de çalışıyorum. Türkiye'yi önceden de seviyordum. O yüzden gelmek istedim." (G12, Erkek, 34 yaşında, Lise Mezunu)

Görüşmecilerden bazıları ise Türkiye üzerinden Avrupa'ya geçerim diye düşünerek Türkiye'ye gelmeyi tercih ederken, diğerleri Avrupa'ya gitmeyi hiç düşünmemiştir. Avrupa'ya geçerim diye Türkiye'ye gelenler, Türkiye'de biraz yaşadıktan sonra burada yaşamanın da iyi olduğunu ve burada yaşamaya alıştıklarını söylediler. Avrupa'ya gitmenin tek yolunun çok tehlikeli bir seyahat sürecini de göze almak olduğunu bildikleri için bu seçenekten vazgeçtiklerini söyleyenler de oldu.

"Ben başlangıçta orda İngilizce konuşabilirim diye Avrupa'ya gitmek istiyordum ve o yüzden Türkiye'den Avrupa'ya geçerim düşüncesiyle geldim. Buraya gelince ve biraz yaşayınca, burada kalmaya karar verdim çünkü Türkiye yaşamak için güzel." (G10, Erkek, 38 Yaşında, Üniversite Mezunu)

"Avrupa'da halam, halamın oğlu, amcamın oğlu var. Ben düşünmedim gitmeyi. Zaten kapıları kapattılar. Gitmek çok zor. Türkiye güzel, burada yaşamaya alıştım ve hem de burası Suriye'ye çok yakın." (G12, Erkek, 34 Yaşında, Lise Mezunu)

Aynı zamanda Avrupa'ya gitmek istemeyenlerden bazıları da bir şeylere yeniden başlamak istemediklerini ve burada yeni bir hayat kurmaya çalıştıklarını söyleyerek Avrupa'ya gitme konusundaki isteksizliklerini dile getirmişlerdir.

"Avrupa'ya gitmek istemiyorum çünkü zaten ben burada çok zorlandım ve dil öğrendim. Ayrıca Suriye'ye çok uzak ve ben ailemden o kadar uzak olmak istemiyorum. Hem de Türkiye'de yaşamaya alıştık, yeni bir dil öğreniyoruz. Çok zorlandık. Bir şeylere yeniden başlamak ve aynı zorlukları tekrardan yaşamak istemiyorum" (G11, Kadın, 22 yaşında, Lise mezunu)

"Avrupa'ya gitmek istemiyorum. Eşim savaşta öldüğü için bizi göç ofisinden çağırdılar ve Avrupa'ya gidebileceğimizi, orada bize ev ve maaş vereceklerini söylediler ama ben istemedim. Çünkü ben Suriye'den çocuklarım için ayrıldım. Şimdi çocuklarım buraya alıştı, burada okula gidiyorlar, dil öğrendiler. Ben nasıl başka bir ülkeye gideyim? Yeni bir ülke demek, her şeye baştan başlamak olacak bizim için " (G3, Kadın, 40 yaşında, Lise mezunu).

"Benim amcam İsviçre'ye savaş nedeniyle mülteci olarak gitti. Ama ben Avrupa'ya gitmek istemiyorum. Başka bir yere gitmek ve yeni bir hayat kurmak için yeniden uğraşmak istemiyorum. Burada kendi mesleğimi yapamasam da en azından bir işim var ve dil öğrendim" (G19, Erkek, 26 yaşında, Üniversite okuyor).

Avrupa'nın kültürel olarak çok farklı olması nedeniyle Avrupa'ya gitmek istemediklerini ifade edenler olmuştur. Görüşmecilerin Avrupa'ya gitme kararını engelleyen en önemli faktörlerden birinin de dinsel farklılık olduğu görülmüştür.

"Avrupa'ya gitmeyi hiç düşünmedim orada din yok. En azından burada cami var. Ezan duyuyorum. Çocukları yetiştirmemiz de çok zor olur Avrupa'da." (G23, Erkek, 45 Yaşında, Ortaokul Mezunu)

"Avrupa'ya gitmek istemem çünkü kızlarım var. Burası daha iyi onlar için. Burada camiler var, ezan var, ramazan var. Bunlar çok önemli." (G20, Kadın, 38 yaşında, Üniversite mezunu)

Özetle, Suriyelilerin Türkiye'ye gelme ve burada kalma kararı almasında; coğrafi yakınlık, iş ve eğitim fırsatları, kültürel benzerlik, ortak din ve tanıdık bağlantıları gibi pek çok faktör etkili olmuştur. Neredeyse tüm mülteciler için Türkiye'ye geliş ve kalış kararını etkileyen en az bir ya da iki faktör vardır.

Görüşmecilerin ifadelerinden de anlaşılacağı gibi zorunlu göç, gönülsüz bir hareketin sonucu olmasına rağmen istem dışı değildir. Yani ülkeden ayrılma kararı genel olarak bir değerlendirme sonucu alınan kararlardan oluşmaktadır. Gonzalez

(1992), göç için politik nedenlerin, ekonomik nedenlerden ayrılmasının kolay olmadığını ve göç için çoklu motivasyonların aynı anda var olabileceğini savunmaktadır. Tabii ki, yaşanan olaylar ve kısıtlamalar önemleri ve etkileri bakımından farklılık gösterir, ancak çoğu göçmenin karar vermesinde hem zorlama hem de seçim unsurları bir arada bulunur (Turton, 2003:8).

Bu nedenle mültecilere, istemleri dışında oradan oraya sürüklenen pasif kurbanlar olarak odaklanmak yerine 'amaçlı aktörler' olarak odaklanmak önem taşımaktadır. Böylece mültecilerin geri dönüşlerinin de birtakım ön değerlendirmeler sonucunda verilen bir karar sonrası gerçekleştirileceği görülecektir. Nitekim mülteciler, ülkelerine dönme kararını vermeden önce sığınma ülkesi ve menşe ülkesindeki koşulları karşılaştırarak, hangi tarafın kendi yaşamları açısından daha uygun olduğunu değerlendirerek, dönüp/dönmeme kararını vereceklerdir. Bu durumda, eğer sığınmacı ülke tarafından geri dönüşün gönüllülüğü ilkesi uygulanacak olursa, Türkiye'deki pek çok mülteci, savaş bitmiş olsa da menşe ülkesindeki koşullar nedeniyle geri dönmek istemeyecektir.

- **Türk vatandaşlığı kazanımı ve Suriyeli mültecilerin geri dönüş isteği arasındaki ilişki**

Yapılan saha çalışması sonucunda, Suriyeli mültecilerin Türk vatandaşlığı kazanımı ile geri dönüş isteği arasında sıkı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Görüşmecilerden büyük çoğunluğu (sekizi dışında), eğer Türk vatandaşlığını alabilirlerse Suriye'ye geri dönmeyeceklerini ifade etmişlerdir. Çünkü görüşmeciler, Türk vatandaşlığı hakkı kazanmayı öncelikle çalışma izni alabilecek olma, gelecek belirsizliğinden kurtulma ve mülk edinebilme ile eşdeğer görmektedir. Onlar açısından bu üç çok önemli etkenin yanı sıra seyahat özgürlüğüne sahip olmak da vatandaşlığı istemelerinin diğer bir nedenidir. 1951 Mülteci sözleşmesine göre, devletler mültecilere çalışma, seyahat ve mülk edinme hakkı tanımakla yükümlüdür. Fakat Türkiye, sadece Avrupa'dan gelenleri mülteci

olarak tanıdığı için Suriyeliler geçici koruma statüsü altındadır. Geçici koruma statüsü aracılığıyla eğitim, sağlık gibi haklardan faydalanabilen Suriyeliler, çalışma hakkı ve mülk edinme hakkına sahip değildir. Türkiye'de yaşayan mültecilerin çok küçük bir kısmının çalışma izni vardır ve mülteciler için çalışma iznine sahip olmamak en önemli sorunlardan birini teşkil etmektedir. Çünkü çok uzun saatler boyunca çalışmak zorunda kaldıklarını ve kendilerine bunun karşılığında çok az maaş ödendiğini ifade etmişlerdir. Yanı sıra onlar için en büyük problemlerden bir diğeri ise kendi mesleklerini yapamamaları ve çok vasıfsız işlerde çalışmak zorunda kalmalarıdır. Bu nedenle mülteciler aynı işi yaptıkları bir Türk vatandaşının maaşının ancak yarısını alabildiklerini ifade etmişlerdir.

İnşaat mühendisi olan ve Türkiye'de bir döviz ofisinde çalışan ve Türk vatandaşı olmak isteyen G15, bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

"Ben ayda 1500 lira alıyorum. İlk görüşmede patronum bana her üç ayda bir zam yapacağını söyledi ve ben de bu işi kabul ettim. 2.5-3 yıldır aynı iş yerinde çalışmama rağmen şimdiye kadar kaç kere zam istedim ama maaşıma hiç zam yapılmadı. Ben patronun tüm işlerini yapıyorum ve özel işlerini bile. Ama bu işi bırakamıyorum da. Çünkü vatandaş değilim ve yeni bir iş bulmam çok zor. Koşulların aynı olduğu bir durumda bir Türk, bu maaşı kabul etmez. Bu koşullarda çalışan bir Türk 2000-2200 alıyor. Suriye'de olsam daha az maaş alırdım belki ama Suriye'deki herkes gibi alırdım maaşımı." (G15, Erkek, 26 Yaşında, Üniversite mezunu)

Türkiye'ye 1.5 yıl önce gelen, döşemecilik yapan ve vatandaşlığın hakları olması açısından iyi olacağını söyleyen G26 sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

Vatandaşsan hukuk var. Benim çalışma iznim yok, sigortasız çalışıyorum. Mesela ben cumartesi de dahil her gün 12-13 saat çalışıyorum ve 2000 lira maaş alıyorum. İşimi seviyorum zaten Suriye'de de aynı işi yapıyordum. Vatandaş

olsaydım 2000 lira almazdım. 3000-3500 alırdım çünkü ben ustayım. Bir de sigortam olurdu.(G26, Erkek, 29 yaşında, Ortaokul Mezunu)

Mültecilerin vatandaşlık almak istemelerinin bir diğer nedeni ise Türkiye'de üniversite okumak veya yüksek lisans yaparak eğitimlerine burada devam etmek istemeleridir. Türkiye'de, ya Suriye'de üniversite öğrenimini tamamlamış ya da savaş nedeniyle üniversiteyi yarıda bırakmak zorunda kalmış çok büyük bir genç nüfus bulunmaktadır.

İnşaat mühendisi olan ve Türkiye'de Suriyeli çocukların okul derslerine yardımcı olarak para kazanan G1, Türk vatandaşlığı alırsa Suriye'ye dönmeyeceğini ve vatandaşlık almanın kendisi için neden önemli olduğunu şu sözlerle ifade etti:

"Türkiye'de yüksek lisans yapmak istiyorum. Yüksek lisans yapabilmek için burslara başvurdum ama kabul edilmedim. Vatandaş olursam yüksek lisans yapabilirim ve Türk pasaportuna sahip olabilirim. Böylece başka bir ülkeye gitmem daha kolay olacak çünkü Suriye pasaportu ile bir yere gitmek çok zor. Kimsenin bizi kabul etmek istemediği bir durumdayız şu an." (G1, Erkek, 26 Yaşında, Üniversite mezunu)

Suriyeli mülteciler ortalama 5 yıldır Türkiye'de yaşamalarına rağmen Türkiye tarafından onlara yönelik belirli bir mülteci politikası geliştirilmemiştir. Bu politikasızlık hali, mültecileri belirsizlik içinde ve bekleyen pozisyonunda yaşamaya zorlamaktadır. Bu nedenle mülteciler, vatandaşlık almayı bu belirsizlik halinden çıkış için kurtuluş olarak görmektedir. Geçici koruma statüsü altında olmanın beraberinde getirdiği geçicilik hissi ve onunla bağlantılı olarak her an ülkelerine gönderilme kaygısı ile yaşamaya çalışan mültecilerin, günlük yaşamda karşılarına çıkan pek çok zorlukla mücadele etme çabalarının üstüne bir de gelecek belirsizliği eklenerek, onların durumunu daha da içinden çıkılmaz bir hale sokmaktadır.

"*Vatandaş olamazsam başka çare yok döneceğim. Esad olursa hayatta dönmem. Durum belli oluncaya kadar misafirim. Biz arada bekleyen kişileriz. Artık bizim için bir karar çıksın ya vatandaşlık verilsin ya gidin denilsin. Geleceğimiz belli olsun bir şeyler belli olsun. Mesela ben burada çalışıyorum. Ev mi alayım, Araba mı alayım diyorum ama alsam birden ya gönderirlerse bizi diye düşünüyorum. Geleceğimi planlayamıyorum. Misafirim ya da arada kalan bir insanım. Atölye açmak istiyorum ve açabilirim de. Ama bizimle ilgili bir karar verilmediği için bir şeyler için girişimde bulunamıyoruz. Burada çalışma iznim yok. Ama en azından çalışıyoruz diye düşünüyoruz. Vatandaş olunca bir düzenim olacak, plan yapabileceğim. Şimdi hiçbir şey yapamıyorum. Vatandaşlık benim için geleceğimi planlamak demek. Arada kalmamak için vatandaşlık almak isterim"* (G32, Erkek, 21 yaşında, Ortaokul mezunu)

"*Vatandaş olana kadar biz burada misafir gibi olacağız. Vatandaş olmazsan istikrar yok. Vatandaşlık istikrar, güvenlik demek. Yarın ne olacağını bilmiyoruz. Sadece yarın ne olacak diye bekliyoruz."* (G20, Kadın, 38 Yaşında, Üniversite mezunu).

"Vatandaş olmak istiyorum çünkü Vatandaş olmak istikrar demek. Ben vatandaş olursam, belki 20 sene burada oturacağım onu bileceğim. Geleceğimi planyacağım. Kimse bana git demeyecek. Ama ben şimdi mülteciyim, bir ay sonra ne olacak onu bile bilmiyorum. Bu nedenle planlarım çok kısa dönemli olmak zorunda." (G13, Erkek, 33 yaşında, İlkokul mezunu)

Mülteciler, eğer vatandaş olursak bekleyen konumundan kurtulacağız ve karar alma sürecine biz de dahil olacağız demektedir.

"Türkiye'de vatandaş olmak istiyorum çünkü biz oy veremiyoruz, bizimle ilgili her gün yeni bir karar çıkıyor ama biz sadece ne olacak diye bekliyoruz. Yani şu an sadece bekleyen konumundayız." (G3, Kadın, 40 yaşında, Lise Mezunu)

Görüşmecilerden bazıları ise Türk vatandaşlığı almayı sahip olacakları hakların yanı sıra çocuklarının geleceği için önemli olması nedeniyle de istemektedir.

"*Türk vatandaşı olmak istiyorum. Vatandaş olmamız çocuklar için iyi olacak. Ben Suriye'ye gitmek istesem bile çocuklarım öyle değil. Çünkü onlar burada yaşıyor ve Arapça okuyamıyor, yazamıyor. Onların geleceği için çok önemli vatandaşlık almamız. İlerde bu çocuklar mecbur burada yaşayacak. Büyük çocuklarım unutmuyor ama küçükler unutuyor. Çocuğuma soruyorum Suriye'ye gitmek istiyor musun? diye hayır diyor. Çünkü Suriye demek, savaş demek onun için. Başka bir şey görmedi Suriye'de."* (G14, Kadın, 37 Yaşında, Ortaokul Mezunu)

"Ben tek olsam savaş bitince hemen giderim Suriye'ye ama benim 5 çocuğum var. Onlar Türk okuluna gidiyor. Türkçe konuşuyor. Mesela oğlum Kerem (İlkokul 2.sınıf) Arapça bilmiyor. Ben şimdi gitsem Suriye'ye çok zor olur çocuklar için. Artık gitmemiz çok zor. Düzenimizi burada kurduk. Vatandaşlık alırsam gitmem. Bunun sebebi çocuklarımın hayatı ve geleceği. Başka sebebi yok."(G4, Erkek, 42 yaşında, Lise mezunu)

Geri dönüş isteği, Türk vatandaşlığı kazanılması durumunda büyük oranda azalmaktadır. Bu da bize hakların ulus-devlet üyeliği ile hala yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Arendt'in yurttaşlıktan ve milliyetten bağımsız bir evrensel insan hakları düşüncesinin uygulanabilir olmadığına dair tespiti, hala geçerliliğini korumaya devam etmektedir. Vatandaşlık ve hakların ancak bir ulusun üyesi olarak kazanıldığı bir anlayışta doğal olarak diğer ulusal azınlıkların üyeleri bu hakların dışında bırakılmıştır (Arendt, 2014).

Bu nedenle eğer mülteciler menşe ülkelerine geri dönmeyi istiyorsa bu kararın, sınırlı haklar nedeniyle yapılan zorunlu bir tercihe dayandığı söylenebilir. Aynı milliyet ya da ulustan olmayanlar, özellikle mülteciler, vatandaşların erişebileceği birçok medeni, ekonomik, politik ve sosyal haktan mahrum

bırakılmıştır. Böylece pek çok durumda, bir kişinin "doğal" hakları, kendi menşei ülkesinde kalır ve bu haklara ülkesi dışında sahip değildir (Kibreab, 2003: 58). Menşe ülke ve haklar arasındaki ilişkiyi kendini ne olarak tanımlıyorsun diye sorduğum görüşmecilerden birinin söyledikleri çok iyi bir şekilde ortaya koymaktadır:

"Burada ben kendimi yabancı gibi hissediyorum. Misafir olduğumu düşünmüyorum. Misafir bir hafta kalır, bir ay kalır ve gider. 3-4 yıllık misafirlik olmaz. Mülteci de değilim çünkü devletten herhangi bir yardım almıyorum. Kendim çalışıyorum. Aslında kendime Türkiyeli diyemez miyim? Çünkü ben de sizin gibi yaşıyorum, çalışıyorum ve kendi kendimi geçindiriyorum. Sizden farklı bir şey yapmıyorum ki." (G6, Erkek, 27 Yaşında, Üniversite mezunu)

"Sizden farklı bir şey yapmıyorum ki", haklar ve ulus-devlet üyeliği ilişkisini ne kadar iyi açıklayan bir ifade. Hiçbir şey yapmaya gerek kalmadan sadece belirli bir toprak parçası üzerinde doğdumuz için sahip olduğumuz haklar, dışarıdan gelen ne yaparsa yapsın onun için geçerli olmamaktadır. Eğer ona bu haklar verilirse de bu bir lütuftur. O yüzden bizim zaten sahip olduğumuz haklar için o mücadele etmek zorundadır. Bu mücadelenin sonucunun da her zaman olumlu olmayacağını bilerek.

"Gelecekte Türkiye'den bir beklentim yok. Almanya'da da yabancı olacağım. Ülkemden çıktığım anda, her yerde yabancıyım ve kendimi ispat etmem için benim çalışmam gerekiyor. Çünkü devlet bana bir şey yapmaz. Kendi halkına yapar, bana yapmak yerine. Burada çalışıyoruz ama tüm haklarımızı alamıyoruz" (G24, Kadın, 23 yaşında, Üniversite mezunu).

Görüldüğü üzere mülteciler için Türkiye'de haklara sahip olmanın tek yolu vatandaşlık almak olarak görülmektedir. Coles (1985:185)'in ifadesiyle: "Tam anlamıyla ait olmak, genel olarak hakların kullanımının ön şartıdır; çünkü sürgün edilmiş olanlar, tam anlamıyla ulusal korumadan yoksun olduğunda, yabancı bir

ülkede normalde yalnızca mültecilere veya yabancılara verilen az miktarda haktan yararlanır."

Bir diğer görüşmeci ise ulus-devlet ve haklar arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade etmiştir:

"Biz, kimsenin ilgilenmek istemediği ve herkesin görmezden geldiği bir durumdayız. Ben Suriyeliyim ve Suriye'de öncelikli hak sahibi benim. Bu yüzden Türkiye'de öncelikli hak sahibi sizsiniz. Biz Suriye'nin dışında nereye gitsek yabancı olacağız, birinci sınıf değil ikinci sınıf olacağız. Türkiye'de olduğu gibi. Ama Arabistan'a da gitsek böyle olacak. Ben Suriyeli olduğum için Türkiye'de birinci sırada Türklerin hakları gelmektedir. Her ülkede öyle ve bu yüzden vatandaşlık çok önemli." (G21, Erkek, 44 Yaşında, Ortaokul mezunu).

"Türkiye'de vatandaş olmak istiyorum. Vatandaş olursam burada yaşarım. Vatandaş olursam hukuka tabi olacağım. Şimdi biz yok gibiyiz."(G35, Erkek, 64 yaşında, Yüksekokul mezunu)

Tüm bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere mültecilerin geri dönüş kararı doğrudan, sığındıkları ülkede sahip oldukları hakların kapsamı ile ilişkilidir. Suriyeli mültecilerin içinde bulunduğu durum bunun en açık göstergesidir. Mülteciler için geri dönüş bir anlamda haklara da dönüştür. Vatan/ev ya da topraklara dönüş değil. Nitekim mülteciler bu durumu, şu şekilde ifade etmiştir.

"Vatandaş olursan vatanın neresi olduğu önemli bir mesele değil." (G31, Erkek, 25 yaşında, Yüksekokul mezunu)

"Vatandaş olduğun yer vatan oluyor. Çünkü ben şimdi mülteciyim burada bana Suriye'ye git diyorlar ama ben vatandaş olsam kimse git demeyecek." (G4, Erkek, 42 yaşında, Lise mezunu)

Görüldüğü üzere eğer mültecilere birtakım temel haklar verilmezse pek çok mülteci, sığınma ülkesinde haklara erişimin çok sınırlı olması nedeniyle geri dönüş zorunlu tercihini yapmak durumunda kalacaktır. Kibreab'ın şu ifadeleri mültecilerin mekâna olan bağlılıklarının haklarla ne kadar ilişkili olduğunu göstermektedir. *"*İnsanların belirli bir yerle olan ilişkilerinden kazandıkları kimlik, özünde temel değildir. Ancak, eşit muamele, geçim kaynaklarına erişim, toprağa erişim, hareket özgürlüğü ve ikamet hakkı gibi birçok hakkın, bir bölge ile ilişkili kimlikleri temel aldığı bir dünyada belirli bir ülke, sosyal ve ekonomik olarak tatmin edici bir son için vazgeçilmez bir araçtır*"* (Kibreab, 1999: 406). Böyle bir durumda, anavatanının yerini hiçbir şey tutamaz. Bunun nedeni, mülteciler ve bölgeleri arasındaki bağlantının içsel olarak vazgeçilmez olması (bu aynı zamanda doğru olabilir) değil, sığındıkları üçüncü dünya ülkelerinde kendilerine yer olmaması nedeniyle, önlerindeki en iyi seçeneğin eşit muamele görecekleri menşe ülkeleri olması nedeniyledir (Kibreab, 1999:407). Bu nedenle, geri dönüş kendi başına bir amaç değil, bir amaç için bir araçtır. Yani mekânsal bağlılıklar yoluyla haklara erişimin ve imkanları mümkün kılmanın bir aracıdır (Kibreab, 1999:407).

Görüşmecilerden bazıları ise Türk vatandaşlığını, Türk vatandaşı olurlarsa başka ülkelere gitmelerinin daha kolay olması nedeniyle istemektedir. Suriyeli olarak kimsenin istemediği insanlar konumunda olduklarını ve bu nedenle Türk vatandaşlığı istediklerini ifade etmişlerdir.

"Ben vatandaş olsam hemen başka bir ülkeye giderim. Ne burada kalırım ne de Suriye'ye dönerim. Suriye'ye gitsem her şeye sıfırdan başlayacağım. Esad gitsin, gitmesin hiç önemli değil benim için. Çünkü ben gitmeyeceğim Suriye'ye" (G5, Erkek, 23 yaşında, Lise mezunu).

"Türk vatandaşı olmak istiyorum çünkü vatandaşı olmadığın bir yerde yaşamak çok zor. Ama ben vatandaş olmayı Avrupa'ya daha kolay gideceğim için istiyorum." (G33, Kadın, 25 yaşında, Lise Mezunu)

Görüşmecilerden yaşlı olanlar ve gençlerden birkaçı ise Türk vatandaşlığını istemediğini ya da çifte vatandaş olunabiliyorsa Türk vatandaşlığını istediğini söylemiştir.

"Vatandaşlık istemiyorum. Sadece Suriye'ye dönmeyi istiyorum." (G28, Erkek, 75 yaşında, Lise Mezunu)

"Türkiye'de vatandaş olmak istemiyorum. Vatandaş olursak Esad bizi Suriye'ye almaz ama ben Suriye'ye gitmek istiyorum. O yüzden Türk vatandaşlığı istemiyorum." (G27, Kadın, 63 yaşında, ilkokul Mezunu)

"Vatandaşlık istemiyorum. Ama başka ülkeye gidebiliyorsam istiyorum. Çift vatandaşlık varsa isterim ama tek Türk vatandaşlığı olacaksa istemem." (G25, Kadın, 53 yaşında İlkokul Mezunu)

"Türk vatandaşı olmak istiyorum ama eğer Suriyeliler Türk vatandaşı olursa Esad onları Suriye vatandaşlığından çıkaracağını söyledi. Eğer çift vatandaşlığım olursa isterim" (G30, Erkek, 25 yaşında, İlkokul Mezunu)

Aslına bakılacak olursa Türk vatandaşlığı almayı isteyen diğer görüşmecilerin de isteğinin genel olarak iki vatandaşlığa da sahip olmak şeklinde olduğu görülmüştür. Çünkü görüşmecilerin büyük çoğunluğu, Türk vatandaşı olmak istediğini söylerken, Suriye'ye de ziyaret için gitmek istediğini belirtmişlerdir.

- **Mültecilerin Suriye'ye geri dönüş kararını etkileyen pek çok faktör vardır.**

Suriyeli mültecilerin menşe ülkelerine geri dönüşlerini engelleyen faktörlerin sadece şiddet ve güvencesizlikle sınırlı olmadığı yanı sıra onlar için siyasi ve ekonomik faktörlerin de geri dönüş kararlarını etkileyen çok önemli faktörler olduğu görülmüştür. Teorik kısımda da bahsedildiği gibi göç eden herkes, farklı seçenekler arasında tercih yaparken bir ya da daha fazla faktörün etkisi altında kalır ve mülteciler karşılaştıkları ciddi siyasi engeller nedeniyle genellikle, ne zaman

ve nereye taşınacakları konusunda farklı tercihlere sahiptirler. Benzer bir durum ekonomik göçmenler için de geçerlidir ve kendi ülkelerinde yeterince fırsat olmaması nedeniyle birtakım yapısal engelle karşı karşıya kalırlar (Betts, 2017: 18). Bauman (2016)'ın ifadesiyle, "ekonomik göçmenin de yapmak zorunda olduğu seçim, kendileri ve aileleri için yokluk içinde ya da ümitsiz bir yaşam ile katlanılabilir koşullarda yaşayabilmek için küçücük bir şans arasındadır. Bu, açıkça fiziksel şiddetten kaçan mültecinin yapmak zorunda olduğu seçimden çok da farklı bir "seçim" değildir".

Gerçekleşen göçlerin çoğunluğunda, her iki unsur da biraz bulunur ve göç, hem ekonomik hem de siyasal faktörlerden aynı anda etkilenebilir (Betts, 2017: 18). Dolayısıyla çatışma halinin uzun sürmesine bağlı olarak ekonomik sıkıntılar, istihdam ve eğitime erişimle ilgili sıkıntılar da ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla bireyin kişisel bütünlüğüne yönelik tehditler, parçalanan ekonomiler ve ekonomik fırsatların eksikliği ile el ele gidebilir, böylece bir kişinin göç etme kararını etkileyen sosyo-ekonomik faktörler pekiştirilebilir (Neumayer, 2005). Bu bağlamda göç etme kararını alan kişi için hem yapısal hem de siyasi faktörler kararın yönünü etkileyen faktörler olduğu gibi aynı faktörler menşe ülkeye geri dönüş kararı alınırken de mültecilerin karar vermelerinde dikkate almaları gereken faktörler olacaktır.

Mülteciler için en uygun kalıcı çözüm olarak görülen menşe ülkeye geri dönüş çözüm yönteminin uygulanması için gerekli koşullar, teorik kısımda değinildiği ve Türkiye'deki siyasi yetkililerin açıklamalarında da görüldüğü gibi çoğu zaman sadece çatışmanın bitmesiyle ilişkilendirilmiştir. Fakat mültecilerin ülkelerinden ayrılmalarına yol açan en önemli faktörler her ne kadar çatışmalar, yaşamsal tehdit, şiddet ve güvencesizlik olsa da geri dönüş kararının verilmesinde, çatışmanın ve şiddetin durmasının tek başına yeterli olmadığı görülmüştür. Yani kaçış nedeni başlangıçta hayatta kalma olsa da sürgündeki süre uzadıkça insanların diğer ihtiyaçlarıyla içi içe geçen bir süreç yaşanmaktadır. Görüşme yapılan pek çok mülteci, menşe ülkelerine geri dönüşleriyle ilgili olarak Suriye'de çatışmanın

bitmesi durumunda bile uzun bir süre yaşamlarını sürdürebilecekleri bir ortamın Suriye'de olamayacağını ifade etmişlerdir. Suriye'den 5,5 yıl önce kocası ve çocukları ile gelen ve kendi geniş ailesinin büyük çoğunluğu hala Suriye'de yaşayan G20, bu durumu şu sözleriyle ifade etmiştir:

"Savaş bitse de Suriye'ye geri dönmemiz çok zor görünüyor. Çünkü Suriye'de hayat yok, iş yok, su yok, elektrik yok, internet yok. Bu şekilde nasıl yaşanabilir? Çocuklarım neredeyse 6 yıldır burada okula gidiyor ve Arapça okuyamıyor ve yazamıyorlar. Suriye'ye dönünce eğitim imkânları da engellenecek çünkü gidebilecekleri doğru dürüst bir okul olmadığı gibi baştan yeni bir sisteme uyum sağlamaya çalışacaklar" (G20, Kadın, 38 Yaşında, Üniversite mezunu)

"Suriye'ye ne zaman döneceğimizi bilmiyorum. Babam hemen gitmek istiyor. Ama sabırlı olmak lazım çünkü bu karar çok zor. Çocuklar var. Çocuklar için iyi bir hayat lazım. Şimdi orada hayat çok zor. Silah ve şiddet var orada. Su, elektrik, yiyecek önemli değil önemli olan kötü insanların ve silahların çok olması. İş yok ama bu ikinci sebep benim için. Çocuklar daha önemli. Burada hayat güzel. Savaş biterse gideriz. Esad olmazsa daha iyi ama Esad olsa da gideriz. Bize karşı çok nefret var. Türkiye'de istemiyorlar bizi. Bu sebeple gitmek istiyorum." (G13, Erkek, 33 yaşında, ilkokul mezunu)

"Kardeşlerimin biri dışında hepsi Maraş'ta yaşıyor. Annem de Maraş'ta yaşıyor. Ben Türkiye'ye 2013 yılında geldim ve gelirken sadece bir yıl kalıp gideceğimi düşünüyordum ama altı yıl oldu. Savaş uzadı ve ben burada kalmaya karar verdim. Orada ev yok, iş yok. Dönsek ne yapacağız. Hiç bir şey kalmadı orada." (G23, Erkek, 45 yaşında, Ortaokul Mezunu)

Mültecilerin çoğu için menşe ülkesine geri dönüş önündeki en önemli engellerden bir diğeri ise ekonomik faktörlerdir. Mültecilerin neredeyse hepsi, çatışma bitse de Suriye'de çalışmalarının çok zor olduğunu çünkü iş olmadığını, her şeyin çok pahalı olduğunu ve o yüzden geçimlerini sağlamalarının da mümkün

olmadığını ifade etmişlerdir. Yanı sıra savaş bitse bile ülkenin yeniden yapılanmasının uzun yıllar alacağını belirtmişlerdir.

"5.5 yıl önce savaş nedeniyle Türkiye'ye Halep'ten geldim. Savaş biterse Suriye'ye dönmek isterim ama Suriye'deki durum çok kötü ve kısa süre içinde düzeleceğe benzemiyor. Çatışma bitse de Suriye'de çalışma imkânı yok şu an ve yaşamımızı sürdürmemiz çok zor." (G12, Erkek, 34 Yaşında, Lise Mezunu)

"Savaş bitse de şu an Suriye'de her yer yıkılmış durumda ve Suriye'nin yeniden yapılandırılması kim bilir kaç yıl sürecek. Bizim geri dönüşümüz o yüzden belirsiz." (G5, Erkek, 23 Yaşında, Lise mezunu (Üniversiteyi savaş nedeniyle tamamlayamamış))

"Savaş bitse de Suriye'ye dönmek istemiyorum. Esad gitse de (gitmesi pek mümkün değil) ülkenin yeniden yapılandırılması uzun yıllar alacak. Suriye'de çalışma imkânı yok şu an ve yaşamımızı sürdürmemiz çok zor. Savaş bitse de artık Suriye'de yaşamak istemiyorum."(G10, Erkek, 38 yaşında, Üniversite mezunu)

Mültecilerin Suriye'ye geri dönüşleri önündeki en büyük engellerden bir diğeri ise siyasi engellerdir. Pek çok Suriyeli genç erkek için savaş sona erse ve ülke istikrara kavuşsa da rejim değişmediği sürece menşe ülkeye dönüş, askerlik nedeniyle imkânsız görünmektedir. Suriye'den ayrılan genç erkekler için askere gitmek, kendini ölüme atmak ile eşdeğer bir şey gibi görülmektedir. Bu nedenle genç erkeklerin neredeyse hepsi, savaş sırasında askere gitmemek için Suriye'den ayrılmak zorunda kalmıştır ve askerlik nedeniyle yalnız başına Suriye'den ayrılan pek çok genç erkek bulunmaktadır. Üniversitesi biten ya da her an askere alınma riski olan çocuklarının yaşamlarıyla ilgili kaygılar taşıyan pek çok Suriyeli aile, bir yolunu bularak çocuklarını Suriye'den çıkmasını sağlamıştır. Her ne kadar bu çıkış ya da kaçış, çoğu zaman çok tehlikeli bir seyahat sürecinin parçası olsa da aileler, çocuklarının hayatta kalmasının tek yolu olarak başka bir ülkenin sınırlarından geçilmesini görmüştür. Saha çalışması sırasında, bu şekilde ailelerini geride

bırakmak zorunda kalarak tek başına Türkiye'ye gelmek zorunda olan pek çok Suriyeli genç erkek olduğu görülmüştür. Bu genç erkekler, çoğu zaman kendileri ile benzer koşullarda olan diğer genç erkeklerle kira yükünü biraz da olsa hafifletmek için birlikte yaşamaktadır. Görüşmecilerden çoğunun 4-5 kişiyle aynı evde yaşadığı ve hatta bazılarının 10-15 kişinin bir arada kaldığı bir apartman dairesinde insanlık dışı koşullarda yaşadığı görülmüştür. Kiraların çok yüksek olması, çok düşük maaşlara çalışmaları ve kazandıkları azıcık paranın bir kısmını da Suriye'deki ailelerine göndermek zorunda olmaları nedeniyle böyle evlerde yaşamak dışında başka şansları da yoktur. Bu bağlamda yalnız gelen gençlerin büyük çoğunluğu ailelerinden uzakta, çok sınırlı haklara sahip olarak ve her geçen gün geri dönüş ihtimallerinin yok olduğunu görerek, çok kötü koşullarda yaşamlarını sürdürmeye devam etmektedir.

Suriye'de gençler için askerliği tecil ettirebilmenin tek yolunun öğrencilik olduğu yapılan saha çalışması ile görülmüştür. Bu nedenle gençler, üniversiteleri biter bitmez Suriye'den kaçmanın yollarını aramaktadır. Bunun yanı sıra savaş sırasında genç erkek olmak da başlı başına risk grubu içinde olmak anlamına geldiği için her an askere alınma korkusuyla üniversiteyi tamamlamadan kaçanlar da oldukça fazladır. Türkiye'ye 3,5 yıl önce kaçak yollardan giriş yapan G15, Suriye'ye geri dönmek istiyor musun? Sorunu şu şekilde yanıtlamıştır:

"Üniversitem biter bitmez askerlik nedeniyle Suriye'den kaçmak zorunda kaldım. Ailem kurtulmam için Türkiye'ye gitmem gerektiğini söyledi. Suriye'ye gidersem beni hemen askere alırlar. Suriye'de askere gitmek demek ölmek demek bizim için. O yüzden Esad gitmediği sürece istesem de ülkeme dönemem. Şimdi üniversitede okuyan bir erkek kardeşim daha var ve seneye onun da okulu bitiyor. O da okulu biter bitmez Suriye'den çıkacak ve benim yanıma gelecek. Suriye'de neredeyse hiç genç erkek kalmadı." (G15, Erkek, 26 Yaşında, Üniversite mezunu)

"Suriye'ye ne zaman döneceğimi bilmiyorum. Bu konuda hiçbir fikrim yok. Şimdi askerlik nedeniyle dönmem mümkün değil. Gidersem hemen tutuklanırım. Ama savaş biterse ve Esad giderse dönerim. Savaş bitse ama Esad orada olsa gitmem sıkıntılı "(G12, Erkek, 34 Yaşında, Lise Mezunu)

"Suriye'ye gitmem mümkün değil askerlik sorunum var. Savaş biterse dönerim ama Esad kalırsa gitmem. Esad kalırsa biz çok ezileceğiz. Eskiden eziliyorduk ama dönersek daha çok ezileceğiz. Çünkü kalktık karşısında durduk, ülkeyi terk ettik, silah tuttuk. Ben tutmadım ama tutanlar tarafındaydım. Şimdi onun olduğu bir yere dönersem daha çok zorluk yaşayacağım."(G32, Erkek, 21 yaşında, Ortaokul mezunu)

Askerlik sorunu olanlar için Suriye'ye dönmenin tek yolu, yurt dışında en az dört yıl yaşadıktan sonra bedel ödeyerek askerlikten muaf olabilmektedir. Görüşmeciler, yurt dışında dört yılını tamamlayanlar için ödenecek tutarın 8000 dolar olduğunu söylediler. Önlerindeki tek seçenek olarak bunu dile getirseler de meblağanın çok yüksek olması nedeniyle çoğu için bu durum olası bir seçenekten öteye gidememektedir. Çünkü Türkiye'de mültecilerin ortalama maaşları 300-350 dolar arasında değişmektedir ve bu durumda mültecilerin o parayı biriktirebilme ihtimali neredeyse yoktur. Görüşmecilerden biri arkadaşının 8000 dolar ödeyerek Suriye'ye geri döndüğünü söylemiş ve sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

"*Bir arkadaşım Hama'ya geri döndü. 4 yılı dolmuştu Türkiye'de ve 8000 dolar ödedi. Ailesi yardım etti parayı ödemesine. Burada bize kötü gözle baktıkları için gitti. Medyada bizden çok kötü bahsediliyor. Öyle olunca da burada yaşamak daha zor oluyor bizim için. Ben çoğu zaman sorulduğunda Suriyeli olduğumu söylemiyorum. Çünkü söylediğim anda hemen bana karşı bakışlar değişiyor. Benim de Suriye'ye dönmeyi istememin en önemli sebebi bu. Ama benim ailemin ve benim bu parayı karşılayabilecek gücümüz yok şu an."* (G15, Erkek, 26 yaşında, Üniversite mezunu)

Tek başlarına ülkelerini terk ederek ve ailelerini arkalarında bırakarak Türkiye'ye gelen bu genç erkeklerin yanı sıra erkek çocuğa sahip pek çok ailenin de Suriye'den kaçışında savaşın yıkıcılığı ve şiddetinin yanı sıra çocuklarının askerlik problemi önemli bir etken olmuştur. Bu erkek çocukların illa genç yaşta olması gerekmiyor, çocuk yaşta olsalar bile çocuklarının bir gün askere alınacak olması korkusuyla yaşayan Suriyeli aileler, ülkelerinden kaçma zorunlu kararını almak zorunda kalmışlardır. Görüşmeler sırasında, askerlik nedeniyle ayrılma kararı alanlar arasında erkek çocuğa sahip olmayanların da kızlarının eşlerinin durumu nedeniyle kaçış kararını aldığı görülmüştür.

Kocası savaş sırasında ölmüş ve beş çocuğuyla birlikte Türkiye'ye gelen 38 yaşındaki Suriyeli kadın bu kaygısını şu şekilde dile getirmiştir:

"Biz 2013 yılının sonuna doğru Türkiye'ye geldik. Savaşın içinde neredeyse üç yıl yaşadık ama gün geçtikçe Humus'ta durumlar kötüleşiyordu. Sokağa çıkamıyorduk, her yerde keskin nişancılar vardı. Bir gün kocam sabahın erken saatlerinde bir şeyler almak için dışarı çıktı ve bir daha geri dönmedi. Bir hafta hiç haber alamadık kocamdan sonra komşularımdan biri karakolda kocamın idam edilenler arasında resmini gördüğünü söyledi ve ben de gidip teşhis ettim. O günden sonra ben ve çocuklarım için Suriye'nin çok tehlikeli olduğunu daha iyi görmeye başladım. En büyük oğlum 13 yaşındaydı ama Esad'ın askerleri için önemi yoktu yaşının. Bir gün onu da askere alacaklarından korktum ve Rusya'da yaşayan abimin de ısrarıyla Türkiye'ye gelmeye karar verdim. Benim için Suriye'ye geri dönüş çok zor çünkü bir oğlum 18 yaşında diğeri ise 16 yaşında. Dönersek her ikisi de hemen askere alınır. Bu yüzden dönemem. Suriye'de onların hayatları risk altında olacak."
(G3, Kadın, 40 Yaşında, Lise mezunu)

Suriye'de askerlik yaparken bir şeklide kaçmanın yolunu bulup 5 yıl önce Türkiye'ye gelen ve Suriye'de savaş öncesi ve sırasında asker olmanın ne demek

olduğunu deneyimleyen bir görüşmecinin ülkesine geri dönüş konusundaki fikirleri ise şu şekildedir:

"Ülkemde ayrılma kararı almamdaki en önemli faktör askerlik. 2010 yılında savaş başlamadan askere gittim ve sadece 1,5 yıl kalacağım ve bitecek askerlik diye düşünüyordum. 2011 yılında savaş başladı ve ben 2014 yılına kadar askerdeydim. Yani 5 yıl boyunca askerdeydim ve askeriliğimin ne zaman biteceğine dair hiçbir bilgi yoktu. Her gün birilerinin ölümüne tanık oluyordum. Ben askere gitmeden önce savaş başlasaydı, askere hiç gitmezdim. Sonra, bir şekilde askerden kaçmanın bir yolunu buldum. Türkiye'den başka bir ülkeye gidemezdim ve bunun için çok para ödedim her iki tarafa da (Suriye ve Türkiye). 9000 dolar ödedim buraya gelmek için iki tarafa. Bu nedenle Esad olduğu sürece benim ülkeme dönmem çok zor. Dönersem cezalandırılırım. Esad gitse de ailesi orda olacak. Aslında dönmek isterim çünkü kendi mesleğimi (avukat) burada yapamıyorum. Burada tamamen vasıfsızım" (G7, Erkek, 38 yaşında, Üniversite Mezunu)

Buradan hareketle askerlik, Suriye'de her şey yoluna girmiş olsa bile rejimin değişmediği bir durumda geri dönüş önündeki en büyük engeli teşkil etmektedir. Suriyeli gençler, asker kaçağı durumunda olmaları nedeniyle geri dönerlerse cezalandırılacaklarını veya gittiklerinde hemen askere alınacaklarına dair kaygı taşımaktalar. Bu kaygı veya korku, erkek çocuğu olan pek çok Suriyeli ailenin dönüş kararını da engelleyen ana etkenlerden biridir.

Mülteciler açısından geri dönüşün önündeki engeller incelendiğinde onlar için ülkelerine dönmenin tek koşulunun çatışmanın sona ermesinin olmadığı görülecektir. Mültecinin belirleyici özelliği olan zulmü ortaya çıkaran koşullar ortadan kalmış olsa da mültecilerin geri dönüşüne engel olan pek çok faktörün mevcut olduğu görülmüştür. Bu nedenle mülteci tanımının kapsamının geliştirilmesi gerekliliğine dair tartışmaların önemi, bu tanımın gerçek dünyada belirgin bir karşılığının olmaması durumu nedeniyle daha da önem kazanmaktadır.

Bu konudaki tartışmalar genel olarak zorunlu göç ve ekonomik göç arasında bir ayrım yapmanın tam olarak mümkün olamayacağı tezinden hareket etmektedir. Bu iki göç türü (gönüllü ve zorunlu) arasındaki en önemli fark korunma eksikliği olmasına rağmen günlük yaşam pratikleri açasından bakıldığında her iki göç türü de çok benzer özellikler sergilemektedir. Mevcut mülteci tanımı şiddet ve zulüm nedeniyle ülkelerinden kaçanlara koruma sağlarken ciddi sosyo-ekonomik haklardan mahrum bırakılan kişileri bu kapsamın dışında bırakmaktadır (Shacknove, 1989). Mülteci Sözleşmesi tarafından oluşturulan ve sınırları oldukça dar bir şekilde çizilmiş tanımın yerini alacak, en geniş anlamıyla insani prensiplere dayanan yeni bir tanımın gerekliliği vurgulanmaktadır; bireyleri evlerini terk etmeye zorlayabilecek köklü bir zulüm korkusunun ötesinde, "orada iyi bir hayat yaşamanın imkansızlığı" gibi koşulları da kapsayan yeni bir tanım (Friedman and Klein, 2008: 8).

Mülteciliği sona erdiren koşullar olarak görülen menşe ülkede çatışmanın bitmesi ve zulüm kriterinin ortadan kalması ve buna bağlı olarak geri dönüş önündeki engellerin de ortadan kalktığı kabul edilse de mülteciler için yaşamsal sıkıntılar var olmaya devam edecektir ve bunlar onların geri dönüş kararını vermelerini engelleyen unsurlar olacaktır. Görüşmecilerin geri dönüş kararı almalarında çatışmanın bitmesinin yanı sıra diğer yapısal ve kişisel faktörlerin de çok önemli olduğu görülmüştür.

Tüm bunların yanı sıra, mülteciler, yerli halk tarafından kendilerine neden ülkenizi terk ettiniz, siz hainsiniz, orada yaşayanlar nasıl yaşıyor ya da bayramda ziyarete gidecek kadar güvenliyse neden ülkenize gitmiyorsunuz? yönelik sokakta, işyerinde ve her yerde bu tarz çok fazla tepkiyle karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Bu nedenle Suriye'de hala yaşayan tanıdıkları olup olmadığı ve varsa orada nasıl yaşayabildikleri sorulmuştur. Mültecilerin çoğu, uzaktan ya da yakından akrabaları ya da tanıdıkları olduğunu söylemişlerdir. Suriye'de yaşayan yakınlarının daha güvenli bir yere taşındıklarını, maddi açıdan zorlanacaklarını düşündüklerini,

Türkiye vizesi almanın çok zor olması nedeniyle gelemediklerini, hala Suriye'de olan erkeklerin ise ya askerlik sorunu olmayanlar ya da öğrenci olanlar olduğunu söylemişlerdir.

"Annem, babam ve kardeşlerim hala Suriye'de yaşıyor. Onlar gelemedi çünkü Türkiye çok pahalı ve Türkiye'de hayat çok zor, iş bulmak çok zor. Şimdi Suriye'de durum biraz daha iyi ama yine de yaşamak çok zor. Su, elektrik, doğalgaz, güvenlik hiçbir şey yok. Yiyecek çok pahalı. Kalanlar mecbur oarada kalmaya çünkü oradan çıkabilmek için de para lazım" (G20, Kadın, 38 Yaşında, Üniversite Mezunu)

"Suriye'de iki kızım var biri Afrin'de, diğeri Halep'te yaşıyordu ama şimdi ikisi de Halep'te yaşıyor. Akrabalarımın çoğu Suriye'de hala. Orada hayat çok zor. Annem Halep'te. Onlar gelemiyor çünkü vize var. Gelmeyi çok istiyorlar ama gelişleri çok zor çünkü çok para lazım."(G25, Kadın, 54 Yaşında, İlkokul Mezunu)

Dini Bayramlarda Hükümet tarafından Suriye'ye ziyaret için gitmelerine izin verilmesini memnuniyetle karşıladıklarını söylemişler ama erkek mülteciler askerlik sorunları nedeniyle Suriye'ye girdiklerinde tutuklanma korkusuyla bu haktan faydalanamadıklarını ve insanların İdlib'de buluştuklarını söyleyerek farklı şehirlerde yaşayan ailelerinin oraya gelmesinin tehlikeli olacağını söylediler. Yanı sıra görüşmeciler, bayramlarda ziyaret için Suriye'ye gidenlerin en az 1,5-2 ay[32] orada kalmak zorunluluğu nedeniyle gitmeyi istemediklerini söylediler.

"Ailesini ziyaret için gidenler İdlib'de buluşuyor. İdlib'de Özgür Suriye Ordusu var. O yüzden gitmeleri sorun olmuyor. İstersem ben de gidebilirim ama ailem Hama'da yaşıyor ve İdlib'e gelmeleri onlar için tehlikeli olabilir." (G15, 26 yaşında, Erkek, üniveriste mezunu).

[32]Pek çok mülteci, Suriye'ye ziyaret için gittiklerinde 1.5-2 ay gibi uzun süreler orada kalmak zorunda olduklarını dile getirmiş olmasına rağmen bu şekilde bir zorunlu kalış süresine dair herhangi bir resmi açıklamaya ulaşılamamıştır.

"Ben ailemi görmek için bayramlarda İdlib'e gidebilirim ama ailemin Şam'dan gelmesi çok zor. Çok masraflı olur ve tehlikeli olabilir. İdlib'de muhalifler var ama Şam'da Esad'ın kuvvetleri var" (G12, Erkek, 34 yaşında, Lise mezunu).

"Biz Halepliyiz ama İdlib'e gidebilirim ailemi görmek için. Fakat 1,5-2 ay orda kalmak zorundayım. Bir hafta olsa herkes gider zaten ziyaret için. 1.5 ay çok fazla. Burada ailem var, masraf var." (G13, Erkek, 33 yaşında, ilkokul mezunu)

Ailelerini ziyarete gidenler ise Suriye'de yaşamanın hala çok zor olduğunu çatışmanın tam olarak bitmediğini, gidecek evlerinin bile olmadığını çünkü evlerinin yıkıldığını, çalışacak iş bulamayacaklarını ifade etmişlerdir.

"*Annem ve kız kardeşlerim hala Suriye'de yaşıyor. Ben evin tek erkek çocuğu olduğum için askerlik sorunum yok. 2018 Haziran'da Şam'a gittim ve 20 gün kaldım. Karım ve çocuklarım Türkiye'de kaldı. Güvenlik riski nedeniyle ben tek başıma gittim. 15 gün kaldım Şam'da ama neredeyse hiç evden çıkmadım. Ben oradayken evimizin yakınına bomba düştü. Bu yüzden tekrar gitmek istemiyorum ama annem orada. Buraya gelmesini istiyorum. Vizeye başvurduk ama vize çıkmadı."* (G10, Erkek, 38 Yaşında, Üniversite Mezunu)

- **Suriyeli mülteciler arasında ülkelerine geri dönmek yerine üçüncü ülkeye yerleştirilmek isteyenler de olduğu görülmüştür.**

Suriyeli mültecilerle yapılan görüşmeler neticesinde üç kalıcı çözüm yönteminden olan üçüncü ülkeye yeniden yerleşim seçeneğini, diğer iki kalıcı çözüm yöntemindense tercih edenlerin olduğu da görülmüştür. Mültecilerin üçüncü ülkeye yeniden yerleşimi istemelerinin başlıca nedenlerinin Avrupa'ya savaş sırasında giden birinci derece aile üyeleriyle bir araya gelmek istemeleri ve genç mültecilerin eğitim imkânlarından faydalanmak istemesinin olduğu görülmüştür.

Türkiye'ye 4 yıl önce yalnız gelen ve 5 çocuğu olan G17'nin çocuklarından üçü hala Suriye'de yaşarken ikisi savaş sırasında Almanya'ya gitmiş. Kocasından

boşanmış ve Suriye'deki üç çocuğu babasıyla yaşıyormuş. Suriye'ye geri dönmeyi istiyor musun diye sorduğumda;

"Ben Avrupa'ya gitmek istiyorum çünkü iki oğlum (21, 24) Almanya'da yaşıyor. Vizeye başvurdum ama çıkmadı. Çocuklarım savaş sırasında Almanya'ya gittiler, 4 yıldır oradalar. Almanya'da okula gittiler ve devletten maddi destek alıyorlar." (G16, kadın, 42 yaşında, Yüksek okul mezunu)

Türkiye'de yaşayan Suriyeli mültecilerin neredeyse tamamının Avrupa'ya savaş sırasında gitmiş en az bir yakını bulunmaktadır. Türkiye'ye 3,5 yıl önce gelen ve yüksek lisans yapmak isteyen ama kabul almadığı için şimdi Suriyeli çocuklara ders vererek geçimini sağlayan G1, eğer fırsatını bulursa Avrupa'ya gitmek istediğini söylemiştir.

"Savaş biterse ama Esad olursa Suriye'ye askerlik nedeniyle geri dönemem. Savaş sırasında iki amcam Avrupa'ya gitti. Ben de Avrupa'ya gitmek istiyorum ve yüksek lisans yapmak istiyorum. Avrupa'da okula devam etme fırsatım olur diye gitmek istiyorum. Avrupa'daki koşullar Türkiye'den daha iyi ve devlet mültecilere maddi yardım yapıyor." (G1, Erkek, 26 yaşında, üniversite mezunu)

Türkiye'de yaşam koşullarının çok zor olduğunu ve Avrupa'da bir yer veya Kanada'ya gitmek istediğini söyleyen G5 sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

"*Her gün 14 saat çalışıyorum hiç tatil yok. 2700 maaş alıyorum. Ben buradan gitmek istiyorum hem de çok. Türkiye'den çok sıkıldım. Ne kadar çalışsam yine yetmiyor. Buradaki para sadece yaşamak için yetiyor. Ben artık bir şeyler yapmak istiyorum. Düşündüm taşındım orada yaşayanlar çok rahat. Kanada'ya gitmek isterim. Orayla bura çok farklı."*(G5, Erkek, 24 yaşında, Lise mezunu)

Bir yıl önce 23 yaşındaki erkek kardeşi kaçak olarak botla Yunanistan'a giden G33, Avrupa'ya gitme isteğini şöyle ifade etmiştir:

"*Teyzemin çocukları Almanya'da. Onlar da savaş sırasında gitti. Nişanlım İsveç'te ve kardeşim Yunanistan'da. Ben de çok istiyorum Avrupa'ya gitmeyi. Burada kimse yok. Burada yaşamak çok zor. Annem babam da gitmek istiyor. Çünkü burada kimse yok ve zaten çalışmıyorlar."*(G33, Kadın, 25 yaşında, Lise mezunu)

● **Suriyeli mültecilerin kendi kendine organize olan geri dönüşlerinin mecburen gerçekleştirilmiş dönüşler olduğu görülmüştür.**

Türkiye'de yaşayan Suriyeli mültecilerden bazılarının Suriye'ye geri döndükleri bilinmektedir. BMMYK tarafından bu geri dönüşler kendi kendine organize olan geri dönüşler olarak adlandırılmaktadır ve bu dönüşlerin önümüzdeki yıllarda artacağına dair tahminler yapılmaktadır. Türkiye hükümeti tarafından kendi kendine organize olarak geri dönüş yapanların bu hareketi, Suriye'de çatışmanın etkisinin azalmasına bağlanmaktadır. Fakat Suriyeli mültecilerle yapılan görüşmelerde, kendi kendine organize olan geri dönüşlerin çatışmanın azalmasıyla doğrudan bağlantılı olmadığı ve Türkiye'de yaşam koşullarının çok zor olması nedeniyle geri dönüş kararının mecburen alınmış bir karar olduğu sonucuna varılmıştır.

"3 yıl önce ailemle Halep'ten geldik. Türkiye'de 4 ay kaldık ve burada yaşamak çok zor olduğu için Halep'e geri dönmek zorunda kaldık. Türkiye'de geçinemedik çünkü her şey çok pahalı. Ama ben Halep'e döndükten iki ay sonra geri geldim Türkiye'ye. Ailem hala Suriye'de yaşıyor" (G11, Kadın, 22 yaşında, Lise mezunu (Üniversiteyi savaş nedeniyle tamamlayamamış)).

"Suriye'de iki kızım var ve onlar Halep'te yaşıyor. Kızlarımdan biri Türkiye'ye geldi ama sonra geri Suriye'ye dönmek zorunda kaldı. Çünkü Türkiye'de iş yok ve çok pahalı. Kızımın kocası İstanbul'da iş bulamadı ve bu yüzden Mersin'e gittiler. Mersin'de 1000 tl'ye iş buldu ama ev kiraları 900 tl idi. Bu şekilde nasıl yaşasınlar? Bu yüzden onlar da geri döndüler." (G25, Kadın, 54 yaşında, ilkokul mezunu)

Görüşmeciler, Suriyeli mültecilerden savaş sırasında Türkiye'ye gelenlerden geçim sıkıntısı nedeniyle Suriye'ye geri dönmek zorunda kalanların olduğu gibi Suriye'de yaşayanların da büyük çoğunluğunun geçinememe korkusuyla Suriye'den ayrılmayı düşünmediklerini söylemişlerdir. Görüşmeciler, kiraların çok yüksek ve iş bulmanın çok zor olduğunu ve iş bulsalar da maaşların çok düşük olduğunu belirttiler. Yakınlarının bu gibi nedenlerden dolayı Türkiye'ye gelmeye cesaret edemediklerini söylediler. Bunların yanı sıra çatışmaların azalmasına rağmen hala Türkiye'ye gelmek isteyenlerin olduğunu ama vize gerekliliği nedeniyle gelişlerinin mümkün olmadığını söylediler.

- **Türkiye hükümetinin mültecilere destek vermesi kendilerini daha güvende hissetmelerini sağlıyor.**

Suriyeli mültecilerin büyük çoğunluğu kendilerini kabul ettiği için Erdoğan'a büyük minnet duymaktalar. Erdoğan'ın iktidarda kalması onların kendilerini daha güvende hissetmelerini sağlıyor çünkü eğer iktidar değişirse geri gönderileceklerini düşünüyorlar. Görüşmecilerden biri "15 Temmuz" günü hissettiklerini şu şekilde ifade etmiştir:

"Türkiye'de darbe olduğunda çok korktuk. Ne yapacağımızı bilemedik ve çok kaygılandık. Erdoğan giderse biz ne yapacağız hangi ülkeye gideceğiz diye düşündük. Türkiye'de seçimler özgür olduğu için darbe olabileceği hiç aklımıza gelmedi. O yüzden çok korktuk. Bizi korkutan silah ya da uçaklar değildi çünkü biz alıştık böyle şeylere. Bizi asıl korkutan şey, nereye gideceğimiz kısmıydı." (G19, Erkek, 26 Yaşında, Üniversite okuyor)

Yanı sıra Suriyeli mülteciler, muhalefet partisinin Suriyeli mültecileri geri göndereceğiz şeklindeki açıklamalarının kendilerini kaygılandırdığını belirtmişlerdir.

● **Suriyeli mültecilerin menşe devletlerine güven eksikliği mevcut ve devlet-toplum ilişkinin sorunlu yapısı savaş öncesine dayanmaktadır.**

Suriyeli mültecilerin geri dönüşleri önünde onlar açısından pek çok engelin olduğu görülmüştür. Mültecilerin ifade ettikleri bu engeller kadar geri dönüşleri için engel olarak görülebilecek bir diğer önemli faktörün daha olduğu görülmüştür. Suriyeli mültecilerin kendi devletlerine karşı büyük oranda güven eksikliği mevcuttur. Suriyelilerin devletle ilişkileri savaş sırasında kötüleşmiş olsa da ilişkilerdeki bozulmanın çok daha eskilere dayandığını gösteren bulgulara ulaşılmıştır. Geri dönüş, mülteci ile patria arasındaki önceki bir ilişkiyi veya aidiyet (vatana geri dönüş) kavramını bünyesinde taşımakta ve ülkesine geri dönüş ile insanlar ve devlet arasındaki "doğal" bağın teorik olarak yeniden yaratılacağı varsayılmaktadır (Long, 2010:9). Her ne kadar geri dönüş çözümünde, devlet ve vatandaşları arasında eski bir ilişkinin varlığı kabulünden hareket edilse de mülteci üreten birçok devlette, devlet ile halk arasında böyle bir ilişki hiçbir zaman var olmamıştır. Bu açıdan geri dönüş süreci, ulus ile devlet arasındaki bu ilişkiyi yeniden kurmak için bir fırsat sunabilir (Long, 2008). Bu da ancak mültecilerin temsilcilerinin de dahil olduğu bir müzakere süreci ile sağlanabilir. Bu süreçte, geri dönecek kişilere seçim yapma hakkı tanınmalı ve kendi koşullarını temel alan adil geri dönüş şartlarını müzakere etme yetkisi verilmelidir (Bradley, 2005:7). Çünkü geri dönüş hakkı, devlet ve vatandaş ilişkisi mülteci tarafından bozulduğunda dahi, devletin vatandaşlarına yönelik sorumluluklarını vurgular (Dowty, 1994: 26).

Mültecilerin hepsi savaş öncesinde Suriye'de demokrasi olmadığını, tek parti olduğunu ve göstermelik seçimler yapıldığını söylemişlerdir. Onlara göre Suriye'de Sünni Araplar, iktidar tarafından çok büyük ayrımcılığa uğramaktadır.

Pek çok mültecinin savaş sırasında askerlik yapmak istemediğinden yukarıda bahsedilmişti. Fakat mülteciler için savaş öncesinde de askere gitmenin istenmeyen bir durum olduğu görülmüştür. Çünkü mülteciler askerliğin Aleviler ve

Sünniler için çok farklı koşullarda yapıldığını ve Sünniler için askerlik koşullarının çok daha zor olduğunu ifade ettiler.

Savaş öncesinde askerlik yaptığını ve 3 yıl 4 ay boyunca askerde kaldığını söyleyen görüşmecilerden birinin bu konudaki ifadeleri şu şekildedir:

"Savaş öncesinde de Alevi ve Sünni arasında ayrım çoktu ama savaş sırasında bu iyice arttı. Askerlik yaparken özellikle Sünniler çok zorluk yaşıyordu. Kolay kolay aileni ziyaret etmene bile izin verilmiyordu ama Alevi isen, istersen her gün ailenin yanına gidebiliyordun. Ancak rüşvet verirsen aileni ziyarete gitmek kolaylaşıyordu. Askerde namaz kılmak yasaktı. Kimliklerimizde Alevi ya da Sünni yazmıyordu ama verilen numaralardan kimin ne olduğunu anlıyorlardı." (G4, Erkek, 42 yaşında, lise mezunu)

Devlet ve vatandaşları arasındaki ilişkideki kopuşun çok daha eskilere dayanan bir durum olduğunun bir diğer göstergesi ise;

"Suriye'nin tarihinde de benzer olaylar olmuş. Yıllar önce Esad'ın babası iktidardayken 'Hafız Esad'ı istemiyoruz' diye benzer olaylar çıkmıştı Suriye'de ve o zaman da olaylar, topluma çok büyük şiddet uygulanarak bastırıldı ve binlerce insan öldü. Ama yine seçimsiz iktidara geldi Hafız Esad. Özgürlükler yoktu ve keyfi tutuklamalar çok yaygındı. Muhalifsen eğer bugün olduğu gibi geçmişte de Suriye'de yaşamak çok zordu. Benim babam muhalifti. İngilizce öğretmeni ve şeriat hocasıydı. Babam, annem daha bana 6 aylık hamileyken tutuklanmış ve hapse atılmış. Biz babamdan 18 yıl boyunca hiç haber alamadık. Yani Suriye'de bu zulüm 40 yıldan fazla zamandır sürüyor." (G21, Erkek, 44 yaşında, Ortaokul mezunu)

Görüşmeciler, Esad'ın kuvvetlerinin çok güçlü olduğunu ve Sünnilere çok zulüm yaptığını söylemişlerdir. Suriye'de sorgusuz tutuklamalar ve yargılamadan cezalandırmaların çok yaygın olduğunu söyleyen görüşmeciler, 2011 yılında Suriye'de savaşın başlamasını da geçmişe referans yaparak açıklamaktadırlar.

"Suriye'de ilk olarak sokak protestoları ile başlayan ayaklanmalarda halk, en temelde Esad'ın gitmesini istiyordu. Suriye'de Sünni ve Aleviler arasındaki ayrım çok güçlü. Her zaman iyi görev ve mevkiler Alevilere veriliyordu. Bu nedenle şavaşın birinci sebebi eşitsizlikti. İkinci sebep ise yolsuzluk ve işsizliğin çok olmasıydı. Bunun yanı sıra ayrıştırma da çok fazlaydı ve bu sebeplerden dolayı şavaş çıktı. Bu sistem 40 yıl önce Hafız Esad ile başlamıştı ve bu sistemi şimdi oğlu sürdürüyor." (G6, Erkek, 27 yaşında, üniversite mezunu)

Mülteciler devletle ilişkilerinin gönüllü bir rıza ilişkisine dayanmadığını ve zorunlu bir ilişki olduğunu ifade ettiler.

"Vatandaşlık, karşılıklı haklar ve yükümlülükler gerektirir. Biz Suriye'deyken de bu kontratın dışındaydık. Çünkü devletle ilişkimiz zorunlu bir ilişkiydi. Şu an Türkiye'de de bu kontratın dışındayız çünkü devletin muhatabı değiliz burada. Karar alma sürecinin dışındayız." (G19, Erkek, 26 yaşında, Üniversite okuyor)

"Biz zaten hiç vatandaş gibi hissetmedik kendimizi. Suriye'de de hukukun dışındaydık. Türkiye'de zaten hiçiz. Hiç hakkımız yok. Ben bir Türk gibi muamele görmüyorum. İnsan olduğumu bile hissetmiyorum burada. Bu Suriye'de de aynıydı. Sünni Müslüman olduğum için orada da böyleydi. Ben oraya gitsem ve mesela bir fabrikada çalışsam, Muhammed olduğum için başka bir maaş alırım. Hasan, Ali olsam başka bir maaş alırım. Alevilerin hepsi devlette iyi konumlarda. Bakanların hepsi Alevi. Sünni var ama o da Sünni gibi değil o daha beter. Bizim için çalışmıyorlar. Bizim haklarımızı kimse savunmuyor." (G5, Erkek, 23 yaşında, Lise mezunu)

Mülteciler Esad'a hiç güvenmemektedir ve Esad Suriye'de olduğu sürece hiçbir şeyin düzeleceğine de inanmıyorlar. Bu nedenle mülteciler, Esad'ın sürgündeki vatandaşlarına yaptığı 'geri dönün' çağrısına hiç güvenmediklerini ifade

etmişler ve hepsinin Esad'ın çağrısı konusundaki yorumları genel olarak 'yalan söylüyor' şeklinde olmuştur.

"*Esad'ın geri dönün çağrısına güvenmiyorum. Çünkü daha önce de çok şey söyledi ama yapmadı. Bizi oraya toplayıp öldürecek."* (G31, Erkek, 25 Yaşında, Lise mezunu)

"*Esad yalancı, biz onun affetmesini istemiyoruz o bizi rahat bıraksın. Esad'ı kendi askerleri bile sevmiyor. Suriye bitti, vatan bitti ve sebebi Esad. Onun artık gitmesi lazım."*(G26, Erkek, 29 yaşında, Ortaokul mezunu)

"*Esad'a güvenmiyorum. Esad hep yalan söylüyor. Ona güvenmiyoruz. Kim giderse Suriye'ye herkesi sınırda tutuyor, tutukluyor".* (G23, Erkek, 45 yaşında, Ortaokul mezunu)

- **Egemenler arasında Suriyeli mülteciler**

Görüşmecilere sizi, AB, BM, Türkiye, Suriye, diğer arasından hangisi temsil ediyor diye sorduğumda, mültecilerin neredeyse hepsinin yanıtı, 'bizi kimsenin temsil ettiğini düşünmüyorum' şeklinde olmuştur. Avrupa'nın maddi yardım yaptığını ama kendilerini temsil etmediğini söylediler. Görüşmecilerden sadece üçü az da olsa Türkiye bizi düşünüyor' yanıtını vermiştir.

"Bizi temsil eden ya da bizim haklarımızı savunan hiç kimse yok şu an. Hiç kimse önemsemiyor bizi. Ben kendim çalışıyorum ve yarın ne olacağını bilmeden, kendi başıma sürdürüyorum hayatımı."(G24, Kadın, 23 Yaşında,Üniversite mezunu)

"Bizim haklarımızı az da olsa Türkiye savunuyor. Suriye'de hükümet yok. Bizim bir temsilcimizin olmas çok önemli. Ben Erdoğan'ın bizim adımıza karar vermesini istemiyorum. Biz kararlar alınırken bize sorulmasını istiyoruz." (G20, Kadın, 39 yaşında, Üniversite Mezunu)

"Bizi kimse temsil etmiyor, haklarımızı savunmuyor. Benim başıma gelen benim başıma geliyor. Biz markette satılan bir şey gibi olduk. Biz arada kaldık. Bizle ilgili kararlar alınırken bizi kimse temsil etmiyor." (G32, Erkek, 21 yaşında, Ortaokul mezunu)

"Bizi şimdi kimse temsil etmiyor. Bir temsilcimiz olsun ve hatta mecliste temsilcimiz olsun. En azından o bizim haklarımızı alsın. Biz vatandaş olmasak da bazı haklarımız olsun. Biz eşya gibiyiz. Ha ben ha bu sandalye aynıyız." (G5, Erkek, 23 yaşında, Lise mezunu)

Teorik ksısımda da belirtildiği gibi Bradley (2007:5), onurlu bir geri dönüşün en az iki temel bileşeni içermesi gerektiğini savumaktadır: "Birincisi, mülteci seçim ilkesi ve ikincisi, yerinden edilmeye yol açan adaletsizlikleri giderme ihtiyacı. Ülkesine geri dönmenin gönüllü niteliği ve mültecilerin seçim yapma becerisi, güvenli ve onurlu bir geri dönüş kavramı ile iç içe geçen bir ilişki içindedir ve sürdürülebilir bir geri dönüşün olmazsa olmaz koşuludur.

Seçim ilkesi, sadece mülteciler ülkelerine giderken devreye girmemelidir. Mültecilere hak ve onur sahibi ajanlar olarak saygı göstermek, geri dönüş öncesi, sırası ve sonrasında karar alma süreçlerine aktif olarak katılmaları gerektiği anlamına gelir. Zorunlu göç meselesinin en sorunlu kısmı, insanları nerede ve nasıl yaşayacakları konusunda seçim yapma şansına sahip olmaktan mahrum bırakmaktır. Seçim ilkesine onurlu bir geri dönüşün kilit bir parçası olarak odaklanmak, aynı zamanda mültecinin kendisi için tazminin bir çeşididir. 1996 Gönüllü Geri Dönüş Konulu El Kitabında, BMMYK (1996: 11).

- **Mülteciler güvenli alanlara yerleştirilmek istememektedir.**

Mültecilerin menşe ülkelerine geri dönüşleriyle ilgili en çok dile getirilen ifadelerden bir diğeri ise Suriye'nin Kuzey'inde güvenli bölgeler yaratılması ve Suriyelilerin de bu alanlara yerleştirilmesidir. Türkiye'de hükümet yetkilileri,

Suriye'ye gerçekleştirilen sınır ötesi harekatların topraklarını genişletmek için değil Suriyelilerin geri gönderileceği güvenli bölgeler yaratılması için yapıldığını sıklıkla dile getirmektedir. Sınır ötesi operasyonlar ve güvenli bölgeler yaratılması konusunu Suriyeli mültecilere sorduğumuzda neredeyse tamamı bu operasyonların kendilerinin iyiliği için değil siyasi çıkarlar için yapıldığını ve oralara yerleştirilmek istemediklerini ifade etmişlerdir.

Görüşmecilerin bir kısmı Türkiye'nin savaşa dahil olmasının iyi olduğunu ve hatta müdahale ettiği yerleri kendisinin yönetmesinin iyi olacağını ifade etmişlerdir. Esad, Amerika ya da İran'ın yönetmesindense Türkiye'nin de güçlü bir ülke olduğunu ve bu bölgeleri Türkiye'nin yönetmesini tercih ettiğini ifade eden Muhammed;

"*Türkiye kendi topraklarını genişletmek için orada, her ülkenin isteyeceği gibi. İnsanların önemsendiğini çok düşünmüyorum ama kötünün iyisi olarak Türkiye'nin yönetmesini isterim. Ama o bölgelere yerleştirilmek istemem çünkü hem yine ailemden uzak olacağım hem de orada iş olmayacak. Ben yardımla yaşamak istemiyorum."* (G6, Erkek, 27 yaşında, Üniversite mezunu)

Görüşmecilerin çoğu sınır ötesi operasyonlar yoluyla oluşturulan güvenli bölgelere iş, geçim sıkıntısı gibi sebeplerle ve orda da yabancı olacaklarını düşündükleri için gitmek istememektedir. Bir buçuk yıl önce İdlib'den Türkiye'ye kaçak olarak giriş yapan G26, oradaki koşullara doğrudan tanık olan biri olarak güvenli bölgelere dair fikrini şu şeklide ifade etmiştir.

"Biz Humus'ta yaşıyorduk. Savaş şiddetlenince Esad'ın askerleri Humus'u ele geçirdi Her yeri kapattılar. Yemek yok, ekmek yok, su yok, hiçbir şey yok. Sonra Esad'ın güçleri bize, 'Humus'takilere bir şey yapmayacağız ama buradakiler İdlib'e gidecek' dediler. Burası bizim artık dediler. Muhalif olan herkes İdlib'e gitti ama orda iş yok. Çünkü herkes oraya gitti. Annem ve babam hala İdlib'de yaşıyor. Şimdi istersem İdlib'e gidebilirim ama orada iş yok. İş olsa gideriz. Biz zaten iş için

geldik, savaştan kaçmadık. Yaşayabilmemiz için çıkmamız gerekiyordu. Ben kazandığım paranın bir kısmını aileme yolluyorum. Yoksa orada geçinemezler". (G26, Erkek, 29 Yaşında, Ortaokul mezunu)

"İdlib'e ya da yeni oluşturulması planlanan güvenli bölgelere gitmek istemem çünkü oralar benim memleketim değil. Orda yaşayanlar hep Kürt ve biz Kürt değiliz." (G35, Erkek, 64 yaşında, Yüksekokul mezunu)

"Türkiye Suriye'ye asker gönderdi bizim için iyi. Halep'e asker gönderse de bizim için sıkıntı yok. Halep'i alsın bizim için sıkıntı değil. Ama güvenli bölgelere, Afrin'e, İdlib'e biz gitmek istemeyiz. Bize faydası yok. İş yok, ev yok orada. O zaman Türkiye daha rahat bizim için." (G13, Erkek, 33 yaşında, İlkokul mezunu)

"Güvenli bölgelere gitmek istemem. Afrin'de iş yok. Amcamın oğlu Afrin'de ama orada yaşamak çok zor. İşsiz orada ve evde oturuyor. Ben 5-6 ayda bir para yolluyorum. Oralarda geçinmek çok zor."(G12, Erkek, 34 yaşında, Lise mezunu)

Diğer taraftan ise bu operasyonların yapılmasının doğrudan Türkiye'nin siyasi çıkarları için olduğunu söyleyenler de vardır.

"*Bize Türkiye kapılarını açtı ve bu konuda minnettarız çünkü biz hiçbir yere gidemiyorduk. Lübnan, Suudi Arabistan kapılarını kapattı bize. Ama Türkiye'nin Suriye'deki savaşa dahil olması, siyasi çıkarlarıyla ilgili bir mesele. Bizi çok düşündüğü için değil. Kardeşlerimiz için falan diyor ama ben inanmıyorum."* (G24, Kadın, 23 yaşında, Üniversite mezunu)

*"Senin çıkarın olmazsa, sen gitmezsin. Bizim için gitmiyorlar. Masanın altında neler oluyor hiç bilmiyoruz. 7 yıl bekledi de neden şimdi gidiyor?" (*G5, Erkek, 23 yaşında, Lise mezunu)

"Afrin, Membiç, Cerablus'a ben gitmek istemem. Ben Humus'a gitmek isterim. Benim memleketim Humus. Orası yabancı yer, ben orada yabancı olacağım.

Burada da yabancıyım. O zaman ne fark var yani?" (G20, Kadın, 38 yaşında, Üniversite Mezunu)"

"Türkiye'nin Suriye'deki savaşa dâhil olması PKK ve Kürtlerle ilgili. Onlar olmasa hiç karışmazdı. Sebebi bu, başka bir sebebi yok. Erdoğan kendi çıkarı için gitti. Kendisi için orada Erdoğan." (G4, Erkek, 42 Yaşında, Lise Mezunu)

Her ne kadar ülkesine geri dönüp dönmeyeceğine dair kritik seçim sonuçta iltica devleti aracılığıyla yapılabilse de, menşe devleti diğer önemli seçimleri mültecinin eline bırakabilir ve bırakmalıdır (Bradley, 2005:8-9). Adil geri dönüş şartları arasında ana etken güvenliktir (Bradley, 2005:7). BMMYK, geri dönmenin yalnızca fiziksel güvenliği değil, aynı zamanda potansiyel olarak psikolojik, ekonomik ve yasal güvenliği de gerektirdiğini belirtmiştir (Badil, 2002).

Uluslararası Hukuk, dönüş hakkının yalnızca ülkesine geri dönüş hakkını değil, aynı zamanda orijinal evine tekrar yerleşme hakkını da içerdiği konusunu desteklemektedir (Leckie, 2003:4). Kaybedilen mülklerin geri kazanılması, geri dönüşün temel bileşenlerinden biri olmakla birlikte geri dönenlerin birçoğunun ekonomik refahı mülklerini geri kazanmalarına bağlıdır (Van Boven, 2003: x)

SONUÇ

Türkiye'de yaşayan Suriyeli mülteciler için menşe ülkeye geri dönüşünün uygulanabilirliğini, onların kendi görüşlerinden yola çıkarak otaya koyan çalışmanın verilerinin de işaret ettiği üzere, Suriyeli mültecilerin çoğunun menşe ülkelerine yakın gelecekte dönmesi pek mümkün görünmemektedir. Çalışma ile ulaşılan bu sonucun sürgünde geçirilen sürenin uzunluğunun ve çok sayıda yapısal ve kişisel engelin bu durumda etkili olduğu görülmüştür. Mülteciler için güvenlikle ilgili kaygılar ilk sıradaki yapısal engeli oluştururken işe, eğitime, konuta ve kamusal hizmetlere erişim sıkıntısının diğer önemli yapısal engeller olduğu tespit edilmiştir. Mülteciler için geri dönüş önündeki kişisel engellerin başında ise askerlik affına erişim konusundaki sıkıntılar ve yakın ve uzak aile üyelerinin ve sosyal çevrelerinin artık Suriye'de olmayışı gelmektedir.

Geri dönüş çözüm yönteminin zorunlu göç durumları için en uygun kalıcı çözüm olduğu konusunda uluslararası toplum tarafından yaygın bir kabul vardır. Benzer bir şekilde Türkiye'de de mültecilerin nihayetinde evlerine geri gönderilmelerinin sağlanmasının en iyi çözüm olduğu konusunda ısrar edilmekte ve mülteci sayısı azaltılacaksa, bunun gönüllü geri dönüş yoluyla sağlanacağı düşünülmektedir. Nitekim geri dönüş çözüm önerisinin, uluslararası toplum tarafından yaygın bir şekilde kabul gören, geri dönüşün mülteciler için eve ve vatana dönüş anlamına geldiği ve onlar için de en çok istenen çözüm olduğu yönündeki varsayımların Türkiye'deki siyasilerin konuşmalarında da ortaya çıktığı/sürdürüldüğü ve incelenen söylemlerde de benimsenen bir yaklaşım olduğu görülmüştür. Mültecilerin menşe ülkelerine geri dönmeyi isteyeceklerine dair tüm bu varsayımlara rağmen sahada mültecilerle yapılan derinlemesine mülakatlar neticesinde, uzun süreli mültecilik durumlarında geri dönüşün her zaman istenen bir seçenek olmadığı görülmüştür. Saha çalışması sonucunda ulaşılan bulgulara göre mültecilerin de Türkiye'ye ilk geldiklerinde, Türkiyeli yetkililerin de düşündüğü gibi Türkiye'de kısa süre kalacaklarını düşündükleri görülmüştür. Fakat şimdi çoğu

mülteci, geri dönüşü zorunda kalmadıkları sürece bir seçenek olarak görmemektedir. Bu durum onların Türkiye'de geçirdikleri uzun zaman dilimi ve burada hayatlarını yeniden kurma adına çaba harcamalarıyla ve Suriye'deki durumun ne zaman düzeleceğine dair belirsizlik ve umutsuzlukla da ilişkilidir. Yanı sıra pek çok durumda çatışmanın bitmesi geri dönüş için gerekli koşul olarak görülse de mülteciler için çatışmanın sona ermesinin geri dönüş için tek başına yeterli koşul olmadığı görülmüştür. Çatışmanın bitmesine ek olarak, onlar için geri dönüş önündeki en önemli engelleri siyasi, ekonomik, eğitim imkânlarına erişim sıkıntısı gibi faktörler oluşturmaktadır.

Çalışma ile elde edilen bulgulara göre, siyasi engellerden en önemlisinin erkekler için askerlik sorunu olduğu görülmüştür. Pek çok Suriyeli genç erkek için savaş sona erse ve ülke istikrara kavuşsa da rejim değişmediği sürece, (onların ifadesiyle Esad gitmediği sürece) menşe ülkeye dönüş, askerlik nedeniyle imkânsız görünmektedir. Askerlik nedeniyle cezalandırılacak olma korkusu, özellikle genç erkeklerin geri dönüşü önündeki en önemli engeli teşkil etmektedir. Bu engelin aşılabilmesi için geri dönüş öncesi, sığınmacı devlet ve menşe devlet arasında mültecilerin kendi aralarından seçtikleri temsilcilerinin de dahil olduğu ve savaş sırasında Suriye'den ayrılan erkeklere af konusunun ele alındığı bir müzakere süreci başlatılması önemli bir adım olacaktır. Mültecilerin kendi temsilcilerinin dahil olduğu bir siyasi müzakere, Suriyeli mültecilerin kendileri ile ilgili kararlara veya tartışmalara doğrudan ve anlamlı bir şekilde dahil olmaları ve hayatlarını etkileyen politikalarda söz sahibi olabilmeleri açısından da önem taşımaktadır.

Böyle bir müzakere süreci önündeki en önemli sorunlardan biri, savaşın ilk yıllarında Türkiye hükümetinin Suriye'deki mevcut rejimin karşısında yer alarak muhalifler tarafını desteklemesi ve dolayısıyla siyasi iktidar tarafından pek çok kez dile getirildiği gibi Esad'la aynı masaya oturmayı istememesi olacaktır. Bu engelin yanı sıra daha önemli başka bir sorun, Suriyeli mültecilerin devletlerine karşı önemli oranda güven eksikliğinin mevcut olmasıdır. Çatışma bitse ve Suriye'deki koşullar

düzelse de mevcut hükümet ve vatandaşları arasındaki bağın yeniden restore edilmesi kolay olmayacaktır. Çünkü devlet ve vatandaşları arasındaki bağın kopması, çatışmanın başlamasından çok daha öncelere uzanan bir sürece dayanmaktadır. Bu nedenle, devlet-vatandaş bağının geri dönüş yoluyla yeniden restorasyonu ve devlet ve vatandaşları arasındaki güven ilişkisinin yeniden kurulması oldukça zor olacaktır. Çünkü Suriyeli mültecilere göre Esad, yalan söyleyen ve sözünde durmayan biridir. Bu yüzden mevcut rejimin af çıkaracağı konusundaki vaadi, pek çok mülteciyi ikna etme konusunda tek başına yetersiz kalacaktır. Dolayısıyla askerlik sorunu olan erkekler için Suriye'de çatışmaların bitmesi, Esad iktidarda kaldığı sürece geri dönüş için tek başına yeterli koşul değildir. Bunun yanı sıra erkek çocuğu olan pek çok aile için de Esad'ın iktidarda kalmasının onların da geri dönüşü önündeki en önemli engeli teşkil ettiği, çalışma ile ulaşılan diğer bir önemli bulgudur. Çoğu ailenin zaten erkek çocuklarının hayati tehlikesi nedeniyle Suriye'den ayrılma kararı aldığı ve çocuklarını burada bırakarak geri dönmeyi istemedikleri görülmüştür. Böylece geri dönüş öncesinde, menşe devlet ve vatandaşları arasında bir müzakere sürecinin yaşanması, hem devlet ve vatandaşları arasındaki kopmuş bağın onarılması hem de geri dönüşün başarısı için hayati önem taşımaktadır. Böyle bir müzakere ortamının oluşması da öncelikle sığınmacı devlet ve BMMYK'nın menşe ülke ve sürgündeki vatandaşları arasında aracılık yapma rolünü üstlenmesi ile sağlanabilir.

Bu çalışma ile askerlik nedeniyle Suriye'den ayrılmak zorunda kalan çok büyük bir genç erkek nüfusun olduğu görülmüştür ve bu sebeple genç erkeklerin gelişleri yakın gelecekte de devam edecek gibi görünmektedir. Yalnız gelen genç erkeklere yönelik entegrasyon çalışmaları yapılması büyük önem taşımaktadır. Çünkü menşe ülkeye geri dönüş ihtimalleri en düşük gurubu askerlik nedeniyle ülkelerinden ayrılan bu gençler oluşturmaktadır.

Geri dönüş önündeki diğer önemli yapısal engelin ise ekonomik faktörler olduğu görülmüştür. Mültecilerin ülkelerinden ayrılmalarına yol açan en önemli

faktörler her ne kadar çatışmalar, yaşamsal tehdit, şiddet ve güvencesizlik olsa da geri dönüş kararının verilmesinde, çatışmanın ve şiddetin durmasının tek başına yeterli olmadığı görülmüştür. Yani kaçış nedeni başlangıçta hayatta kalma olsa da sürgündeki süre uzadıkça insanların diğer ihtiyaçlarıyla içi içe geçen bir süreç yaşanmaktadır. Bu nedenle pek çok Suriyeli için geri dönüş, Suriye'de çatışmanın bitmesi, işe erişim ve geçim sıkıntısı gibi sorunlar ortadan kalkmadan pek mümkün görünmemektedir. Bu açıdan menşe ülkelerinde çatışma bittiği anda Suriyeli mülteciler, göç literatüründeki sınırlı tanımlamalara göre yaşamsal tehditin ortadan kalkmasıyla birlikte gönüllü göçmene dönüşecek ve dolayısıyla da bu insanların geri dönmeleri beklenecektir. Fakat yaklaşık 9 yıldır devam eden çatışmalar nedeniyle Suriye'de büyük bir yıkım ve tahribat meydana gelmiştir ve ülkenin yeniden yapılandırılmasının uzun yıllara yayılacağı açık bir gerçektir. Çoğunun evleri savaş sırasında yıkıldığı için dönebileceği bir evi bile olmayan bu insanların geri dönmesini ve orada yaşamlarını sürdürmelerini beklemenin gerçek yaşam pratikleri söz konusu olduğunda pek bir karşılığı olmadığı ortadadır. Mültecilerin orijinal evlerinin çok hasarlı ve yıkılmış durumda olduğuna dair benzer bir bulguya AFAD tarafından 2017 yılnda yapılan bir çalışmada da rastlanmıştır. Buna göre, kamplarda yaşayan Suriyeli mültecilerin yüzde 69'unun ve kamp dışında yaşayan Suriyeli mültecilerin ise yaklaşık yüzde 51'inin Suriye'deki evleri tamamen yıkılmış veya çok hasarlı durumdadır ve bu nedenle oturulamaz haldedir (AFAD, 2017:81).

Görüldüğü üzere mülteciliği sona erdiren koşullar olarak görülen menşe ülkede çatışmanın bitmesi ve zulüm kriterinin ortadan kalması ve buna bağlı olarak geri dönüş önündeki engellerin de ortadan kalktığı şeklindeki yaygın kabule rağmen mülteciler için yaşamsal sıkıntılar var olmaya devam edecektir ve bunlar, onların geri dönüş kararını vermelerini engelleyen unsurlar olacaktır. Bu bağlamda, mülteci tanımının kapsamının köklü bir zulüm korkusunun ötesinde, "orada iyi bir hayat yaşamanın imkansızlığı" gibi sosyo-ekonomik haklardan mahrum bırakılan kişileri de kapsayacak biçimde genişletilmesi gerekliliğine yapılan vurgunun önemi gerçek

hayatta karşılığını bulmaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilir bir geri dönüş için sosyo-ekonomik haklar, mültecilerin menşe ülkelerine dönüşleri konusunda da dikkat edilmesi gereken hususlar olmalıdır ve uygun koşullar sağlanmadan mültecilerin gönüllü tercihine dayanmayan geri dönüşleri engellenmelidir.

Çalışma ile ulaşılan diğer bir dikkat çekici bulgu ise Türkiye'nin gerçekleştirdiği sınır ötesi operasyonlar aracılığı ile oluşturulan güvenli alanlara, görüşme yapılan Suriyeli mültecilerin hiçbirinin gitmek istememesidir. Ekonomik sebepler ve geçim kaygısı, Suriyelilerin güvenli bölgelere gitmek istememelerinde de en önemli faktörlerden birini teşkil etmektedir. Zaten bu kadar büyük bir nüfusun sınır ötesi operasyonlar ile oluşturulan güvenli bölgelere gideceklerini düşünmek de pek gerçekçi değildir. Şu an bile o bölgelerden, işe erişimin olmaması ve geçim sıkıntısı nedeniyle ayrılmak isteyen pek çok insan olmasına rağmen bu insanların oralara gitmesini beklemek gerçeklikten oldukça uzak bir plandır. Yanı sıra görüşmecilerin hiçbirinin bu bölgelere gitmek istememesinin diğer çok önemli sebebi ise gitmelerinin beklendiği bu bölgeleri de kendileri için "yabancı bir yer" olarak görmeleridir. Her ne kadar dönülen yer Suriye olsa da şavaş öncesinde yaşadıkları yer olmadığı için onlar için buralar da alışık olmadıkları ve yabancısı oldukları yeni yerlerdir. Bu durum, Bradley'in (2007) söylediği anlamda adil bir geri dönüşün gerçekleşmesi açısından da sorunlu bir durumdur. Adil bir geri dönüşün gerçekleşebilmesi için en önemli koşullardan biri, kişilerin orijinal evlerine dönüşlerinin sağlanmasıdır. Geri dönüş uygulamalarında mültecilerin kendi şehirlerine ve orijinal evlerine dönüşleri oldukça önemli bir unsuru teşkil etmektedir. Nitekim mültecilerin orijianal evlerine geri dönüşlerinin sağlanması, başka herhangi bir girişimden daha fazla adalet duygusu yaratacaktır (Bradley, 2005:7). Eğer bu insanlar Türkiye'nin Suriye'ye yönelik sınır ötesi operasyonları ile oluşturulan bölgelere gönderilecek olursa bu defa da yeni bir yer değiştirmenin konusu olacaklar ve ülke içinde yerlerinden edileceklerdir.

Geri dönüş önündeki bu engellerin yanı sıra, mülteciler için geri dönüşün her zaman eve veya vatana dönüş ile aynı anlama gelmediği görülmüştür. Mültecilerin ev, vatan ve topraklara yüklediği anlam, sürgünde geçirilen sürenin uzunluğuna, ev sahibi ülke ile geliştirilen yeni bağlanma biçimlerine ve yer değiştirme biçimlerine (bireysel kaçış ve toplu kaçışa) bağlı olarak dönüşüm geçirmektedir. Türkiye'de yaşayan Suriyeli mültecilerin durumu bu açıdan farklıdır. Çünkü bu kadar geniş kapsamlı göç hareketleri daha önce yaşanmış olsa da ülkesinden kaçmak zorunda olanların tek bir ülkede ve kamplar dışında, yani kent alanlarında, bu kadar yoğunlaşması istisna durumlardan biridir. Türkiye'de yaşayan Suriyeli mülteciler, tüm sosyal çevreleriyle birlikte göç etmişlerdir. Bu açıdan toplumsal ilişkilerini yeniden yaratmaları için fiziksel olarak bir geri dönüşe gerek kalmadan, kendi benzerleri ile ilişkilerini başka topraklarda yeniden kurmuşlardır. Birey ve toplum arasındaki ilişki bir toprakla ilişkidense sosyal ilişkiler ağı ile kurulur ve homojen bir tarihsel topluluğun mutlaka belirli bir jeopolitik bölge ile ilişkilendirilmesi gerekmez (Warner, 1994).

Bununla birlikte Suriyeli mültecilerin neredeyse hepsi kentsel alanlara kendiliğinden yerleşmiş, kendi imkânlarıyla Türkçe öğrenmiş ve geçimini sağlayacağı bir işte çalışmaktadır. Bu mülteciler, kamplar yerine kentsel alanlarda yaşamalarının bir sonucu olarak ev sahibi topluma kendiliğinden entegre olmaya çalışmaktadır. Buradan yola çıkacak olursak, Türkiye'de kent alanlarında yaşayan Suriyelilerin içinde bulunduğu durum Warner'ın yaklaşımını destekleyen bir özellik göstermektedir. Nitekim Türkiye'de yaşayan Suriyeli mülteciler, gerek esnaflık ve zanaatkârlık gibi kendi iktisadi ilişkilerini kurmaları gerek kendilerine özgü sosyal ve kültürel ilişkiler ağını yaratmaları bakımından Suriye'deki yaşamlarının bir modelini de burada kurmuşlardır. Böyle bir ortamın geliştirilmesi, kısa süre içinde göçün kitlesel boyutlara ulaşması ve mültecilerin büyük çoğunluğunun kamplardansa şehirlerde yaşamalarının etkisiyle çok hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Böylece, Suriyeliler ev sahibi toplum tarafından pek hoş

karşılanmasalar da kendi benzerleri ile sürgündeki ilişkileri, kendi yaşamlarını sürdürmelerini kolaylaştıran ve geri dönüş isteğini azaltan bir etkiye neden olmuştur.

Sürgünde kalış süresi, kültür benzerliği, ortak din, toplumsal hayata dahil olma, ölümler ve evlilikler gibi faktörler, ev ve vatanın mülteciler açısından anlamını dönüştüren bir etkiye sahiptir. Burada vurgulanması gereken kısım 'dönüştüren' bir etkidir. Azaltan ya da sona erdiren değil. Çünkü bir insan aynı anda birden fazla yere bağlılıklar geliştirebilir. İnsan ve mekan arasındaki ilişki çoğu zaman sıfır toplamlı bir ilişki gibi, sanki biri azalınca diğeri artmak zorundaymış gibi algılanmaktadır. Bu şekilde bağlılıkların tek bir yerle veya mekanla ilişkilendirilmesi sedanterist bir yaklaşımın sonucudur.

Özetle mülteciler açısından eve ve geri dönüşe yüklenen anlam, menşe ülkelerini terk etme gerekçeleri ve sığınma ülkesindeki muamele ve fırsatlarla yakından ilişkili görünmektedir. Kuşkusuz, bir mültecinin sürgün sırasında menşe ülkesine geri dönüş konusundaki fikirleri kişiden kişiye farklılık gösterir ve genelleştirilemez. Bazıları, sığınma ülkesinde uzun yıllar yaşamış olmalarına rağmen geride bıraktıkları "ev"e kavuşma umuduyla bu dönemi hep geçici olarak görürken, diğer taraftan bazıları ise geri dönüşü bir seçenek olarak görmeyip sığınma ülkesinde yeni bir yaşam kurmanın yollarını arayacaktır. Bir başka önemli bulgu ise Suriyelilerin büyük çoğunluğunun üçüncü bir ülkeye yerleşme konusunda isteksiz olmalarıdır. Buna benzer bulgular farklı çalışmalarda da karşımıza çıkmaktadır (AFAD, 2017; Erdoğan, 2017; Erol v.d., 2017). Mültecilerin Avrupa'ya gitmek istememelerinin en önemli sebeplerinden biri, Türkiye'de yardım almadan kendi geçimlerini sağlayabildikleri işlerde çalışmalarıdır. Çalışma izinleri olmadan çok kötü koşullarda uzun saatler boyunca çalışsalar bile kendi başlarına yaşamlarını sürdürebiliyor olmaları onların özgüvenini artıran bir etki yaratmaktadır. Diğer bir önemli sebep ise sürgünde büyük zorluklarla kurdukları yeni hayatlarını bırakarak her şeye yeniden başlayacakları ve alışık olmadıkları bir yere gitmek istememeleri

ile ilgilidir. Yeni bir yer onlar için yeni bir ortam, yeni bir dil, yeni bir iş gibi pek çok yeni zorlukla yeniden başa çıkmaya çabalamak anlamına gelmektedir. Tüm bunların yanı sıra üçüncü bir ülke yerine Türkiye'de kalmak istemelerinin en önemli sebeblerinden bir diğerinin ise kültürel benzerlik ve Suriye'ye fiziksel olarak yakın olma isteğinin olduğu görülmüştür. Ayrıca 2016 yılında AB ve Türkiye arasında imzalanan Geri Kabul Anlaşması da Avrupa'ya gitme isteğini azaltan bir etkiye neden olmuştur. Zaten öncesinde de mülteciler için çok tehlikeli bir yolculuk deneyimi nedeniyle gitme konusuna kuşku ile baktıkları Avrupa, bu Anlaşma sonrasında zorlu yolculuk deneyimi atlatılsa da tekrardan geri gönderilme korkusu ve 2016 sonrası gidenlerin çoğunun belirsizlik içinde bekleme noktalarında yıllar süren kalışları, onları Avrupa'ya gidiş konusunda caydıran etkenler olmuştur. Üçüncü bir ülkeye yerleştirilmek istemeyen bu büyük grup dışında, üçüncü bir ülkeye yerleştirilmeyi ve Suriye'ye geri dönmeyi isteyen çok küçük bir grubun olduğu da görülmüştür. Derinlemesine mülakat yapılan 35 görüşmeciden 5'i Suriye'ye dönmek yerine üçüncü bir ülkeye yerleştirilmeyi istemektedir. Bunlardan bazıları, yakın aile üyeleri savaş sırasında Avrupa'ya kaçan ve bu aile üyeleri ile tekrar bir araya gelmek isteyenlerden oluşurken diğer bir kesim ise Türkiye'de imkânların yetersiz olması nedeniyle özellikle eğitim imkânlarından faydalanabilmek için Avrupa'ya yerleşmek isteyenlerdir. Görüşme yapılanlardan 8'i ise Suriye'ye geri dönmeyi istemektedir. Bunlardan beşi 50 yaş ve üstü yaşta olan mültecilerdir. Anlaşılacağı üzere onların yeni bir topluma adapte olmaları dil, sosyal çevre, alışık olduğu yerden ayrı olma gibi nedenlerle çok daha zor olmaktadır. Bu kişiler aile üyelerinin büyük çoğunluğu Türkiye'de olmasına rağmen Suriye'ye geri dönmeyi her şeyden çok istemektedir.

Bu çalışma ile ulaşılan bulgulardan bir diğeri ise Suriyeli mültecilerin kendi kendine organize olan geri dönüşlerinin mecburen gerçekleştirilmiş dönüşler olduğunun görülmesidir. Türkiye'de yaşayan Suriyeli mültecilerden bazılarının Suriye'ye geri döndükleri bilinmektedir. Türkiye hükümeti tarafından kendi

kendine organize olarak geri dönüş yapanların bu hareketi, Suriye'de çatışmanın etkisinin azalmasına bağlanmaktadır. Fakat Suriyeli mültecilerle yapılan görüşmelerde, kendi kendine organize olan geri dönüşlerin çatışmanın azalmasıyla doğrudan bağlantılı olmadığı ve geri dönüş kararının birtakım itici faktörler nedeniyle temel ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanmaları nedeniyle mecburen alınmış kararlar olduğu sonucuna varılmıştır. Bu durum geri dönüşün gönüllü olması gerektiği ilkesine ters düşen bir durum olmasının yanı sıra mültecilerin güvensiz ve yaşamlarının tehdit altında olduğu bir ortama geri gönderilmesi ile eşdeğer bir durumdur. Yanı sıra bu şekilde iltica ülkesindeki kötü koşullar nedeniyle menşe ülkesindeki koşullar düzelmeden gerçekleştirilen erken geri dönüşler, geçmiş geri dönüş deneyimlerinde de görüldüğü üzere çoğu zaman sürdürülebilir geri dönüşler değildir. Bu kişilerin çoğu, menşe ülkelerine döndükten kısa bir süre sonra yeniden yer değiştirmektedir.

Bu çalışma ile ulaşılan en dikkat çekici bulgulardan bir diğeri ise geri dönüş isteği ve Türk vatandaşlığı kazanımı arasında çok sıkı bir ilişki olduğunun görülmesidir. Geri dönüş isteği, Türk vatandaşlığı kazanılması durumunda ciddi oranda azalmaktadır. Yani bu anlamda geri dönüşü isteyenler için geri dönüş bir anlamda haklara da dönüşün tek yolu olarak görüldüğü için tercih edilen bir seçenektir. Bu da bize hakların ulus-devlet üyeliği ile hala yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Arendt'in kişilerin politik topluluklar içinde oldukları sürece haklara sahip oldukları ve bu topluluktan ayrıldıkları ya da kovuldukları anda haklarının da yok olacağı şeklindeki tespiti hala geçerliliğini korumaya devam etmektedir. Dolayısıyla mültecilerin geri dönüş kararı doğrudan sığındıkları ülkede sahip oldukları hakların kapsamı ile ilişkilidir. Suriyeli mültecilerin içinde bulunduğu durum bunun en açık göstergesidir. Bu bağlmada mülteciler için geri dönüş vatan/ev yada topraklara dönüştense bir anlamda haklara dönüştür. Yani haklara sahip olmanın bir aracıdır.

Çalışma ile ulaşılan tüm bu bulgulardan yola çıkılarak, Türkiye'de Suriyeli mülteciler için en çok üzerinde durulan çözüm olan geri dönüşün, Suriyeli mülteciler açısından başarılı ve sürdürülebilir olması için yapılması gerekenler kısaca şu şekilde özetlenebilir:

-Öncelikle mültecilerin, geri dönüşle ilgili karar alma sürecinin dışında bırakılmaları, geri dönüşün başarısı önündeki en önemli engellerden birini teşkil etmektedir. Geri dönüşün en önemli bileşenleri, güvenlik, onur ve gönüllülüktür. Her ne kadar Türkiye'nin önde gelen siyasi liderlerinin söylemlerinde geri dönüşün "onurlu" ve "gönüllü" olması konusu üzerinde hiç durulmasa da mültecilerin geri dönüş müzakerelerine dahil edilerek geri dönüşün içeriğine ve zamanlamasına karar vermesi onurlu bir geri dönüşün başlıca koşuludur. "Onurlu" bir geri dönüş yanı sıra, mutlaka güvenli ve gönüllü bir geri dönüş olacaktır. Çünkü mültecinin kendi tercihleri doğrultusunda alınan bir karara dayanacağı için onurlu ve gönüllü olacaktır. Dolayısıyla mültecinin herhangi bir baskı altında kalmadan yaptığı bir seçime dayandığı için de güvenli olacaktır. Böylece mültecilerin geri dönüşlerini planlamaları ve sürece dahil olmalarını sağlamak, geri dönüşün sürdürülebilirliğini sağlamak için önemli bir girişim olacaktır.

- Geri dönüşün başarılı ve sürdürülebilir olması için mültecilere menşe ülkelerindeki koşullarla ilgili açık ve doğru bilgiler sağlanmalıdır. Çünkü menşe ülkedeki durum tam anlamıyla istikrara kavuşmadan gerçekleşen geri dönüşler sürdürülebilir olamayacağı için yeni yer değiştirmelere neden olacaktır.

- Geri dönüş programları, mültecilerin farklı deneyimlerini dikkate almalıdır. Özellikle savunmasız gruplara yönelik geri dönüş programları geliştirilmelidir. Örneğin çok sayıda yalnız gelen ve çocukları ile Türkiye'de yaşam mücadelesi veren Suriyeli kadın vardır. Geri dönüş durumunda bu kadınlar belirli zorluklarla karşı karşıya kalacaktır. Bunun yanı sıra geri dönüşü askerlik affına bağlı olan pek çok genç erkek mülteci vardır. Bu gençlerin durumunu dikkate alan bir geri dönüş

girişiminde bulunulmalıdır. Ayrıca sürgün döneminde mülteciler, edinilen dil, mesleki beceri ve eğitim düzeyi ve kırsal veya kentsel bir çevrede bulunma ve çalışma hayatına dahil olma gibi çok farklı deneyimlere sahip olmuştur. Dolayısıyla bunların hepsi, cinsiyet ve yaşla birlikte geri dönenlerin ihtiyaç ve beklentilerini belirleyen faktörler olarak ortaya çıkacaktır. Tüm bu etkenleri gözönüne alan bir geri dönüş planlaması, geri dönüşün sürdürülebilirliğine büyük katkı sağlayacaktır.

- Geri dönüşe dair girişimler, mültecilerin "amaçlı aktörler" olduğunu dikkate almalıdır. Mülteciler, kalma veya geri dönme kararı verirken, sığınma ülkesi ve menşe ülkedeki koşulların bir değerlendirmesini yaparak karar verecektir. Dolayısıyla mülteciler çaresiz, aciz ve ordan oraya amaçsız bir şekilde sürüklenen pasif kurbanlar olarak görülmemelidir. Her ne kadar zorunlu olarak ülkelerini terk etmiş olsalar da göçlerine bir karar alma süreci eşlik etmiştir. Benzer şekilde menşe ülkelerine geri dönüşleri de güvenlik, uygun hizmetlere ve işe erişim, barınma ve geçim olanakları gibi pek çok faktörü değerlendirerek verielecek bir karara bağlı olacaktır.

- Geri dönüşün aşamalı veya döngüsel olması, geri dönüşün başarısı için önemli olan bir diğer unsurdur. Bu nedenle mültecilerin menşe ülkelerine ziyaretler ve sığınma ülkesine tekrardan dönebilme konusunda belli düzeyde bir esneklik olması önemli bir husustur. Çünkü yerinden edilmiş kişi veya gruplar, menşe ülkelerinin geri dönüş için uygun olup olmadığını kendileri görmek isteyebilir ve bunu tespit etmek için bir süre orada yaşamak isteyebilir. Sınırlar arasında bu şekilde bir esneklik sağlanması, geri dönüşün sürdürülebilirliğine katkı sağlayan bir girişim olacaktır. Türkiye'nin Suriyeli mülteciler için bayram dönemleri ile sınırlı olan böyle bir uygulaması mevcuttur. Bu uygulamanın da insani bir buluşmadan ziyade, geri dönüşün bir parçası olarak uygulandığını tahmin etmek güç olmamakla birlikte bu ziyaretlerin başka dönemleri de kapsayacak şekilde genişletilmesi daha fazla mültecinin ziyaret için gidişini teşvik edecektir.

- Tüm bunların yanı sıra geri dönüş yapacakların sayısal büyüklüğü, çoğu zaman savaşlarla tahrip olmuş menşe ülkenin kapasitesini aşabilmektedir ve bu durum geri dönüşün başarısını ve sürdürülebilirliğini etkileyen diğer bir önemli husustur. Bu durum Türkiye'nin, 9 yıldır devam eden bir savaşın etkisiyle harap haldeki bir ülkeye mültecilerin dönüşünü planlarken dikkate alması gereken en önemli hususlardan bir diğeridir.

Çalışma ile elde edilen bulgular dikkate alındığında, mülteciler açısından birden fazla seçeneği aynı anda içeren çözüm önerilerinin Türkiye'deki Suriyeli mülteciler açısından daha uygun olacağı düşünülmektedir. Çünkü farklı eğitim seviyesi, yaş ve sınıfsal gruptan gelen mülteciler ile yapılan derinlemesine mülakatlarda, bu çözüm önerileri ile ilgili mültecilerin düşüncelerinin parçalılığı dikkat çekicidir. Görüşme yapılan mülteciler arasında büyük çoğunluğu, geri dönmeyi istemeyenler oluşturmasına rağmen üçüncü bir ülkeye yerleştirilmeyi ve Suriye'ye geri dönmeyi isteyenlerin olduğu görülmüştür. Bu konuda, mültecilerin çoğu kendi özel koşullarını da içeren farklı görüşlere sahiptir. Ayrıca Türkiye, daha önce benzeri görülmemiş düzeyde bir mülteci gelişiyle karşılaşmıştır ve Türkiye'nin içinde bulunduğu bu durum, daha önceki pek çok kitlesel göç deneyiminden farklı özellikler taşımaktadır. Dolayısıyla mülteci nüfusunun büyüklüğü de çözüm önerileri üzerine daha fazla düşünmeyi zorunlu kılmaktadır. Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler için tekil çözüm önerileri yerine, parçalı bir çözüm stratejisi izlemenin daha mülteci merkezli bir yaklaşım olacağını iddia etmekteyim. Parçalı bir çözüm stratejisi ile kastedilen üç kalıcı çözüm yönteminin de aynı anda uygulanmasıdır. Mültecilerin çözüm önerileriyle ilgili fikirlerinin çeşitliliği de dikkate alınınca, aynı anda çok parçalı bir çözüm stratejisi belirlenmesi, hem mültecilerin fikirlerinin dikkate alınması açısından hem de sığınmacı ülkelerin yükümlülüklerinin hafifletilmesi açısından faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

AFAD, 2017: "Türkiye'deki Suriyelilerin Demografik Görünümü, Yaşam Koşulları ve Gelecek Beklentilerine Yönelik Saha Araştırması", Ankara.

AFAD, 2016a: (Çevirimiçi) https://www.afad.gov.tr/upload/Node/25332/xfiles/13a-Suriyeli_Misafirlerimiz_Kardes_Topraklarinda_2016_Turkce_.pdf, 25.06.2019

AFAD, 2014: (Çevirimiçi) https://www.afad.gov.tr/upload/Node/17932/xfiles/webformatisuriyedenturkiyeyenufushareketleri_1_.pdf, 25.06.2019.

Alptekin, Hüseyin: "Suriye'de Oluşturulacak Güvenli Bölgede Taraflar ve Tutumlar", **SETA**, 2019. (Çevirimiçi) https://www.setav.org/analiz-suriyede-olusturulacak-guvenli-bolgede-tara flar-ve-tutumlar/, 25.06/2019

Agamben, Giorgio: "We Refugees", Symposium, 49. 2, 1995, pp. 114-119. (Çevirimiçi) https://thehubedu-production.s3.amazonaws.com/uploads/1836/1e788430-c11e-4036-8251-5406847cd504/Agamben, 12.07.2019.

Agamben, Giorgio: **Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat**, Çev. İsmail Türkmen, 2. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013.

Allen Tim and Hubert Morsink: İntroduction: When Refugees Go Home, in Allen T. and Morsink H., eds.,When Refugees go home, UNRISD:Geneva, pp.1-13,1994.

Amnesty İnternational, 2017: (Çevirimiçi) https://www.amnesty.org/download/Documents/AFR5276092017ENGLISH.PDF, 26.06.2019.

Amore, Katia: "Repatriation or Deportation? When the Subjects Have no Choice**", A European Journal of International Migration and Ethnic Relations**, 39/40/41, pp.153- 171, 2002.

Anderson, Benedict: **Hayali Cemaatler; Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, çev. İskender Savaşır, 4. Baskı, Metis, İstanbul, 2007.

Arendt, Hannah: **Totalitarizmin Kaynakları/2: Emperyalizm**, İletişim Yayınları, Çev. B. S. Şener, 4. Baski, İstanbul, 2014.

Antonopoulos, Paul: "Turkey's İnterests in the Syrian War: From Neo-Ottomanism to Counterinsurgency", **Global Affairs**, Volume 3, Issue 4-5, pp.405-419, 2018.

AB Delegasyonu, 2017: "AB İçinde Yeniden Yerleştirme (Relocation) ve Üçüncü Ülkelerden AB Ülkelerine Yerleştirme (Resettlement): İstikrarlı Bir Şekilde İlerleme Kaydediliyor Ama Hedefe Ulaşmak İçin Daha Fazla Çabaya Gereksinim Var.",(Çevirimiçi) https://www.avrupa.info.tr/tr/pr/ab-icinde-yeniden-yerlestirme-relocation-ve-ucuncu-ulkelerden-ab-ulkelerine-yerlestirme, 13.03.2019.

Badil Resource Center: "Palestinian Refugees Visit Bosnia–Herzegovina to Learn About Return and Real Property Restitution", **Badil Resource Center**, 2002 (Çevirimiçi) http://www.badil.org/Press/2002/press262-02.htm, 12.03.2019.

Barutciski, Michael:	'Lausanne revisited: population exchanges in International law and Policy', in Renée, Hirschon, ed., Crossing the Aegean: an appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey, Oxford, pp.23-37, 2003.
Bauman, Zygmunt and Brad Evans:	The Refugee Crisis Is Humanity's Crisis,2016, (çevirimiçi) https://www.nytimes.com/2016/05/02/opinion/the-refugee-crisis-is-humanitys-crisis.html, 22.06.2019.
Bauman, Zygmunt:	**Kapımızdaki Yabancılar**, Çev. Emre Barca, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018.
Benhabib, Seyla:	**Ötekilerin Hakları-Yabancılar, Yerliler, Vatandaşlar**, Çev. Berna Akkıyal, İstanbul, İletişim, 2006.
Benhabid, Seyla, Slawomir Sierakowski	Nobody Wants to be Refugee, Eurozine, October 2015, (Çevirimiçi) https://www.eurozine.com/nobody-wants-to-be-a-refugee/, 23.06.2019.
Betts, Alexander v.d.:	**Mülteci Koruma Siyaseti ve Pratiği**, Çev. Özgün E. Koç, İKÜ Yayınevi, 2017, İstanbul.
Betts, Alexander:	**Zorunlu Göç ve Küresel Politika**, Çev: S. Meltem Türkaslan, HeceYayınları, Birinci Basım, Ocak 2017, Ankara.
Betts, Alexander:	"The Normative Terrain of the Global Refugee Regime", **Ethics & International Affairs**, Volume 29, Issue 4, Winter 2015, pp. 363-375.
Betts, Alexander:	Survival Migration: Failed Governance and the Crisis of Displacement, Ithaca: Cornell University Press, 2013.
Biner, Özge, Cavidan Soykan:	"Bize Misafir dediler. Söyleyiniz, kimdir misafir? Var mıdır kanunda karşılığı?":

Suriyeli Mültecilerin Perspektifinden Türkiye'de Yaşam, 2016.

BMMYK, 2019a: (Çevirimiçi)https://data2.unhcr.org/en/situations/syria/location/113, 20.06.2019.

BMMYK, 2019b: (Çevirimiçi)http://www.unhcr.org/syria-emergency.html, 20.06.2019

BMMYK, 2019c: "Regional Strategic Overview, 2019-2020", (Çevirimiçi)https://data2.unhcr.org/en/documents/download/67370, 02.07.2019.

BMMYK 2019d: (Çevirimiçi)https://data2.unhcr.org/en/situations/syria_durable_solutions, 02.07.2019.

BMMYK, 2019e: (Çevirimiçi)https://data2.unhcr.org/en/situations/syria, 03.07.2019

BMMYK, 2019f: (Çevirimiçi)https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html), 02.07.2019.

BMMYK, 2018a: Comprehensive Protection and Solutions Strategy: Protection Thresholds and Parameters for Refugee Return to Syria, (Çevirimiçi)https://data2.unhcr.org/en/documents/download/63223, 03.07.2019.

BMMYK, 2018b: (Çevirimiçi)https://data2.unhcr.org/en/documents/download/66212, 02.07.2019.

BMMYK, 2018c: (Çevirimiçi)http://data2.unhcr.org/en/situations/burundi?id212, 02.07.2019.

BMMYK, 2017a: International Protection Considerations with Regard to People Fleeing the Syrian Arab Republic, 3 November 2017. (Çevirimiçi) http://www.refworld.org/countrySYR59f365034,0.html, 15.03.2019.

BMMYK, 2017b: "Regional Refugee & Resilience Plan (3RP) 2018-2019", (Çevirimiçi) http://reporting.unhcr.org/sites/default/files

/Syria%203RP%20Regional%20Strategic%20Overview%202018-2019%20%28December%202017%29.pdf?v=2). 02.03.2019.

BMMYK, 2016: Global Trends, Forced Displacement 2016, (Çevirimiçi)http://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/5943e8a34/global-trendsforced-displacement-2016.html, 02.03.2019.

BMMYK, 2015a: (Çevirimiçi) http://www.unhcr.org/5461e5f016.html

BMMYK, 2015b: Assistance to refugees, returnees and displaced persons in Africa: Report of the Secretary- General. UN General Assembly. http://www.refworld.org/docid/560149a34.html, 15.03.2019.

BMMYK, 2015c: "Global Trends Forced Displacement in 2015", (Çevirimiçi) https://s3.amazonaws.com/unhcrsharedmedia/2016/2016-06-20-global-trends/2016-06-14-Global-Trends-2015.pdf, 15.03.2019.

BMMYK, 2013: "UNHCR Statistical Yearbook 2013." Geneva: UNHCR.

BMMYK, 2013a: Global Trend, 2013, (Çevirimiçi) https://www.unhcr.org/statistics/country/5399a14f9/unhcr-global-trends-2013.html, 12.03.2019.

BMMYK, 2012: (Çevirimiçi) http://www.unhcr.org/afghanistan/solutions-strategy.pdf, 12.03.2019.

BMMYK, 2002: Local Integration, Global Consultations on International Protection, EC/GC/02/6, 4th Meeting, 25 April 2002. (Çevirimiçi) http://www.unhcr.org/protect/PROTECTION/3ccd64536.pdf, 13.03.2019.

BMMYK, 1997: (Çevirimiçi) https://www.un.org/ga/documents/gares52/res52103.htm,13.03.2019.

BMMYK, 1996: Handbook on Voluntary Repatriation: International Protection, Geneva: UNHCR. (Çevirimiçi) http://www.unhcr.org/3bfe68d32.html, 12.03.2019.

Bradley, Megan C.: "Rethinking Refugeehood: Statelessness, Repatriation, and Refugee Agency", **Review of International Studies**, Volume 40, Issue 1, 2014, pp.101-123.

Bradley, Megan C.: "The Conditions of Just Return: State Responsibility and Restitution for Refugees", **Univercity of Oxford Refugee Studies Centre**, Volume 21, 2005.

Bradley, Megan C.: "Back to basics: The conditions of just refugee returns", **Journal of Refugee Studies,** Volume 21, Issue 3, 2008, pp.285-304.

Bradley, Megan C.: "Return in Dignity: A Neglected Protection Challenge", **RSC** Working Paper No. 40, 2007.

Bradley, Megan C.: Refugee Repatriation: Justice, Responsibility and Redress, Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press, 2013.

Brewer Kelly T., Deniz Yükseker: A survey on African migrants and asylum seekers in Istanbul. In A. İçduygu & K. Kirişçi Ed., Land of Diverse Migrations: Challenges of Emigration and Immigration in Turkey, İstanbul: İstanbul Bilgi University Press, 2009.

Brighenti, Andrea M.: "On Territorology; Towards a General Science of Territory", **Sage Journals**, Volume: 27, issue: 1, pp: 52-72, 2010.

Booth, Ken:	"Security and Emancipation", **Review of International Studies**, Cilt 17, No 41991, pp. 313-326, 1991.
Council on Foreign Relations (CFR):	(Çevirimiçi)https://www.cfr.org/backgrounder/whos-who-syrias-civil-war, 2017. 03.02.2019.
Chatham House:	What do Europeans Think About Muslim Migration,(Çevirimiçi)https://www.chathamhouse.org/expert/comment/what-do-europeans-think-about-muslim-immigration, 2017.12.03.2019.
Chau, Wilson, C.H.:	"Creating Refuge in Hell: The Coming of Age of Safe Areas for the Protection of Civilians in Armed Conflict" **Auckland University Law Review**, 2012, pp. 191-215.
Chimni, B. S.:	"From Resettlement to Involuntary Repatriation: Towards a Critical History of Durable Solutions to Refugee Problems", **Refugee Survey Quarterly**, Volume 23, Issue 3, 2004, pp.55-73.
Chimni, B.S.:	"The Meaning of Words and the Role of UNHCR in Voluntary Repatriation", **International Journal of Refugee Law**, 5, (3),1993, pp. 443-444.
Chimni, B.S.:	"The Geopolitics of Refugee Studies: A View from the South", **Journal of Refugee Studies**, Volume 11, no. 4, 1998, pp. 350–374.
Chulov, Martin and Julian Borger:	'Syria safe zone plan may just be wishful thinking', 2019, (Çevirimiçi) https://www.theguardian.com/world/2019/aug/08/syria-safe-zone-plan-may-just-be-wishful-thinking, 12.09.2019.

Coles, G.: "The Relationship of Protection to Solution in the Refugee Situation", unpublished report prepared for UNHCR round table in San Remo, 16-19 July 1985.

Cox Marcus, Madeleine, Garlick: 'Musical Chairs: Property Repossession and Return Strategies in Bosnia and Herzegovina', in Leckie, S. ed., Returning Home: Housing and Property Restitution Rights of Refugees and Displaced Persons, New York, Transnational Publishers, 2003, pp. 65-81.

Currion, Paul: Social Impact of Migration Must Be a Topic of Policy, Not Fear, (Çevirimiçi) www.newsdeeply.com/refugees/community/2017/03/28/social-impact-of-migration-must-be-a-topic-of-policy-not-fear, 15.04.2019.

Danış, Didem: "Türk Göç Politikasında Yeni Bir Devir: Bir Dış Politika Enstrümanı Olarak Suriyeli Mülteciler", **HYD Saha Dergisi**, No.2, 2016, s.6-12. (Çevirimiçi) https://www.hyd.org.tr/attachments/article/184/HYD_saha2.pdf, 02.12.2018

Danish Demining Group, 2017: (Çevirimiçi) 'Dadaab Returnee Conflict Assessment', https://reliefweb.int/report/somalia/dadaab-returnee-conflict-assessment-august-2017. 15.04.2019.

Dauvergne, Catherine: "Amorality and Humanitarianism in Immigration Law", **Osgoode Hall Law Journal**, Volume 37, Number 3, Fall 1999, s.597-623.

Deng, Francis M.: "Sovereignty, Responsibility and Accountability", **Brookings Institute**, Washington,1995.

De Rivero, Julie: 'Reinventing communities: the resettlement of Guatemalan refugees', **FMR,** Issue 11, 2001, (Çevirimiçi)

https://www.fmreview.org/return-to-peace/derivero, 17.05.2019.

De Zayas, Alfred: "The Right to One's Homeland, Ethnic Cleansing, and the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia", **Criminal Law Forum** 6 (2): 257-314., 1995.

De Zayas, Alfred: The Illegality of Population Transfers and the Application of Emerging International Norms in the Palestinian Case, 6 PALESTINE Y.B. INT'L L. 17-55 (1990/91).

Dinçer, Osman B., v.d.: "Suriyeli Mülteciler Krizi ve Türkiye: Sonu Gelmeyen Misafirlik", **USAK & Brookings Enstitüsü**, Kasım 2013.

Doğanay, Ülkü, Hatice Keneş: "Yazılı Basında Suriyeli 'Mülteciler': Ayrımcı Söylemlerin Rasyonel ve Duygusal Gerekçelerinin İnşası", **Mülkiye Dergisi**, 40 (1), 2016, ss.143-184

Doherty, Bonnie,

Gianni, Tyler: "Confronting a Rising Tide: A Proposal for a Convention on Climate Change Refugees", **Harvard Environmental Law Review,** Volume 33, 2009, pp. 349-403.

Dona, G. And Berry, J.W. 'Refugee Acculturation and Re-acculturation', in Ager, A. Ed., Refugees: the Perspectives on the Experience of Forced Migration. New York: Cassell.1999.

Dowty, Alan: 'Return or Compensation: The Legal and Political Context of the Palestinian Refugee Issue', in World Refugee Survey 1994, Washington D.C., U.S. Committee for Refugees.

Douzinas, Costas, Ronnie Warrington: "A Well-Founded Fear of Justice: Law and Ethics in Postmodernity", in Jerry Leonard (ed.), Legal Studies as Cultural Studies

(New York: State University of New York Press, 1995), pp. 197-229.

Duruel, Mehmet: "Suriyeli Sığınmacıların Türk Emek Piyasasına Etkileri Fırsatlar ve Tehditler", **International Journal of Economic Studies**, June 2017, Vol:3, Issue:2, pp.207-222

Dauvergne, Catherine: "Amorality and Humanitarianism in Immigration Law", Volume 37, Number 3, Osgoode Hall Law Journal. Fall 1999.

Eastmond, Marita: The Dilemmas of Exile: Chilean Refugees in the USA. Goteburg, Sweden: Acta Universitatis Gothoburgensis, 1997.

Esther Meininghaus, Andreas H. Grüder: Safe Zones for Syria Mitigating the Humanitarian Crisis, bicc, 2017. (Çevirimiçi) https://css.ethz.ch/en/services/digital-library/articles/article.html/41c9cbc3-c60c-49ad-b1dd-b717e480c1eb/pdf, 25.07.2019.

Emin, Muberra N.: "Türkiye'deki Suriyeli Çocukların Eğitimi: Temel Eğitim Politikaları", **SETA**, 2016.

Englbrecht, Walpurga: "Bosnia and Herzegovina, Croatia and Kosovo: Voluntary Return in Safety and Dignity?" **Refugee Survey Quarterly** 23(3): 100–148, 2004.

Ensor, Marisa, O.: Displaced Youth's Role in Sustainable Return: Lessons from South Sudan, IOM. 2013, (Çevirimiçi)http://publications.iom.int/bookstore/free/MRS_47_6Nov.pdf, 25.03.2019.

Erdem, Bahadır: "Geçici Koruma Statüsündeki Suriyelilerin Sosyal, Siyasi ve Vatandaşlık Hukuku Bakımından Türkiye'deki Durumları", **Public and Private International Law Bulletin**, Volume 37, Issue 2, s.332–351.

Erdoğan, Murat: "Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum", Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırma Merkezi, 2014. (Çevirimiçi) http://www.hugo.hacettepe.edu.tr/HUGO-RAPORTurkiyedeki Suriyeli- ler.pdf, 23.10.2018.

Erdoğan, Murat, v.d.: Türkiye'de Yaşayan Suriyeli Mültecilere Yönelik Medya Algısı, **Liberal Perspektif: Analiz**, Sayı 5, 2017, (Çevirimiçi) https://mmuraterdogan.files.wordpress.com/2016/06/oad_c2lgwsk.pdf, 23.10.2018.

Erdoğan, Murat: "Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi", **Suriyeliler Barometresi 2017**, (Çevirimiçi) https://mmuraterdogan.files.wordpress.com/2016/06/suriyeliler-barometresi-yc3b6netici-c3b6zeti.pdf, 23.10.2018.

Erol, Ertan, v.d.: "Suriyeli Göçmen Emeği: İstanbul Tekstil Sektörü Araştırması", **Birleşik Metal-İş Yayınları**, İstanbul, 2017.

European Council, 2016: "EU-Turkey Statement and Action Plan", (Çevirimiçi) http://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-towards-a-new-policy-on-migration/file-eu-turkey-statement-action-plan 05.01.2019.

European Commision, 2018: "EU-TURKEY STATEMENT Two years on" April 2018. (Çevirimiçi) https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/20180314_eu-tur 05.01.2019.

European Commision: 'Temporary Protection', (Çevirimiçi) https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/asylum/temporary-protection_en, 12.10.2018.

Fitzpatrick, Joan: "Flight from Asylum: Trends Toward Temporary "Refuge" and Local Responses to Forced Migration", 35 VA. J. INT'L L. 13 1994.

Fitzpatrick, Joan: Revitalizing the 1951 Refugee Convention, 9 HARV. HUM. RTS. J. 229, 253, 1996.

Fransen, Sonja, Katie, Kuschminder: "Back to the land: the long-term challenges of refugee return and reintegration in Burundi", Research Paper No. 242, UNHCR, 2012. (Çevirimiçi)http://www.unhcr.org/5040ad9e9.html, 12.10.2018.

Fortin, Antonio: "The Meaning of ‹Protection› in the Refugee Definition", **International Journal of Refugee Law**, 2001, vol. 12, pp. 548-576.

Garlick, Madeline: "Protection for Property Rights: A Partial Solution? The Commission for Real Property Claims of Displaced Persons and Refugees (CRPC) in Bosnia and Herzegovina", **Refugee Survey Quarterly,** Volume 19, Issue 3, 2000, pp.64-85.

Gatrell, Peter: The Making of the Modern Refugee. Oxford: Oxford University Press, 2013.

Ghanem, Tania: "When Forced Migrants Return 'Home': The Psychosocial Difficulties Returnees Encounter in the Reintegration Process", RSC Working Paper No. 16, October 2003,

Gibney, Matthew: "Should We Privilege Refugees?" Paper Presented at Refugee Studies Centre's 30th Anniversary Conference on Global Refugee Policy, Oxford University, December 6, 2013.

Gillard, Emanuela-Chiara: "Reparation for Violations of International Humanitarian Law", **International Review**

of the Red Cross, Volume 85, Issue 851, 2003, pp. 529-533. (Çevirimiçi) https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/irrc_851_gillard.pdf, 12.10.2018.

Goodwin-Gill, Guy: The Refugee in International Law, Second Edition, Oxford, Clarendon Press, 1996.

Goddwin-Gill, Guy: "Editorial**", International Journal of Refugee Law**, Volume 5, Issue 1, 1993, pp.1-11.

Goodwin-Gill, Guy: "The Language of Protection", **International Journal of Refugee Law**, Volume 1, Issue 1, 1989.

Goldenziel, Jill: "The Curse of The Nation-State: Refugees, Migration, and Security in International Law", **Arizona State Law Journal, Vol. 48, 2016**, pp.579-636.

González, Nancie L., Dollar, Dove, and Eagle: One Hundred Years of Palestinian Migration to Honduras, Univ of Michigan, 1992.

Göç İdaresi 2019a: (Çevirimiçi) http://www.goc.gov.tr/icerik/goc-tarihi_363_380, 22.06.2019.

Göç İdaresi 2019b: (Çevirimiçi) http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-koruma_363_378_4713_icerik, 22.06.2019

Göç İdaresi 2019c: (Çevirimiçi) https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638, 22.06.2019

Göç İdaresi 2015: (Çevirimiçi) https://goc.gov.tr/icerik3/turkiye'de-gecici-koruma_409_558_1097, 22.06.2019

Göç İdaresi 2014: https://www.goc.gov.tr/turkiye-de-gecici-koruma, 22.06.2019

GRID, 2017: Global Report on Internal Displacement, May 2017, (Çevirimiçi) http://www.internaldisplacement.org/assets/publications/2017/20170522-GRID.pdf, 14.04.2019.

Gupte, Jaideep, Lyla Mehta: "Disjunctures in Labelling Refugees and Oustees." In The Power of Labelling: How People Are Categorised and Why It Matters, ed., J. Moncrieffe and R. Eyben, London: Earthscan, 2007, pp.64-79.

Habermas, jürgen: Öteki Olmak, Öteki ile Yaşamak, çev. İlknur Aka, 5. Baskı, YKY, İstanbul, 2010, ss. 15-18.

Haddad, Emma: The Refugee in International Society: Between Sovereigns, Cambridge University Press, 2008.

Hammond, Laura: "History, Overview, Trends and Issues in Major Somali Refugee Displacements in the Near Region (Djibouti, Ethiopia, Kenya, Uganda and Yemen)," **Bildhaan: An International Journal of Somali Studies**, Vol. 13, Article 7, 2014, pp, 55-79.

Hansen, Randall: "The Poverty of Post nationalism: Citizenship, Immigration, and the New Europe", **Theory and Society**, Volume 38, Issue 1, 2009, pp.1–24.

Hansen, Randall: State Controls: Borders, Refugees, and Citizenship, The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies Edited by Elena Fiddian-Qasmiyeh, Gil Loescher, Katy Long, and Nando Sigona, 2014, s.1-14. https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199652433.001.0001/oxfordhb-9780199652433-e-032?print=pdf, 13.09.2019.

Harrell-Bond, Barbara: "Repatriation: Under What Conditions is it the Most Desirable Solution for Refugees? An Agenda for Research", **African Studies Review**, Vol. 32, 1989, pp. 41-69.

Harild, N., Christensen, A., & Zetter, R. Sustainable refugee return: Triggers, constraints, and lessons addressing the development challenges of forced displacement, 2015. http://www.rsc.ox.ac.uk/publications/sustainable-refugee-return-triggers- constraints-and-lessons-on-addressing-the-development-challenges-of-forced-displacement, 13.09.2019.

Hathaway, James. C.: Forced migration studies: Could we agree just to "date"? **Journal of Refugee Studies**, 20(3), 349.2007.

Hathaway, James C.: "Temporary Protection of Refugees: Threat or Solution?" In Perspective on Refugee Protection in South Africa, edited by J. Handmaker et al., 41-9. Pretoria, South Africa: Lawyers for Human Rights, 2001. t: https://repository.law.umich.edu/book_chapters/89

Hathaway, James C.: "The Meaning of Repatriation", **International Journal of Refugee Law**, Volume 9, Issue 4, 1997, pp. 551-558.

Hathaway, James C.: The Rights of Refugees under International Law, Cambridge 2005.

Hathaway James C., R. Alexander Neve: "Making International Refugee Law Relevant Again: A Proposal for Collectivized and Solution-Oriented Protection", **Harvard Human Rights**

Journal, Volume 10, Spring 1997, pp.115-211.

Hirschon, R.: Hirschon, R., ed., Crossing the Aegean: an appraisal of the 1923 Compulsory Population Exchange between Greece and Turkey, Oxford, 2003.

HRCP, 2009: Afghan Refugees in Pakistan: Push Comes to Shove, 2009.

Hvidt K. and Kjertum B. J.: 'Reintegration: The Case of Guatemalans Repatriates', Fellows paper, Refugee Studies Programme, unpublished. University of Oxford, 1999.

Hoffmann, Stanley: The Ethics and Politics Of Humanitarian İntervention, 1996, s.195-206.

Hove, M. and Mutanda, D.: The Syrian Conflict 2011 to the Present: Challenges and Prospects. Journal of Asian and African Studies, 2015, 5(50), p. 559-570.

Human Rights Watch (HRW): "Geleceğimi Hayal Etmeye Çalıştığımda Hiçbir Şey Göremiyorum", Türkiye'deki Suriyeli Çocukların Eğitime Erişimi Önündeki Engeller-Kayıp Nesil Olmalarını Önlemek, Kasım 2015.

IDMC, 2010: "Armed Conflict Forces İncreasing Numbers of Afghans to Flee Their Homes", (Çevirimiçi) http://www.internal-displacement.org/countries/afghanistan, 12.09.2018.

International Crisis Group, 2016: "Turkey's Refugee Crisis: The Politics of Permanence", Brussels, Belgium: 2016, (Çevirimiçi)https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/western-europemediterranean/turkey/turkey-s-

refugee-crisis-politics-permanence.23.06.2019.

International Crisis Group, 2014: (Çevirimiçi)https://www.crisisgroup.org/africa/central-africa/burundi/aeldsbitterness-ii-restitution-and-reconciliation-burundi, 13.09.2018.

IRRI, 2013: "From refugee to returnee to asylum seeker: Burundian refugees struggle to find protection in the Great Lakes region", 2013, IRRI, (Çevirimiçi)https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/From%20refugee%20to%20returnee.pdf, 13.09.2018.

İçduygu, Ahmet: Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılar: "Siyasallaşan" Bir Sürecin Analizi, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 140, s. 27-42, 2017.

Jackson, Robert: The Global Covenant: Human Conduct in a World of States. Oxford: Oxford University Press.2000.

Jacobsen, Karen: The forgotten solution: local integration for refugees in developing countries, New Issues in Refugee Research, Working paper no: 45, July 2001.(Çevirimiçi) http://www.unhcr.org/research/RESEARCH/3b7d24059.pdf, 13.09.2018.

Jamal, Arafat: "Refugee Return and Reintegration in Guatemala", Lessons Learned from UNHCR's, September 2000, (Çevirimiçi)http://www.unhcr.org/research/RESEARCH/3ae6bd4510.pdf, 13.09.2018.

Jones, Garett: Do Immigrants Import Their Economic Destiny? How migration shapes the prosperity of countries, 2016, (Çevirimiçi) http://evonomics.com/do-immigrants-

import-their-economic-destiny-garrett-jones/13.09.2018.

Kaboğlu, İbrahim: "Sınır Tanımayan Yurttaşlık Mümkün mü?", **Helsinki Yurttaşlar Derneği Saha Dergisi**, no:2, s. 25-31. (Çevirimiçi) https://www.hyd.org.tr/attachments/article/184/HYD_saha2.pdf, 02.12.2018

Kaldor, Mary: **New & Old Wars: Organized Violence in a Globalized Era**, Stanford: Stanford University Press, Second Eddition, 2007.

Kargın, İnci, A.: The Syrian refugees in Turkey: Their living conditions and the ways in which their presence has aected Turkish Society, Indiana University, 2016.

Kaya, İbrahim, Esra. Y. Eren: Türkiye'deki suriyelilerin hukuki durumu: Arada kalanların hakları ve yükümlülükleri. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA), 2015.

Kaya, Ayhan, Aysu, Kıraç: "İstanbul'daki Suriyeli Mültecilere İlişkin Zarar Görebilirlik Değerlendirme Raporu", Nisan 2016. **Hayada Destek Derneği**, İstanbul.

Kaya, Ayhan: "İstanbul, Mülteciler İçin Cennet mi Cehennem mi? Suriyeli Mültecilerin Kentsel Alandaki Halleri", **Toplum ve Bilim**, Sayı 140, 2017, s. 42-69.

Kıvılcım, Zeynep ve Nurcan Ö. Baklacıoğlu: **Sürgünde Toplumsal Cinsiyet; İstanbul'da Suriyeli Kadın ve LGBTİ Mülteciler**, İstanbul, Derin Yayınları, 2015.

Kibreab, Gaim: "Revisiting the Debate on People, Place, Identity and Displacement", **Journal of Refugee Studies, 12**(4), 1999, pp. 384-410.

Kibreab, Gaim: "Citizenship Rights and Repatriation of Refugees", **International Migration Review**, 37(1), 2005, pp.24-73.

Kibreab, Gaim: "Displacement, host governments' policies, and constraints on the construction of sustainable livelihoods", UNESCO, 2003, Published by Blackwell Publishing Ltd, pp.57-67.

Kirişçi, Kemal: "Misafirliğin Ötesine Geçerken: Türkiye'nin "Suriyeli Mülteciler" Sınavı", **BROOKINGS ENSTİTÜSÜ & USAK**, 2014.

Kloos, Sophie: "The Neo-Ottoman Turn in Turkey's Refugee Reception Discourse", Alternatives Politics, Volume 8, Issue 3, October 2016, pp. 536-561.

Kymlicka, Will: 'The Social Contract Tradition', in Singer, P. (ed.) A Companion to Ethics, Oxford, Blackwell Publishers Ltd., 1991.

Lee, Luke T.: 'The Right to Compensation: Refugees and Countries of Asylum', **American Journal of International Law,** Volume 80, Issue 3, 1986, pp.532-567.

Leckie, Scoot: Returning Home: Housing and Property Restitution Rights of Refugees and Displaced Persons, New YorkTransnational Publishers, 2003.

Loescher, Gill, Milner, James: "UNHCR and the Global Governance of Refugees", in A. Betts (ed.), Global Governance Migration, Oxford: Oxford University Press, 2011, pp.189-209

Loescher, Gill: The UNHCR and World Politics: A Perilous Path. Oxford: Oxford University Press, 2001.

Long, Katy: 'State, Nation, Citizen: Rethinking Repatriation', Working Paper Series No: 48, University of Oxford, August 2008.

Long, Katy: 'Homeward Bound? Towards a New and Political Understanding of Refugee Repatriation', Refugee Studies Centre, University of Oxford, 2010.

Long, Katy: Permanent crises? Unlocking the protracted displacement of refugees and internally displaced persons. Refugee Studies Centre, University of Oxford, 2011.

Long, Katy. "Home Alone: A Review of the Relationship between Repatriation, Mobility and Durable Solutions for Refugees." Geneva: UNHCR Policy Development and Evaluation Service, March 2010a. (Çevirimiçi)http://www.unhcr.org/4b97afc49.html. 13.10.2018.

Long, Katy: "In Search of Sanctuary: Border Closures, "Safe" Zones and Refugee Protection", **Journal of Refugee Studies,** Volume 26, Issue 3, 2013, pp. 458–76.

Lordoğlu, Kuvvet, "Suriyeli Göçmenlerin Emek Piyasasındaki Konumu: Hatay, Kilis, Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin Örnekleri", **Helsinki Yurttaşlar Derneği Saha Dergisi**, no:2, s. 69-77. (Çevirimiçi) https://www.hyd.org.tr/attachments/article/184/HYD_saha2.pdf, 02.12.2018

Malkki, Lisa: "Refugees and Exile: From "Refugee Studies" to the National Order of Things", **Annual Review of Anthropology**, Volume 24, 1995, pp. 495-523.

Malkki, Lisa: "National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees", **Cultural Anthropology,** Volume 7, Issue 1, 1992, pp.24-44.

Mansour, Kholoud: "Protecting the dignity of displaced Syrians", **Forced Migration Review**, Issue 57, February 2018, s.5-7. (Çevirimiçi) www.fmreview.org/syria2018, 14.03.2019.

MAZLUMDER, 2014: Kamp Dışında Yaşayan Suriyeli Kadın Sığınmacılar Raporu, Mayıs, 2014. (Çevirimiçi) https://data2.unhcr.org/en/documents/details/54510 15.06.2019.

MAZLUMDER, 2013: Türkiye'de Suriyeli Mülteciler, İstanbul Örneği; Tespitler, İhtiyaçlar ve Öneriler, İstanbul. (Çevirimiçi) http://istanbul.mazlumder.org/webimage/suriyeli_multeciler_raporu_2013.pdf, 15.06.2019.

Merry, Robert W.: "Europe's Refugee Crisis Isn't about Economics—It's about Culture", (Çevirimiçi)https://nationalinterest.org/feature/europes-refugee-crisis-isnt-about-economics%E2%80%94its-about-14250. 13.03.2019.

Mcfadyen, Gillian: "The Contemporary Refugee: Persecution, Semantics and Universality", **eSharp**, Special Issue: The 1951 UN Refugee Convention - 60 Years On (2012), pp. 9-35.

McGinley, Alexandra: The Aftermath of the NATO Bombing: Approaches for Addressing the Problem of Serbian Conscientious Objectors, 23 FORDHAM INT'L L.J. 1448, 1473 (2000)

Neocleous, Mark: **Güvenlik, Şiddet ve Savaş**, Çev: Gül Çorbacıoğlu-Ersin Embel, Dipnot Yayınları, 2012, İstanbul.

Neumayer, Eric: "Bogus Refugees? The Determinants of Asylum Migration to Western Europe", **International Studies Quarterly**, Volume 49, Issue 4, 2005, pp.389-409. (Çevirimiçi) http://eprints.lse.ac.uk/580/1/ISQ%28Asylum%2949%283%29_FINAL.pdf, 13.03.2018.

New York Declaration, 2016: New York Declaration for Refugees and Migrants, October 2016. (Çevirimiçi) https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_71_1.pdf 14.03.2019

NRC, 2016: 'Dadaab's Broken Promise', October 2016, (Çevirimiçi)https://www.nrc.no/globalassets/dadaabs-broken-promise-an-nrc-report-10.10.16.pdf, 15.05.2019.

Ogata, Sadoka: Policy Challenges Regarding Repatriation in the 1990s: is 1992 the year for Voluntary Repatriation? commissioned for the Program on International and US Refugee Policy, Fletcher School of Law & Diplomacy, Tufts University, February 1992.

Omata, Naohiko: "Repatriation and Integration of Liberian Refugees from Ghana: the Importance of Personal Networks in the Country of Origin", **Journal of Refugee Studies**, Volume 26, Issue 2, 2013, pp. 265-282. (Çevirimiçi) http://dx.doi.org/10.1093/jrs/fes023, 13.09.2018.

Ongpin, Patricia: 'Refugees in Tanzania – Asset or Burden?', **Journal of Development and Social**

Transformation, Vol 5, Nov 2008, pp.13-23, (Çevirimiçi) https://pdfs.semanticscholar.org/1451/9e1cdcf22c7533a711f1226d9edadfc13bbe.pdf, 15.05.2019.

Orchard, Phill: Revisiting Humanitarian Safe Areas for Civilian Protection. Global Governance, 2014, pp. 55-75.

ORSAM-TESEV: Suriyeli Mültecilerin Türkiye'ye Etkileri, Rapor no: 195, Ankara, Ocak 2015.

ORSAM: Suriyeli Mültecilerin Türkiye'ye Ekonomik Etkileri: Sentetik Bir Modelleme, Rapor No:196, Ankara, 2015.

Öniş, Ziya: "Turkey and the Arab Revolutions: Boundaries of Regional Power Influence in a Turbulent Middle East", **Mediterranean Politics**, Volume 19, Issue 2, 2014, pp. 203-219.

Özdemir, Erol: "Suriyeli Mülteciler Krizinin Türkiye'ye Etkileri", **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi,** Aralık 2017, Cilt 1, Sayı 3, s.114-140

Özden, Şenay, Oula Ramadan: "Suriyeli Kadınların Türkiye'de Yaşama Bakışları Türkiye'de Haklar, Toplumsal Ilişkiler ve Sivil Toplum", **Badael**, 2019 İstanbul.

Özden, Şenay: "Mülteciler Konusunda Muhalefet Sınıfta Kaldı", **Helsinki Yurttaşlar Derneği Saha Dergisi**, no:2, 2016, s.12-17. (Çevirimiçi) https://www.hyd.org.tr/attachments/article/184/HYD_saha2.pdf, 02.12.2018

Özer, Y., Komşuoğlu, A. ve Ateşok, Z.: Türkiye'deki Suriyeli çocukların eğitimi: sorunlar ve çözüm önerileri. **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume 4, Issue 37, 2016, pp.76-110.

Özsu, Umut: Formalizing Displacement: International Law and Population Transfers, Oxford: Oxford University Press, 2015.

Paul, Diane: A time to act: The argument for no-fly zones and safe areas to protect civilians in Syria,11 June 2013.

Phuong, Catherine: 'Freely to Return: Reversing Ethnic Cleansing in Bosnia-Herzegovina', **Journal of Refugee Studies**, Volume 13, Issue 2, June 2000, pp. 165-183.

Pazarcı, Hüseyin: Uluslararası Hukuk Dersleri (II. Kitap), Ankara: Turhan Kitabevi, 1989.

Price, Matthew, E.: "Persecution Complex', Justifying Asylum Laws Preference for Persecuted People", **Harvard International Law Journal**, Volume 47, 2006, pp.413-465.

Price, Matthew E.: Rethinking Asylum: History, Purpose and Limits, Newyork: Cambridge University Press, 2009.

PSEUROPE: "Bilgiden Algıya: Türkiye'deki Sığınmacı, Göçmen ve Mülteci Algısı Üzerine Bir Çalışma", Temmuz 2017.

Putnam, Robert D.: E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century, Journal compilation, Nordic Political Science Association, 2007

Quick, S., At all: "Social Applications of Refugee Law: Repatriation in Safety and Dignity, Vol. I, unpublished report", International Centre for Education and Development, University of Warwick, February 1995.

Ranger, Terence: 'Studying Repatriation as Part of African Social History', in T. Allen and H. Morsink (eds.) When Refugees Go Home,Trenton,

N.J.: Africa World Press, 1994, pp. 279-294.

Riess, Steffania: 'Return is struggle, not resignation: lessons from the repatriation of Guatemalan refugees from Mexico', Working Paper No. 21, July 2000, (Çevirimiçi) https://www.unhcr.org/research/working/3ae6a0c97/return-struggle-resignation-lessons-repatriation-guatemalan-refugees-mexico.html, 21.05.2019.

Rogge, John R.: Repatriation of Refugees: A not so Simple 'Optimum' Solution. In: Allen, T. & Morsink, H. When Refugees go Home. Geneva: United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD).1994.

Rogge John R., Joshua O. Akol: "Repatriation: Its Role In Resolving Africans Refugee Dilemma", **International Migration Review**, Volume 23, Issue 2, 1989, pp.184-200. (Cevirimiçi) https://pdfs.semanticscholar.org/a2cd/321227d118ed43e92a72a563c33ef1a19484.pdf, 13.09.2018.

Rose, Steven J.: "Moving Forward with the Responsibility to Protect: Using Political Inertia to Protect Civilians" **Boston College International and Comparative Law Review***,* Volume 37, Issue 1, 2004, pp. 209-239.

Rutinwa, Bonaventure: "The Tanzanian Government's Response to the Rwandan Emergency", **Journal of Refugee Studies**, Vol. 9, No. 3, 1996, pp. 291-302

Rutinwa, Bonaventure: "Prima Facie Status and Refugee Protection", UNHCR, New Issues in Refugee Research Working Paper No. 69, Geneva 2002.

Rypkema, Donovan: "Property Rights/Property Values: The Economic Misunderstandings of the "Property Rights" Movement", **The**

Responsive Community, Volume 3, Issue 3, 1993, pp. 28-37. (Çevirimiçi)https://www2.gwu.edu/~ccps/rcq/issues/3-3.pdf, 11.09.2018.

Sarantakos, Sotirios — Social Research, Second Edition, London, Macmillan Press Ltd, 1998.

Sepulveda, D.C.: "Challenging the Assumptions of Repatriation: Is it the Most Desirable Solution?" (1996), unpublished paper on file with the author, pp. 12-13.

Scheidl, Susanne: "Repatriation to Afghanistan: durable solution or responsibility shifting**?",** **Forced Migration Review**, Volume 33, 2009, pp.20-22. (Çevirimiçi)https://www.fmreview.org/sites/fmr/files/FMRdownloads/en/protracted/schmeidl.pdf, 13.09.2018.

Schwartz, Stephanie:

"Home Again: Refugee Return and Post-Conflict Violence in Burundi", **International Security**, Volume 44, Issue 2, Fall 2019 pp.110-145

Slim, H. & Trombetta, L.: Syria Crisis Common Context Analysis, New York: IASC Inter-Agency Humanitarian Evaluations Steering Group, 2014.

Smit, Anneke: "Property Restitution and Ending Displacement in Kosovo: Coordinated Effort or at Cross-Purposes?", **Northern Ireland Legal Quarterly**, Volume 55, 2004, pp.182-205.

Soğuk, Nevzat: States and Strangers: Refugees and Displacements of Statecraft, University of Minnesota Press, 1999.

Sopf, Davor: "Temporary Protection in Europe After 1990: The 'Right to Remain' of Genuine Convention Refugees, **Journal of Law&Policy,** 2001, volume 6, pp. 109-156.

Sopf, Davor: Repatriation, in Bosnia-Herzegovina: Perspectives, 59, 357 (Dr. Wilfried Heller & Dr. Hansjorg Brey ed., 1997).

Starup, K.: Key Drivers for Displacement Solutions (Prepared for the Roundtable on Solutions, Copenhagen, 2-3 April 2014). Roundtable on Solutions., (Çevirimiçi)http://www.endingdisplacement.org/wp-content/uploads/2014/02/Key-Drivers1.pdf, 13.10.2018.

Steputat, Finn: "Dynamics of return and sustainable reintegration in a 'mobile livelihoods'-perspective" **DIIS Working Paper,** No. 2004/10, Leibniz Information Centre for Economics, (Çevirimiçi) https://www.files.ethz.ch/isn/18448/Dynamics_of%20_Return.pdf, 13.09.2018.

Steinbock, Daniel J.: "Interpreting the Refugee Definition", **Ucla Law Review**, Volume 45, 1998, pp. 733-816.

Stein, Barry N.: "Durable Solutions for Developing Country Refugees", **International Migration Review**, Volume 20, Issue 2, 1986, pp. 264-282.

Salomon, Kim: Refugees in the Cold War: Toward a New International Refugee Regime in the Early Postwar Era*,* Lund: Lund University Press, 1991.

Şimşek, Doğuş: Mülteci Entegrasyou, Göç Politikaları ve Sosyal Sınıf: Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler Örneği, Sosyal Politika

Çalışmaları Dergisi Yıl: 18 Sayı: 40/2, Kasım 2018, s. 367-392

TBMM, 2018: Göç ve Uyum Raporu", 26. Dönem 3. Yasama Yılı Mart 2018, (Çevirimiçi) https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/docs/2018/goc_ve_uyum_raporu.pdf 25.04.2019.

TEPAV, 2018: Economic Policy Research Foundation of Turkey (TEPAV), "Syrian Entrepreneurship and Refugee Start-ups in Turkey: Leveraging the Turkish Experience: Final Report – November 2018.

T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu, 2018: (Çevirimiçi)https://www.ombudsman.gov.tr/suriyeliler/rapor.html#p=4 24.04.2019.

Taş Oğuzhan, Tuğba Taş: "Post-Hakikat Çağında Sosyal Medyada Yalan Haber ve Mülteciler Sorunu", **İletişim**, 29, Aralık 2018, s. 183-207.

The Conversation, 2016: (Çevirimiçi)https://theconversation.com/seizing-valuables-from-asylum-seekers-denmark-has-lost-the-plot-and-its-heart-53772. 13.03.2019.

Thomson, Jessie: "Durable Solutions for Burundian Refugees in Tanzania", Forced Migration Review 33, September 2009, pp.35-36.(Çevirimiçi): https://www.fmreview.org/sites/fmr/files/FMRdownloads/en/FMRpdfs/FMR33/FMR33.pdf, 13.09.2018.

Topal, A. Hamdi: Geçici Koruma Yönetmeliği ve Suriyelilerin Hukuki Statüsü, **İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** C: 2, S: 1, Bahar 2015, s. 5 – 22.

Turton, David: Conceptualising Forced Migration, RSC Working Paper No. 12, October 2003

Turton, David: 'Migrants and refugees', in T. Allen (ed.) In Search of Cool Ground: War, Flight and Homecoming in Northeast Africa, Trenton: Africa World Press, 1996.

Turton, David, Peter, Marsden: "Taking refugees for a ride? The politics of refugee return to Afghanistan", **Afghan Research and Evaluation Unit**, Kabul and Islamabad, December 2002.

TÜRKSAM: "Türk Halkının Suriyeli Sığınmacı/Mülteci Algısı, Mevcut Durum, Saha çalışması ve Politika Önerileri", Ankara, Nisan 2018.

Uluslararası Af Örgütü: "Hayatta Kalma Mücadelesi:Türkiye'deki Suriye'den Gelen Mülteciler" 2014, (Çevirimiçi)https://www.amnesty.org.tr/public/uploads/files/Rapor/TURKEY%20STRUGGLING%20TO%20SURVIVE%20REFUGEES%20FROM%20SYRIA%20IN%20TURKEY.pdf, 10.01.2019.

Valenta, Marko: The Bosnian Diaspora: Integration in Transnational Communities, Farnham:Ashgate. Chap. Bosnian Migrants: An Introduction, pp.1-23

Van Boven, Teo: "Study Concerning the Right to Restitution, Compensation and Rehabilitation for Victims of Gross Violations of Human Rights and Fundamental Freedoms", **United Nations Commission on Human Rights**, Geneva, E/CN.4/,2003. (Çevirimiçi) https://www.refworld.org/docid/3b00f4400.html, 13.09.2018.

Vincent, Mark, Sorensen, Birgitte R.: Vincent, M. and Sorensen, B. ed., Caught Between Borders: Response Strategies of the Internally Displaced. London: Pluto Press, 2001.

Warner, Daniel: "Voluntary Repatriation and the Meaning of Return to Home: A Critique of Liberal Mathematics", **Journal of Refugee Studies**, Volume 7, Issue 2-3, 1994, pp.160-174.

Weinberg, G.: A World at Arms: A Global History of World War II. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Williams john: "Territorial Borders, Toleration and the English School", **Review of International Studies,** Volume 28, Issue 4, 2002, pp.737–758.

Worby, Paula: "Security and Dignity: Land Access and Guatemala's Returned Refugees", **Refuge**, Volume 19, Issue 3, 2001, pp.17–24. (Çevirimiçi)https://refuge.journals.yorku.ca/index.php/refuge/article/view/21200/19871, 14.09.2018.

World Bank, 2017: (Çevirimiçi) http://www.worldbank.org/en/country/burundi/overview. 13.12.2018.

Yarnell, Mark, Alice, Thomas: "Between A Rock And A Hard Place: Somali Refugees In Kenya.",**Refugees International**, September 2014. (Çevirimiçi) https://static1.squarespace.com/static/506c8ea1e4b01d9450dd53f5/t/5610dc28e4b00b12a238d62a/1443945512557/Between+a+Rock+and+a+Hard+Place+Somalis+in+Kenya+letterhead+2.pdf, 13.09.2018.

Yıldırımalp Sinem v.d.: Suriyeli Sığınmacıların Toplumsal kabul ve Uyum Sürecine İlişkin Bir Araştırma, **Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi**, 35, Kış 2017, s. 107-126.

Zegveld, Liesbetth: "Remedies for Victims of Violations of International Humanitarian Law", **International Review of the Red Cross**, Volume 85, Issue 851, 2003, pp. 497-526.

Zetter, Roger: Protection in Crisis: Forced Migration in a Global Era. Washington, DC: Migration Policy Institute, 2015. (Çevirimiçi) http://www.migrationpolicy.org/research/protection-crisis-forced-migration-and-protection-global-era. 12.03.2019.

Zetter, Roger: "Returning to Yerussalem': Exile, Return and Oral History", **History Workshop Journal**, Volume 58, Issue 1, pp.296-306, 2004.

Zieck, Marjoleine: "Voluntary Repatriation: Paradigm, Pitfalls, Progress", **Refugee Survey Quarterly**, Volume 23, Issue 3, 2004.

Zieck, Marjoleine: The UNHCR and Voluntary Repatriation: A Legal Analysis, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague, 1997.

Gazeteler

amerikaninsesi, 2019: (Çevirimiçi)https://www.amerikaninsesi.com/a/esat-in-suriye-de-savas-bitmedi-mesaji-ne-anlama-geliyor/4829243.html, 02.03.2019

amerikaninsesi, 2018: (Çevirimiçi) https://www.amerikaninsesi.com/a/sam-rejiminden-suriyeli-multecilere-evlerinize-donun-cagrisi/4527889.html, 02.03.2019.

BBC News, 2019: "Why is There a War İn Syria", 25 February 2019, (Çevirimiçi)

https://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-35806229, 02.03.2019.

BBC News 2016a: Erdoğan'dan Türkiye'deki Suriyelilere Vatandaşlık Açıklaması, 2016. (Çevirimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/07/160703_erdogan_suriyeliler 23.12.2018.

BBC News 2016b: Suriyelilere Vatandaşlığa Neden Karşı Çıkılıyor, 2016. (Çevirimiçi) https://www.bbc.com/turkce/turkiye/2016/07/160704_suriyelilere_vatandaslik 23.12.2018.

BBC News 2015: "Migrant crisis: France Valls warns on refugee numbers", November 2015. (Çevirimiçi) https://www.bbc.co.uk/news/world-europe-34904931, 02.01.2019.

Cumhuriyet, 2012: "Davutoğlu Esad'a Ömür Biçti" (Çevirimiçi) http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/366362/Davutoglu__Esad_a_omur_bicti.html 02.01.2019.

Cumhuriyet, 2017: "MEB'den Suriyeliler İçin Açılan Eğitim Merkezine Kapatma Kararı", (Çevirimiçi) http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/egitim/708584/MEB_den_Suriyeliler_icin_acilan_egitim_merkezlerine_kapatma_karari.html, 15.12.2018

Deutsche Welle, 2011: 'Sığınmacılara kapımız açık', (Çevirimiçi) https://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-suriyeli-s%C4%B1%C4%9F%C4%B1nmac%C4%B1lara-kap%C4%B1m%C4%B1z-a%C3%A7%C4%B1k/a-15155526, 15.12.2018.

Euronews, 2019: (Çevirimiçi) https://tr.euronews.com/2019/02/14/erdogan-pyd-temizlenmeden-suriye-toprak-

butunlugu-saglanamaz-soci-zirve-ruhani-putin, 12.06.2019

Gazete Karınca, 2018: Doktoru, Mühendisi, Vatandaş Yaptık, Bu Seçimde 36.000 Suriyeli Oy Kullanacak, 2018. (Çevirimiçi) https://gazetekarinca.com/2018/12/rakam-soyludan-yerel-secimlerde-36-bin-suriyeli-oy-kullanacak/, 12.06.2019

Haber Türk, 2019: (Çevirimiçi) https://www.haberturk.com/esed-rejimi-geri-donmek-isteyen-suriyelilerin-cogunu-kabul-etmiyor-2408389, 14.06.2019.

Haber Türk, 2018: (Çevirimiçi) https://www.haberturk.com/istanbul-haberleri/16854735-2019da-25-bin-suriyeli-kardesimizi-evlerine-gonderecegiz, 14.06.2019.

Haberler, 2016: Erdoğan'ın AB'ye Mülteci Krizi Tepkisi: Alnımızda Enayi Yazmıyor, (Çevirimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/02/160211_erdogan_omer_celik_multeciler_aciklama, 02.05.2019.

Hurriyet daily news 2018: (Çevirimiçi) http://www.hurriyetdailynews.com/over-610-000-syrians-enrolled-in-turkish-education-system-during-2017-2018-school-year-13617, 2018. 02.05.2019.

Hürriyet, 2018: (Çevirimiçi) http://www.hurriyet.com.tr/gundem/kilicdaroglu-suriyeliler-evlerine-donecek-40836070, 02.05.2019.

Milliyet, 2018: "Cumhur Başkanı Erdoğan: Suriyelileri Tekrar Topraklarına Göndereceğiz", (Çevirimiçi) http://www.milliyet.com.tr/cumhurbaskani-

erdogan-suriyelileri-tekrar-ankara-yerelhaber-2552456/ 25.12.2018.

Milliyet, 2015: "Kılıçdaroğlu: Suriyeli Kardeşlerimizi Geri Göndereceğiz", (Çevirimiçi) http://www.milliyet.com.tr/kilicdaroglu-suriyeli-kardeslerimizi-mersin-yerelhaber-744369/ 25.12.2018.

Milli Gazete, 2019: (Çevirimiçi) https://www.milligazete.com.tr/haber/1776766/binali-yildirim-tutar-kulagindan-atariz, 23.07.2019.

NTV, 2012: (Çevirimiçi) https://www.ntv.com.tr/turkiye/erdogandan-suriyelilere-zaferiniz-uzak-degil,eh4IpDgi20OApyeeBVBIdQ, 22.06.2019.

T24, 2014: (Çevirimiçi) https://t24.com.tr/haber/erdogan-turkiyedeki-suriyeliler-donecek,266941(Sabah, 2019). 22.06.2019.

T24, 2019: (Çevirimiçi) https://t24.com.tr/haber/binali-yildirim-suriyeli-siginmacilari-gerekirse-kulaklarindan-tutar-gondeririz,814105, 22.06.2019.

The Guardian, 2016: "Austria Dismisses Criticism of İts Plan to Limit Daily Refugee Numbers", (Çevirimiçi) https://www.theguardian.com/world/2016/feb/18/austria-dismisses-criticism-of-its-plan-to-limit-daily-refugee-numbers 05.12.2018.

The Conversation, 2016: "Seizing valuables from asylum seekers – Denmark has lost the plot, and its heart" January 2016. (Çevirimiçi) http://theconversation.com/seizing-valuables-from-asylum-seekers-denmark-

has-lost-the-plot-and-its-heart-53772, 03.01.2019.

The National, 2018: "Activists accuse Syrian government of arresting returnees", Kasım 2018, Syrian Observatory for Human Rights, (Çevirimiçi) https://www.thenational.ae/world/mena/activists-accuse-syrian-government-of-arresting-returnees-1.793166, 25.05.2019.

The Daily Star Lebenon, 2019: "Some refugees who returned to Syria fled back to Lebanon: NGO", Şubat 2019, (Çevirimiçi) http://www.dailystar.com.lb/News/Lebanon-News/2019/Feb-14/476604-som e-refugees-who-returned-to-syria-fled-back-to-lebanon-ngo.ashx, 20.05.2019

The Jordan Times, 2019: (Çevirimiçi)https://jordantimes.com/news/region/will-%E2%80%98safe-zone%E2%80%99-be-set-northern-syria, 29.09.2019

Sabah, 2018: (Çevirimiçi)https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/06/19/basbakan-yildirim-suriyeliler-donecek-biz-onlarin-donusu-icin-calisiyoruz, 23.06.2019.

Sputniknews, 2018a: (Çevirimiçi)https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201812121036586956-bm-iki-yuz-elli-bin-suriyeli-ulkesine-donebilir/, 23.06.2019.

Sputniknews, 2018b: (Çevirimiçi)https://tr.sputniknews.com/turkiye/201802121032204700-kilicdaroglu-zeytin-dali-afrin/,23.06.2019.

Sputniknews, 2018c, (Çevirimiçi)https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201812121036586956-bm-iki-yuz-elli-bin-suriyeli-ulkesine-donebilir/23.06.2019.

Sputniknews, 2018d: (Çevirimiçi)https://tr.sputniknews.com/turkiye/20180611033822079-meral-aksener-suriyeli/23.06.2019.

EKLER

EK 1:

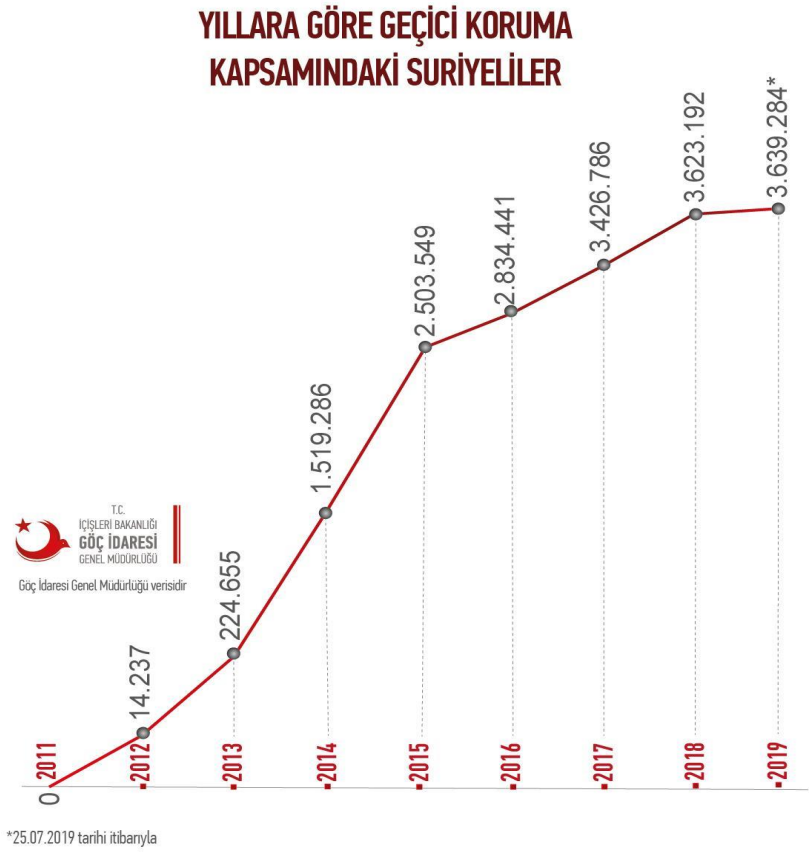

Kaynak: https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638

EK 2: Suriyelilerin en çok yaşadığı 20 şehir ve bu şehirlerdeki Suriyeli yoğunluğu

ŞEHİR	SAYI	İL NÜFUSUNA ORANI
İstanbul	546.23	%3.63
*Şanlıurfa	441.792	%21.7
*Gaziantep	433.664	%21.38
*Hatay	426.869	%26.52
*Adana	237.280	%10.69
Mersin	201.189	%11.09
Bursa	170.705	% 5.70
İzmir	142.995	%3.31
*Kilis	114.797	%80.54
Konya	106.312	%4.82
Ankara	91.422	%1.66
*Kahramanmaraş	87.201	%7.62
*Mardin	87.96	%10.50
Kayseri	77.781	%5.60
Kocaeli	56.684	%2.97

*Osmaniye	48.572	%9.09
Diyarbakır	33.547	%1.94
*Malatya	29.713	%3.73
Adıyaman	24.477	%3.92

Kaynak: Göç İdaresi (16 Mayıs 2019)

* işaretli illerde geçici koruma merkezleri bulunmaktadır.

EK 3: Türkiye'deki Biyometrik Verileriyle Kayıt Altına Alınan Geçici Koruma Altındaki Suriyeli Sayısı

Yaş	Erkek	Kadın	Toplam
Toplam	1.953.126	1.653.611	3.606. 737
0-9	519.929	487.524	1.007.453
10-18	347.827	307.473	655.3
19-29	521.024	374.162	895.186
30-39	289.392	219.000	508.392
40-49	137.98	125.739	263.719
50-59	80.505	78.748	159.253
60-64	23.082	23.790	46.872
65-74	23.753	25.026	48.779
75+	9.634	12.149	21.783

Kaynak: İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (16 Mayıs 2019)

EK 4: Türkiye'de Yaşayan Mültecilerin Tabiiyetleri ve Sayıları

Türkiye'deki Mülteciler ve Tabiiyetleri	Sayı
Suriye	3.606.000
Afganistan	170.000
Irak	142.000
İran	39.000
Somali	5.700
Diğer Tabiiyetler	11.700
Toplam	3.974.4

Kaynak: https://www.unhcr.org/tr/unhcr-turkiye-istatistikleri (Nisan 2019)

EK 5: Suriyeli Mültecilerin Ülkelere Göre Dağılımı

Ülkeler	Toplam Sayı	Toplam Mülteci Sayısına Oranı (5.440.276)
Türkiye	3.606.737	% 64.1
Lübnan	935.454	% 16.6
Ürdün	664.330	% 11.8
Irak	252.983	% 4.5
Mısır	132.473	% 2.4
Diğer	35.713	% 0.6

Kaynak: https://data2.unhcr.org/en/situations/syria_durable_solutions, (3 Haziran 2019)

EK 6: 2019 Yılında Üçüncü Ülkeye Yerleştirilen Mültecilerin Sayısı

Toplam	6.820
Almanya	1.534
ABD	1.430
Kanada	880
İsveç	684
Yerleştirme Yapılan Diğer Üçüncü Ülkeler	2.292

Kaynak: https://www.unhcr.org/tr/unhcr-turkiye-istatistikleri (30 Nisan 2019)

EK 7: Yıllara Göre Avrupa'ya Ulaşan Mültecilerin Sayısı

Yıl	Mülteci Sayısı	Ölen ve Kaybolanların Sayısı
2019	34.376	581
2018	141.472	2.277
2017	185.139	3.139
2016	373.652	5.096
2015	1.032.408	3.771
2014	225.455	5.538

Kaynak:https://data2.unhcr.org/en/situations/mediterranean#_ga=2.81273360.668436968.1561645161-913688317.1554749468 (4 Haziran 2019)

EK 8: Suriye'nin Mevcut ve Savaş Öncesindeki Nüfusu

Şehirler	Savaş Öncesi Nüfus (2011)	Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler	Mevcut Yerleşimciler (2018)	Mülteci Durmunda Olanların Menşe Şehirleri (2018)
Halep	4.754.060	961.845	2.608.695	1.568.910
Hasiçi	1.251.254	229.023	878.136	354.950
Rakka	833.293	157,483	282.793	454.363
Al-Suwayda	369.440	63.344	265.108	15.995
Şam	1.754.000	647.602	1.277.785	215.532
Dera	1.025.357	330.118	568.792	345.310
Deyrizor	1.237.413	151.800	744.078	168.398
Hama	1.619.330	287.803	1.178.439	370.771
Humus	1.724.882	355.291	1.060.514	409.698
Idlib	1.490.523	984.515	1.101.536	862.607
Lazkiye	967.926	427.057	659.724	321.247
Kuneytire	89.328	48.720	51.841	13.771
Şam Kırsalı (Rif Şam)	2.819.642	1.303.622	1.957.624	311.495
Tartus	800.028	201.782	629.740	6.817
Total	20.736.476	6.10.005	13.264.805	5.419.864

Kaynak: https://data2.unhcr.org/en/documents/download/63223(Erişim:07.04.2019)

EK 9: Genel Hatlarıyla Görüşme Soruları

A.Temel Biyografik Sorular

1. Ad, Cinsiyet, Yaş, Medeni Durum (Evli/Bekar), Kardeş sayısı, (Kardeşlerinizin yaşı ve eğitim durumları), Çocuk sayısı, (Çocukların yaşı ve eğitim durumları)

2. Eğitim durumunuz ve bildiğiniz diller nedir? Mesleğiniz nedir? Suriye'de çalışıyor muydunuz ve çalışıyorsanız ne iş yapıyordunuz?

3. Anne ve babanız hayatta mı ve Suriye'de hangi işle uğraşıyorlardı/uğraşıyorlar?

4. Savaştan önce Suriye'nin hangi şehrinde/köyünde yaşıyordunuz?

5. Pasaportunuz var mı?

B. Suriye'den Ayrılma Sürecine ve Türkiye'ye Yerleşmeye Dair Sorular

1. Ülkenizden ne zaman ve neden ayrıldınız?

2. Ayrılma kararını nasıl verdiniz ve bu kararı vermeniz ne kadar sürdü?

3. Türkiye'ye Nasıl Geldiniz? (Sınırlar açıkken/kapalıyken, Havayolu, Karayolu, Yürüyerek), Hangi seyahat belgelerini kullanarak Türkiye'ye giriş yaptınız?

4. Türkiye'ye ailenizle mi yoksa yalnız mı geldiniz? Geri kalan aile üyelerinize ne oldu?

5. Suriye'deki aile üyeleriniz ve arkadaşlarınızla ne sıklıkla görüşüyorsunuz? Suriye'deki ailenizi ziyarete gidebiliyor musunuz ya da onlar sizi ziyarete gelebiliyor mu?

6. Türkiye'ye gelmenize yardım eden biri var mıydı? Türkiye'ye gelebilmek için herhangi birine para verdiniz mi?

7. Türkiye'de ilk hangi şehre geldiniz? Geldiğinizde sizi Türkiye'de karşılayan oldu mu? Geldiğinizde ekonomik durumunuz nasıldı?

8. Kiralamak için hemen ev bulabildiniz mi? Ev kiranız ne kadar ve kaç kişi yaşıyorsunuz?

9. İkamet izniniz var mı?

10. Çalışma izniniz var mı? Şu anda çalışıyor musunuz? Ne kadar sürede iş buldunuz? Ne kadar maaş alıyorsunuz? İşinizi seviyor musunuz? Çalışma koşullarınız nasıl? Nasıl bir işte çalışmak istersiniz?

11. Türkiye'de devletten herhangi bir ekonomik yardım alıyor musunuz?

12. Siz veya herhangi bir yakınınız Türkiye dışında herhangi bir ülkeye iltica talebinde bulundunuz mu? Neden Türkiye'ye gelmeyi tercih ettiniz?

13. Avrupa'da yakınınız var mı? Avrupa'ya gitmek istiyor musunuz?

C. Geri Dönüşe Dair Sorular

1. Ülkenize ne zaman döneceğinize dair bir fikriniz var mı?

2. Şu anda ülkenize dönmeniz mümkün mü?

3. Türkiye'de kalmak istiyor musunuz? Mümkün olsa Suriye'ye geri dönmek ister misiniz?

4. Hangi koşullar oluşursa Türkiye'de yaşarsınız? Hangi koşullar oluşursa ülkenize geri dönersiniz?

5. Ülkenizden ayrı olmanın en zor yanı nedir? Türkiye'de yaşamanın en zor yanı nedir

6. Nihayetide nerede yaşamak ve çalışmak istersiniz?

D. Kişisel Duygular ve Beklentilere Dair Sorular

1. Kendinizi Türkiye'de Nasıl tanımlıyorsunuz?

Göçmen, Mülteci, Yabancı, Misafir, Diğer

2. Mülteci Statüsü almak istiyor musunuz?

3. Bir devletin koruma ve temsil hakkından mahrum olmak nasıl bir şey?

4. Kendinizi Türkiye'de güvende hissediyor musunuz? Kendinizi hangi koşullarda güvende hissdersiniz? Güvende olmak ile kastettiğiniz nedir?

E. Türkiye'deki Yaşam Deneyimine Dair Sorular

1. Türkiye'de dostluk, komuşuluk ve arkadaşlık ilişkileri nasıl? Hiç Türkiyeli arkadaşınız var mı?

2. Türkiye'de olmaktan memnun musunuz? Türkiye ve Suriye benziyor mu? Hangi açılardan benziyor?

3. Türkiye'de hiç hastaneye gittiniz mi? Eğer gittiyseniz nasıl bir muamele ile karşılaştınız?

4. Türkiye'de cenaze, evlilik, okul ve çocuk kaydı yapılırken nasıl bir prosedür izleniyor biliyor musunuz?

5. Türkiye'de yeni bir hayat kurmaya çalışıyorsunuz, Türkiye toplumu ve devletinden beklentileriniz neler? (Kendiniz veya çocuklarınız için)

6. Türkiye'de haklarınız olduğunu düşünüyor musunuz?

7. Türkiye devletinin sizlerle ilgili misafir söylemi ile ilgili ne düşünüyorsunuz? Türkiye'nin Suriye Savaşı sırasında sınır kapılarını açarak, 'Açık Kapı Politikası' izlemesini nasıl yorumluyorsunuz?

8. Türkiye'nin açık olan sınır kapılarını 2016 yılında kapatma kararı alması ile ilgili ne düşünüyorsunuz?

9. Türkiye'nin Suriye'deki savaşa dahil olması ile igili düşünceleriniz nedir?

10. Bir temsil sorunu var. Sizi kimin temsil ettiğini düşünüyorsunuz? (Türkiye, Suriye, BM, AB)

F. Vatan ve Vatandaşlık Algısına Dair Sorular

1. Vatan denince aklınıza ne geliyor? Bir kaç kelime ile açıklar mısınız?

2. Vatandaşlığı nasıl tanımlarsınız? Vatandaşı olmadığınız bir ülkede yaşamak nasıl bir şey?

3. Türk Vatandaşlığı istiyor musunuz? Türk Vatandaşılığını alsanız da, savaş bitince Suriye'ye dönmek ister misiniz?